

ДЖОДЖО МОЙЄС

*Дівчина,
яку ти покинув*

КЛУБ
СІМЕЙНОГО
ДУДОВІЛЛЯ

ДЖОДЖО
МОЙЕС

JOJO MOYES

*The Girl
You Left Behind*

A NOVEL

ДЖОДЖО МОЙЄС

*Дівчина,
яку ти покинув*

РОМАН

УДК 821.111
ББК 84(4Вел)
М74

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Публікується з дозволу Curtis Brown UK
і The Van Lear Agency

Перекладено за виданням:
Moyes J. The Girl You Left Behind : A Novel / Jojo Moyes. —
London : Penguin Books, 2014. — 480 p.

Переклад з англійської *Дар'ї Петрушенко*

Дизайнер обкладинки *Наталя Переверзева*

ISBN 978-617-12-1959-5 (PDF)

© Jojo Moyes, 2012
© DepositPhotos.com / fotek,
обкладинка, 2016
© Hemirow Ltd, видання укра-
їнською мовою, 2016
© Книжковий Клуб «Клуб Сі-
мейного Дозвілля», пере-
клад та художнє оформ-
лення, 2016

Частина 1

1

Сент-Перонна, жовтень 1916 року

*М*ені снилася їжа. Хрусткі багети, чия незаймано біла м'якоть іще парує після печі, і стиглий сир, чиї боки майже випинаються за край тарілки. Виноград і сливи, високими гірками викладені у вазах, рум'яні й запашні. Повітря було насичене їхнім ароматом. Я вже збиралася була простягти руку й узяти плід, коли сестра зупинила мене.

— Відчепись, — прошепотіла я. — Я голодна.

— Софі, прокидайся.

Я вже відчувала смак сиру. Я хотіла взяти той реблошон¹, намастити ним скибку теплого хліба, а тоді вкинути до рота виноградину. Я вже уявляла цей насичено солодкий смак, цей густий аромат.

Але в цю мить сестрина рука перехопила мій зап'ясток, зупиняючи мене. Страви почали зникати, запахи — танути. Я тяглася за ними, але вони лускали, наче мильні бульки.

— Софі.

— *Що?*

— Вони схопили Орельєна!

Я перевернулася на бік і моргнула зі сну. На сестрі був бавовняний чепчик, так само як і на мені, — від холоду. Навіть у темному світлі свічі видно було, що рум'янець збіг із її обличчя, а очі розширені від жаху.

— Вони схопили Орельєна. Внизу.

Мої думки почали прояснюватися. Знизу долітали чоловічі крики. Їхні голоси луною відбивались у брукованому подвір'ї. Кури здійснювали переполох у курнику. У непроглядній темряві

¹ Реблошон — французький м'який сир із гострою пікантною скоринкою. (Тут і далі прим. пер.)

відчувалося, як тремтить повітря від якоїсь жажливої загрози. Я сіла в ліжку, обтягуючи на собі нічну сорочку і водночас намагаючись запалити свічку на столику біля ліжка.

Спотикаючись, я кинулась повз неї до вікна і визирнула у двір — там, унизу, були солдати, освітлені фарами їхньої вантажівки, і мій молодший брат. Хлопець затуляв голову руками, намагаючись уникнути ударів прикладами, що сипалися на нього з усіх боків.

— Що відбувається?

— Вони знають про поросю.

— Що?

— Напевне, месье Сюель доніс на нас. Я чула їхній галас зі своєї кімнати. Вони кажуть, що заберуть Орельєна, якщо він не скаже, де порося.

— Він нічого не скаже, — відповіла я.

Ми здригнулися, почувши, як кричить наш брат. У цю мить я ледь впізнала сестру: вона здавалася років на двадцять старшою за свої двадцять чотири. Я знала, що на моєму обличчі проступає зараз такий самий страх. Сталося те, чого ми так боялися.

— З ними комендант. Якщо вони знайдуть його, — прошепотіла Елен, її голос панічно тремтів, — вони заарештують нас усіх. Ти знаєш, що сталося в Аррасі. Вони влаштують показове покарання. Що буде з дітьми?

Мій розум лихоманило. Думка, що мій брат може проговоритися, геть відібрала в мене здоровий глузд. Я накинула шаль на плечі й навшпиньках підійшла до вікна, аби ще раз визирнути надвір. Присутність коменданта свідчила, що це не просто п'яна солдатня вирішила зігнати своє невдоволення погрозами й сту-санами: нас спіткало справжнє лихо. Якщо він тут, це означає, що ми скоїли злочин. Серйозний злочин.

— Вони знайдуть його, Софі. Це забере лише кілька хвилин. А потім... — від тривоги голос Елен зростав до крику.

Мене охопили найчорніші передчуття. Я заплющила очі. А тоді знов відкрила їх.

— Іди вниз, — наказала я. — Стверджуй, що нічого не знаєш. Спитай у нього, що скоїв Орельєн. Поговори з ним, відволічи його — просто дай мені трохи часу до того, як вони зайдуть у будинок.

— Що ти збираєшся робити?

Я схопила сестру за руку.

— Іди. Але нічого йому не кажи, зрозуміла? Спростовуй *усе*.

Моя сестра вагалась, а тоді побігла в коридор — тільки край сорочки майнув. Не знаю, чи почувалась я коли-небудь більш самотньою, ніж у ті кілька секунд, коли страх стискав мені горло і над головою тяжіла загроза всій моїй сім'ї. Я метнулася до батькового кабінету і стала ритися в шухлядах великого столу, жбурляючи на підлогу їхній уміст: старі ручки, клапті паперу, деталі зламаних годинників і старі садові ножиці, — нарешті, дякуючи Богові, знайшла те, що шукала. Тоді я прожогом кинулася вниз, відчинила двері підвалу й зіскочила на холодні кам'яні сходи. Я настільки впевнено орієнтувалась у цій темряві, що трепетний вогник свічі був майже зайвим. Я підняла важкий засув на дверях до заднього льоху, колись під стелю заставленого діжами з пивом і добрим вином. Відсунула вбік одну з порожніх діж і відчинила дверцята старої чавунної печі для випікання хліба.

Порося, ще тільки наполовину підросле, сонно кліпнуло. Потім звелось на ніжки, дивлячись на мене зі своєї солом'яної постелі, і зарохкало. Я ж розповідала вам про порося? Ми поцупили його під час реквізиції на фермі мес'є Жирара. Наче дар небес, воно блукало серед загального безладу, дибаючи все далі й далі від решти поросят, яких вантажили до кузова німецької автівки, — і швидко зникло під пишними спідницями бабусі Пуалан. Ми тижнями відгодовували порося жолудями та об'їдками, сподіваючись виростити його досить великим, аби ми всі могли поїсти м'яса. Останній місяць усі мешканці готелю «Червоний півень» тільки й жили думкою про хрустку скоринку й соковиті скибочки свинини.

З двору до мене знову долетів скрик мого брата, потім — голос сестри, квапливий і стривожений, обірваний грубим вигуком німецького офіцера. Порося дивилося на мене кмітливими й тямущими очима, наче вже знало свою долю.

— Мені дуже шкода, *mon petit*¹, — прошепотіла я. — Але це насправді єдиний вихід.

З цими словами я опустила руку.

¹ Мій маленький (фр.).

За лічені хвилини я була вже надворі. Перед тим розбудила Мімі, коротко наказавши йти зі мною, але мовчки — за останні місяці дитина набачилася стільки, що слухалася без жодних запитань. Вона лише глянула, як я тримаю на руках її маленького братика, вислизнула з ліжка і вклала свою долоньку в мою руку.

Того вечора ми ненадовго розпалили вогонь, і в передзимовому повітрі витав запах паленої деревини. Крізь кам'яну арку задніх дверей я побачила коменданта і завагалася. Це не був пан Беккер, якого ми знали і зневажали. Це був хтось стрункіший, із гладенько виголеним холоднокривним обличчям. Навіть крізь темряву я бачила в цьому обличчі присутність розуму, а не брутальне невігластво — і це мене злякало.

Новий комендант задумливо споглядав наші вікна, вочевидь, розмірковуючи, чи не краще буде квартирувати тут, ніж на фермі Фур'є, де мешкали старші німецькі офіцери. Підозрюю, він розумів, що з високих вікон нашої будівлі матиме чудовий огляд міста. Є також конюшні й десять спалень — з часів, коли тут був успішний міський готель.

Елен сиділа на бруківці, затуляючи руками Орельєна.

Один із чоловіків замахнувся рушницею, але комендант підняв руку.

— Устаньте, — наказав він. Елен квапливо відповзла назад, далі від німця. Я кинула погляд на застигле від жаху обличчя сестри.

Побачивши матір, Мімі ще міцніше вхопилася за мою руку, і я бадьоро потисла її долоньку, хоча в самої серце було не на місці. Я зробила крок уперед.

— Що, заради Бога, тут відбувається? — дзвінко пролунав мій голос над подвір'ям.

Здивований моїм тоном, комендант озирнувся: на нього крізь арковий вхід йшла молода жінка за руку з маленькою дитиною, що смоктала пальчик, і зі сповитим немовлям біля грудей. Мій нічний чепчик з'їхав набік, біла бавовняна сорочка була настільки зношена, що тіло проглядало наскрізь. Я молилася, щоб він не почув, як гупає моє серце.

— І за яке ж порушення ваші люди прийшли карати нас цього разу? — спитала я, звертаючись прями́сінько до коменданта.

Гадаю, відтоді, як він покинув свій дім, ще жодна жінка не розмовляла з ним у подібному тоні. Тиша огорнула подвір'я, наче всі

оніміли від подиву. Брат і сестра, обое на землі, хутко обернулися до мене — надто добре вони розуміли, куди може привести нас усіх така непокірливість.

— Ви?..

— Мадам Лефевр.

Я бачила, як він поглядом шукає на мені обручку. Він не мав турбуватися: як і більшість місцевих жінок, я давно продала її, щоб купити їжі.

— Мадам, до нас надійшла інформація, що ви незаконно переховуєте худобу.

Його французька була цілком задовільною, і, судячи з цього, він уже тривалий час перебував на окупованій території. Голос його звучав спокійно — він явно не належав до тих, кого можна захопити зненацька.

— Худобу?

— З надійного джерела нам відомо, що ви тримаєте на території будинку свиню. Ви маєте знати, що, згідно з постановою адміністрації, переховування худоби карається позбавленням волі.

Я витримала його погляд.

— І я точно знаю, хто вам про це доніс. Це месьє Сюель, *non?*¹

Мої щокі спалахнули рум'янцем. Волосся, довгою косою перекинуте через плече, було майже наелектризованим — настільки, що я відчувала поколювання в шиї та потилиці.

Комендант обернувся до одного зі своїх посіпак. Останній відвів погляд, і це лише підтвердило мою правоту.

— Месьє Сюель, *Herr Kommandant*², ходить сюди принаймні двічі на місяць, намагаючись переконати нас, що за відсутності чоловіків ми потребуємо його ласки. А оскільки ми вирішили обійтися без його щедрот, він платить нам плітками, наражаючи наші життя на небезпеку.

— Представники влади не вдаються до дій, якщо джерело не заслуговує на довіру.

— Мушу зауважити, *Herr Kommandant*, що оцей візит дозволяє стверджувати протилежне.

¹ Хіба ні? (*фр.*).

² Пане коменданте (*нім.*).

Важко було вгадати, які думки крилися в цю мить за його поглядом. Він розвернувся на підборах і попрямував до входних дверей. Я йшла за ним, ледь не спотикаючись об край спідниці, й намагалася не відставати. Я знала, що сама лише зухвалість мого тону може трактуватися як злочин. І все ж у цю мить я більше не боялася.

— Подивіться на нас, коменданте. Хіба ми схожі на тих, що від'їдаються телятиною, чи смаженими ягнятами, чи свинячою вирізкою?

Він розвернувся й кинув стрімкий погляд на мої кістляві зап'ястки, що саме проглядали з рукавів нічної сорочки. Лише за рік моя талія схудла на п'ять сантиметрів.

— Ми що, казково розжирили на своїх готельних статках? З двох дюжин курей у нас лишилося троє. Три курки, яких ми маємо задоволення утримувати й годувати, щоб ваші люди їли яйця. А самі тим часом животіємо на тому, що німецька влада вважає добовою нормою харчування. Трохи м'яса й борошна, якого все менше й менше, хліб із грубого вівса та висівок — такий поганий, що ним і свиней не годуватимеш.

Він був уже в задній частині будинку. Його підбори гулко стукали по кам'яних плитах. Він трохи вагався, але зайшов до бару й вигукнув наказ. Нізвідки підскочив солдат і подав йому лампу.

— У нас немає молока, щоб годувати власних малят, діти плачуть від голоду, ми хворіємо через недоїдання. А ви все одно приходите сюди посеред ночі, щоб налякати двох жінок і жорстоко позбиткуватися з невинного хлопчика! З'являєтеся сюди з побиттям та погрозами лише через чутки, які розпускає один аморальний тип, — ніби ми тут *жируємо*?

Мої руки трусилися. Він побачив, як неспокійно совається немовля, і я збагнула, що через нервові напруження надто сильно притискаю його до грудей. Я відступила назад, поправила шаль і стала колисати маля. Потім підняла голову, не в змозі приховати гнів і гіркоту, що лунали в моєму голосі.

— Тоді обшукайте наш дім, коменданте. Переверніть усе догори дном, знищте те мале, що вціліло. Обшукайте також усі прибудови, які ще не обдерли ваші люди для власних потреб. Коли ви знайдете цю міфічну свиню, сподіваюся, вони добряче наїдяться.

Я витримала його погляд на мить довше, ніж він очікував. Крізь вікно я бачила, як моя сестра обтирає Орельєнові рани своєю спідницею, намагаючись зупинити кров. Над ними стояли троє німецьких солдатів.

Мої очі вже звикли до темряви, і я бачила, що комендант збентежився. Його люди, геть спантеличені, чекали від нього розпоряджень. Він міг наказати їм обдерти будинок до останньої бантини й заарештувати нас усіх, щоб відплатити мені за мій надзвичайний випад. Але я знала, що він думає в цю мить про Сюеля — чи не ввів їх той в оману? Він явно не з тих, хто любить помилятися у всіх на очах.

Якось, коли ми з Едуардом грали в покер, він розсміявся і сказав, що грати проти мене просто неможливо — моє обличчя ніколи не виказує справжніх почуттів. Зараз я подумки пригадала собі ці слова чоловіка: ішла найважливіша гра з усіх, у які я грала в своєму житті. Ми дивилися одне на одного, комендант і я. І мені на мить здалося, що весь світ завмер навколо нас: я чула віддалені гарматні постріли на передовій, чула, як закашлялася моя сестра, як шкребуть кігтями наші бідні худючі кури, розтривожені в своєму курнику. Усе ніби змовкло, доки ми двоє дивились одне одному у вічі, обоє зробивши ставку на правду. Клянуся, я чула кожен удар власного серця.

— Що це?

— Де?

Комендант підняв лампу, і в тьмяному блідо-золотавому світлі проступив він — мій портрет, написаний Едуардом невдовзі після нашого весілля. Ось така я була в той перший рік — із густим блискучим волоссям, розсипаним по плечах, із чистою сяючою шкірою і з упевненим поглядом жінки, яку обожають. Я принесла картину сюди зі сховку кілька тижнів тому, заявивши сестрі: хай буду проклята, коли німці вирішуватимуть, на що мені можна дивитись у власному домі.

Він підняв лампу трохи вище, аби роздивитися її.

«Не вішай її туди, Софі, — попереджала Елен. — Це накличе біду».

Нарешті він обернувся — так неохоче, ніби не міг відірвати очей від портрета. Він подивився мені в обличчя, потім — знов на картину.

— Це робота мого чоловіка, — не знати чому я вважала за необхідне повідомити його про це.

Може, враження на нього справила впевненість, із якою я трималась у моєму праведному гніві. Може — очевидна різниця між дівчиною на полотні і дівчиною, що стояла зараз перед ним. Може — рюмсання білявої дівчинки біля моїх ніг. Не виключаю, що навіть комендантові за два роки окупації набридло цькувати нас за дрібні порушення.

Він затримав погляд на картині, потім перевів його на власні чоботи.

— Гадаю, ми ясно зрозуміли одне одного, мадам. Нашу розмову не завершено. Але цієї ночі я вас більше не турбуватиму.

Він побачив ледь прихований подив на моєму обличчі. А я побачила, що з якоїсь причини він дуже цим задоволений. Певно, йому вистачило й того, що я відчула себе приреченою. Він був розумний, цей чоловік, і хитрий. Слід було остерігатися його.

— Солдати.

Покірні наказам, як завжди, солдати розвернулися й попростували надвір до своєї автівки, проходячи темними силуетами у світлі фар. Я пройшла за комендантом і зупинилася на самому порозі. Останніми його словами, що долетіли до мене, був наказ водієві вирушати до міста.

Ми стежили, як військова вантажівка зникає все далі, фарами відшукуючи дорогу на вибоїстій землі. Елен затремтіла й зіп'ялася на ноги, заплющивши очі та тримаючи міцно стиснений кулак біля брови. Зніжковілий Орельєн стояв поряд зі мною, взявши за руку Мімі й соромлячись власних дитячих сліз. Я чекала, доки рев мотора остаточно стихне вдалині. Видираючись на пагорб, машина завищала — так, наче пагорб теж був мовчазним спільником протесту.

— Тебе поранено, Орельєне? — я торкнулася його голови. Поверхові рани. І синці. Що за недолюдки могли напасти на беззбройного хлопчика?

Він скривився.

— Мені було не боляче, — сказав він. — Вони мене не налякали.

— Я думала, він заарештує тебе, — промовила сестра. — Думала, він усіх нас заарештує.

Мені було страшно, коли вона дивилася такими очима: наче людина, що балансує на краю бездонної прірви. Вона витерла очі й змусила себе посміхнутися, присівши, щоб обійняти доньку.

— Дурні німці. Усіх нас переполохали, еге ж? Дурна мама, що злякалася.

Дівчинка дивилася на матір, мовчазна й серйозна. Часом я питаю себе, чи побачу коли-небудь знов, як сміється Мімі.

— Пробач. Тепер зі мною все гаразд, — продовжувала Елен. — Ходімо всі в дім. Мімі, в нас є трохи молока, я тобі підігрію.

Вона витерла руки об свою скривавлену сорочку і простягла до мене, пропонуючи віддати їй дитину.

— Може, я візьму Жана?

Мене били конвульсії, наче я лише зараз зрозуміла, як сильно злякалася. Мої ноги були ватні, і здавалося, що сили витікають із них у бруківку. Я відчула нестримне бажання сісти.

— Так, — сказала я. — Гадаю, так буде краще.

Моя сестра потяглася до маляти, потім тихо скрикнула. З-під ковдр, замотаних так щільно, що його ледь було видно в темряві, визирало рожеве волохате поросяче рильце.

— Жан спить нагорі, — сказала я. І сперлася рукою об стіну, щоб утриматися на ногах.

Орельєн зазирнув через плече. Усі здивовано роздивлялися згорток.

— *Mon Dieu*¹.

— Воно мертве?

— Приспане. Хлороформом. Я згадала, що *Papa*² тримав пляшечку у своєму кабінеті, з часів, коли колекціонував метеликів. Гадаю, воно скоро прокинеться. Але ми маємо знайти для нього інший сховок до того, як вони повернуться. А ви ж розумієте, що вони повернуться.

І тоді губи Орельєна повільно розтяглися в усмішці, рідко баченій усмішці щирого захвату. Елен схилилась, аби показати Мімі порося в комі, і вони обидві всміхнулися. Елен мацала п'ятачок і здивовано хапалася за своє обличчя, наче повірити не могла, що це справді воно.

¹ Боже мій (*фр.*).

² Тато (*фр.*).

— То ти тримала його в них на виду? Вони прийшли, а ти весь час тримала його в них під носом? А тоді ще й влаштувала їм прохачанку за те, що вони *заявилися сюди*?

Вона не могла повірити.

— Перед їхніми рилами! — сказав Орельєн, до якого миттєво повернулося колишнє самовдоволення. — Ха! Ти тримала його просто під їхніми свинячими рилами!

Я опустила на камені й розсміялася. Я сміялася доти, доки моя шкіра не заніміла від холоду і я вже не знала, чи сміюся, чи плачу. Брат, мабуть, злякавшись, що я впадаю в істерику, взяв мене за руку й сів поряд. Йому було чотирнадцять, і часом він скипав, як чоловік, а часом зовсім по-дитячому прагнув ласки.

Елен усе ще перебувала глибоко в роздумах.

— Якби я знала... — промовила вона. — Звідкіля в тебе така сміливість, Софі? Моя маленька сестричко! Хто навчив тебе цього? Ти була таким мишеням у дитинстві. Справжнім мишеням!

Не певна, чи знала я відповідь.

І тоді, коли ми нарешті повернулися до будинку й Елен заходилася підігрівати молоко, а Орельєн став умивати своє бідолашне побите обличчя, я спинилася перед портретом.

Та дівчина — дівчина, з якою одружився Едуард, — дивилася на мене з виразом, якого я більше не впізнавала. Він побачив це в мені набагато раніше за інших: цю усмішку, що свідчить про потаємне знання, про задоволення, здобуте й дароване. Усмішку гордої людини. І коли паризькі друзі чоловіка дивувалися його коханню до мене — простої дівчини з крамниці, він лише усміхався у відповідь, бо вже бачив у мені те, чого досі не помічали інші.

Я так і не знала, чи здогадався він, що все це було присутнє лише завдяки йому.

Я дивилася на неї і на кілька секунд згадала, як це — бути тією дівчиною, що не знає голоду, страху, одержимою лише безтурботним очікуванням миттєвостей, проведених наодинці з Едуардом. Вона нагадала мені, що у світі є краса і що існують такі речі, як мистецтво, радість, кохання — колись вони наповнювали мій світ замість страху, кропив'яного супу і комендантських годин. У погляді з картини я бачила його. А тоді я збагнула, що тільки-но сталося. Він нагадав мені про мою силу. І скільки ще цієї сили лишилося в мені для боротьби.

Коли ти повернешся, Едуарде, клянуся, я знов стану тією дівчиною, яку ти намалював.

2

До обіду історія дитини-поросяти облетіла все місто. Відвідувачі рікою стікалися до «Червоного півня», хоча ми могли запропонувати їм хіба що каву з цикорію. Пиво постачалося нерегулярно, а крім нього ми мали лише кілька пляшок страшенно дорогого вина. Просто дивовижно, скільки людей зазирнуло, аби побачити нам вдалого дня.

— То ви дали йому гарної прочуханки? Наказали забиратися геть? — старий Рене, хихикаючи у вуса, стискав рукою спинку стільця й витирив сльози від сміху. Чотири рази він просив повторити для нього цю історію. У переказі Орельєна вона щоразу обростала новими подробицями, і завершилося тим, що він нібито бився на шаблях із комендантом, поки я кричала: *«Der Kaiser ist Scheiss!»*¹

Я обмінялася скупкою усмішкою з Елен, яка підмітала підлогу в кафе. Особисто я не зважала. Останнім часом у нашому містечку випадало не так багато приводів для святкування.

— Ми маємо бути обережні, — сказала Елен, коли Рене пішов, відсалютувавши на прощання капелюхом. Ми стежили, як він іде, здригаючись від нападів давно забутих веселощів, і зупиняється біля поштового відділення, щоб витерти очі. — Ця історія стає занадто відомою.

— Ніхто нічого не скаже. Всі ненавидять бошів, — я знизала плечима. — До речі, вони всі розраховують на шматочок свинини. І навряд чи донесуть на нас, доки не скуштують своє.

Рано-вранці порося було таємно переміщене до сусіднього будинку. Кілька місяців тому, рубуючи на дрова старі діжки, Орельєн виявив: єдине, що відокремлює лабіринт нашого винного льоху від сусідського, — це одношарова цегляна стіна. З допомогою наших сусідів, Фуберів, ми обережно вийняли кілька цеглин. Так було створено шлях утечі на випадок крайньої необхідності. Коли Фубери переховували в себе молодого англійця і до

¹ Кайзер — лайно! (нім.)

них без попередження на світанку заявилися німці, мадам Фубер удала, що не розуміє наказів офіцера, і це дало юнакові досить часу, щоб прослизнути до льоху, а звідти — до нас. Німці обнишпорили кожен закуток їхнього будинку, навіть погребі оглянули, але через слабе освітлення жоден із них не помітив, що цегляній кладці де-не-де підозріло бракує цементу.

Такою була історія наших життів: дрібні бунти, крихітні перемоги, миттєві шанси зробити посміховисько з наших поневолювачів — крихітні кораблики надії серед безмежного моря непевності, злиднів і страху.

— Отже, ви познайомилися з новим комендантом? — спитав мер, сидючи за столиком біля вікна. Коли я принесла йому каву, він жестом попросив мене сісти. Я часто думала, що серед усіх нас найбільш безжально окупація обійшлася саме з ним. Увесь свій час він проводив у перемовинах з німцями, аби забезпечити місто всім необхідним, а іноді вони брали його в заручники, щоб змусити непокірних містян коритися їхній волі.

— Формально ми не були представлені одне одному, — відповіла я, ставлячи чашку перед ним.

Він нахилився до мене і притишив голос:

— Пана Беккера відіслали назад до Німеччини — керувати табором військовополонених. Вочевидь, щось не збігалося в його бухгалтерії.

— Не дивно. Він єдина людина в окупованій Франції, яка за два роки погладшала вдвічі, — я жартувала, але звістка про цей від'їзд викликала в мене суперечливі почуття. З одного боку, Беккер був жорстоким і карав людей над міру через непевність свого положення і страх видатися недостатньо сильним в очах підлеглих. Але він був занадто дурний для того, щоб помічати численні акції непокори в місті, — як і для того, щоб зав'язати будь-які корисні стосунки.

— То що думаєте?

— Про нового коменданта? Не знаю. Гадаю, могло бути й гірше. Принаймні не розібрав оселю по цеглинах, аби лише силу показати, як зробив би Беккер. Але... — я наморщила носа, — він розумний. Можливо, нам слід бути обачнішими.

— Як завжди, мадам Лефевр, наші думки цілком збігаються, — він усміхнувся мені, але очі його лишилися серйозними. Я па-

м'ятала часи, коли мер був галасливим веселуном, відомим своєю добродушністю: в будь-якому міському зібранні його голос лунав найгучніше.

— Щось буде на цьому тижні?

— Гадаю, трохи бекону. І кави. Зовсім трохи масла. Сподіваюся сьогодні дізнатися точні продуктові норми.

Ми визирнули у вікно. Старий Рене дістався церкви. Він зупинився погомоніти зі священиком. Неважко було здогадатися, про що вони розмовляють. Коли священик розсміявся, а Рене — вже вчетверте — зігнувся навпіл, я не втрималася від смішки.

— Є якісь новини від чоловіка?

Я обернулася до мера.

— Жодної від самого серпня, коли я отримала його листівку. Він був під Ам'єном. Розповідав небагато.

«Я думаю про тебе день і ніч, — було виведено в листівці його красивим вигадливим почерком. — Ти зірка, що веде мене крізь цей світ суцільного божевілля».

Дві ночі після надходження цієї листівки я лежала без сну, доки Елен не звернула мою увагу на те, що слова «світ суцільного божевілля» можна так само застосувати до світу, де їдять чорний хліб, такий твердий, що доводиться різати його за допомогою садового ножа, і тримають поросят у печі.

— Остання звістка, що я отримав від мого старшого, надійшла місяці три тому. Вони виступали в напрямку Камбре. Бойовий дух на висоті — так він казав.

— Сподіваюся, з ними й досі все гаразд. Як Луїза?

— Непогано, дякую.

Його найменша донька була від народження паралізована. Вона погано росла, їсти могла лише певну їжу і у свої одинадцять років часто хворіла. Підтримувати її в доброму здоров'ї було справою всього нашого містечка. Якщо в когось траплялося молоко або сушені овочі, невелика частина зазвичай потрапляла до будинку мера.

— Коли вона знов набереться сил, перекажіть їй, що Мімі про неї питає. Елен шие Луїзі ляльку — точну копію ляльки Мімі. Дитина питає, чи можуть вони бути сестрами.

Мер погладив руку дівчинки.

— Ви такі добрі, дівчата. Я не припиняю дякувати Богові, що ти повернулася сюди, коли могла залишитися в безпеці у Парижі.

— Ет, немає жодної гарантії, що скоро боші не маршируватимуть Єлисейськими Полями. І до того ж, я не могла полишити Елен тут саму.

— Вона б не вижила без тебе. Ти виросла такою гарною молодю жінкою. Париж пішов тобі на користь.

— Це мій чоловік пішов мені на користь.

— Тоді нехай Господь береже його. Нехай Господь урятує всіх нас, — мер усміхнувся, вдягнув капелюха і встав, збираючись йти.

Містечко Сент-Перонна, у якому родина Бессеттів з покоління в покоління керувала готелем «Червоний півень», стало одним із перших, що впали під натиском німців восени 1914 року. Ми з Елен (наші батьки давно померли, а чоловіки перебували на фронті) вирішили будь-що підтримувати роботу готелю. Ми були не єдині, хто взяв на себе чоловічі обов'язки: усіма крамницями, місцевими фермами, школами майже повністю керували жінки з допомогою хлопчиків і літніх людей. До 1915 року чоловіків у місті практично не лишилося.

Ми чудово давали собі раду в перші місяці, коли містом проходили французькі солдати, та й британці були неподалік. Їжі було ще вдосталь, військові ходи супроводжувалися музикою й радісними вигуками, і більшість із нас вірили: ще кілька місяців — і кінець війни. До нас доходили окремі свідчення про жахіття, що відбувалися за сотню миль звідси: ми ділилися їжею з бельгійськими втікачами, які брели повз нас, тягнучи своє майно у візочках. Деякі були взуті в капці й мали на собі той самий одяг, у якому тікали з дому. Та хоча ми знали, що війна вже близько, мало хто припускав, що Сент-Перонна, наше горде містечко, може теж потрапити під владу німців.

Доказ того, як сильно ми помилялися, прийшов тихого холодного осіннього ранку під звуки пострілів, коли о шостій сорок п'ять мадам Фужер і мадам Дерен вирушили на свою щоденну прогулянку до *boulangerie*¹ й були застрелені на смерть, щойно перетнувши майдан.

¹ Булочна (фр.).

Почувши галас, я відсунула фіранку. Знадобилося кілька секунд, щоб усвідомити, *що* я бачу: тіла тих двох жінок, удів і нерозлучних подруг протягом більшої частини їхнього понад сімдесятирічного життя, простерті на бруківці. Їхні хустки збилися набік, порожні кошики лежали, перекинуті, в них у ногах. Липка червона калюжа розповзалася від них майже рівним колом, наче від одного тіла.

Пізніше німецький офіцер оголосив, що їх застрелили снайпери і це був контрзахід (напевне, вони казали те саме в кожному окупованому населеному пункті). Якщо вони хотіли збурити проти себе містян, вони не могли вигадати нічого кращого, ніж убити тих старих жінок. Але на цьому злодіяння не завершилися. Вони підпалили комори й розстріляли статую мера Леклерка. За добу вони марширували рядами по головній вулиці, виблискуючи своїми *Pickelhaube*¹ під холодним осіннім сонцем, а ми стояли у дверях будинків та крамниць, безмовні і вражені, й спостерігали. Вони наказали небагатьом чоловікам, які лишилися, вийти на вулицю, щоб їх перелічити.

Власники крамниць і яток просто зачинилися, відмовившись обслуговувати загарбників. Більшість із нас мали запаси їжі, і ми знали, що протримаємося. Мабуть, ми вірили, що, наткнувшись на таку непримиренність, вони відступлять і помарширують до іншого населеного пункту. Але тоді комендант Беккер видав наказ, згідно з яким усіх власників магазинів, які не відчиняться у звичний робочий час, буде розстріляно. Один за одним *boulangerie*, *boucherie*², ринкові прилавки і навіть «Червоний півень» відкрилися знову. Без особливої охоти наше містечко поверталося до похмурого заколотницького життя.

Останні півтора року в місті майже не було що купувати. Сент-Перонна лишилася відрізаною від сусідів, позбавленою новин і цілком залежною від нерегулярних надходжень допомоги, а також від дорогих харчів на чорному ринку (коли вони бували доступні). Іноді важко було повірити, що вільна Франція знає про наші страждання. Єдиними, хто добре харчувався, були німці. Їхні коні (наші коні) були гладкі й лискучі, адже пожирали овес,

¹ Гостроверха каска піхотинця в старій німецькій армії (нім.).

² М'ясна крамниця (фр.).

із якого ми мали б робити хліб для себе. Німці здійснювали набіги на наші винні погребі й забирали їжу, зрошену на наших фермах.

І справа була не лише в їжі. Щотижня лунав жажливий стукіт у чийсь двері і виголошувався новий список речей, які мали бути реквізовані: чайні ложки, фіранки, обідні тарілки, каструлі, ковдри. Траплялося, що офіцер спочатку інспектував приміщення, відзначаючи бажане, а потім повертався зі списком вибраних предметів. Вони залишали розписки — вважалося, що за ними можна отримати гроші. Жоден у Сент-Перонні не знав людини, якій би насправді заплатили.

— Що ти робиш?

— Перевішую це, — я взяла портрет і прилаштувала його в тихому кутку, де він не привертав зайвої уваги.

— Хто це? — спитав Орельєн, поки я вішала й поправляла картину на стіні, домагаючись, аби та висіла прямо.

— Це ж я! — я обернулася до нього. — Хіба не впізнаєш?

— О, — він покосився на картину. Він не хотів образити мене: дівчина на полотні дуже відрізнялася від худої суворої жінки з сіруватим кольором обличчя та тривожними втомленими очима, яка щодня дивилася на мене з дзеркала. Я намагалася якомога менше зазирати туди.

— Це намалював Едуард?

— Так. Коли ми щойно одружилися.

— Я ніколи не бачив його малюнків. Це... не те, чого я очікував.

— Що ти маєш на увазі?

— Ну... це дивно. Кольори дивні. Він розмалював твою шкіру синім і зеленим. У людей не буває синьо-зеленої шкіри! А ще, дивись — це неохайно. Він вийшов за контури.

— Орельєне, ходи сюди, — я підійшла до вікна. — Подивись на моє обличчя. Що ти бачиш?

— Горгулью.

Я дала йому запотиличника.

— Ні. Подивись — уважно подивись. На відтінки моєї шкіри.

— Ти просто бліда.

— Дивись уважніше — під очима, в западинах на шиї. Не кажи мені, що ти очікуєш бачити. Просто дивись. А тоді скажи, які відтінки ти дійсно бачиш.

Брат уп'явся очима в мою шию. Потім повільно обвів поглядом моє обличчя.

— Я бачу синій, — сказав він. — Під твоїми очима. Синій і фіолетовий. І так, зелений, що збігає вниз твоєю шиєю. І жовтогарячий. *Alors*¹ — біжи до лікаря! У тебе на обличчі мільйон кольорів. Ти просто клоунеса!

— Ми всі клоуни й клоунеси, — відповіла я. — Едуард просто бачить це краще за інших.

Орельєн побіг нагору, щоб дослідити власне обличчя, а тоді побиватися через синьо-фіолетові плями, які він неодмінно знайде. Не те щоб його поведінка останнім часом вимагала пояснень. Він був люб'язний принаймні з двома дівчатами і подовгу голив свою м'яку дитячу шкіру старою й тупою небезпечною бритвою батька в марних спробах прискорити процес дорослішання.

— Це дуже мило, — сказала Елен, відступаючи, щоб роздивитися картину. — Але...

— Але що?

— Ти ризикуєш узагалі втратити її. Коли німці проходили кризу Лілль, вони палили живопис, який, на їхню думку, підривав традиції. Картина Едуарда... дуже особлива. Звідки ти знаєш, що вони не знищать її?

Вона непокоїлася, моя Елен. Непокоїлася через картини Едуарда і норів нашого братика, непокоїлася через листи й щоденникові записи, які я робила на клаптиках паперу і ховала в проїмах під балками.

— Я хочу, щоб вона висіла тут і я могла її бачити. Не хвилюйся — решта його картин у безпеці в Парижі.

Схоже було, що мої слова її не переконали.

— Я хочу кольору, Елен. Я хочу *життя*. Я не хочу споглядати Наполеона чи дурнуваті таткові картини з сумними собаками. І не хочу, аби *ці*, — я кивнула на вулицю, де німецькі солдати палили цигарки біля фонтана, — вирішували, на що я можу дивитись у власному домі.

Елен похитала головою, наче мала справу з цілком ненормальною, якій вона мусила пробачати. А тоді пішла обслуговувати мадам Лув'є і мадам Дюран, які, хоча й частенько зауважували,

¹ Тоді (*фр.*).

що моя кава з цикорію смакує, наче з каналізації, прийшли послухати історію про дитину-порося.

Тієї ночі ми з Елен спали на одному ліжку, поклавши між собою Мімі й Жана. Часом ставало так холодно, особливо в жовтні, що ми боялися знайти їх замерзлими на смерть у їхніх нічних сорочках, і тому спали, обійнявшись усі разом. Було вже пізно, але я знала, що сестра не спить. Крізь щілину між фіранками падало місячне сяйво, і я бачила її очі, широко розкриті, що дивилися кудись у далину. Мабуть, у цю мить вона гадала, де зараз її чоловік. Чи в теплі, на постої в будинку — такому, як наш; чи мерзне в окопі, дивлячись на той самий місяць.

Глухий вибух удалині сповістив про віддалений бій.

— Софі?

— Так?

Ми говорили найтихішим шепотом.

— Ти коли-небудь думаєш, що буде... якщо вони не повернуться?

Темрява приховувала моє обличчя.

— Ні, — збрехала я. — Адже знаю, що вони повернуться. І не хочу подарувати німцям жодної зайвої хвилини свого страху.

— А я от думаю, — промовила вона. — Іноді я не пам'ятаю, як він виглядає. Дивлюся на його фотографію — і не можу нічого пригадати.

— Це тому, що дивишся на неї так часто. Іноді мені здається, що фотографії зношуються від наших поглядів.

— Але я не можу згадати геть нічого — його запаху, звуку його голосу. Я не пам'ятаю, як це — відчувати його поряд із собою. Наче він ніколи не існував. А тоді я питаю себе: а що, як це правда? Що, як він ніколи не повернеться? Що, як ми до самої смерті проживемо отак, і кожен наш крок буде підпорядкований тим, хто нас ненавидить? І я не впевнена... Не впевнена, що зможу...

Я підвелася на лікті і, потягнувшись через Мімі й Жана, взяла сестру за руку.

— Ні, зможеш, — сказала я. — Звичайно ж, зможеш. Жан-Мішель повернеться додому, і все в тебе буде добре. Франція буде вільна, і життя стане таким, як раніше. Навіть кращим.

Вона лежала мовчки. Тепер, вибравшись із-під ковдр, я тремтіла від холоду, але не наважувалась ворухнутися. Сестра лякала

мене, коли говорила так. Здавалось, у неї в голові існує цілий світ жахів, з яким вона має боротися, докладаючи вдвічі більше зусиль, ніж будь-хто з нас.

Її голос був тихий і тремтів, наче вона намагалася стримати сльози.

— Знаєш, після того як ми з Жаном-Мішелем побралися, я була така щаслива. Уперше в житті була вільна.

Я знала, про що вона каже. У нашого батька була важка рука, і він швидко хапався за ремінь. У місті його вважали добряком, опорою суспільства — *старий добрий Франсуа Бессетт*, завжди радий пожартувати й пригостити келихом вина. Але ми знали, яку насправді жорстоку має він вдачу. Єдине, про що ми шкодували, — це що матінка померла раніше за нього і не встигла насолодитися кількома роками життя не в тіні свого чоловіка.

— Таке відчуття... Таке відчуття, що ми змінили одного тирана на іншого. Іноді я передчуваю, що все життя так і проживу, схиляючись перед чужою волею. Ти, Софі, — я бачу, як ти смієшся. Бачу, яка ти рішуча, смілива, розвішуєш картини, кричиш на німців — і не можу зрозуміти, звідки це. Не можу згадати, як воно — не боятися.

Ми лежали поряд і мовчали. Я чула, як б'ється моє серце. Вона вважала мене безстрашною. Але ніщо не лякало мене більше за сестрині страхи. Останні кілька місяців вона стала ще більш вразливою, очі її дивилися по-новому напружено. Я стиснула її руку. Вона не відповіла на потиск.

Між нами ворухнулася Мімі, закинувши руку за голову. Елен випустила мою долоню. Я бачила лише її силует, коли вона повернулася на бік і м'яко сховала доньчину руку назад під ковдру. Дивним чином цей жест заспокоїв мене, я вляглася на своє місце і натягла ковдру до підборіддя, щоб більше не тремтіти.

— Свинина, — промовила я.

— Що?

— Лише подумай. Смажена свинина, шкурка, натерта сіллю та олією, підсмажена до хрускоту. Подумай про м'які скибочки теплого білого сала, рожеве м'ясце, що розповзається просто в пальцях. Може, з яблучним компотом. Ось що ми їстимемо лише за кілька тижнів, Елен. Подумай, як добре вона смакуватиме.

— Свинина?

— Так. Свинина. Коли я починаю вагатись, я думаю про те поросся і його велике, жирне черевце. Я думаю про його хрусткі вушка, його соковиті стегенця.

Я майже чула, як вона всміхається.

— Софі, ти божевільна.

— Але подумай про це, Елен. Хіба це не чудово? Можеш собі уявити, як жир стікає по обличчю Мімі, до самого підборіддя? Як задоволено буркотітиме її маленький животик? Уяви, яка вона буде щаслива, коли вийматиме з зубів залишки хрусткої скоринки!

Елен мимоволі розсміялася.

— Не впевнена, що вона пам'ятає смак свинини.

— Неважко буде нагадати, — відповіла я. — Як і тобі неважко буде пригадати Жана-Мішеля. Одного дня він зайде крізь двері і ти кинешся обіймати його — і його запах, його руки навколо твоєї талії стануть так само знайомі, як і відчуття власного тіла.

Я майже відчувала, як стрімко потекли її думки. Я повернула її до життя. Ще одна маленька перемога.

— Софі, — спитала вона трохи згодом. — Ти сумуєш за фізичним коханням?

— Кожного божого дня, — відповіла я. — Удвічі частіше, ніж думаю про це поросся.

Запало коротке мовчання, а потім ми розсміялися. Тоді, не знаю чому, ми сміялися так гучно, що мусили затискати обличчя руками, щоб не розбудити дітей.

Я знала, що комендант повернеться. І в дійсності минуло чотири дні, перш ніж це сталося. Ішов сильний дощ. Лило так, що наші кілька відвідувачів сиділи над порожніми чашками й дивилися перед собою крізь непрозорі запітнілі вікна. У затишному кутку старий Рене грав у доміно з мес'є Пельє, а собака мес'є Пельє (господар заплатив німцям окремий податок за привілей тримати його) лежав біля його ніг. Чимало людей просиджували тут щодня, аби не лишатися на самоті зі своїми страхами.

Я саме милувалася волоссям мадам Арно, яке щойно уклала моя сестра, коли відчинилися скляні двері й він увійшов до бару в супроводі двох офіцерів з боків. У кімнаті, сповненій товариського гомону й душевного тепла, одразу запанувала тиша. Я вишла з-за прилавка і витерла руки фартухом.

Німці ніколи не заходили до нашого бару, хіба що з метою реквізицій. Зазвичай вони відвідували бар «Блан» у верхній частині міста, який був місткішим і, мабуть, привітнішим. Ми завжди ясно давали зрозуміти, що окупаційним військам у нас не раді. Я питала себе, що вони заберуть у нас цього разу. Якщо в барі поменшає чашок і тарілок, доведеться просити відвідувачів ділитися ними між собою.

— Мадам Лефевр.

Я кивнула йому, відчуваючи на собі погляди відвідувачів.

— Було вирішено, що деякі з наших офіцерів харчуватимуться у вас. У барі «Блан» бракує місця, щоб створити зручні умови для новоприбулих.

Лише тепер я змогла добре його роздивитися. Він був старший, ніж я гадала. Можливо, йому було далеко за сорок, хоча важко про це судити, коли бачиш перед собою військового. Усі вони виглядають старшими, ніж є.

— Боюся, що це неможливо, *Herr Kommandant*, — сказала я. — У цьому готелі не подавали їжу більш ніж півтора року. У нас ледь вистачає харчів, щоб прогодувати нашу маленьку родину. Ми не маємо можливості обслуговувати ваших людей на тому рівні, якого вони потребуватимуть.

— Мені це добре відомо. З початку наступного тижня ви будете забезпечені достатньою кількістю провізії. Я очікую від вас, що ви готуватимете офіцерам належні страви. Я розумію, що колись цей готель був вишуканим закладом, і впевнений, що це в межах ваших можливостей.

За спиною глибоко вдихнула моя сестра. Я знала, що ми обидві відчуваємося так само. Тваринний страх перед присутністю німців у нашому маленькому готелі відступав перед думкою, що місяцями затьмарювала будь-яку іншу: *їжа*. Будуть залишки. Кістки, з яких можна зварити міцний бульйон. Будуть смачні запахи, крадькома відкушені шматочки, додаткові грами провізії, таємно зрізані скибочки м'яса й сиру.

І все одно.

— Не впевнена, що наш бар вам підійде, *Herr Kommandant*. У нас тут бракує вигод.

— Я сам вирішуватиму, де моїм людям зручно. А ще я хотів би оглянути ваші кімнати. Можливо, я розміщу тут кількох моїх людей.

Я чула, як старий Рене буркоче:

— *Sacre bleu!*¹

— Я залюбки покажу вам кімнати, *Herr Kommandant*. Але ви переконаєтеся, що ваші попередники нам мало що залишили. Ліжка, ковдри, завіси, навіть мідні труби під раковинами тепер у власності німців.

Я знала, що ризикую розлютити його, адже привселюдно заявила, будімо комендант необізнаний з діями власних підлеглих, і коли йдеться про стан речей у нашому місті, його розумність підводить. Але мені було конче важливо, щоб мої земляки бачили мене впертою й непоступливою. Приймаючи в барі німців, ми з Елен автоматично ставали мішенню для пліток, злого поговору. Тож важливо було, аби люди бачили: ми зробили все можливе, щоб їх віднадити.

— Ще раз, мадам: я вирішуватиму, чи підходять нам ваші кімнати. Будь ласка, покажіть мені їх.

Він знаком наказав своїм людям лишатися в барі. Я знала, що тут пануватиме тиша, доки вони не підуть.

Розправивши плечі, я повільно рушила до коридору, на ходу виймаючи ключі. Я відчувала, як усі присутні дивляться мені вслід, чула шелест власної спідниці і важкі кроки німця за спиною. Відімкнула двері до головного коридору (я тримала все під замком: нерідко французькі злодії цупили те, що не встигли реквізувати німці).

У цій частині будинку пахло сирістю й пліснявою. Минуло кілька місяців відтоді, як я була тут востаннє. Ми мовчки піднялися сходами. Я була вдячна комендантові, що він тримався за кілька кроків позаду. Нагорі я затрималася, чекаючи, доки він увійде до коридору, а тоді відімкнула першу кімнату.

Був час, коли сльози наворачталися від самого лише теперішнього вигляду готелю. Колись Червона кімната була гордістю «Червоного півня». Спальня, у якій я й моя сестра провели кожна свою шлюбну ніч, кімната, у якій мер розміщував заїжджих високопосадовців. Тут стояло величезне ліжко з чотирма стовпчиками, забране криваво-червоними гобеленами. З широкого вікна відкривався вид на наші сади. Килим був з Італії, меблі з *château*²

¹ Хай тобі грець! (фр.).

² Замку (фр.).

в Гасконі, а покривало темно-червоного шовку — з Китаю. А ще тут були позолочена люстра й величезний мармуровий камін, у якому покоївка щоранку запалювала вогонь і підтримувала до ночі.

Я відімкнула двері, відступивши назад, щоб німець міг увійти. Кімната була порожня, якщо не рахувати триногого стільця в кутку. Паркетні дошки позбулися килима і лежали сірі під товстим шаром пилу. Ліжко давно зникло, як і фіранки, — серед перших речей, украдених, коли німці захопили місто. Мармуровий камін видерли просто зі стіни. З якої причини, не знаю: наврояд чи хтось міг знайти йому застосування. Гадаю, Беккер просто хотів деморалізувати нас, забравши всі гарні речі з нашого будинку.

Він зробив крок у кімнату.

— Дивіться під ноги, — попередила я. Він глянув униз, а тоді побачив: самий куток кімнати, звідки минулої весни намагалися обдерти паркет на дрова. Будинок був збудований на совість, паркет виявився прибитим надто міцно, і за кілька годин вони здалися, вилучивши лише три довгі дошки. І тепер на їхньому місці чорним «О» на знак протесту зияла діра, крізь яку виднілися балки.

Хвилину комендант стояв, роздивляючись підлогу. Потім підняв голову й роззірнувся навколо. Ніколи раніше я не лишалася в кімнаті наодинці з німцем, і моє серце шалено калатало. Я відчувала від нього тонкий запах тютюну, бачила плями від дощу на його формі. Я дивилася ззаду на його шию, злегка перехопивши пальцями ключі, готова вдарити його озброєним кулаком, коли б він лише подумав на мене напасти. Я стала б не першою жінкою, якій довелося обороняти свою честь.

Але він обернувся до мене.

— Вони всі в такому поганому стані? — спитав він.

— Ні, — відповіла я. — Решта ще гірші.

Він так довго свердлив мене поглядом, що я ледь не почервоніла. Але я не могла дозволити цьому чоловікові залякати мене. Я стояла з гордо піднятим підборіддям і незворушно дивилася на нього, на його коротко підстрижене волосся, у якому пробивалася сивина, у прозорі блакитні очі, що вивчали мене з-під гостроверхої каски.

Нарешті він розвернувся і пройшов повз мене вниз сходами і до коридору в задній частині будинку. Він різко зупинився, вдивляючись у мій портрет, двічі моргнув, немов лише зараз помітив, що я перевісила його.

— Я пришлю кого-небудь повідомити вас, коли очікувати на першу партію продуктів, — сказав він. А тоді швидко пройшов крізь двері до бару.

3

— **В**и мали сказати «ні», — тицьнула мені в плече кістлявим пальцем мадам Дюран. Я так і підстрибнула. На ній був білий чепчик з оборками й вицвіла блакитна плетена гачком пелерина, приколота на плечах. Ті, хто скаржився на брак новин відтоді, як нам заборонили газети, очевидно, ніколи не перетиналися з моєю сусідкою.

— Що?

— Годувати німців! Ви мали сказати «ні».

Ранок був морозний, і я обгорнула обличчя шаликом під самі очі. Довелося трохи відсунути його, щоб відповісти.

— Я мала сказати «ні»? І ви теж скажете «ні», коли вони схочуть зайняти ваш дім, так, мадам?

— Ви й ваша сестра молодші за мене. Ви маєте сили, щоб протистояти їм.

— На жаль, мені бракує артилерійського батальйону. Що, на вашу думку, я мала робити? Забарикадуватися з іншими всередині й закидати німців чашками та каструлями?

Вона продовжувала сварити мене, доки я відчиняла двері, щоб пропустити її вперед. У булочній уже не пахло, як у булочній. Приміщення досі зберігало тепло, але аромати багетів і круасанів давно зникли. Ця дрібниця наганяла на мене сум щоразу, як я переступала поріг цієї крамниці.

— Клянусь, я не розумію, куди котиться ця країна. От бачив би лише ваш батько, що в його готелі приймають німців... — Очевидно, мадам Лув'є вже поінформували. Вона з осудом затрясла головою, а я тим часом попрямувала до прилавка.

— Він чинив би так само.

— Ви не смієте засуджувати мадам Лефевр! — цитьнув на них пекар, месьє Арман. — Усі ми тепер — маріонетки в їхніх руках. Чи ви, мадам Дюран, засуджуєте мене за те, що я печу їм хліб?

— Я лише подумала, що це непатріотично — коритися їхнім наказам.

— Легко казати тому, хто не ризикує отримати кулю.

— Отже, тепер їх приходиться ще більше? Німці вриваються на наші склади, пожирають нашу їжу, крадуть наших тварин. Клянусь, я не знаю, як ми переживемо цю зиму.

— Як завжди, мадам Дюран. Стійко і в доброму гуморі, з молитвою до Господа нашого, щоб як не наші славні хлопці, то Він особисто дав бошам королівського копняка під зад, — месьє Арман підморгнув мені. — Отже, дами, чого бажаєте? У мене є чорний хліб тижневої давнини, чорний хліб п'ятиденної давнини й трохи чорного хліба невизначеного віку, але точно без довгоносіків.

— Іноді довгоносік здається мені цілком пристойною *hors-d'oeuvre*¹, — скорботним тоном промовила мадам Лув'є.

— Тоді я назбираю для вас цілу банку, моя люба мадам. Повірте, часом нам їх щедро постачають у борошні. Тістечко з довгоносіків, пиріг з довгоносіків, профітролі з довгоносіків: дяка німецькій щедрості, ми тут усім забезпечені.

Ми розсміялися. Неможливо було втриматися від сміху. Навіть у найчорніші дні месьє Арман був здатний викликати усмішку.

Мадам Лув'є взяла хліб і з відразою поклала до кошика. Пекар не сприйняв це як образу: він бачив такі обличчя сотні разів на день. Хліб був чорний, квадратний і липкий. Від нього тхнуло цвіллю, наче він почав розкладатися, щойно вийшовши з печі. Він був такий твердий, що старшим жінкам часто доводилося просити про допомогу молодих, аби просто розрізати його.

— Ви чули, — сказала мадам Лув'є, кутаючись у пальто, — що вони перейменували всі вулиці в Ле-Нувйоні?

— Перейменували вулиці?

— Замінили французькі назви німецькими. Месьє Дінан отримав таку звістку від свого сина. І знаєте, як вони обізвали авеню де ля Гар?

¹ Закускою (фр.).

Ми похитали головами. Мадам Лув'є на мить заплющила очі, ніби впевнюючись, що правильно запам'ятала.

— Банхофштрассе, — нарешті промовила вона.

— Банхоф-що?

— Ви можете в це повірити?

— Вони не посміють перейменувати мій магазин, — хмикнув месьє Арман. — Інакше я перейменую їхні дупи. *Brot*¹-це, *Brot*-те. Це *boulangerie*. На вулиці де Бастід. Завжди так було і завжди буде. Банхоф-казна-що. Сміх та й годі.

— Але ж це жахливо! — мадам Дюран була в паніці. — Я зовсім не говорю німецькою!

Ми здивовано озирнулися на неї.

— Ну як я орієнтуватимусь у власному місті, якщо не розумітиму назв вулиць?

Ми так голосно сміялися, що не помітили, як відчинилися двері. Наступної ж миті в магазині різко запанувала тиша. Я обернулася, щоб побачити, як до крамниці входить Ліліан Бетюн. Вона високо тримала голову, але всі уникали дивитися їй у вічі. Обличчя її було круглішим, ніж у більшості з нас, чиста шкіра була нарум'янена і напудрена. Жінка видала загальноприйняте «*Bonjour*²» і потяглася рукою до сумочки.

— Дві буханки, будь ласка.

Від неї пахло дорогими парфумами, завите локонами волосся було зібране у високу зачіску. У місті, де більшості жінок бракувало сил або засобів, окрім як для мінімального особистого догляду, вона виділялася, мов блискуча ювелірна прикраса. Але мою увагу привернуло її пальто. Я просто не могла відірвати від нього погляду. Воно було чорне, як смола, з найвишуканішого каракулю і товсте, наче хутрянний килим, з характерним лиском нової коштовної речі. Обличчя Ліліан обрамляв піднятий комір, і здавалося, що її довгу шию огортає чорна патока. Я бачила, що літні дами теж відзначили дороге вбрання, і їхні обличчя кам'яніли, коли вони змірювали поглядами фігуру молодої жінки.

— Одну для тебе, одну для твого німця? — буркнула крізь зуби мадам Дюран.

¹ Хліб (нім.).

² Доброго дня (фр.).

— Я сказала, дві буханки, будь ласка, — жінка обернулася до мадам Дюран. — Одну для мене. Одну для моєї *доньки*.

Уперше месьє Арман не всміхнувся. Не зводячи очей з її обличчя, він опустив руку під прилавок і, стиснувши своїми м'язистими руками по буханці, гепнув їх на стільницю. Навіть не потурбувавшись загорнути.

Ліліан простягла банкноту, але пекар не взяв грошей з її рук. Він зачекав кілька секунд, доки жінка покладе банкноту, а тоді роздратованим жестом підібрав папірець, наче той був заразним. Він сунув руку в грошову скриньку й кинув на прилавок дві монети решти, демонстративно ігноруючи простягнуту руку жінки.

Вона подивилася на нього, потім на монети на прилавку.

— Залиште собі, — сказала. І, обвівши нас розлюченим поглядом, схопила хліб і квапливо вийшла з магазину.

— Як тільки їй вистачає нахабства... — ніщо не приносило мадам Дюран більшої насолоди, ніж привід посварити чужу поведінку. На щастя для неї, Ліліан Бетюн сповна дала їй можливість вихлюпнути лють, накопичену за останні кілька місяців.

— Гадаю, їй, як і всім нам, треба щось їсти, — зауважила я.

— Щоночі вона ходить на ферму Фур'є. Щоночі. Ви б бачили, як вона прокрадається містом, потай, наче злодійка.

— У неї два нових пальта, — додала мадам Лув'є. — Інше — зелене. Нове модне пальто з зеленої вовни. З самого Парижа.

— І черевики. Лайкові. Вона, звичайно ж, не насмілюється носити їх серед білого дня. Знає, що її лінчують.

— Тільки не цю. Німці її стережуть.

— Та все ж, коли вони підуть, розмова вже буде інакшою, еге ж?

— Не хотіла б я бути в її шкірі, хай навіть і лайковій.

— Терпіти не можу дивитися, як вона походить задерши носа і муляє всім очі своїм добром. Ким вона себе уявляє?

Месьє Арман дивився вслід молодій жінці, яка саме перетинала майдан. Раптом він усміхнувся.

— Я б не переймався так, дами. Не все йде, як їй хочеться.

Ми подивилися на нього.

— Ви вмієте зберігати таємниці?

Не знаю, навіщо він узагалі спитав. Ці два бабиська навряд чи вміли тримати рота на замку довше ніж десять секунд поспіль.

— Що?

— Скажу лише, дехто з нас потурбувався почастувати пані Вишукані Штанці особливим смаколиком, якого вона не очікує.

— Я не розумію.

— Її буханки хліба лежать під прилавком окремо від інших. Вони містять деякі особливі інгредієнти. Які, даю вам слово, жодним чином не потрапляють до інших хлібин.

Очі бабисьок розширились. Я не насмілилась уточнити, що саме має на увазі пекар. Та за блиском у його очах зробила декілька припущень, у жодне з яких не схотіла заглиблюватись.

— *Non!*¹

— Месьє Арман!

Вони були обурені, але водночас затряслися від сміху.

Мені стало зле. Я не любила Ліліан Бетюн і не схвалювала її вчинків, але те, що я почула, викликало в мене огиду.

— Я... я маю йти. Треба допомогти Елен... — я схопила свій хліб і поспішила додому. Усю дорогу до відносно спокійного прихистку готелю мені вчувався їхній сміх.

Їжа надійшла наступної п'ятниці. Спершу яйця, дві дюжини, привезені молодим німецьким капралом. Він доправив їх, попередньо накривши білим простирадлом — наче віз контрабанду. Потім хліб, білий і свіжий, аж три кошики. Після пам'ятного дня в *boulangerie* я не могла їсти хліб. Але тепер, тримаючи в руках свіжі хлібини, хрусткі й теплі, почувалася майже сп'янілою від бажання. Довелося відіслати Орельєна нагору — настільки я боялася, що він не зможе протистояти спокусі й відщипне шматочок.

Потім прибули шість необскубаних курей і ящик капусти, цибулі, моркви й черемші. Далі — банки консервованих помідорів, рис і яблука. Молоко, кава, три жирні шматки збитого масла, борошно, цукор. Пляшки і ще пляшки вина з півдня. Кожну партію продуктів ми з Елен приймали мовчки. Німці вручили нам накладні, в яких було чітко прописано кількість кожного продукту. Ми зрозуміли, що вкрасти щось буде нелегко: накладна вимагала, аби ми зазначили точну кількість продуктів, використаних у кож-

¹ Hi! (*фр.*).

ній страві. Вони також наказали всі відходи складати у відро, аби потім згодувати худобі. Коли я побачила це, мені захотілося плюнути.

— Ми маємо приготувати це на сьогодні? — спитала я останнього капрала.

Він знизав плечима. Я вказала на годинник.

— Сьогодні? — я вказала на їжу. — *Kuchen*¹?

— *Ja*, — він з готовністю закивав. — *Sie kommen. Acht Uhr.*²

— Восьма година, — підказала Елен із-за спини. — Вони хочуть повечеряти о восьмій.

Нашу власну вечерю зазвичай складали скибочка чорного хліба з тоненьким шаром варення і трохи вареного буряку. І смажити курчат, наповнюючи кухню запахами томату й часнику, випікати яблучний пиріг здавалося тепер особливою формою тортур. Першого вечора я боялася навіть пальці облизати — хоча навіть просто бачити, як із них крапає томатний сік, як пристає до них яблучна м'якоть, було до болю нестерпно. Кілька разів, коли я розкочувала тісто й чистила яблука, ледь не зомліла від бажання. Мімі, Орельєна і Жана довелося загнати нагору, звідки час від часу долинав їхній незадоволений рев.

Я не мала жодного бажання готувати німцям смачну вечерю. Та водночас боялася не приготувати такої. Виймаючи з печі смажених курчат і поливаючи їх соусом на власному жирі, я казала собі, що принаймні можу насолодитись апетитним виглядом вечері. Напевне, я мала б радіти можливості знову бачити улюблені страви, відчувати їхній запах. Але того вечора радіти я не могла. І коли продзвенів вхідний дзвінок, сповіщаючи про прихід офіцерів, я відчула різь у животі, а шкіра вкрилася холодним потом. Я ненавиділа німців усією душею, як ніколи в житті.

— Мадам, — першим увійшов комендант. Він зняв мокру від дощу каску, жестом наказавши своїм офіцерам зробити те саме.

Я стояла, витираючи руки фартухом, не знаючи точно, як поводитись.

— *Herr Kommandant.*

Моє обличчя лишалося безпристрасним.

¹ Приготувати (нім.).

² Так. Вони прийдуть. О восьмій (нім.).

У приміщенні було тепло: німці заздалегідь надіслали нам три кошики дров, аби ми могли розвести вогонь. Чоловіки знімали з себе шарфи й головні убори, втягуючи носами й уже всміхаючись у передчутті частування. У повітрі висів густий запах курки, смаженої в часниково-томатному соусі.

— Думаю, ми можемо відразу братися до вечері, — сказав він, кидаючи погляд у бік кухні.

— Як бажаєте, — відповіла я. — Я принесу вино.

Орельєн уже встиг відкоркувати кілька пляшок на кухні й виніс дві з них, сердито насупившись. Муки, яких ми зазнали того вечора, були для нього особливо нестерпними. З огляду на нещодавнє побиття, його юний вік та запальну вдачу, я боялася, що він може потрапити в біду. Тож поспішила вихопити пляшки з його рук.

— Іди й скажи Елен, що час подавати на стіл.

— Але...

— Бігом! — поквапила я його. Я обійшла барну стійку і стала розливати вино. Розставляючи келихи на столі, я не глянула на жодного з офіцерів, хоча й відчувала на собі їхні погляди.

«Так, дивіться на мене, — мовчки казала їм я. — Ще одна охляла французенка, яку ви заморили голодом, змусивши коритися. Сподіваюся, мій вигляд зіпсує вам апетит».

Під схвальний шепіт моя сестра винесла перші страви. За кілька хвилин чоловіки жадібно поглинали їжу і щось вигукували власною мовою під стукіт столового срібла по порцеляні. Я ходила туди-сюди з повними тарілками, намагаючись не вдихати смачні запахи й не дивитися на смажене м'ясо, яке красувалося поряд із гарніром з яскравих овочів.

Нарешті всі страви були на столі. Ми з Елен стояли за барною стійкою, доки комендант виголошував довгий тост німецькою. Не можу передати вам, як це було — чути їхні голоси в нашому домі, бачити, як вони поїдають їжу, яку ми так дбайливо приготували. Розслаблено, з усмішками й випивкою.

«Я даю цим людям сили, — з жалем думала я. — А мій Едуард у цю саму мить, можливо, слабне від голоду».

І від цієї думки чи то від власного голоду й виснаження мене миттю охопив відчай. Тихий схлип вирвався з мого горла. Елен стиснула мою руку.

— Іди на кухню, — прошепотіла вона.

— Я...

— Іди на кухню. Я приєднаюся до тебе, тільки наллю їм ще вина.

Уперше я послухалася сестру.

Вони вечеряли близько години. Ми з сестрою мовчки сиділи на кухні, поринувши у власні думки і вже нічого не тямлячи від виснаження. Щоразу як лунав вибух сміху або емоційний вигук, ми підіймали очі. Хоча нам і важко було зрозуміти, про що йдеться.

— Дами, — на порозі кухні з'явився комендант. Ми підхопилися на ноги.

— Вечеря була відмінною. Сподіваюся, ви зможете й далі дотримуватися цього рівня.

Я дивилась у підлогу.

— Мадам Лефевр.

Я неохоче підняла очі.

— Ви дуже бліді. Ви захворіли?

— Ми цілком здорові, — я ковтнула. Його погляд обпікав мене, наче вогонь. Поряд зі мною Елен ламала пальці, почервонілі від незвично гарячої води.

— Мадам, ви з вашою сестрою що-небудь їли?

Я вирішила, що комендант випробовує нас. Мабуть, так він перевіряє, чи дотрималися ми пекарських вимог, зазначених у листі. Я гадала, що йому спаде на думку зважити залишки, аби переконатися, що навіть шматочок яблучної шкірки не потрапив нам до рота.

— Ми й рисового зернятка не торкнулися, *Herr Kommandant*, — майже виплюнула я йому в обличчя. Ось до чого доводить голод.

Він кліпнув очима.

— Тоді ви маєте повечеряти. Не можна добре готувати, якщо ви нічого не їсте. Що залишилося?

Я не могла ворухнутись. Елен жестом показала на деко на пічці. Там були чотири чверті курчати, підігріті на випадок, якщо чоловіки захочуть добавки.

— Тоді сідайте. Поїжте тут.

Я не могла повірити, що це не пастка.

— Це наказ, — сказав комендант. Він майже всміхався, проте мені це зовсім не здавалося кумедним. — Справді. Давайте.

— А чи... чи можна залишити трохи нашим дітям? Вони вже давно не їли м'яса.

Він трохи насупився, наче не розуміючи. У цю мить я ненавиділа його. Ненавиділа свій голос, яким випрошувала в німця трохи їжі.

«О Едуарде, — мовчки думала я. — Якби ти тільки чув мене зараз».

— Нагодуйте дітей і себе, — коротко сказав він. А тоді розвернувся й пішов з кімнати.

Ми сиділи мовчки. Слова коменданта дзвоном лунали у мене в голові. А тоді Елен підбрала спідниці й побігла нагору, перестрибуючи через дві сходинки. Місяцями я не бачила, щоб вона рухалася так швидко.

За кілька секунд вона з'явилася знову, тримаючи на руках Жана, прямо в сорочці, підганяючи перед собою Орельєна і Мімі.

— Це правда? — спитав Орельєн. Він уп'явся очима в курку, розкривши рота від подиву.

Я тільки й здатна була, що кивнути.

І всі налетіли на нещасну курку. Хотіла б я розповісти вам, що ми з сестрою трималися, як поважні дами, брали їжу з витонченістю парижанок, робили паузи, щоб обмінятися парою фраз або витерти губи. Насправді ж ми поводитися, наче дикунки. Ми відривали шматки м'яса, черпали пригоршнями рис, їли, не закриваючи ротів, жадібно підбирали шматочки, що падали на стіл. Мене більше не турбувало, чи це хитрість із боку коменданта. Ніколи в житті я не їла нічого смачнішого за те курча. Часник і томати залишали в роті довгий приємний післясмак і сповнювали ніздрі запахами, які я могла би вдихати вічно. Під час їжі в нас виривалися нестримні, зовсім первісні скрики задоволення. Кожен поринув у світ власної насолоди. Малюк Жан сміявся й розмазував сік по обличчю. Мімі жувала шматочки курячої шкірки й із шумним задоволенням смоктала вкриті жиром пальці. Ми з Елен їли не розмовляючи і повсякчас стежили, аби малечі вистачало.

Коли вже нічого не лишилось і остання кістка була обгризена дочиста, а в деках не зосталося жодного зернятка рису, ми сиділи і просто дивилися одне на одного. З бару долинала розмова німців (дедалі гучніша в міру того, як вони розпивали вино) і періодичні вибухи нестримного сміху. Я витерла рот руками.

— Ми не повинні нікому про це розповідати, — сказала я, споліскуючи руки водою. Я почувалася, наче п'яниця, яка раптом протверезіла. — Це може ніколи більше не повторитись. І треба поводитись так, наче цього взагалі не було. Якщо хтось дізнається, що ми їли німецькі харчі, нас вважатимуть зрадниками.

І ми з сестрою виразно подивилися на Мімі та Орельєна, намагаючись донести до них усю серйозність сказаного. Орельєн кивнув. Мімі теж. Гадаю, за такі миті вони погодилися б довіку розмовляти німецькою. Елен схопила ганчірку для посуду, намочила її й заходилася витирати залишки їжі з облич двох молодших.

— Орельєне, — сказала вона, — вклади їх спати. Ми приберемося.

Мої остороги не справили на нього жодного враження. Він усміхався. Його тонкі юнацькі плечі вперше за багато місяців розправились, і, коли він підіймав на руки Жана, я ладна була запристятися, що він засвистів би, якби вмів.

— Жодному, — попередила я його.

— Знаю, — промовив він тоном чотирнадцятирічного підлітка, який вважає, що знає все на світі. Маленький Жан уже привалився до його плеча, його повіки обважніли. Перша повноцінна їжа за довгі місяці неабияк утомила його. Діти зникли на верхньому поверсі. Їхній сміх, що дзвенів нагорі, болем відлунював у моєму серці.

Було вже за одинадцять, коли німці пішли. Уже майже рік, як у місті було запроваджено комендантську годину, і ми з Елен набули звички з настанням ночі, якщо не було свічок і ацетиленових ламп, лягати спати. Бар зачинявся о шостій, і так було від початку окупації, тож ми місяцями не залишалися на ногах так пізно. Ми були виснажені. Наші шлунки булькотили, незвиклі до ситної вечері по кількох місяцях напівголодного існування. Я бачила, як моя сестра, вичищаючи пательні, просто падає з ніг. Я не почувалася такою вже втомленою, і мою пам'ять осяяв спогад про курча: це було так, наче в давно померлих нервах знов пробудилося життя. Я досі відчувала його запах і смак, і спогад про нього крихтним дорогоцінним вогником палахкотів у мене в голові.

Не чекаючи, доки кухня знову засяє, я відіслала Елен нагору. Вона втомлено відкинула волосся з обличчя. Колись вона була така гарна, моя сестра. Коли я бачила, як сильно війна зістарила

її, я думала про власне обличчя й гадала, чи впізнає мене мій чоловік.

— Я не хочу залишати тебе з ними наодинці, — сказала вона.

Я похитала головою. Німців я не боялася: настрій в обідній залі панував мирний. Важко розізлити чоловіків після добрячої вечері. Вони, звісно, випили, але тих пляшок вистачало, мабуть, на три келихи для кожного. Недостатньо, щоб спровокувати на негідну поведінку. Бачить Бог, наш батько залишив нам зовсім трохи, але він чудово навчив нас, коли слід боятися. Спостерігаючи за незнайомцем, я могла з точністю за напруженням щелепи чи найменшим звуженням зиниць передбачити, коли саме внутрішня напруга призведе до спалаху насильства. До того ж я підозрювала, що комендант не потерпить цього.

Я залишилася прибирати на кухні, доки шарпання стільців по підлозі не сповістило мене про те, що гості йдуть. Я вийшла до бару.

— Тепер можете зачинятися, — сказав комендант. Я намагалася приховувати роздратування. — Мої люди бажають висловити вам подяку за відмінну вечерю.

Я кинула на них швидкий погляд і злегка кивнула. Не хотілося виглядати дуже вдячною за компліменти від німців.

Здавалося, комендант і не очікував на відповідь. Він знов надягнув каску. Я вийняла з кишені розписки за їжу й простягнула йому. Він глянув на них і повернув із помітним роздратуванням.

— Я не займаюся цими питаннями. Віддайте тому, хто завтра привезе вам продукти.

— *Désolée*¹, — сказала я, хоч це вже було мені добре відомо. Якоюсь непокірною частиною свого єства я хотіла бодай на мить понизити його до солдата допоміжних військ.

Я стояла, чекаючи, доки вони збирали свої пальта й капелюхи. Деякі з них засували за собою стільці, демонструючи залишки джентльменської поведінки. Решта не дбали про це, ніби впевнені у своєму праві поводитися в будь-якому місці, як у себе вдома.

«Так і є, — гірко подумала я. — Ми приречені до кінця війни готувати для німців».

Я швидко спитала себе, чи не варто нам готувати гірше, завдаючи собі меншого клопоту. Але мама завжди навчала нас, що

¹ Пробачте (фр.).

погано готувати — саме по собі вже гріх. І хоч як аморально й позрадницькому ми сьогодні повелися, я знала, що ми завжди пам'ятатимемо ніч, коли скуштували смажене курча. Від думки, що це може трапитися знову, мені злегка паморочилося в голові.

І в цю мить я збагнула, що він роздивляється картину.

Я пригадала застереження сестри, і мене охопив раптовий жах. Картина дійсно кидала виклик традиціям. Її кольори були занадто яскраві для цього бару, а дівчина на ній сяяла, така непокірлива у своїй упевненості. Тепер я бачила: вона дивиться з картини так, наче дражнить їх усіх.

Він продовжував роздивлятися картину. Солдати за його спиною почали виходити, і їхні голоси, гучні й жорсткі, лунали на майдані. Щоразу як відчинялися двері, мене тіпало.

— Вона так схожа на вас.

Я була вражена, що він зміг це побачити. Я не хотіла погоджуватися з ним. Те, що він здатен був бачити мене в тій дівчині, передбачало певну близькість. Я ковтнула. Кісточки моїх стиснутих пальців побіліли.

— Так. Ну, це було дуже давно.

— Трохи схоже на... Матісса.

Я була настільки здивована, що випалила не подумавши:

— Едуард навчався в нього, в Академії Матісса в Парижі.

— Знаю про неї. Ви ніколи не зустрічалися з художником на ім'я Ганс Пуррман?

Напевне, я здригнулась, адже його погляд миттєво перемертвув на мене.

— Я великий прихильник його творчості.

Ганс Пуррман. Академія Матісса. Від таких слів з вуст німецького коменданта в мене голова пішла обертом.

У цю мить я прагнула, щоб він пішов. Я не хотіла чути, як він згадає їхні імена. Ці спогади належали мені — маленькі дари, що приносили мені втіху, нагадуючи про часи, коли життя переповнювало мене до краю. І я не бажала, щоб спогади про найщасливіші дні мого життя були заплямовані буденними зауваженнями німця.

— *Herr Kommandant*, я маю прибратися. Перепрошую.

Я почала складати тарілки й збирати келихи. Але він не ворухнувся. Я відчувала його погляд на картині так, як відчула б його на собі.

— Давно вже я ні з ким не розмовляв про мистецтво, — він говорив, наче звертаючись до картини. Нарешті закрив руки за спину та обернувся до мене. — Побачимося завтра.

Я не могла дивитися на нього, коли він проходив повз мене.

— *Herr Kommandant*, — промовила я з повними руками посуду.

— На добраніч, мадам.

Коли я нарешті піднялася нагору, Елен спала, уткнувшись носом у покривало, в тому самому одягу, в якому готувала. Я послабила її корсет, зняла з неї туфлі й вкрила її ковдрами. А тоді залізла в ліжку. Гулкий вир думок не давав мені спокою до самого світанку.

4

Париж, 1912 рік

— *М*адемуазель!

Я підняла очі від вітрини з рукавичками і опустила над нею скло. Звук потонував у величезному атріумі, що становив центральний торговельний зал універмагу «Ля Фам Марше».

— Мадемуазель! Так, ви! Можете мені допомогти?

Я помітила б його, навіть якби він не озивався. Високий, міцної статури, з хвилястим волоссям, що спадає на вуха, — він зовсім не скидався на інших, здебільшого коротко стрижених панів, що переступали поріг нашого закладу. У нього було щедre м'ясисте обличчя — з тих, що мій батько відразу затаврував би як «селянське». Я тут же подумала, що цей чоловік виглядає як щось середнє між римським імператором і російським ведмедем.

Коли я підійшла до нього, він жестом показав на шарфи. Але при цьому не зводив з мене очей. Правду кажучи, він дивився на мене так довго, що я швиденько озирнулася, хвилюючись, щоб моя керівниця мадам Бурден не помітила.

— Треба, щоб ви обрали для мене шарф, — сказав він.

— Який саме шарф, месє?

— Жіночий шарф.

— Чи можу я спитати, який у неї колір обличчя? І чи надає вона перевагу якійсь певній тканині?

Він усе дивився на мене. Мадам Бурден була зайнята обслуговуванням клієнтки в капелюшку з павичим пір'ям. Якби вона віді-

рвала очі від вітрини з кремами для обличчя, то помітила б, як порожевіли мої вуха.

— Оберіть той, що вам пасує, — сказав він і додав: — У неї такий самий колір обличчя, як і у вас.

Я ретельно перебрала шовкові шарфи, відчуваючи, як палає шкіра, і вивільнила один із моїх улюблених: тонкий, легкий, мов пір'інка, глибокого опалово-блакитного кольору.

— Цей колір пасує майже всім, — сказала я.

— Так... так. Прикладіть його, — попросив він. — До себе. От сюди.

Він торкнувся рукою ключиці. Я кинула швидкий погляд на мадам Бурден. Існували суворі інструкції щодо того, до якої міри дозволено виявляти люб'язність у спілкуванні з клієнтами. І я не була впевнена, що прикладання шарфа до неприкритої шиї цілком їм відповідає. Але чоловік чекав. Кілька секунд я вагалась, а тоді піднесла тканину до своєї щоки. Він так довго роздивлявся мене, що здавалося, ніби весь перший поверх непомітно зник.

— Те, що треба. Краса. Ось воно! — проголосив він, дістаючи з кишені пальта гаманець. — Ви дуже полегшили мені справу.

Він усміхнувся, і я впіймала себе на тому, що всміхаюсь у відповідь. Може, просто від полегшення, що він припинив так настирливо роздивлятися мене.

— Я не впевнена, що я... — я загортала шарф у обгортковий папір. Побачивши, що наближається керівниця, я опустила голову.

— Ваша помічниця чудово попрацювала, мадам! — пророкотів він. Я скося глянула на неї, стежачи, як вона намагається подумки узгодити не надто охайний зовнішній вигляд чоловіка з манерою говорити, властивою людям надзвичайно заможним.

— Вам слід підвищити її. Вона має смак!

— Ми завжди дбаємо про те, щоб наші працівники надавали високопрофесійну допомогу, месье, — рівно промовила вона. — Але ми сподіваємося, що й висока якість наших товарів цілком задовольняє очікування клієнтів. Це буде коштувати два франки сорок сантиметрів.

Я простягла йому пакунок, а потім дивилась, як він повільно йде залюдненим першим поверхом найбільшого універмагу в Парижі. Він нюхав парфуми у флаконах, роздивлявся яскраві кольорові капелюшки, перекидався репліками з продавцями чи навіть

просто перехожими. Як воно — бути одруженою з таким чоловіком? Людиною, для якої кожна мить життя є джерелом чуттєвого задоволення? Але — нагадала я собі — чоловіком, який не соромиться витріщатись на продавчинь, змушуючи їх червоніти. Наблизившись до великих скляних дверей, він озирнувся і глянув прямо на мене. На цілі три секунди він підняв свого капелюха, а тоді зник у ранковому мареві Парижа.

Я приїхала до Парижа влітку 1910 року, за рік після смерті моєї матері та за місяць після того, як моя сестра побралася з Жаном-Мішелем Монпельє, власником книгарні з сусіднього містечка. Я знайшла роботу в «Ля Фам Марше», найбільшому універмазі Парижа, і дослужилася від складської працівниці до помічниці продавця. На той час я мешкала у великому пансіоні, що належав універмагу.

Я була задоволена життям у Парижі, відколи позбулася початкового відчуття самотності та змогла придбати собі інше взуття, крім черевиків на дерев'яній підшві, що одразу виказували в мені провінціалку. Мені подобалася моя робота, подобалося бути там за чверть до дев'ятої ранку, коли відчинялися двері та входили вишукані парижанки у високих капелюшках, що обрамлювали обличчя пір'ям та хутром, і з до болю вузькими таліями. Я раділа, що нарешті звільнилася з-під гніту лихої батькової вдачі, що кидала тінь на все моє дитинство. П'яниці й негідники дев'ятого *arrondissement*¹ анітрохи не лякали мене. І я любила універмаг: справжній ріг достатку, сповнений красивих речей, які причаровували самим запахом і виглядом. Нові товари нескінченним потоком надходили з усіх кінців світу: італійські туфлі, англійські твідові костюми, шотландський кашмір, китайський шовк, модний одяг з Америки й Лондона. Нові продуктові зали на нижньому поверсі пропонували шоколадні ласощі зі Швейцарії, апетитну копчену рибу, кріплені вина, м'які сири. Прожити день серед метушні в стінах «Ля Фам Марше» було наче зазирнути крізь вікно в безмежний екзотичний світ.

Я не мала бажання одружуватися (не хотіла закінчити, як моя мати), і думка про те, щоб лишитися тут, як мадам Артой, крав-

¹ Округу (фр.).

чиня, чи моя керівниця мадам Бурден, здавалася мені цілком привабливою.

За два дні по тому я знов почула його голос:

— Продавчине! Мадемуазель!

Я обслуговувала молоду жінку, яка обрала пару рукавичок із тонкої лайки. Кивнувши йому, я продовжила обережно загортати її покупку.

Але він не став чекати.

— Мені конче потрібен іще один шарф, — виголосив він. Жінка взяла в мене рукавички, невдоволено пирхнувши. Якщо він і почув, то не показав цього.

— Думаю, щось червоне. Щось таке яскраве, вогняне. Які у вас є?

Я почувалася трохи ображеною. Мадам Бурден навчала мене, що це місце є маленьким райським куточком: клієнт завжди повинен іти звідси з відчуттям отриманого райського спочинку після гамірних вулиць (навіть якщо при цьому з нього елегантно витягали гроші). Я боялася, що моя клієнтка скаржитиметься. Вона пішла, гордовито піднявши підборіддя.

— Ні-ні-ні, не ці, — заперечив він, щойно я почала перебирати розкладений переді мною товар. — Ось ті.

Він показав униз, на скляну вітрину, де лежали дорогі шарфи.

— Оцей.

Я дістала шарф. Глибокого рубінового кольору, відтінку свіжої крові, він сяяв у моїх блідих руках, наче рана.

Побачивши це, він усміхнувся.

— До вашої шії, мадемуазель. Підніміть трохи голову. Так. Саме так.

Цього разу я почувалася трохи збентеженою, прикладаючи до себе шарф. Я знала, що керівниця дивиться на мене.

— У вас чудовий колір обличчя, — прошепотів він і потягся по гроші, поки я швидко прибрала від себе шарф і почала загортати його в папір.

— Я впевнена, ваша дружина буде в захваті від таких дарунків, — сказала я. Моє обличчя й шия палали в тих місцях, куди падав його погляд..

А тоді він подивився на мене, і шкіра навколо його очей узялася зморшками.

— Звідки походить ваша родина, що у вас таке личко? Північ? Лілль? Бельгія?

Я вдала, що не почувла його. Нам не дозволено було обговорювати з клієнтами особисті речі, особливо з клієнтами чоловічої статі.

— Знаєте, яка моя улюблена страва? *Moules marinière*¹ з нормандським кремом. Трохи цибулі. Трохи *pastis*². Ммм, — він приклав пальці до губ і взяв пакунок, який я простягла йому. — *À bientôt*³, мадемуазель!

Цього разу я не насмілилася проводити його очима, поки він ішов магазином. Але з того, як спалахнула моя шия, я знала, що він знов зупинився й дивиться на мене. Я відчула несподіваний гнів. У Сент-Перонні таку поведінку годі було уявити. Тут, у Парижі, я іноді почувалася так, ніби йду вулицею в спідній білизні — настільки безсоромно місцеві чоловіки витріщалися на мене.

* * *

За два тижні до Дня взяття Бастилії в магазині спостерігалось значне пожвавлення. На першому поверсі з'явилася відома співачка Містенгетт. В оточенні цілого почту прислужників і продавців вона красувалася як намальована, зі своєю сліпучою усмішкою та прикрашеною трояндами зачіскою. Вона купувала речі, не переймаючись тим, щоб роздивлятися їх, весело вказувала на вітрини й полишала продавцям збирати обране. Ми дивилися на неї зі своїх місць, наче сірі паризькі голуби на екзотичну птаху. Я продала їй два шарфи: один шовковий, кремового кольору, а другий розкішний, із фарбованого в синій колір пір'я. Дивлячись, як вона обгортає його навколо шиї, я відчула себе так, ніби деши-ція її розкоші золотим пилом просипалася на мене.

На кілька днів я втратила душевний спокій. Наче надмір її краси, бездоганність стилю послуговували нагадуванням, як мені цього бракує в собі самій.

Між тим, чоловік-ведмідь навідувався ще тричі. Щоразу купував шарф і щоразу дбав про те, щоб його обслуговувала саме я.

¹ Мідії в білому вині (фр.).

² Анісового лікеру (фр.).

³ До скорої зустрічі (фр.).

— У тебе з'явився залицяльник, — зауважила Полетт із парфумерного відділу.

— Месьє Лефевр? Будь обережна, — хмикнула Лулу з відділу сумочок і гаманців. — Марсель із відділу кореспонденції бачив його в кварталі Пігаль, де він теревенив з вуличними дівками. Гм. Згадай про чорта... — вона повернулася за свій прилавок.

— Мадемуазель.

Я здригнулася й крутнулася на місці.

— Пробачте, — він перехилився над прилавком, майже повністю затуливши вітрину своїми здоровенними долонями. — Я не хотів вас налякати.

— Я зовсім не злякалася, месьє.

Його карі очі вдивлялися в моє обличчя так прискіпливо, наче він вів сам із собою напружену розмову, не призначену для моїх вух.

— Бажаєте подивитися ще якісь шарфи?

— Не сьогодні. Я хотів... попросити вас про дещо.

Моя рука потяглася до комірця.

— Я хотів би намалювати вас.

— Що?

— Мене звуть Едуард Лефевр. Я художник. Я б дуже хотів намалювати вас, якби ви могли приділити мені годину-дві.

Я подумала, що він мене дражнить. Я швидко глянула в бік прилавків Лулу і Полетт, гадаючи, чи слухають вони нашу розмову.

— Чому... чому ви хочете намалювати мене?

Це було вперше, коли я побачила тінь збентеженості на його обличчі.

— Ви дійсно хочете, щоб я відповів?

І я зрозуміла, що моє питання прозвучало так, ніби я напрошуюся на компліменти.

— Мадемуазель, у моєму проханні немає нічого непристойного. Ви можете взяти когось у супровід, якщо бажаєте. Я лише хочу... Ваше обличчя зачаровує мене. Щоразу як я покидаю «Ля Фам Марше», воно ще довго стоїть переді мною. І я бажаю відтворити його на папері.

Я ледь утрималася, щоб не торкнутися підборіддя. *Моє обличчя? Зачаровує?*

— А... а ваша дружина буде при цьому присутня?

— Я неодружений, — він потягся до кишені та накидав кілька слів на клаптику паперу. — Але маю купу шарфів.

Він простягнув записку мені, і я впіймала себе на тому, що, перш ніж узяти її, озираюся навколо, мов правопорушниця.

Я нікому нічого не розповіла. Навіть не уявляла, як про таке казати. Я вдягла своє найкраще вбрання і відразу ж його зняла. І так двічі. Я провела незвичну кількість часу перед дзеркалом, по-всілякому підколюючи волосся. Двадцять хвилин я просиділа під дверима своєї спальні, вголос перелічуючи всі причини, з яких не мала б іти.

Домовласниця здивовано підняла брову, коли я нарешті пішла. Я скинула свої гарні туфлі й знову натягла черевики на дерев'яній підосшві, щоб угамувати її підозри. Ідучи, я сперечалася сама з собою.

Якщо твоє керівництво почує, що ти позуєш художникові, це поставить під сумнів твою моральність. Ти можеш втратити роботу!

Він хоче намалювати мене! Мене, Софі з Сент-Перонни. Бліду подобу сестриної краси.

Може, є щось дешеве в моїй зовнішності, і тому він був упевнений, що я не відмовлюся. Він же спілкується з дівками з кварталу Пігаль...

Але що взагалі є в моєму житті, крім роботи та сну? Чим погано, якщо я дозволю собі цей невеличкий досвід?

Будинок, адресу якого він мені дав, був за дві вулиці від Пантеону. Я пройшлася вузькою брукованою вуличкою, зупинилася біля дверей, ще раз перевірила номер будинку і постукала. Ніхто не відповів. Я чула музику, що лунає згори. Двері були трохи прочинені, тож я штовхнула їх усередину і ввійшла. Тихо піднялася нагору вузькими сходами, доки не опинилася перед дверима. За ними було чути грамофон, і жіночий голос співав про кохання й відчай. Підспівував чоловічий голос — густий хрипучий бас, який, безумовно, належав йому. Кілька секунд я стояла й слухала, мимоволі усміхаючись. А тоді поштовхом відчинила двері.

Простора кімната купалась у світлі. Одна стіна була з голої цегли, інша — майже повністю зі скла, адже її однакової довжини вікна були щільно допасовані одне до одного. Першим, що впало мені в очі, був неймовірний безлад. Під кожною стіною лежали

складені стосами полотна, усі поверхні були заставлені банками з пензлями в засохлій фарбі, що змагалися за територію з коробками вугілля й мольбертами в застиглих кольорових плямах. На підлозі валялися чисті полотна, олівці, складана драбина, тарілки недоїденої їжі. Повітря було просякнуте запахом скипидару в суміші з запахом олійної фарби, а також слідами тютюнового диму й кислуватого аромату старого вина. У кожному кутку красувалися темно-зелені пляшки, деякі — в ролі підсвічників, інші — просто як залишок минулого святкування. Величезна купа грошей лежала на дерев'яній табуретці — хаотична суміш монет і паперових банкнот. І там, посеред загального безладу, з банкою пензлів у руці задумливо походжав туди-сюди месьє Лефевр, одягнений у халат і сільські штани, наче перебував не в центрі Парижа, а за сто миль звідси.

— Месьє?

Він двічі глипнув на мене, ніби силкуючись пригадати, хто я, а тоді повільно відставив банку з пензлями на стіл у себе за спиною.

— Це ви!

— Ну... так.

— Чарівно! — він труснув головою, наче досі не вірив, що я тут. — Чарівно. Заходьте, заходьте. Дозвольте, я знайду для вас місце.

Він здавався ще більшим, контури його тіла явно проступали під тонкою тканиною сорочки. Я стояла, сором'язливо стискаючи в руках сумочку, а він тим часом заходився прибирати купи газет зі старої кушетки, доки там не звільнилося місце.

— Прошу, сідайте. Хочете чого-небудь випити?

— Лише трохи води, дякую вам.

Ідучи сюди, я не відчувала збентеженості, попри всю двозначність ситуації. Я не зважала ані на сумнівну репутацію району, ані на дивний вигляд студії. Але тепер я відчула, що потрапила в дурнувате становище, і трималася ніяково й напружено.

— Ви не очікували мого приходу, месьє.

— Пробачте. Я просто не вірив, що ви прийдете. Але дуже радий вас бачити. Дуже радий, — він відступив назад і глянув на мене.

Я відчувала, як його погляд збігає по моїх вилицях, моїй шії, моему волоссі. Я сиділа перед ним, застигла, мов накрохмалений комірець. Від нього йшов запах не дуже чистого тіла. Це не виликало відрази, а за цих обставин навіть вабило.

— Ви впевнені, що не бажаєте келиха вина? Щоб трохи розслабитися?

— Ні, дякую вам. Я просто хочу перейти до справи. Я... я можу пробути тут лише годину, — звідки я це взяла? Гадаю, частині мене вже кортіло встати й піти.

Він спробував надати мені потрібної пози, просив покласти сумочку, трохи схилитися на підлокітник кушетки. Але я не могла. Я почувалася приниженою і не здатна була пояснити чому. І доки месьє Лефевр працював, то опускаючи, то підіймаючи очі від своєї палітри, на мене потроху зійшло розуміння, що я не є для нього особливою, не відчуваю себе об'єктом захоплення, на що потай сподівалася. Він наче дивився просто крізь мене. Я перетворилася на річ, на неживий предмет, що важив не більше, ніж зелена пляшка або яблука на натюрморті біля дверей.

Очевидно було, що він теж невдоволений процесом. Що менше лишалося часу до кінця, то більш засмученим він виглядав, і з його вуст злітали зойки розчарування. Я сиділа непорушна, мов статуя, боячись, що щось роблю не так. Але нарешті він сказав:

— Мадемуазель, завершуймо. Схоже, музи вугільного рисунка сьогодні не зі мною.

Я випросталася з певним полегшенням, розминаючи шию та плечі.

— Я можу глянути?

Дівчина на портреті була, без сумніву, схожа на мене. Але я скривилась. У ній було не більше життя, ніж у порцеляновій ляльці. На її обличчі застиг вираз невимовимої праведності й суворої непохитності старої діви. Я намагалася не виказати власного розчарування.

— Гадаю, я не та модель, на яку ви сподівалися.

— Ні. Річ не у вас, мадемуазель, — він знизав плечима. — Я... Я розчарований сам собою.

— Я можу знов прийти в неділю, якщо хочете.

Не знаю, чому я це сказала. Аж ніяк не тому, що була задоволена отриманим досвідом.

Тоді він усміхнувся до мене. У нього були найдобріші очі на землі.

— Це було б... дуже щедро. Я впевнений, що за іншої нагоди зможу віддати вам належне.

Але в неділю було не краще. Я намагалася, справді намагалася. Я лягла, витягнувши руку вздовж кушетки, вигнувши тіло, наче

Афродіта, яку він показував мені у книжці, й зібравши спідницю складками навколо ніг. Я намагалася розслабитись і пом'якшити вираз обличчя, але в цій позі корсет врізався мені в талію, та ще й пасмо волосся постійно висковзувало з зачіски — так, що бажання прибрати його було майже нестерпним. Це були дві довгі й виснажливі години. Ще до того, як побачила картину, я вже знала з виразу обличчя месьє Лефевра, що він знов розчарований.

«І це я?» — подумала я, дивлячись на похмуру дівчину — не так Венеру, як невдоволену життям домогосподарку, що перевіряє, чи немає пилу на її м'яких меблях.

Цього разу я гадала, що йому мене навіть шкода. Напевно, я була найнезугарнішою моделлю з усіх, з якими він працював.

— Це не ваша провина, мадемуазель, — наполягав він. — Іноді... потрібен деякий час, щоб виявити справжню сутність людини.

Але це й засмучувало мене найбільше: я боялася, що він уже виявив мою справжню сутність.

* * *

Наступного разу я побачила його у День взяття Бастилії. Я йшла залюдненими вулицями Латинського кварталу, проходячи під величезними червоно-біло-синіми стягами й запашними оберемками квітів у вікнах, то виринаючи, то знов заглиблюючись у юрби людей, які зібралися помилуватись парадом солдатів із рушницями на плечах.

Увесь Париж святкував. Зазвичай я з задоволенням складаю компанію сама собі, але того дня почувалася тривожно й на диво самотньо. Діставшись до Пантеону, я зупинилася: вулиця Суффло вирувала. Зазвичай сіра від краю до краю, тепер вона була сповнена людей, що з захопленням віддавалися танцю. Жінки носили довгі спідниці й кристалі капелюхи. Під стінами кафе «Леон» виграв оркестр. Люди рухалися по колах або стояли скраю на бруку, роздивляючись одне одного і балакаючи між собою. Ціла вулиця перетворилася на бальну залу.

І посеред цього людського океану сидів він, обмотавши шию яскравим кольоровим шарфом. І, владно поклавши руку на плече, йому щось казала Містенгетт, оточена роєм супутників. Щось кумедне, адже від її слів він так і вибухнув розгонистим сміхом.

Я вражено дивилася на них. А тоді, мабуть, відчувши мій настирливий погляд, він озирнувся й побачив мене. Я швидко прослизнула крізь арку воріт і попрямувала у зворотному напрямку. Мої щоки палали. Я пробиралася між парами танцівників, чуючи глухий стукіт своїх черевиків по бруківці. Але за кілька секунд його голос проревів у мене за спиною:

— Мадемуазель!

Я не могла вдати, що не чую його, тож озирнулася. На мить мені здалося, що він хоче мене обійняти, але, мабуть, щось у моїй поведінці зупинило його. Натомість він легко торкнувся моєї руки і повів до скупчення людей.

— Як чудово було натрапити на вас, — сказав він. Я почала бурмотіти вибачення, затаючись, але він підняв свою богатирську руку, зупиняючи мене.

— Ходімо, мадемуазель, це громадське свято. Навіть найсумліннішим з нас треба іноді розважатися.

Навколо нас на легкому передвечірньому вітерці майоріли прапори. Я чула, як вони плескають — у такт уривчастому биттю мого серця — і гарячково вигадувала привід, аби ввічливо вшитися звідси, аж тут він заговорив знову.

— Я щойно збагнув, мадемуазель: попри наше знайомство, я, на свій сором, досі не знаю вашого імені.

— Бессетт, — відповіла я. — Софі Бессетт.

— Тоді, будь ласка, дозвольте мені купити вам випити, мадемуазель Бессетт.

Я похитала головою. Мені було зле. Так, наче один лише прихід сюди коштував мені забагато сил. Я кинула погляд йому за спину — туди, де досі сиділа Містенгетт в оточенні своїх друзів.

— То як? — Він подав мені руку.

І тут велична Містенгетт подивилася просто на мене.

Я неозброєним оком бачила, як на коротку мить її обличчя спалахнуло обуренням, коли він подав мені руку. Цей чоловік, Едуард Лефевр, міг змусити одну з найяскравіших паризьких зірок відчувати, як блякнуть і згасають її чари. І він щойно зробив це, віддавши мені перевагу над нею.

Я глянула на нього знизу вгору.

— Тоді трохи води, дякую вам.

Ми повернулися до столу.

— Місті, люба моя, це Софі Бессетт.

Вона продовжувала усміхатись, але при цьому змрювала мене крижаним поглядом. Я питала себе, чи пам'ятає вона, як я обслуговувала її в універмазі.

— Дерев'яні підосви, — промовив один із її кавалерів, що сидів у неї за спиною. — Як... оригінально.

Стримані смішки були для мене наче укол. Я набрала повні груди повітря.

— У весняний сезон їх буде повно в нашому торговельному центрі, — спокійно відповіла я. — Це останній писк — *la mode paysanne*¹.

Я відчувала, як Едуард торкається моєї спини кінчиками пальців.

— Гадаю, мадемуазель Бессетт, яка має найгарніші ніжки в Парижі, може дозволити собі носити що схоче.

Групу охопила миттєва тиша, наче всі обмірковували значення Едуардових слів. Містенгетт відвела від мене очі.

— *Enchantée*², — промовила вона зі своєю дражливою посмішкою. — Едуарде, любий, я маю йти. Дуже, дуже зайнята. Зазирни до мене днями, добре?

Вона простягла свою руку, обтягнуту рукавичкою, і він поцілував її. Зусиллям волі я відірвала погляд від його губ. А тоді вона пішла — збурюючи хвилювання юрби навколо себе, наче йшла по воді.

Отже, ми сіли. Едуард Лефевр відкинувся на стільці, наче на пляжі, мені ж було так ніяково, що я не наважувалась розслабитися. Без жодного слова він простягнув мені напій, і лише злегка винуватий вираз торкнувся при цьому його обличчя, з натяком (чи мені лише здалося?) на стримуваний сміх. Наче все навколо, усі ці люди були настільки сміховинні, що годі було ображатися.

В оточенні радісних людей, танцю, сміху та яскраво-блакитних небес я почала розслаблятися. Едуард дуже чемно розмовляв зі мною, розпитуючи про моє життя до Парижа, про те, як ведеться в універмазі. Час від часу він переривався, щоб перекласти цигарку в куток рота і крикнути «Браво» оркестру, плескаючи своїми велетенськими долонями високо над головою. Він знав тут майже всіх. Я загубила лік людям, які зупинялися, щоб привітатись або

¹ Сільський стиль (фр.).

² Дуже приємно (фр.).

купити йому випивку: художники, власники крамниць, жінки легкої поведінки. Це було наче супроводжувати особу королівської крові. Ось тільки я бачила, як вони повсякчас кидали на мене погляди, вочевидь, дивуючись: що такий чоловік, здатний володіти самою Містенгетт, робить із такою дівчиною, як я.

— Дівчата в магазині розповідали, що ви розмовляєте з *les putains*¹ з вулиці Пігаль, — не втрималася я. Надто сильною була цікавість.

— Так. І більшість із них — чудові співрозмовниці.

— Ви малюєте їх?

— Коли можу собі дозволити оплатити їхній час, — він кивнув чоловікові, який привітався з нами, торкнувшись капелюха. — З них виходять чудові моделі. Зазвичай вони відверто розкуті й не переймаються щодо власного тіла.

— На відміну від мене.

Він бачив, як я зашарілася. Після недовгого вагання він поклав свою руку поверх моєї, наче перепошуючи. Від цього я почервоніла ще більше.

— Мадемуазель, — м'яко промовив він. — Ці картини були моїм провалом, не вашим. Я... — він вирішив змінити хід розмови. — Ви маєте інші переваги. Ви зачаровуєте мене. Ви не з лякливих.

— Так, — погодилась я. — Гадаю, що я така.

Ми їли хліб, сир і оливки, і то були найсмачніші оливки, які я будь-коли пробувала. Він пив *pastis*, гучно і з задоволенням перехилиючи кожну чарку. Наближався вечір. Усе гучніше лунав сміх, усе швидше розходилися напої. Я дозволила собі два маленькі келихи вина і тепер насолоджувалася життям. Тут, на цій вулиці, цього погожого дня я більше не була зайдою з провінції, продавчиною на передостанньому шаблі суспільних сходів — лише однією з гульвіс, що радісно святкували День взяття Бастилії.

А тоді Едуард відсунув стіл і став переді мною.

— Потанцюємо?

Я не могла вигадати жодної причини, щоб відмовитися. Тож я взяла його за руку, і він повів мене за собою крізь вир людських тіл. Я не танцювала, відколи покинула рідне місто. Зараз я чула свист вітру у вухах, відчувала важкість його долоні в себе на спи-

¹ Повіями (*фр.*).

ні, а мої черевики з дерев'яними підошвами раптом стали напрочуд легкі. Від нього йшов запах тютюну, анісу і ще якийсь дуже чоловічий аромат, від якого в мене злегка перехоплювало подих.

Не знаю, що на мене найшло. Випила я зовсім трохи, тож річ була не у вині. І не те щоб він був винятковий красень чи мені раптом забракло присутності чоловіка в моєму житті.

— Намалюйте мене знову, — сказала я.

Він зупинився і глянув на мене, здивований. Не можу докорити йому цим: я була збентежена сама.

— Намалюйте мене знову. Сьогодні. Зараз.

Він нічого не сказав, але повернувся до столу, зібрав свій тютюн, і ми пішли крізь юрбу, по залюднених вулицях до його студії.

Вузькими дерев'яними сходами ми піднялися нагору й відімкнули двері до залитої світлом студії. Я зачекала, доки він скине свій піджак, заведе грамофон і почне змішувати фарби на палітрі. І, поки він щось бурмотів до себе, я почала розстібати блузку. Я зняла черевики й панчохи. Я стягувала з себе одну спідницю за іншою, доки не залишилася в самій лише натільній сорочці й білій бавовняній нижній спідниці. Оголена до самого корсета, я сіла й розпустила волосся, розсипавши його по плечах. Коли він обернувся до мене, я чула, як у нього перехопило подих.

Він моргнув.

— Ось так? — спитала я.

Його обличчя спалахнуло занепокоєнням. Може, він боявся, що його пензель знову мене підведе. Я дивилася прямо, високо тримаючи голову, ніби з викликом. А тоді потяг митця взяв над ним гору, і він поринув у споглядання моєї молочно-білої шкіри, рудого відтінку мого розпущеного волосся. Острах схибити миттєво забуто.

— Так, так. Поверніть голову трохи ліворуч, будь ласка, — сказав він. — І ваша рука. Ось так. Розкрийте долоню трохи. Ідеально.

Коли він почав малювати, я невпинно спостерігала за ним. Він із таким зосередженням досліджував кожен дюйм мого тіла, наче будь-яка помилка була б для нього нестерпною. Я стежила, як на його обличчі проступає задоволення, і знала, що це — віддзеркалення моїх власних почуттів. Зараз мене ніщо вже не сковувало. Я була Містенгетт або вуличною дівчиною з кварталу Пігаль, смілива й розкута. Я хотіла, щоб він роздивлявся мою шкіру, западинки

на моїй шиї, прихований відблиск мого волосся. Хотіла, щоб він роздивився мене всю.

Він малював, а я тим часом стежила за ним: як він бурмоче до себе, змішуючи кольори на палітрі, як човгає по кімнаті, наче набагато старший за свій справжній вік. Хоч я знала, що він лише прикидається старим, — насправді він був молодший і дужчий, ніж більшість чоловіків, що бували в нашому універмазі. Я згадала, як він їв: з неприхованим, жадібним задоволенням. Він співав разом із грамофоном, малював, коли хотів, говорив із тим, з ким бажав, і казав, що думав. Я хотіла жити, як жив Едуард: радісно, смакуючи кожну мить життя і співаючи від задоволення.

Згодом настала темрява. Він зупинився, аби почистити пензлі, і роззирнувся, наче щойно помітив, що вже сутеніє. Він запалив свічі й газову лампу і розставив їх навколо мене, а тоді зітхнув, зрозумівши, що темрява виявилася сильнішою за нього.

— Вам не холодно? — спитав він.

Я похитала головою, але він підійшов до комода, витяг звідти яскраво-червону вовняну шаль і обережно накинув її мені на плечі.

— На сьогодні все — світла вже немає. Бажаєте глянути?

Я загорнулася в шаль і наблизилася до мольберта, ступаючи босими ногами по дерев'яних дошках. Я почувалася, наче вві сні. Ніби справжнє життя розтануло без сліду за ті кілька годин, що я просиділа тут. Я боялася подивитись і розвіяти чари.

— Ну ж бо, — він жестом покликав мене підійти.

На картині я побачила дівчину, якої не впізнала. Вона зухвало дивилася на мене, її волосся відливало міддю в напівтемряві, а шкіра була бліда, як алебастр. Дівчина з владною впевненістю аристократки.

Вона була незнайома, і горда, і вродлива. Я наче подивилася на себе в чарівне дзеркало.

— Я знав, — промовив він тихим голосом. — Я знав, що така ви насправді.

Його очі були втомлені й напружені, але він був задоволений. Мій погляд затримався на дівчині з картини. А тоді, сама не знаю чому, я зробила крок уперед, повільно потяглася до нього і взяла його обличчя у свої долоні — так, що йому довелося знову глянути на мене. Я тримала його обличчя за кілька дюймів від свого, змушуючи його дивитися на мене, — наче хотіла осягнути все, що він бачить.

Я ніколи не прагнула близькості з чоловіком. Тваринні звуки й крики, що просочувалися з кімнати батьків — особливо коли батько бував п'яний, — викликали в мене відразу, і мені шкода було матір за синці на обличчі і те, як вона ледве ходила наступного дня. Але зараз пробуджене Едуардом почуття повністю за-топило мене. Я не здатна була відірвати очей від його губ.

— Софі...

Я майже не чула його. Лише притягнула його обличчя ближче до себе. Світ навколо нас наче розтанув. Я відчула жорсткість його щетини під своїми пальцями, тепло його дихання на своїй шкірі. Він дивився мені в очі, так серйозно, що, можу навіть поклястись, у ту мить він ніби вперше побачив мене.

Я потяглася вперед, лише на кілька дюймів. Моє дихання за-вмерло, і я накрила його губи своїми. Його руки лягли на мою талію і машинально стиснули її. Його рот зустрівся з моїм, і я жадібно втягувала його дихання з присмаком тютюну, вина, теплим, вогким присмаком. *О Боже, я прагнула, щоб він поглинув мене собою.* Мої очі заплющилися, моє тіло спалахувало і тремтіло. Його руки заплутались у моєму волоссі, його губи торкнулися моєї шиї.

Ззовні долітали вибухи сміху вуличних гульвіс, і в цю ніч прапо-рів, що тремтіли на вітрі, щось у мені змінилося назавжди.

— О Софі. Я міг би малювати тебе кожен день мого життя, — про-шепотів він, торкаючись губами моєї шкіри. Принаймні мені здалося, що він казав «малювати». Але на той момент це було вже байдуже.

5

Годинник дідуса Рене Гренье почав бити. І це, на загальну дум-ку, була катастрофа. Місяцями годинник лежав закопаний на овочевій грядці під його будинком — якнайдалі від жадібних ні-мецьких рук. Разом із його срібним чайником, чотирма золотими монетами та іншим годинником — кишеньковим, який його дідусь носив у жилеті.

Насправді, місто кишіло цінностями, наспіх закопаними в садах і під дорогами. План працював чудово — доки одного зимного листопадового ранку мадам Пуалан не забігла до бару, перервавши традиційну партію в доміно звісткою, що кожну чверть години з-під залишків моркви на городі Рене лунає приглушений бій.

— Навіть я з моїм слухом це чую, — прошепотіла вона. — А якщо вже я чую, то, будьте певні, вони почують теж.

— А ви впевнені, що чули саме це? — спитала я. — Минуло вже чимало часу відтоді, як цей годинник заводили востаннє.

— Може, то просто мадам Гренє в могилі обертається, — докинув месєє Лафарж.

— Я б не став ховати дружину серед овочів, — буркнув Рене. — Вона б зробила їх ще більш хирлявими й гіркими, ніж вони вже є.

Я нахилилася, щоб витрусити попіл з попільниці, і притишила голос:

— Краще вам, Рене, відкопати його під покровом ночі та загорнути в мішковину. Сьогодні буде безпечно — вони привезли додаткові харчі для своєї вечері. Більшість із них буде тут, і патрулювати вулиці лишиться небагато людей.

Минув уже місяць, як німці почали вечеряти в «Червоному півні», і на спільній території було встановлено такий-сякий мир. З десятої ранку до пів на шосту бар належав французам, і тут перебувала звична публіка — старі й самотні. Потім ми з Елен прибирали, а тоді готували для офіцерів, які приходили трохи раніше за сьому. Німці очікували бачити їжу на столах майже одразу після того, як з'являлися на порозі. Були в цьому свої переваги: кілька разів на тиждень, коли zostавалися залишки, ми ділили їх між собою (хоча тепер це були здебільшого м'ясні або овочеві обрізки, а не вишукана страва з курчати). Що суворішими ставали холоди, то голоднішими бували німці, а нам з Елен бракувало сміливості притримати щось для себе. І все ж навіть ці випадкові крихітні надбавки мали свій вплив. Жан почав менше хворіти, наша шкіра ставала чистішою, і кілька разів нам вдалося потай передати до будинку мера трохи звареного з кісток бульйону — для хворої Луїзи.

Були й інші переваги. Коли ввечері німці йшли, ми з Елен кидалися до вогню та витягали звідти дрова, аби потім підсушити їх у льосі. Назбиравши недогарків після кількох вечорів, ми могли розпалити невеличкий вогонь удень, коли бувало особливо холодно. У такі дні бар ледь уміщував усіх відвідувачів, хоча мало хто з них замовляв собі випити.

Але був, цілком очікувано, і негативний бік. Мадам Дюран і мадам Лув'є вирішили, що, навіть якщо я не розмовляю з офіцерами,

не усміхаюся до них і не сприймаю їх інакше, ніж величезний тягар у своєму домі, я все одно користуюся німецькими щедротами. Я відчувала їхні погляди на собі, коли приймала регулярні партії харчів, вина і дров. Я знала, що ми є предметом палких дискусій скрізь навколо майдану. Єдиною розрадою було те, що завдяки комендантській годині сусіди не бачили пишні вечери, що ми готували для цих людей, і те, як цими темними вечорами готель перетворювався на місце дружнього спілкування та жвавих дискусій.

Ми з Елен зивкали жити під звук іноземного акценту в нашому будинку. Кількох із них ми навчилися розпізнавати. Один був високий і худий, з завеликими вухами, він постійно намагався нам дякувати нашою рідною мовою. Інший був буркотун із вусами, в яких пробивалася сивина, — цей завжди примудрявся знаходити недоліки в усьому, вимагаючи солі, перцю й добавки м'яса. Ще був коротун Гольгер, який забагато пив і постійно задивлявся у вікно, майже не помічаючи того, що відбувалося поряд. Ми з Елен люб'язно кивали у відповідь на їхні репліки, дбаючи про те, щоб бути чемними, але не дружніми. Якщо чесно, траплялися вечори, коли їхня присутність майже приносила мені задоволення — присутність не німців, але людських істот. Чоловіки, весела компанія, апетитні запахи з кухні. Ми смертельно скучили за чоловічим товариством, за самим життям, якого не знали так довго. Але бували й інші вечори, коли щось ішло явно не так. Тоді вони здебільшого мовчали, їхні обличчя були жорсткі й напружені, а розмова велася коротким шепотінням. Вони скося поглядали на нас, наче згадуючи, що ми вороги. Наче ми розуміли хоч щось із того, що вони кажуть.

Орельєн навчався. Він узяв звичку лежати на підлозі кімнати № 3, припавши обличчям до діри в паркеті, сподіваючись одного дня побачити мапу чи наказ, що забезпечило б нам військову перевагу. Він мав дивовижні успіхи в німецькій: коли офіцери йшли, він копіював їхній акцент або промовляв фрази, від яких нас розбирав сміх. Траплялося, що він навіть розумів уривки розмов: котрий з офіцерів перебуває в *der Krankenhaus* (шпиталі), скільки солдатів були *tot*¹. Я тривожилася за нього, та водночас пишалася ним. Це давало мені відчуття, ніби, обслуговуючи німців, ми водночас служимо якійсь таємній меті.

¹ Мертві (нім.).

Тим часом комендант поводився бездоганно чемно. Вітався зі мною якщо не тепло, то принаймні все люб'язніше. Нахвалював їжу, не намагаючись при цьому лестити, і пильно стежив, аби жоден із його людей не випивав над міру і не дозволяв собі розв'язної поведінки.

Кілька разів він заводив зі мною розмови про мистецтво. Я почувалася не дуже зручно в таких розмовах віч-на-віч, але була в них і невелика розрада: вони нагадували мені про мого чоловіка. Комендант розповідав про своє захоплення Пуррманом, про німецькі корені митця, про бачені ним картини Матісса, які викликали в нього бажання відвідати Москву й Марокко.

Спочатку я розмовляла про це неохоче, але потім збагнула, що не можу зупинитися. Це було наче нагадування про інше життя, інший світ. Він був зачарований стрімким розвитком Академії Матісса, байдуже, було між художниками суперництво чи щира любов. У нього була типова адвокатська манера говорити: швидко, зважено, без огляду на тих, хто не міг одразу ж збагнути його думку. Гадаю, йому подобалося розмовляти зі мною тому, що я не губилась у його присутності. Мабуть, щось у моєму характері не давало виявити страх, хай якою наляканою я почувалася в глибині душі. Ця риса дозволила мені впевнено триматися серед зарозумілої публіки паризького універмагу і так само добре служила мені тепер.

Йому особливо подобався мій портрет у барі. Він міг так довго дивитися на нього, обговорюючи сильні риси техніки Едуарда, його використання кольору, його манеру накладати мазки, що я швидко припинила ніяковіти через те, що йдеться саме про мій портрет.

Його батьки, зізнався він, самі були «некультурні», але зуміли пробудити в ньому жагу до навчання. Він мріяв після війни продовжити свій інтелектуальний розвиток: подорожувати, читати, навчатися. Його дружину звали Лізл. Якось увечері він повідав, що є в нього й дитина, хлопчик двох років, якого він ще жодного разу не бачив. (Коли я розповіла про це Елен, то сподівалася побачити на її обличчі співчуття, натомість вона різко заявила, що краще б він не гаяв часу, окуповуючи чужі країни.)

Він розказав усе це майже мимохідь, не намагаючись при цьому питати мене про щось особисте. Не через егоїзм — радше

з розуміння, що, перебуваючи в моєму домі, він і так уже втрутився в моє життя і далші розпити будуть недоречними. Я відчувала, що він трохи джентльмен.

У перший місяць мені ставало дедалі важче зневажати коменданта як чудовисько, як боша, що було моїм звичайним ставленням до німців. Гадаю, я так звикла вважати всіх німців варварами, що мені важко було уявити їх із дружинами, матерями, дітьми. Аж ось він — щовечора їсть у мене на очах, розмовляє, обговорює колір, форму і творчу майстерність інших митців, як робив мій чоловік. Періодично він усміхався, і навколо його яскраво-блакитних очей раптом проступали гусячі лапки, і здавалося, що щастя знайоме йому більше, ніж можна судити з його звичайної суворості.

Я ніколи не захищала коменданта і взагалі не згадувала про нього в присутності інших містян. Якщо хтось намагався залучити мене до розмови про те, який це тягар для нас — годувати німців у «Червоному півні», я просто відповідала, що, дасть Бог, прийде день, коли наші чоловіки повернуться і все це залишиться в спогадах.

І я молилася, щоб ніхто не помітив, що не було жодної реквізиції в нашому домі відтоді, як у ньому облаштувалися німці.

Незадовго до полудня я покинула метушливе приміщення бару і вийшла, пославшись на те, що хочу витрусити килим. Легка кришталево-блискуча паморозь досі лежала на землі, там, де падала тінь. Я тремтіла від холоду, спускаючись вулицею, на якій за кілька ярдів був город Рене. І там я його почула: глухий дзвін годинника, що відбивав за чверть дванадцятую.

Коли я поверталася, назустріч мені з бару вийшла розмаїта компанія старих.

— Ми будемо співати, — заявила мадам Пуалан.

— Що?

— Ми будемо співати. Це заглушить дзвін до вечора. Скажемо їм, що це французький звичай. Співатимемо овернських пісень. Усіх, які згадаємо. Що вони знають про нас?

— Ви збираєтеся співати весь день?

— Ні, ні. Лише годину. Просто на випадок, якщо поряд будуть німці.

Я глянула на неї з недовірою.

— Якщо вони відкопають годинник Рене, Софі, вони переріють ціле місто. Я не дозволю, щоб перли моєї матері дісталися якійсь німецькій *Hausfrau*¹, — її губи скривились у гримасі відрази.

— Ну, тоді вам краще поспішати. Коли годинник проб'є полудень, півміста почує.

Це було майже кумедно. Я зупинилася на сходинці, коли група старих зібралася на перехресті алей, перед лицем німців, що стояли на майдані, і заспівала. Вони співали дитячі пісеньки моєї юності, такі як «*La Pastourelle*», «*Bailero*», «*Lorsque j'étais petit*»² — не в лад, скрипучими голосами. Співали, високо піднявши голови, плечем до плеча, часом кидаючи швидкі погляди одне на одного. Рене мав похмурий і стривожений вигляд. Мадам Пуалан тримала руки перед собою, добродісна, як учителька недільної школи.

Поки я стояла, тримаючи в руці ганчірку для посуду й намагаючись не всміхатися, на вулиці з'явився комендант.

— Що роблять ці люди?

— Доброго ранку, *Herr Kommandant*.

— Вам відомо, що вуличні зібрання заборонені.

— Навряд чи це можна назвати зібранням. Це фестиваль, *Herr Kommandant*. Французька традиція. О цій годині в листопаді літні люди Сент-Перонни співають народних пісень, аби відсунути наближення зими, — якомога переконливіше випалила я.

Комендант насупився і став вдивлятися повз мене в старих людей. Їхні голоси лунали в унісон, і я здогадалася, що за їхніми спинами закопаний годинник саме розпочав бити.

— Але ж це жахливо, — сказав він, притишивши голос. — Це найгірший спів, який я будь-коли чув.

— Будь ласка... не зупиняйте їх. Ви ж чуєте, це лише невинні сільські пісні. Маленька втіха для старих людей — раз на рік заспівати пісень рідної землі. Ви ж можете це зрозуміти.

— Вони співатимуть отак весь день?

Турбувало його не саме зібрання. Він був як мій чоловік: фізично не зносив будь-якого мистецтва, що не було прекрасним.

¹ Домогосподарці (нім.).

² «Пастурель», «Байлеро», «Коли я був маленьким» — назви народних пісень (фр.).

— Можливо.

Комендант завмер, уважно прислухаючись. Я раптом занепокоїлась: якщо його музичний слух такий самий тонкий, як його художній смак, він може почути бій годинника поза всім цим гамором.

— Я хотіла спитати, що ви бажаєте сьогодні на вечерю, — раптом промовила я.

— Що?

— Чи є у вас якісь побажання. Я маю на увазі: вибір продуктів у нас обмежений, звісно, але є певний вибір страв, які я могла б приготувати для вас.

Я бачила, як мадам Пуалан крадькома змахує руками, закликаючи решту співати гучніше.

Схоже було, що мої слова спантеличили коменданта. Я усмінулась, і на мить вираз його обличчя пом'якшав.

— Це дуже... — почав він, але відразу змовк.

По вулиці біг Тьеррі Артой, його вовняний шарф маяв на вітрі. Він показував на щось у себе за спиною.

— *Військовополонені!*

Комендант різко обернувся до солдатів, які вже збиралися на майдані. Про мене було відразу ж забуто. Я зачекала, доки він піде, а тоді поспішила до хору літніх співунів. Елен і відвідувачі «Червоного півня», вочевидь, почувши заворушення, визирали з вікон. Дехто вийшов на тротуар.

Усі миттєво припинили. А тоді на головній вулиці з'явилися вони — близько сотні чоловіків, вишикуваних у маленьку колону. Поряд зі мною старі продовжували співати. Коли вони зрозуміли, що зараз відбувається в них на очах, їхні голоси здригнулись, але потім знов рішуче зазвучали на повну силу.

Мабуть, не було серед нас жодного чоловіка, жодної жінки, чий тривожний погляд у цю мить не пробігав рядами полонених солдатів, шукаючи знайоме обличчя. Та й не знайшовши таких, ми не мали полегшення. Чи ці люди, які понуро шкутильгають повз нас, справді французи? Вони виглядали зовсім худими, сивими та зламаними, їхній одяг звисав з охлялих тіл, їхні рани прикривали старі брудні бинти. Опустивши голови, люди проходили в кількох футах від нас у супроводі німецького конвою попереду й позаду колони, і ми безсилі були щось зробити, крім як дивитися.

Я чула, як поряд рішуче наростає спів, несподівано злагоджений і гармонійний:

«Стою під вітром, під дощем, співаю: байлеро-леро...»

Мені перехопило горло від думки, що за багато миль звідси так само під конвоем ведуть Едуарда. Я відчула, як Елен стиснула мою руку, і знала, що вона думає про те саме.

Тут трави зеленіші,
Співай-но: байлеро-леро,
А я прийду, і я тебе знайду...

Застиглими поглядами ми продивлялися їхні обличчя. Поряд з'явилася мадам Лув'є. Спритна, як миша, вона протиснулася крізь нашу маленьку групу і вклала чорний хліб, щойно отриманий у *boulangerie*, до рук худому, як скелет, бранцеві. Її вовняний шалик здіймався на вітрі, зачіпаючи обличчя. Він глянув на неї, не одразу збагнувши, що це в нього в руках. А тоді з криком перед ними виріс німецький солдат. У той самий момент, коли нещасний зрозумів, що йому дали, німець прикладом рушниці вибив хліб у нього з рук. Буханка, наче цеглина, впала в стічну канаву. Спів урвався.

Мадам Лув'є вражено подивилася на хліб, а тоді закричала пронизливим голосом, від якого здригалось повітря:

— Тварюко! Німецькі покидьки! Ви морите цих людей голодом, як собак! Та що з вами? Ви всі мерзотники! Курвині діти!

Ніколи в житті я не чула від неї таких слів. Наче обірвалася невидима нитка, остаточно звільнивши її від будь-яких умовностей.

— Хочете побити когось? Бийте мене! Давай, ти, сучий покидьку. Бий мене! — її голос, наче ніж, різав мерзле, застигле повітря.

Я відчула, як пальці Елен ухопилися за моє плече. Усім нутром я бажала, щоб старенька жінка замовкла, але вона продовжувала верещати, тицяючи тонким зморшкуватим пальцем в обличчя солдатів. Німець косився на неї з виразом ледь стримуваної люті. Його пальці на прикладі рушниці побіліли, і я боялася, що він ударить жінку. Вона була така тендітна: одним ударом він переламає її старі кістки.

Ми затамували подих. Він схилився, підняв із канави хлібину й тицьнув їй у руки.

Вона вп'ялася в нього очима, наче вжалена.

— Гадаєш, я їстиму це, знаючи, що ти вибив його з рук одного з моїх братів, які конають від голоду? Гадаєш, він мені не брат? Вони всі — мої брати! Всі — мої сини! *Vive la France!*¹ — вигукнула вона. Її очі гнівно блищали. — *Vive la France!*

І, наче за наказом, старі люди позаду мене миттєво забули про спів і луною відгукнулися:

— *Vive la France!*

Молодий солдат хутко озирнувся, мабуть, очікуючи наказів від старшого за званням, але в цю мить його відволікли крики в кінці колони. Один бранець скористався заворушенням, аби вирватися на волю. Молодий чоловік із рукою на перев'язі вислизнув з колони й кинувся тікати через майдан.

Комендант, який стояв разом із двома офіцерами біля розбитої статуї мера Леклерка, побачив його першим.

— *Halt!*² — закричав він. Той лише припустив швидше, гублячи на бігу завеликий черевик. — *HALT!*

Бранець кинув свій рюкзак і понісся вперед на всій швидкості. Він спіткнувся, загубивши другий черевик, але якось утримав рівновагу. От-от він зникне за рогом. Комендант висмикнув пістолет із кобури. Перш ніж я зрозуміла, що відбувається, він підняв руку, прицілився й вистрелив. Було чути глухий тріск, коли хлопець упав на землю.

Світ навколо зупинився. Птахи змовкли. Ми непорушно дивилися на безрушне тіло на бруківці. З грудей Елен вирвався тихий стогін. Вона спробувала була підійти до нього, але комендант наказав нам усім лишатися на місці. Він вигукнув щось німецькою, і солдати підняли рушниці, наставивши їх на решту бранців.

Ніхто не ворухнувся. Полонені дивилися в землю. Здавалося, їх анітрохи не здивував такий розвиток подій. Елен затиснула рота руками й затремтіла, шепочучи щось нерозбірливе. Я обійняла її рукою за талію. Я чула власний нерівний подих.

Бадьорим кроком комендант відійшов від нас, прямуючи до в'язня. Наблизившись до нього, він присів навпочіпки і притиснув пальці до щелепи юнака. Темно-червона кров заливала зношений піджак мерця. Я бачила, як застигло дивляться через майдан його

¹ Хай живе Франція! (фр.)

² Стояти! (нім.)

неживі очі. З хвилину комендант сидів на місці, потім підвівся. Німецькі офіцери рушили до нього, але він жестом наказав їм повернутися в стрій. І попрямував назад, заштовхуючи пістолет до кобури. На мить він зупинився, проходячи повз мера.

— Ви зробите необхідні розпорядження, — сказав він.

Мер кивнув. Я бачила, як дрібно тремтить його щелепа.

Пролунав вигук, і колона рушила далі. Бранці похилили голови. Жінки Сент-Перонни, не криючись, ридали в хустинки. Тіло зім'ятою купою плоті й ганчір'я лежало неподалік від нас, посеред вулиці де Бастід.

Менш ніж за хвилину після того, як німецькі війська забралися геть, годинник Рене Ґренє в цілковитій тиші скорботно пробив чверть по першій.

Того вечора в «Червоному півні» панувала атмосфера майже повної тверезості. Комендант не намагався зав'язати розмову, так само як і я не подавала жодного вигляду, що бажаю спілкуватися. Ми з Елен подавали страви, мили посуд і залишалися в кухні якомога довше. Я не мала апетиту. У мене з голови не йшов той бідолашний юнак в обвислому лахмітті й завеликих черевиках, що злітають із ніг, коли він тікає назустріч смерті.

Навіть більше. Я не могла повірити, що офіцер, який вихопив пістолет і так безжально застрелив його, — той самий чоловік, який сидів за моїм столом, сумував за своєю дитиною, якої ніколи не бачив, захоплено розповідав про живопис. Я почувалась одуреною, наче весь цей час комендант приховував своє справжнє «я». Ось для чого тут німці — не для бесід про мистецтво і смачну їжу. Вони тут, щоб розстрілювати наших синів і чоловіків. Вони тут, щоб знищити нас.

У ту мить я відчувала нестерпний, майже фізичний біль від туги за своїм чоловіком. Минуло вже майже три місяці відтоді, як я востаннє отримала звістку від нього. І я гадки не мала, чого йому довелося зазнати. Доки ми існували в цій дивній порожнині ізоляції, я могла переконати себе, що він живий і здоровий, що там, у справжньому світі, він ділить із товаришами флягу коньяку чи, може, на дозвіллі малює щось на клаптику паперу. Заплющуючи очі, я бачила перед собою Едуарда, яким пам'ятала його з Парижа. Але відтоді, як я побачила нещасних французів, яких гнали вулиця-

ми нашого міста, мені важко було далі триматися своєї уяви. Едуард міг потрапити в полон, бути пораненим, помирати від голоду. Він міг страждати, як ті хлопці. Він міг бути мертвим.

Я похилилася на раковину й заплющила очі.

У цю мить я почула дзвін розбитого скла. Забувши миттю всі свої думки, я вибігла з кухні. Елен стояла спиною до мене, зди-йнявши руки, біля її ніг валялася таця з розбитими келихами. Комендант тримав за горло якогось молодика, втиснувши його в стіну. Наблизивши до нього перекошене від гніву обличчя, комендант щось кричав німецькою. Його жертва безпомічно підняла руки, демонструючи покору.

— Елен?

Її обличчя було попелясто-сірим.

— Він почав мацати мене, коли я проходила повз. Але... але пан комендант просто *оскаженів*.

Решта чоловіків стояли поряд, благаючи коменданта і намагаючись відтягти його. Стільці лежали перекинуті, офіцери пере-крикували один одного, стараючись догукатися до командира. Кімната ревла. Нарешті комендант нібито почув їх і відпустив горло молодика. На мить наші погляди зустрілись, а тоді, відступивши, він розмахнувся і щосили вдарив винуватця кулаком у скроню — так, що той відлетів обличчям до стіни.

— *Sie können nicht berühren die Frauen*¹, — заволав він.

— На кухню, — я підштовхнула сестру до дверей, навіть не зупинившись, щоб підібрати розбите скло. Я почула, як знов залунали крики, як хряснули двері, і поспішила слідом за нею в коридор.

— Мадам Лефевр.

Я домивала останні келихи. Елен пішла спати. Події сьогоднішнього дня виснажили її навіть більше, ніж мене.

— Мадам?

— *Herr Kommandant*. — Я обернулася до нього, витираючи руки ганчіркою. У кухні горіла одна свіча — гніт, за допомогою жиру за-кріплений у банці з-під сардин. Я майже не бачила його обличчя.

Він стояв переді мною, тримаючи каску в руках.

— Пробачте за ваші келихи. Я подбаю, щоб їх замінили.

¹ Ви не смієте чіпати жінок! (нім.)

— Будь ласка, не турбуйтеся. У нас вистачить своїх.

Я знала, що келихи будуть просто реквізовані в наших сусідів.

— Пробачте за... того юного офіцера. Будь ласка, перекажіть вашій сестрі, що більше це не повториться.

У цьому я не сумнівалася. Крізь заднє вікно я бачила, як покараний шкутильгає на свою квартиру, підтримуваний товаришем, і притискає вологу ганчірку до скроні.

Я подумала, що тепер комендант піде, але він не рушав з місця. Я відчувала, що він не зводить із мене очей. У його погляді стояла тривога, майже біль.

— Вечеря сьогодні була... неперевершена. Як називається ця страва?

— *Chou farci*¹.

Він зачекав, і, коли пауза до незручного затяглась, я пояснила:

— Це ковбасний фарш із овочами й травами, загорнутий у капустає листя і зварений у бульйоні.

Він став роздивлятися свої черевики. Потім зробив кілька кроків кухнею, зупинився, торкнувся пальцем банки з кухонним начинням. Я раптом без емоцій подумала, чи не збирається він реквізувати і його.

— Це було дуже смачно. Усі так казали. Ви питали мене сьогодні, що я хотів би на вечерю. То от... ми хотіли б найближчим часом по-вечеряти такою самою стравою, якщо це не завдасть вам клопоту.

— Як бажаєте.

Цього вечора він був трохи інакшим, якесь невовиме збудження підіймалося в ньому, відчутне на відстані. Я тим часом питала себе, як це — вбити людину. Чи, може, для німецького офіцера це настільки ж звично, як випити другу філіжанку кави.

Він глянув на мене, наче хотів сказати щось іще, але я вже повернулася до своїх каструль. Позаду нього я чула, як ніжки стільців дряпають підлогу — інші офіцери зібралися йти. На вулиці дощило, огидна мжичка майже горизонтально біла в шибки.

— Ви, мабуть, утомилися, — сказав він. — Я залишу вас у спокої.

Я підбрала тачу з келихами і пройшла за ним до дверей. Уже на порозі він обернувся й надягнув каску, тож мені довелося зупинитися.

¹ Фарширована капуста (фр.).

- Я саме хотів спитати. Як відчувається немовля?
— Жан? Чудово відчувається, дякую, хіба що трохи...
— Ні. Інше немовля.

Я ледь не впустила татцю. Якусь мить я вагалася, збираючи сили, але відчувала, як кров приплинула мені до шиї. Я знала, що він бачить це.

Коли я заговорила знову, мій голос хрипів. Я не зводила очей з келихів перед собою.

— Я гадаю, що всі ми... в порядку, наскільки це можливе за даних обставин.

Він поміркував над цим.

— Тримайте його в безпеці, — сказав він тихо. — Краще йому не виходити занадто часто на нічне повітря.

Він подивився на мене довгим поглядом, а тоді розвернувся й пішов.

6

Мієї ночі, попри цілковите виснаження, я лежала без сну. Я бачила, як неспокійно спить Елен, бурмоче вві сні й не-свідомо простягає руку, аби впевнитись, що діти поряд. Ще вдосвіта, о п'ятій годині, я вибралася з ліжка, загорнулась у кілька ковдр і навшпиньках зійшла вниз, щоб підігріти води на каву. В обідній залі досі вчувалися запахи минулого вечора: дерево з камінної ґратки, слабкий ковбасний дух, від якого в мене забуркотіло в шлунку. Я зробила собі гарячий напій і сіла за стійкою, визираючи у вікно на порожній майдан, над яким саме сходило сонце. Коли синє шатро неба пронизали жовтогарячі промені, можна було розгледіти невелику темну цятку на віддалі праворуч, на розі, де впав нещасний бранець. Чи мав той чоловік дружину, дитину? Чи в цю мить вони сидять десь, пишучи йому листа, чи моляться за його щасливе повернення? Я пригубила напій і змусила себе відвернутися.

Я вже зібралася була піти до своєї кімнати й одягнутися, коли почувся стукіт у двері. Я здригнулася, побачивши тінь за бавовняною завісою. Кутаючись щільніше в ковдру, я роздивлялася силует і намагалася зрозуміти, хто міг навідатися до нас у таку годину. Чи це комендант з'явився мучити мене натяками на те, що

йому відоме? Я тихо підійшла до дверей. Підняла завісу. І там, по той бік, була Ліліан Бетюн. Вона була в чорному каракулевому пальті, її волосся було завите й підібране у високу зачіску, очі підведені тіннями. Вона похапцем озирнулася, доки я відчиняла верхній і нижній засуви.

— Ліліан? Ви... Вам щось потрібне? — спитала я.

Вона сунула руку під полу пальта і, діставши конверт, вручила його мені.

— Вам, — сказала вона.

Я швидко глянула на нього.

— Але... як ви...

Вона підняла бліду руку, зупиняючи мене, і похитала головою.

Минули місяці відтоді, як хто-небудь із нас отримував листа. Німці давно вже тримали нас в інформаційному вакуумі. Дивлячись на цей конверт, я не вірила своїм очам, а тоді згадала про гарні манери.

— Не хочете зайти? Випити кави? У мене є трохи справжньої кави.

Вона ледь помітно всміхнулася.

— Ні. Дякую. Я маю повертатися до своєї доньки.

Перш ніж я встигла хоча б подякувати, вона вже йшла геть вулицею на своїх високих підборах, шулячись від холоду.

Я опустила завісу й замкнула двері. А тоді сіла й розірвала конверт. Його голос, так довго відсутній, знов зазвучав у моїй пам'яті.

Моя найдорожча Софі!

Вже так давно я не отримував звісток від тебе. Молюсь, аби з тобою все було гаразд. У найтяжчі моменти я кажу собі, що якби з тобою щось трапилося, то частина моєї душі неодмінно відчула б це, як відгомін далекого дзвону.

Мені майже нема чим поділитись. Уперше я не маю бажання відтворити в кольорі той світ, який бачу навколо. І не можу дібрати для нього правильних слів. Знай лише, моя безцінна дружинонько, що я здоровий духом і тілом і що мій дух підтримує лише думка про тебе.

Чоловіки тут тримають фотографії своїх коханих, наче талісмани, — зім'яті, брудні знімки, які становлять для них

цілий скарб. Мені не потрібна фотографія, щоб побачити тебе переді мною, Софі: варто лише заплющити очі, щоб згадати твоє обличчя, твій голос, твій запах. Ти не уявляєш, яка ти для мене втіха.

Знай, моя люба, що я щодня дякую Богові не за те, що пережив цей день, як мої товариші, але за те, що кожен прожитий день на двадцять чотири години наближає моє повернення до тебе.

Твій Едуард

Письмо було написане два місяці тому.

Я не з тих, хто легко проливає сльози, якщо плаче взагалі. Але тепер — чи то від виснаження, чи, може, від потрясіння, викликаного подіями минулого дня, — я вклала лист у конверт, поклала голову на руки і, сидючи на холодній порожній кухні, заридала.

Я не могла розповісти містянам, чому вже час різати поросю, але наближення Різдва дало мені чудовий привід. На Святвечір офіцери їстимуть у «Червоному півні», і їх буде більше, ніж зазвичай. Тож було погоджено, що, поки вони тут, мадам Пуалан справлятиме таємну *réveillon*¹ у себе вдома, за дві вулиці від майдану. Доки я буду при німецьких офіцерах, маленький гурт містян зможе спокійно засмажити й з'їсти поросю, захищене в хлібній печі в погребі мадам Пуалан. Елен допоможе мені накрити стіл для німців, а потім прослизне крізь діру в льосі, спуститься алеєю та долучиться до наших дітей у будинку мадам Пуалан. Ті, хто мешкає задалеко, щоб пройти крізь місто непоміченими, залишаться в неї після комендантської години, ховаючись, якщо раптом надійдуть німці з перевіркою.

— Але це нечесно, — заперечила Елен, коли за два дні я виклала свій план меру в її присутності. — Якщо ти залишишся тут, то будеш єдиною, хто пропустить усе. Так не можна — ти ж стільки зробила, щоб урятувати поросю.

— Одна з нас має лишитись, — наголосила я. — Ти ж знаєш, набагато безпечніше, якщо ми будемо впевнені, що всі офіцери перебувають в одному місці.

¹ Різдвяну вечерю (фр.).

— Але це вже буде не так, як ми хотіли.

— Ага, *ніколи* не буває так, як хочеться, — відрізала я. — І ти не гірше за мене знаєш, що комендант помітить, якщо я піду.

Я бачила, як вони з мером презирнулися.

— Не сперечайся, Елен. Я ж *la patronne*¹. Він очікує бачити мене тут щовечора. І якщо я зникну, він зрозуміє: щось відбувається.

Навіть мені самій здалося, що я занадто гаряче протестую.

— Слухай, — продовжила я, змушуючи себе говорити заспокійливим тоном. — Залиш мені трохи м'яса. Принесеш у серветці. Обіцяю: якщо німці матимуть досить харчів, щоб улаштувати святкову учту, мені буде чим почастуватись. Я себе не ображу, даю тобі слово.

Здається, вони заспокоїлись. Я не могла сказати їм правду, але відтоді, як дізналася, що комендантові відомо про порося, я втратила будь-яке бажання поласувати свининою. Те, що він не викрив, а тим більше не покарав нас, не приносило мені радісного полегшення — навпаки, глибоко непокоїло.

Відтепер, побачивши, як він роздивляється мій портрет, я більше не відчувала гордості за те, що навіть німець визнає талант мого чоловіка. Коли він заходив на кухню, щоб зав'язати звичайну розмову, я напружено завмирала, боячись, що він згадає про порося.

— От, знову, — сказав мер. — Підозрюю, ми тепер ваші боржники.

Він виглядав зовсім розбитим. Його донька вже тиждень була хвора. Його дружина якось сказала мені, що кожного разу, як дівчинка хворіє, він майже не спить від тривоги.

— Не кажіть дурниць, — різко відповіла я. — Порівняно з тим, що роблять наші чоловіки, це просто чергова буденна робота.

Сестра знала мене надто добре. Вона не ставила прямих питань, це було не в характері Елен. Але я відчувала, як вона дивиться на мене, чула легку знервованість у її голосі щоразу, як йшлося про *révellion*. Нарешті за тиждень до Різдва я зізналася їй. Вона сиділа на ліжку й зачісувала волосся. Її рука зі щіткою так і застигла в повітрі.

— Як гадаєш, чому він нікому не розповів? — спитала я, закінчивши.

¹ Господиня (фр.).

Вона дивилася на покривало. Коли вона підняла на мене очі, в них застигло щось схоже на жак.

— Думаю, ти йому подобаєшся, — відповіла вона.

Тиждень перед Різдом видався клопітним — хоча перелік того, що ми могли підготувати до свят, був дуже обмежений. Елен і двійко старших жінок шили ганчір'яні ляльки для дітей. Вони були зовсім примітивні: спіднички — з мішковини, обличчя — з вишитих панчіх. Але важливо було, щоб діти Сент-Перонні отримали трохи дива на це безрадісне Різдо.

Я, зі свого боку, ставала все сміливішою. Двічі я крапа картоплю з німецьких постачань, готуючи з решти пюре, щоб приховати нестачу, а крадене ховала по кишенях і відносила тим, хто зовсім ослаб. Я цупила дрібну моркву і затикала її до крайки спідниці — якби навіть мене зупинили та обшукали, нічого б не знайшли. Мерові я передала дві банки курячого бульйону, аби його дружина зготувала Луїзі трохи супу. Дитина була бліда і билася в лихоманці. Її мати казала, що дівчинка останнім часом трохи здала і, схоже, почала замикатись у собі. Дивлячись на її мляве, змучене нескінченним кашлем тільце, потонуле у величезному старому ліжку з його порепаними ковдрами, я подумала, що навряд чи засуджую її. Бо хіба це життя для дітей?

Ми щосили намагалися приховати від них найгірше, але вони опинились у світі, де людей розстрілюють на вулиці, де чужинці за волосся витягують їхніх матерів з ліжок за якісь дрібні порушення, на кшталт ходіння до «забороненого» лісу або недостатньо виявленої поваги до німецького офіцера. Мімі дивилася на світ із мовчазною недовірою, і це краяло Елен серце. Орельєн ріс гнівливим: я бачила, як злість скипає в ньому, наче вулканічна лава, і щодня молилася, щоб, коли він нарешті не стримається, йому не довелося заплатити надто високу ціну.

Але найбільшою новиною цього тижня стала газета, яку підсунули нам під двері: грубо надрукована, під заголовком *«Journal des Occupés»*¹. Єдиним інформаційним засобом, дозволеним у Сент-Перонні, був підконтрольний німцям *«Bulletin de Lille»*² —

¹ «Хроніка окупації» (фр.).

² «Лілльський бюлетень» (фр.).

настільки відвертий рупор німецької пропаганди, що більшість із нас хіба що печі ним топили. Але ця нова газета містила інформацію про перебіг військових дій і повідомляла, які міста й села перебувають під окупацією. У ній наводилися коментарі до офіційних звітів, а також сатиричні статті, присвячені окупації, жартівливі вірші про чорний хліб і карикатури на відповідальних німецьких офіцерів. Автори благали читачів не питати, звідки взялася ця газета, і знищити після прочитання.

Також у ній містився список під назвою «Десять заповідей фон Гайнріха», що висміював нав'язані французам дріб'язкові правила.

Не можу передати вам, яке заворушення спричинила в нашому містечку ця газета на чотири сторінки. Напередодні Різдва містяни невинним потоком тяглися до нашого бару, щоб погортати сторінки в туалеті (вдень ми тримали її на дні кошика для старого паперу) чи на словах переказати одне одному новини та найкращі жарти. Ми проводили стільки часу в туалеті, що німці питали, чи, бува, немає якоїсь епідемії в місті.

З газети ми дізналися, що сусідні міста розділили нашу долю. Ми чули про жакливі табори, де людей морять голодом і виснажують працею майже до смерті. З'ясувалося, що в Парижі майже не знають про наші страждання і що чотириста жінок і дітей евакуйовано з Рубе, куди їжі надходило ще менше, ніж до Сент-Перонни. Не те щоб ці клапті інформації містили щось цінне. Але вони нагадували нам, що ми й досі є частиною Франції, що наше маленьке містечко — не єдине у своїй скруті. І, що найважливіше, сама газета додавала нам гордості: адже французи досі здатні протидіяти німецьким загарбникам.

Яким чином газета потрапила до нас? З цього приводу велися жваві дискусії. Те, що її принесли до «Червоного півня», певним чином пом'якшило суспільне невдоволення тим, що ми готували для німців. Я ж дивилася, як Ліліан Бетюн у своєму каракулевому пальті поспішає повз нас по хліб, і в мене зародилася власна здогадка.

Комендант наполіг, щоб ми поїли. Це привілей, який належить кухарям на Святвечір, сказав він. Ми думали, що готуємо на вісімнадцятьох, але виявилось, що останніми двома мали бути ми

з Елен. Наша втома після кількох годин кухонної метушні була нічим порівняно з солодким мовчазним передчуттям таємної учти, яка готувалася за дві вулиці від нас і на якій наші діти на-решті поїдять чудового м'яса. Отримати ж дві повноцінні вечері замість однієї — це здавалося вже занадто.

І ніяких відмов. Більше я б ніколи не відмовилась від їжі. Вечеря була чудова: качка, смажена з апельсиновими скибочками та консервованим імбиром, картопля *dauphinoise*¹ із зеленими бобами, а на закуску — таріль із різноманітними сирами. Елен їла свою порцію, з захопленням думаючи, що цього вечора на неї чекає ще одна вечеря.

— Я можу віддати свою частку свинини комусь іншому, — сказала вона, об'їдаючи кістку. — А собі залишу трохи шкварок. Як гадаєш?

Так чудово було знову бачити її в піднесеному настрої. Того вечора на нашій кухні ненадовго запанувало щастя. Горіли додаткові свічі, даруючи нам трохи більше дорогоцінного світла. Стояли знайомі різдвяні запахи — Елен нашпигувала помаранч гвоздиком та підвісила над пічкою, і дивовижний аромат наповнив кухню. Якщо не надто задумуватись, а просто слухати дзвін келихів, сміх, розмови, то можна було забути про те, що сусідня кімната окупована німцями.

Приблизно о пів на десяту я допомогла сестрі вдягтись і спуститися вниз, де вона мала перелізти до сусідського льоху, а звідти крізь ляду для вугілля — надвір. Далі темними задвірками вона дістанеться будинку мадам Пуалан, де приєднається до Орельєна й дітей, яких ми відвели за кілька годин до цього. Напередодні ми доправили туди поросля. Воно вже добряче підросло, і Орельєну довелося тримати худобину, доки я затикала їй рота яблуком, аби не верещала. А тоді одним бездоганим змахом ножа мес'є Боден, різник, зарізав її.

За сестрою я стала закладати діру цеглинами, весь час дослухаючись до чоловіків у барі нагорі. І з певним задоволенням збагнула, що вперше за довгі місяці не відчуваю холоду. Коли голодуєш, мерзнеш майже постійно — це був урок, якого, впевнена, я в житті не забуду.

¹ Картопля, запечена в соусі з молока, масла й сиру (фр.).

— Едуарде, сподіваюся, тобі зараз тепло, — прошепотіла я в порожньому льосі, коли сестрині кроки затихли по той бік стіни. — Сподіваюся, ти їси так само добре, як ми їли цього вечора.

Вийшовши в коридор, я так і підстрибнула на місці. Комендант роздивлявся мій портрет.

— Я не міг знайти вас, — сказав він. — Думав, ви на кухні.

— Я... я просто вийшла подихати повітрям, — затинаючись, відповіла я.

— Щоразу як дивлюся на цю картину, відкриваю для себе дещо нове. Є в ній щось загадкове. Тобто у вас.

Він усміхнувся власній обмовці.

— Є у вас щось загадкове.

Я промовчала.

— Сподіваюся, це вас не збентежить, але я маю сказати. Мені спало на думку, що це найкрасивіша картина, яку я будь-коли бачив.

— Гарний твір мистецтва, так.

— Хочете сказати: гарний твір, але не предмет цього твору?

Я не відповіла.

Він зробив ковток вина зі свого келиха. Коли він заговорив далі, то вже не зводив очей з рубінового кольору рідини.

— Ви чесно вважаєте себе негарною, мадам?

— Я вірю, що краса — в очах того, хто дивиться. Коли мій чоловік називає мене вродливою, я вірю йому, адже знаю, що в його очах я такою і є.

Він підняв голову і подивився прямо мені в очі, не даючи відвести погляд. Це тривало так довго, що я відчула, як моє дихання пришвидшується.

Очі Едуарда були дзеркалом його душі — весь він був як на долоні. Очі коменданта були пронизливі, жорсткі й наче забрані невидимою пеленою, аби приховати його справжні почуття. Я боялася: ще трохи — і він помітить, як похитнулося моє самовладання, і тоді розгадає мій обман. Я першою відвела погляд.

Він потягся через стіл до скрині, раніше доправленої німцями, і витяг пляшку коньяку.

— Випийте зі мною, мадам.

— Ні, дякую, *Herr Kommandant*. — Я кинула погляд на двері обідньої зали, де офіцери саме закінчували десерт.

— Одну чарку. Це ж Різдво.

З тону його голосу я збагнула, що це наказ. Я подумала про інших, які в цю мить їдять смажене порося за кілька дверей звідси. Подумала про Мімі — як стікає свинячий жир по її підборіддю, про Орельєна — як він, мабуть, сміється й жартує, вихваляючись нашою хитрою вигадкою. Він заслужив трохи щастя: двічі того тижня його відправляли зі школи додому за бійку, але він відмовлявся розповідати мені, в чому річ. Треба було, щоб усі вони хоча б раз добре повечеряли.

— Тоді... Гаразд.

Я взяла з його рук чарку і відсorbнула. Коньяк обпік мені горло, наче рідкий вогонь. Я миттю відчула бадьорість.

Комендант перехилив власну чарку і дивився, як я допиваю свою, а тоді підштовхнув до мене пляшку, даючи зрозуміти, що я маю налити собі ще.

Ми сиділи в тиші. Я гадала, скільки людей прийшли на різдвяну вечерю. Елен очікувала, що їх збереться чотирнадцять. Двоє літніх людей надто боялися порушувати комендантську годину. Тим, хто застряг у своїх будинках, священник пообіцяв віднести залишки вечері відразу після різдвяної меси.

Доки ми пили, я спостерігала за комендантом. Форма його щелепи свідчила про непохитність, але без військової каски його майже начисто виголена голова надавала йому вразливого вигляду. Я намагалася уявити його без форми, як звичайну людську істоту, яка ходить у своїх щоденних справах, купує газети, бере вихідний. Але не могла. Під військовою формою я не бачила людини.

— Війна робить самотніми, так?

Я зробила ще ковток.

— У вас є ваші люди. У мене — моя родина. Жоден з нас не є самотнім у повному значенні цього слова.

— Але ж цього недостатньо, так?

— Принаймні кожен намагається робити все найкраще.

— Справді? Не впевнений, що хтось може схарактеризувати це все як «найкраще».

Коньяк притупив мої відчуття.

— Це ж ви сидите на моїй кухні, а не навпаки, *Herr Kommandant*. При всій повазі, гадаю, лише один із нас у цій ситуації має вибір.

На його обличчя наче хмара лягла. Він не зник, щоб йому кидали виклик. Його щоки ледь-ледь порожевіли, і я побачила перед собою людину, що підіймає руку, цілячись у бранця-втікача.

— Ви справді вважаєте, що хтось із нас має вибір? — тихо промовив він. — Ви справді вважаєте, що хтось із нас обрав би таке життя? Серед суцільної руїни? Як її винуватці? Якби ви були свідком того, що ми бачили на фронті, ви подумали б...

Він затнувся й похитав головою.

— Пробачте, мадам. Це все різдвяний час. Його досить, щоб зробити чоловіка сентиментальним. А ми всі знаємо, що немає нічого гіршого за сентиментального вояка.

Він вибачливо всміхнувся, і я трохи розслабилася. Ми сиділи обабіч кухонного столу, сьорбаючи зі своїх чарок, оточені залишками їжі. В іншій кімнаті офіцери почали співати. Я чула, як брилять їхні голоси, — мелодія була знайома, але слів я не розуміла. Комендант схилив голову й став дослухатись. А тоді поставив чарку на стіл.

— Вам неависна наша присутність, так?

Я моргнула.

— Я завжди намагалася...

— Ви думаєте, що ваше обличчя нічого не виказує. Але я спостерігав за вами. Роки служби навчили мене розумітися на людях з їхніми таємницями. Гаразд. Чи можемо ми укласти мирову угоду, мадам? Лише на ці кілька годин?

— Мирову угоду?

— Ви забудете, що я представник ворожої армії, я забуду, що ви жінка, яка повсякчас планує черговий акт непокори, і ми будемо просто... двоє людей?

На мить вираз його обличчя пом'якшав. Він підняв свою чарку. Я, не надто охоче, підняла свою.

— Давайте не будемо говорити про Різдво, самотність і подібне. Я хочу, щоб ви розповіли мені про інших митців з Академії. Розкажіть, як ви заізналися з ними.

* * *

Як довго ми просиділи, не знаю. Години танули в розмові, підігрітій алкоголем. Комендант прагнув дізнатися все про життя

художника в Парижі. Що за людиною був Матісс? Чи правда, що його особисте життя було таким самим скандальним, як і його мистецтво?

— О ні. Він був найнепохитнішим інтелектуалом з усіх. Дуже суворим. І дуже консервативним, як у роботі, так і у своїх побутових звичках. Але при цьому таким... — я на мить згадала професора в окулярах, який пильно дивиться на тебе, аби переконатися, що ти зрозумів усе сказане, перш ніж перейти до наступного питання. — Радісним. Гадаю, він отримує величезне задоволення від своєї роботи.

Комендант задумався. Було схоже, що моя відповідь вдовольнила його.

— Колись я хотів бути художником. Звичайно ж, особливого хисту не мав. І дуже скоро мусив це визнати, — він торкнувся пальцем ніжки келиха. — Я часто думаю: можливість заробляти на життя тим, що любиш, — це, мабуть, один із найбільших подарунків долі.

Тоді я подумала про Едуарда. Про те, як зосереджено він дивився на мене з-за мольберта. Якщо заплющити очі, я й досі могла відчувати тепло дров'яного багаття на своїй правій нозі та легкий холодок на неприкритій шкірі лівої. Я бачила, як він підіймає брову, і ту саму мить, коли його думки відступають від творчості.

— Я теж так думаю.

«Того дня, коли я тебе зустрів, — казав він мені в наш перший Святвечір, проведений разом, — я дивився, як ти стоїш посеред того метушливого магазину, і подумав, що ти — найбільш самодостатня жінка, яку я будь-коли бачив. Ти виглядала так, наче світ може розлетітися на друзки навколо тебе, а ти все одно залишишся стояти з гордо піднятою головою, владно дивлячись з-під свого чарівного волосся», — він підніс мою руку до губ і ніжно поцілував її.

«А я подумала, що ти російський ведмідь», — сказала я йому.

Він підняв брову. Ми були в переповненому шинку на вулиці де Тюрбіго.

«ГРРРРРРРРР, — проревів він, доки я, не втримавшись, розсміялася. Він пригорнув мене до себе, просто там, посеред банкету, вкриваючи мою шию поцілунками, забувши про людей, що ілі навколо нас. — ГРРРРРРРРР».

Спів у сусідній кімнаті припинився. Я раптом схопилась і встала, немов бажаючи прибрати зі столу.

— Будь ласка, — промовив комендант, жестом наказуючи мені повернутися на місце. — Посидьте ще трохи. Зрештою, це ж Святвечір.

— Ваші люди чекатимуть, що ви приєднаєтеся до них.

— Навпаки, їм значно веселіше, доки їхній командир відсутній. Нечесно нав'язувати їм себе на весь вечір.

«Але дуже чесно нав'язувати себе мені», — подумала я. Аж тут він спитав:

— Де ваша сестра?

— Я відслала її спати, — відповіла я. — Вона трохи занедужала, до того ж, виснажена роботою на кухні. Хочу, щоб завтра вона була цілком здорова.

— І що ви робитимете? Святкуватимете?

— Хіба в нас багато приводів для святкування?

— Пам'ятаєте нашу угоду, мадам?

Я знизала плечима.

— Ми підемо до церкви. Можливо, відвідаємо когось із наших літніх сусідів. Зараз їм важко лишатися на самоті.

— Ви про всіх дбаєте, так?

— Це ж не злочин — бути добрим сусідом.

— Кошик дров, які я надіслав вам для особистого вжитку. Я знаю, що ви передали їх до будинку мера.

— Його донька хвора. Вона потребує додаткового тепла більше за нас.

— Вам слід знати, мадам, що в цьому містечку ніщо не уникає моєї уваги. Ніщо.

Я не могла подивитися йому у вічі. Боялася, що цього разу моє обличчя, моє прискорене серцебиття неодмінно викажуть мене. Я шкодувала, що не могла стерти з пам'яті все, що знаю про свято, яке відбувалося за кількасот ярдів звідси.

Я ковтнула ще коньяку. Чоловіки знов заспівали. Я знала цю різдвяну пісню і майже здатна була розібрати слова.

Stille Nacht, heilige Nacht.
Alles schläft; einsam wacht.¹

¹ Тут і далі — німецький текст колядки «Свята ніч, тиха ніч...».

Чому він продовжував дивитися на мене? Я боялася заговорити, боялася знову підвестись, остерігаючись, що він почне ставити незручні питання. І все ж, так далі не можна — я почувалася, ніби співучасниця злочину, просто тому, що сиділа й дозволяла роздивлятися себе. Нарешті я коротко вдихнула й підняла очі. Він усе не зводив з мене погляду.

— Мадам, ви потанцюєте зі мною? Лише один танець? Заради Різдва?

— Потанцювати?

— Лише один танець. Я хотів би... Я хотів би згадати найкраще, що є у людстві. Так буває лише раз на рік.

— Я не... Я не вважаю...

Я подумала про Елен та інших, за кілька будинків звідси, що стали вільними лише на один вечір. Подумала про Ліліан Бетюн. Я уважно вдивлялася в обличчя коменданта. Його прохання здавалося щирим. «*Ми будемо просто... двоє людей...*»

А тоді я подумала про свого чоловіка. Чи бажала б я йому, щоб поряд були співчутливі обійми для танцю? Лише на один вечір? Чи не сподівалася я, що десь за багато миль звідси якась добросерда жінка в якомусь тихому барі може нагадати йому, що в світі є місце для краси?

— Я потанцюю з вами, *Herr Kommandant*, — сказала я. — Але тільки на кухні.

Він став, простягнувши руку, і після недовгого вагання я взяла її. Його долоня виявилася несподівано грубою. Я підступила на кілька кроків ближче, не дивлячись йому в обличчя, а тоді він поклав другу руку мені на талію.

Коли люди в сусідній кімнаті заспівали, ми почали повільно рухатися навколо столу. Я гостро відчувала його тіло лише в кількох дюймах від мого, тиск його руки поверх мого корсета. Я відчула, як груба саржа його форми торкається моєї голої руки, і приглушений звук із його грудей. Я відчувала, що майже горю від напруги, всіма силами контролюючи власні пальці, власні руки, намагаючись дбати про те, щоб не наблизитись аж занадто, боячись, що в будь-який момент він може притягти мене до себе.

І весь цей час голос у моїй голові повторював: «*Я танцюю з німцем*».

Stille Nacht, heilige Nacht,
Gottes Sohn, o wie lacht...

Але він нічого такого не робив. Лише наспівував і легко кружляв мене навколо кухонного столу. А я заплющила очі й на якихось кілька хвилин знову відчула себе веселою, жвавою дівчиною, що не знає ні голоду, ні холоду, а просто танцює в ніч перед Різдом, чия голова йде обертом від доброго коньяку, а в ніздрях стоїть запаморочливий аромат спецій та смачної їжі. Я жила, як жив Едуард, насолоджуючись кожною маленькою радістю життя, дозволяючи собі бачити красу в усьому. Минуло два роки відтоді, як чоловік востаннє тримав мене в обіймах. Я заплющила очі, розслабилась і поринула у власні відчуття, дозволивши партнерові кружляти мене в танці, наспівуючи мені на вухо.

Christ, in deiner Geburt!
Christ, in deiner Geburt!

Спів припинився, і за мить, майже неохоче, він відступив, відпускаючи мене.

— Дякую, мадам. Дуже вам дякую.

Коли я нарешті насмілилася глянути на нього, в його очах стояли сльози.

Наступного ранку на нашому порозі з'явилася маленька скринька. У ній було три яйця, маленьке *poussin*¹, цибулина й морквина. На боці скриньки охайним почерком було виведено: «*Fröhliche Weihnachten*».

— Це означає «Щасливого Різдва», — сказав Орельєн. Чомусь він уникав дивитися на мене.

7

З посиленням холодів контроль німців над Сент-Перонною ставав усе жорсткішим. У містечку робилося неспокійно, все більше військ проходило вулицями щодня. Розмови офіцерів у барі лунали по-новому стривожено, тож ми з Елен не виходили

¹ Курча (фр.).

зайвий раз із кухні. Комендант майже не розмовляв зі мною — більшість часу він проводив у тісному колі небагатьох довірених осіб. У нього був утомлений вигляд, і я не раз чула, як в обідній залі він ледь не кричить від гніву.

Того січня центральною вулицею міста повз наш готель кілька разів проходили колони полонених французів. Але нам більше не дозволялося стояти на тротуарах і дивитися. Їжі ставало все менше, офіційні добові норми скорочувались, а від мене очікували, що я й надалі влаштовуватиму пишні вечері зі все менших кількостей м'яса та овочів. Біда була на порозі.

Нові випуски *«Journal des Occupés»*, що доходили до нас, розповідали про знайомі населені пункти. Відлуння далеких гарматних пострілів, від яких дрібно тремтіли келихи на столах, стало вже звичним явищем. А за кілька днів я зрозуміла, якого звуку мені бракує. Це був пташиний спів. Надійшла постанова, що всі дівчата віком від шістнадцяти років і хлопці від п'ятнадцяти будуть зобов'язані працювати на німців: збирати цукровий буряк, доглядати за картоплею, або ж їх відправлять далеко від домівки — працювати на фабриках. Оскільки до п'ятнадцятиріччя Орельєна лишалося кілька місяців, ми з Елен дедали більше нервували. Містом ширилися чутки про те, що стається з молоддю — про дівчат, яких селили разом із цілими бандами злочинців чи ще гірше — яким наказували «розважати» німецьких солдатів. Хлопців начебто морили голодом або били, постійно перевозили з місця на місце, щоб ті залишалися розгубленими й слухняними. Попри наш молодий вік, ми з Елен становили виняток, адже, як нам повідомили, наша праця в готелі вважалася «істотно важливою для німецького добробуту». Уже цього було досить, щоб викликати обурення в решти містян, щойно ті дізналися.

Відбулася ще одна зміна — незначна, але цілком відчутна. Усе менше людей заходили вдень до «Червоного півня». Зі звичних понад двох десятків облич лишилося близько восьми. Спочатку я думала, що це холоди тримають людей удома. Потім занепокоїлась і зайшла до старого Рене дізнатися, чи він не хворий. Але той зустрів мене на порозі й різко заявив, що вважає за краще лишатися вдома. Кажучи це, він не дивився на мене. Те саме трапилося, коли я навідалася до мадам Фубер, а потім — до дружини мера. Я відчувала, що душевна рівновага покидає мене. Я казала

собі, що все це — не більш як плід моєї уяви, але одного дня в обід, прямуючи до аптеки, проходила повз бар «Блан» і побачила, що Рене й мадам Фубер сидять усередині за столом і спокійнісінько грають у шашки. Я очам не повірила. Та переконавшись, що це справді вони, я опустила голову й поспішила забратися звідти.

Одна лише Ліліан Бетюн удостоювала мене дружньої усмішки. Якось уранці я заскочила її, коли перед самим світанком вона підсовувала листа мені під двері. Почувши, що я відмикаю, жінка відсахнулася.

— О, *mon Dieu* — дякувати небесам, це ви, — промовила вона, злякано притискаючи долоню до губ.

— Це те, про що я думаю? — спитала я, мигцем глянувши на величезний конверт без адреси.

— Хто знає? — відповіла вона, вже кваплячись назад на майдан. — Я нічого не бачу.

Але Ліліан Бетюн становила меншість — у єдиній особі. Минали дні, і я стала помічати інші речі: якщо я заходила до бару з кухні, розмова ставала тихішою, наче всі боялися, що я можу підслухати. Якщо я долучалася до розмови, всі вдавали, наче я нічого не казала. Двічі я пропонувала баночку бульйону або супу дружині мера, та тільки й чула у відповідь: «Дякую, у нас уже є». Вона трималася характерної манери розмовляти зі мною: без відвертої ворожості, але так, наче їй легшало, коли я нарешті залишала її в спокої. Я б нізащо цього не визнала, але для мене було майже втіхою, коли наставав вечір і ресторан був знову сповнений голосів, навіть якщо вони належали німцям.

Просвітив мене Орельєн.

— Софі?

— Так? — Я саме робила тісто для пирога з кроликом і овочами. Мої руки й фартух були в борошні, і я питала себе, чи буде безпечно напекти з відрізків тіста маленького печива для дітей.

— Я можу в тебе дещо спитати?

— Звичайно, — я обтерла руки фартухом. Молодший брат дивився на мене якимись дивними очима, наче намагаючись дібрати правильні слова.

— Тобі... тобі подобаються німці?

— Чи *подобаються* вони мені?

— Так.

— Що за безглузде питання. Звісно, ні. Я мрію, щоб усі вони зникли, а ми повернулися до колишнього життя.

— Але тобі подобається *Herr Kommandant*.

Я замерла зі скалкою в руках. Потім обернулася.

— Ти ж знаєш, що це небезпечні розмови. Такі балачки можуть наразити нас на страшну біду.

— Це не мої балачки наражають нас на біду.

Ззовні, з бару, лунали голоси відвідувачів. Підійшовши до дверей, я зачинила їх, і ми лишилися в кухні наодинці. Тоді я знов заговорила, тихо й стримано.

— Кажи, що хочеш сказати, Орельєне.

— У місті говорять, що ти не краща за Ліліан Бетюн.

— Що?

— Месьє Сюель бачив, як на Святвечір ти танцювала з комендантом. Близько, з заплющеними очима, і притискала до нього — наче його кохаєш.

Я ледь не зомліла від потрясіння.

— Що?

— Кажуть, це і є справжня причина, чому ти не хотіла брати участь у *réveillon* — щоб побути наодинці з ним. Кажуть, тому ми й отримуємо додаткові харчі. Ти німецька фаворитка.

— Через це ти й бився в школі? — я згадала його підбите око і те, як він сердито й навідріз відмовився відповідати, звідки це.

— То це правда?

— Ні, це *неправда*. — Я хряснула скалкою по столу. — Він спитав... він спитав, чи можу я потанцювати з ним, лише раз, з нагоди Різдва. І я подумала: хай краще залишиться тут і думає про танці, ніж почне цікавитись, що діється в мадам Пуалан. Ось і все. Одно-го-єдиного вечора твоя сестра намагалася захистити тебе. Завдяки тому танцю, Орельєне, ти зміг поїсти свинини на Різдво.

— Але ж я бачив його. Я бачив, як він милується тобою.

— Він милується моїм портретом. Величезна різниця.

— Я чув, як він говорить до тебе.

Я насупилась, але він підняв очі до стелі. Ну, звісно: Орельєн годинами підглядав крізь шпарини в підлозі з кімнати №3. Мабуть, він бачив і чув усе.

— Ти подобаєшся йому, не заперечуй. В особистих розмовах він каже тобі «ти», а не «ви», і ти йому дозволяєш.

— Він німецький комендант, Орельєне. Навряд чи я можу вказувати йому, як до мене звертатися.

— Вони всі обговорюють тебе, Софі. Я сиджу нагорі й чую, якими прізвиськами вони тебе обзивають. І не знаю, чому вірити. Його очі палали гнівом і сум'яттям.

Я підійшла до нього і стиснула його плечі.

— Тоді повір цьому. Я нічого не зробила, *нічого*, щоб зганьбити себе перед моїм чоловіком. Щодня я шукаю нових шляхів, аби забезпечити нашій родині нормальне існування, аби наші сусіди й друзі завжди мали вдосталь їжі, затишку й надії. Я не маю жодних почуттів до коменданта. Я намагаюся не забувати, що він людина, така ж, як ми. Але якщо ти думаєш, Орельєне, що я коли-небудь зраджу свого чоловіка, ти просто бовдур. Я кохаю Едуарда всім своїм єством. Відтоді як він пішов, я щодня відчуваю його відсутність, як відчують фізичний біль. Уночі я лежу без сну і з жахом уявляю, що могло випасти на його долю. А зараз я більше не хочу чути від тебе подібних розмов. Ти мене зрозумів?

Він струсив із плеча мою руку.

— Зрозумів?

Він сердито кивнув.

— О, і ще, — додала я. Може, не слід було казати цього, але моя кров кипіла. — Не поспішай так швидко засуджувати Ліліан Бетюн. Може статися, ти зобов'язаний їй більше, ніж гадаєш.

Мій брат люто зиркнув на мене і вилетів з кухні, хряснувши дверима. Кілька хвилин я дивилася на тісто, перш ніж згадала, що збиралася робити пиріг.

Пізніше того ранку я вийшла прогулятися майданом. Зазвичай по хліб — *Kriegsbrod*¹ — ходила Елен, але мені було потрібно перевірити думки, а атмосфера в барі стала надто гнітючою. Того січня повітря було настільки холодне, що боліли легені. Голі гілки дерев вкривалися льодом. Я натягла шапку якомога нижче на голову і замотала обличчя шарфом. Людей на вулицях було небагато, але навіть із цих одна лише особа — стара мадам Боннар — привіталася зі мною кивком. Я сказала собі, що, мабуть, під стількома шарами одягу просто важко розгледіти, хто я.

¹ Хліб війни (нім.).

Я вийшла на вулицю де Бастід, перейменовану в Шилер-плац (ми відмовлялися її так називати). Двері *boulangerie* були зачинені, і я поштовхом відчинила їх. Усередині мадам Лув'є і мадам Дюран вели жваву розмову з мес'є Арманом. У ту мить, коли за мною зачинилися двері, вони змовкли.

— Доброго ранку, — сказала я, поправляючи кошик під рукою.

Обидві жінки, закутані в кілька шарів вовни, неохоче кивнули в мій бік. Мес'є Арман просто стояв, поклавши руки на прилавок перед собою.

Трохи зачекавши, я звернулася до старших жінок.

— Ви здорові, мадам Лув'є? Ми вже кілька тижнів не бачимо вас у «Червоному півні». Я боялася, що ви захворіли, — у маленькому приміщенні мій голос лунав неприродно високо й гучно.

— Ні, — відповіла стара. — Зараз мені більше подобається залишатися вдома.

Говорячи, вона уникала дивитися мені в очі.

— Ви отримали картоплю, яку я надіслала вам минулого тижня?

— Так, — її погляд ковзнув у бік мес'є Армана. — Я віддала її мадам Гренуй. Вона не така... принципова щодо походження її харчів.

Я стояла не ворухнувшись. То ось воно як це. Ось він, смак несправедливості — гіркий, наче попіл.

— Тоді я сподіваюся, що вона їй сподобалась. Мес'є Арман, коли ваша ласка, я хотіла б трохи хліба. Мою буханку і буханку Елен, будьте люб'язні.

О, як би я хотіла почути в цю мить один із його жартів! Хоча б якийсь брудний анекдот або непристойний каламбур. Але пекар лише дивився на мене застиглим і неприязним поглядом. Він не пішов до задньої кімнати, як я очікувала. Навіть не ворухнувся. Коли я вже збиралася повторити своє прохання, він сунув руку під прилавок і поклав на стільницю дві чорні хлібини.

Я приголомшено дивилася на них.

Здавалося, в маленькій *boulangerie* похолоднішало, але погляди цих трьох людей обпікали мене, наче вогнем. Хлібини лежали на прилавку, приплюснуті й темні.

Я підняла очі й ковтнула.

— Насправді я помилилася. Сьогодні в нас досить хліба, — сказала я тихо й поклала свій гаманець назад у кошик.

— Не думаю, що наразі вам чогось бракує, — пробурчала мадам Дюран.

Я розвернулася до неї, і ми мовчки споглядали одна одну, стара жінка і я. Тоді з високо піднятою головою я вийшла з крамниці. Яка ганьба! Яка несправедливість! Я побачила глузливі погляди тих двох літніх дам і зрозуміла, наскільки була дурною. Чому мені знадобилося стільки часу, щоб побачити те, що відбувалося в мене під носом? Я йшла назад до готелю, мої щоки палали, думки гарячково плуталися. Дзвін у вухах стояв такий, що спершу я не почула вигуку.

— *Halt!*

Я зупинилась і хутко озирнулась.

— *Halt!*

До мене, піднявши руку, крокував німецький офіцер. Я зупинилася й стала чекати під зруйнованою статуєю месьє Леклерка. Щоки досі палали. Він підійшов до мене.

— Ви проігнорували мене!

— Пробачте, офіцере. Я вас не почула.

— Ігнорування німецького офіцера є правопорушенням.

— Кажу ж, я вас не почула. Мої вибачення.

Я трохи прибрала шарф із обличчя. А тоді побачила, хто це: молодий офіцерик, який сп'яну чіплявся до Елен у барі, і за це комендант розбив йому голову об стіну. Я побачила маленький шрам на його скроні й зрозуміла, що він теж упізнав мене.

— Ваше посвідчення особи.

У кишені його не було. Я настільки переймалася словами Орельєна, що залишила посвідчення на столі в залі готелю.

— Я забула його.

— Виходити з дому без посвідчення особи є правопорушенням.

— Воно там, — я вказала на готель. — Якщо ви підете зі мною, я його візьму...

— Я нікуди не піду. У якій справі ви тут?

— Я просто... ходила до пекарні.

Він зазирнув у мій порожній кошик.

— Купувати невидимий хліб?

— Я передумала.

— Ви, мабуть, непогано харчуєтесь у своєму готелі. У той час як інші всіляко намагаються отримати свою пайку.

— Я харчуюся не краще за будь-кого.

— Виверніть кишені.

— Що?

Він ткнув у мене рушницею.

— Виверніть кишені. І зніміть верхні шари одягу, щоб я бачив, що ви несете.

Удень було мінус один. Від крижаного вітру німів кожен дюйм неприкритої шкіри. Я поставила кошик і повільно зняла верхню зі своїх шалей.

— Киньте її. На землю, — наказав він. — І наступну теж.

Я озирнулася навколо. Відвідувачі «Червоного півня» могли стежити через майдан за тим, що відбувається. Я повільно скинула другу шаль, а потім — моє важке пальто, відчуваючи, як усі порожні вікна навколо майдану витріщаються на мене.

— Виверніть кишені, — він тицьнув у моє пальто своєю зброєю, так що воно ковзнуло по кризі й багнюці. — Виверніть їх назовні.

Я схилилась і вклала руки в кишені. Я вся тремтіла, і мої пальці, вже лілові, відмовлялися слухатися мене. Через кілька спроб я витягла зі свого жакета продовольчу книжку, дві п'ятифранкові банкноти і клапоть паперу.

Він вихопив його.

— Що це?

— Нічого важливого, офіцере. Просто... просто подарунок від мого чоловіка. Будь ласка, віддайте його мені.

Я чула, як мій голос тремтить від паніки, і, вже промовляючи ці слова, знала, що то помилка. Він розгорнув малюнок Едуарда, на якому були зображені ми двоє — ведмідь у його військовій формі та я — серйозна, в накрохмаленій блакитній сукні.

— Я конфіскую це, — сказав він.

— Що?

— Вам не дозволено носити зображення форми французької армії. Цю річ буде знищено.

— Але... — я не могла повірити. — Це лише дурнуватий малюнок із ведмедем.

— Ведмедем у французькій формі. Це може бути код.

— Але... але це лише жарт... Наша з чоловіком дрібничка. Будь ласка, не знищуйте цього.

Я простягла руку, але він відштовхнув її.

— Будь ласка... в мене так мало лишилося на згадку...

Я стояла й тремтіла від холоду, а він, дивлячись мені в очі, розірвав папірець навпіл. Потім — на дрібні клапті. Він не зводив очей з мого обличчя, доки вони падали на мокру землю, як конфеті.

— Наступного разу не забувай документів, курво, — сказав він і пішов до своїх приятелів.

Елен зустріла мене, коли я зайшла у двері, притискаючи до себе промоклі й застигли на морозі шалі. Пробираючись усередину, я відчувала на собі погляди відвідувачів, але не мала що їм сказати. Тож мовчки прослизнула крізь бар до вузького коридору в задній частині будинку, намагаючись зацікавленими руками повісити шалі на дерев'яні вішаки.

— Що сталося? — за спиною стояла моя сестра.

Я була настільки засмучена, що ледь здатна була говорити.

— Офіцер, який того разу чіплявся до тебе. Він знищив малюнок Едуарда. Розірвав на клапті, аби помститися за те, що комендант його побив. І ще немає хліба, оскільки месьє Арман, вчечер, теж вважає мене шльондрою.

Моє обличчя зацікавило, і я ледве могла говорити розбірливо, але я була зла, і мій голос тремтів від гніву.

— Тс-с!

— Чому? Чому я маю мовчати? Що я зробила не так? Люди тільки й роблять, що свистять і перешіптуються скрізь, і *ніхто* не каже правди, — мене трясло від гніву та відчаю.

Елен зачинила двері бару й повела мене нагору до порожніх спалень — одного з небагатьох місць, де нас не могли підслухати.

— Заспокойся й поговори зі мною. Що сталося?

Тоді я розповіла їй усе. Розповіла, що казав мені Орельєн і як трималися зі мною дами в *boulangerie*, і про месьє Армана та його хліб, який нам тепер ризиковано було їсти. Елен слухала, обійнявши мене, прихиливши голову до моєї голови, і співчутливо зітхала. Аж раптом:

— Ти *танцювала* з ним?

Я витерла очі.

— Ну так.

— Ти *танцювала* з паном комендантом?

— Не дивися на мене так. Ти чудово знаєш, чим я займалася того вечора. Знаєш, що я зробила б усе, аби німці не дізналися про

le réveillon. Утримати його тут означало дати вам усім насолодитися повноцінною святковою вечерею. Ти казала мені, що це був найкращий день відтоді, як пішов Жан-Мішель.

Вона подивилася на мене.

— Ну що, хіба ти так не казала? Саме цими словами?

Вона вперто мовчала.

— Що? Теж назвеш мене шльондрою?

Елен опустила погляд. Нарешті вона промовила:

— Я б не стала танцювати з німцем, Софі.

Знадобилося кілька секунд, аби до мене дійшло значення її слів. А тоді я встала і без жодного слова спустилася вниз. Я чула, як вона кличе мене, і зауважила, десь глибоко в пітьмі своєї душі, що цей клич лунає запізно.

Того вечора ми з Елен працювали поряд мовчки. Майже не спілкувалися, лише в разі необхідності обмінюючись фразами про те, що так, пиріг буде готовий до пів на восьму, так, вино відкороване, і сьогодні справді на чотири пляшки менше, ніж було минулого тижня. Орельєн лишився нагорі з малечею. Тільки Мімі спустилася та обійняла мене. Я міцно притиснула її до себе, вдихаючи її солодкий дитячий запах і відчуваючи дотик її м'якої шкіри.

— Я люблю тебе, моя маленька Мі, — прошепотіла я.

Вона всміхнулася до мене з-під довгого білявого волосся.

— Я теж тебе люблю, тітонько Софі, — сказала вона.

Я сунула руку у фартух і швидко поклати до її ротика маленький шматочок печеного тіста, який приберегла спеціально для неї. Вона всміхнулася мені, та Елен одразу відвела її сходами нагору і поклати спати.

На відміну від нас із сестрою, німецькі солдати того вечора перебували в чудовому настрої. Ніхто не скаржився на продуктивне скорочення. Здавалось, і зменшення кількості вина їх не турбувало. Один лише комендант виглядав похмурим і чимось стривоженим. Коли інші офіцери виголошували тости й дзвеніли келихами, він один тримався осторонь від загальних веселощів. Я гадала, чи підслуховує їх зараз Орельєн нагорі й чи розуміє, що вони кажуть.

— Давай не будемо сваритися, — промовила Елен пізніше, коли ми лягали спати. — Це краде забагато сил.

Вона простягла мені руку, і в майже повній темряві я потиснула її. Але ми обидві знали: щось змінилося.

Наступного ранку на ринок пішла Елен. Лише кілька яток працювали в ті дні, торгуючи здебільшого м'ясними консервами, страшенно дорогими яйцями та кількома видами овочів, а ще новою білизною, яку шив зі старого полотна і продавав старий з Вандеї. Я в готелі обслуговувала тих небагатьох клієнтів, що в нас лишилися, намагаючись не зважати на пересуди, що й досі велися в мене за спиною.

Десять о пів на одинадцяті ми почули заворушення надворі. Я одразу ж подумала, що знову ведуть полонених, аж тут увірвалась Елен. Її зачіска розтріпалась, очі були розширені від подиву.

— Ти нізачо не вгадаєш, — сказала вона. — Це Ліліан.

Моє серце шалено забилося. Я кинула попільнички, які чистила в ту мить, і побігла до дверей у супроводі відвідувачів, що піднялися з місць як один. На дорозі з'явилася Ліліан Бетюн. Вона була у своєму каракулевому пальті, та вже не мала вигляду паризької моделі. Іншого одягу на ній не було. Її ноги були вкриті дрібними синцями від холоду й забиття, стопи були босі й сочилися кров'ю, ліве око так заплигло, що майже не відкривалося. Неприбране волосся спадало навколо обличчя, і вона кульгала так, ніби кожен крок давався їй величезними зусиллями. Обабіч ішли двоє офіцерів, підганяючи її. Замикала процесію група солдатів. Цього разу вони явно не зважали на людей, що висипали на вулицю подивитися.

Гарне каракулеве пальто було сірим від пилу. На спині серед липких кривавих згустків чітко виднілися плями від слини.

Дивлячись на неї, я почула схлип: «*Maman! Maman!*»¹ — і побачила позаду Едіт, семирічну донечку Ліліан, яку тримали інші солдати. З викривленим від страху обличчям дівчинка схлипувала й пручалася, намагаючись вирватися до матері. Один із них міцно тримав її за руку, не підпускаючи до полоненої. Інший шкірився, ніби тут відбувалося щось кумедне. Ліліан ступала, наче в забутті, опустивши голову й цілком занурившись у власний біль. Коли вона проминала готель, роздалися тихі смішки.

— Поглянь тепер на цю пихату хвойду!

¹ Мамо! Мамо! (фр.)

— Думаєш, німці ще хочуть тебе, Ліліан?

— Вона їм набридла. От і вирішили позбутися.

Я не могла повірити, що це мої співвітчизники. Я приголомшено озирала ці сповнені ненависті обличчя, ці зловтішні посмішки і на-решті, не витримавши, прощтовхалася крізь них і підбігла до Едіт.

— Віддайте мені дитину, — сказала я. Тепер я бачила, що цю огидну виставу споглядало, мабуть, ціле місто. Люди свистіли та улюлюкали вслід Ліліан — з горішніх вікон, з ринку, звідусіль.

Едіт благально схлипувала:

— *Maman!*

— Віддайте мені дитину! — прикрикнула я. — Чи тепер німці переслідують і маленьких дітей?

Офіцер, що тримав її за руку, озирнувся, і я побачила коменданта, який стояв біля пошти. Він сказав щось офіцеру поряд із собою, і за мить дитину відпустили до мене. Я відразу ж підхопила її на руки.

— Усе гаразд, Едіт. Ти будеш зі мною.

Вона сховала обличчя на моєму плечі й невітішно ридала. Однією рукою вона продовжувала марно тягтися до своєї матері. Мені здалося, що Ліліан злегка озирнулася на мене — утім на такій відстані важко було сказати напевне.

Я швидко віднесла Едіт до бару, далі від очей усього міста, від глузливих вигуків, що ніяк не втихали. Далі, до задніх кімнат готелю, де вона нічого не почує. Дитина була в істеричі, та й хто міг винуватити її за це? Я віднесла її до нашої спальні, дала трохи води, а потім довго колисала в обіймах. Знов і знов я повторювала їй, що все буде добре, ми зробимо так, що все буде добре, — хоча й знала, що нам не під силу щось змінити. Вона ридала, доки останні сили не покинули її. З розпухлого обличчя дівчинки я здогадалася, що вона проплакала майже всю ніч. Лише Господь знав, що їй довелося побачити. Нарешті вона безвільно затихла в мене на руках, і я дбайливо поклала її на своє ліжко, вкривши ковдрами. Потім я спустилася вниз.

Коли я зайшла до бару, всі замовкли. У «Червоному півні» булолюдно — вперше за останні кілька тижнів. Елен снувала між столами з повною тацею. У дверях я побачила мера, а тоді обвела поглядом обличчя присутніх і усвідомила, що більше не знаю жодного з них.

— Задоволені? — спитала я. Мій голос тремтів. — Дитина лежить нагорі, надивившись, як ви плюєте й шкіритесь услід її побитій матері. І це люди, яких вона вважала друзями. Горді собою, еге ж?

Сестрина рука лягла на моє плече.

— Софі...

Я смикнула плечем, скинувши її.

— Що — «Софі»? Ви й гадки не маєте, що ви всі накоїли. Гадали, що все знаєте про Ліліан Бетюн. То ось, ви нічого про неї не знаєте. НІЧОГО! — від гніву я не могла стримати сліз. — Швидко ж ви всі судите, але так само швидко брали те, що вона давала, коли це було вам зручно.

Мер підійшов до мене.

— Софі, ми маємо поговорити.

— О! Тепер ви хочете поговорити! Тижднями ви дивилися на мене так, ніби від мене тхне, бо, бачте, месьє Сюель вважає мене зрадницею та шльондрою. Мене! Яка ризикувала всім, щоб дістати трохи їжі для вашої доньки. Усі ви ладні були швидше повірити йому, аніж мені! Що ж, мабуть, я не хочу говорити з вами, месьє. Після всього, що я дізналася, я, напевне, краще говоритиму з Ліліан Бетюн!

Я була розлючена. Я вже не панувала над собою. Я настільки палала від безумства, що, здавалось, іскри летять. Я дивилася в їхні тупі обличчя, на їхні роззявлені роти і вперто відкидала руку, яка намагалася стримати мене.

— Звідки, ви думаєте, брався «*Journal des Occupés*»? Гадаєте, його пташки в дзьобику приносили? Чи він прилітав сюди на чарівному килимі?

Елен наполегливо потягла мене з кімнати.

— А мені байдуже! Хто, на їхню думку, їм допомагав? Вам допомагала Ліліан! Усім вам! Навіть коли ви підкладали лайно їй у хліб, вона все одно допомагала вам!

Я опинилась у коридорі. Обличчя Елен було біле, мов крейда. Мер ішов за нею, підштовхуючи мене вперед, далі від них усіх.

— Що? — опиралась я. — Правда очі коле? Чи мені вже заборонено розмовляти?

— Сядь, Софі. Заради Бога, просто сядь і замовкни.

— Я більше не впізнаю цього міста. Як могли ви всі стояти там і горлати їй услід? Навіть якщо вона спала з німцями, як ви мо-

жете так чинити з людиною? Вони плювали в неї, Елен, ти хіба не бачила? Вони заплювали її з ніг до голови. Наче вона не людина.

— Мені дуже шкода мадам Бетюн, — тихо промовив мер. — Але я прийшов говорити не про неї. Я прийшов поговорити з тобою.

— Мені нема чого вам сказати, — промовила я, витираючи обличчя долонями.

Мер глибоко вдихнув.

— Софі, я маю новину про твого чоловіка.

Знадобилася мить, щоб усвідомити почуте. Він важко опустився на стілець поряд зі мною. Елен досі тримала мене за руку.

— Боюся, це недобра новина. Сьогодні вранці, коли останні полонені проходили містом, один із них впустив записку біля пошти. Клаптик паперу. Мій клерк підібрав його. Там сказано, що Едуард Лефевр був серед п'ятих відісланих до табору військовополонених в Арденні минулого місяця. Мені дуже шкода, Софі.

8

Едуард Лефевр, в'язень, був звинувачений у тому, що передав полоненому окрасць хліба завбільшки з кулак. Він чинив лютий опір, коли його побили за це. Почувши розповідь, я ледь не засміялася: це було так типово для Едуарда.

Проте мені було не до сміху. Кожен клаптик інформації, що надходила мені, лише підсилював мої страхи. Табір військовополонених, у якому його утримували, вважався одним із найгірших: люди спали по двісті в одному сараї на голих дошках, ледь животіли, харчуючись водянистим супом та ячмінним лушпинням, при нагоді не гребуючи й дохлою мишею. Їх посилали працювати на каменоломню чи на будівництво залізничних шляхів, примушували тягати на плечах важкі залізні балки на відстань у кілька миль. Тих, хто падав від виснаження, карали, били або позбавляли денної пайки. Хвороби були частим явищем, і за найменшу провину людей розстрілювали.

Кожну деталь я сприймала близько до серця, і картини, що поставали перед очима, переслідували мене й уві сні.

— З ним усе буде гаразд, так? — спитала я мера.

Він погладив мою руку.

— Ми всі молитимемося за нього, — сказав він. Підіймаючись із місця, він глибоко зітхнув, і це прозвучало, наче смертний вирок.

Мер відвідував нас майже щодня після гучного арешту Ліліан Бетюн. У міру того як правда про неї ширилася містом, її образ у колективній уяві потроху зазнавав змін. Ніхто більше не кривив губи, коли згадувалось її ім'я. На ринковій площі під прикриттям ночі хтось надряпав крейдою слово «*héroïne*»¹, і хоча його швидко затерли, усі знали, кого воно стосується. Кілька цінних речей, що були поцуплені з її будинку відразу після арешту, загадковим чином повернулися на місце.

Звичайно, були й такі, хто, як мадам Лув'є і мадам Дюран, не подумав би про неї добре, навіть якби вона на їхніх очах почала душити німців голими руками. Та все ж серед завсідників бару траплялися зблиски каяття, маленькі вияви доброти, що перепадали Едіт у вигляді старого одягу чи невеликих порцій їжі, які іноді потрапляли до «Червоного півня». Очевидно, Ліліан відіслали до табору на південь від міста. За словами мера, їй дуже пощастило, що не розстріляли одразу. Він підозрював, що лише особисте прохання одного з офіцерів урятувало її від миттєвої страти.

— Однак втручання не допоможуть, Софі, — сказав він. — Її впіймали як французьку шпигунку, і не думаю, що їй збережуть життя надовго.

Що ж до мене, то я більше не була персоною нон-грата. Не те щоб я дуже цим переймалася — важко було повернути колишнє ставлення до сусідів. Едіт скрізь ходила за мною, наче бліда тінь. Вона мало їла й постійно питала про матір. Я чесно відповіла їй, що не знаю подальшої долі Ліліан, але їй, Едіт, буде безпечно в нас. Я звикла спати разом із дівчинкою в моїй старій кімнаті, аби, прокидаючись із криком від нічних жахів, вона не будила двох менших. Увечері вона спускалася на четверту сходинку — найближче місце, з якого могла зазирнути до кухні, — і там ми знаходили її пізно вночі, закінчивши прибирання. Дівчинка швидко засинала, обхопивши коліна тоненькими ручками.

Страх за її матір перемішувався зі страхом за мого чоловіка. Дні минали в безмовному вирі тривоги і втоми. До міста майже не надходила інформація, і жодні відомості не просочувалися на-

¹ «Героїня» (фр.).

зовні. Може, десь там він помирає від голоду, лежить хворий у лихоманці або побитий. Мер отримав офіційне повідомлення про три смерті, дві на фронті, одну в таборі біля Монса; також він чув про спалах епідемії тифу в Ліллі. Кожну з цих обривчастих звісток я сприймала як особистий біль.

Елен же, навпаки, немов розквітла в цій атмосфері зловісних передчуттів. Певно, спостерігаючи мій внутрішній злам, вона переконала себе в тому, що найгірше вже сталось. Якщо Едуард, при всій своїй силі й життєздатності, опинився перед лицем смерті, то на що міг сподіватися тихий, інтелігентний Жан-Мішель. Він не міг вижити, міркувала собі Елен, отже, лишалося просто примиритися з цим. І, ніби набуваючи нових сил, вона змушувала мене піднятися, коли заставала в пивному льосі в сльозах, змушувала їсти і несподівано веселим, пустотливим тоном співала колискових Едіт, Мімі й Жану. Я була вдячна їй за стійкість. Уночі я лежала, обіймаючи чужу дитину, і мріяла ніколи більше ні про що не думати.

Наприкінці січня померла Луїза. Ми всі знали, що її дні добігають кінця, але від того не ставало легше. За одну ніч мер і його дружина наче постарішали на десять років.

— Я кажу собі, що Господь благословив її, не давши побачити світ таким, як він є, — сказав мені мер, і я кивнула. Жоден з нас у це не вірив.

Похорон мав відбутися за п'ять днів. Я вважала, що не слід брати туди дітей, тож попросила Елен піти замість мене, а сама тим часом зібралася повести малих до лісу, що за старою пожежною станцією. Зважаючи на суворі холоди, німці дозволили містянам дві години на день у прилеглих лісах збирати хмиз для опалення домівок. Я не думала, що ми знайдемо багато: під прикриттям темряви з дерев давно обдерли всі гілки, придатні для розпалювання. Але я мала ненадовго піти з міста, від скорботи й жаху, від завжди пильного погляду як не німців, то сусідів.

Стояв тихий морозний день, і сонячне сяйво тьмяно пробивалося крізь голі силуети вцілілих дерев. Здавалося, навіть сонцю бракує сил піднятися вище, ніж на кілька футів над небокраєм. Звідси добре було споглядати всю місцевість, що я й робила того дня, питаючи себе, чи не настає вже кінець світу. І, як часто бувало останніми днями, я блукала, ведучи мовчазну розмову з чоловіком.

«Будь сильним, Едуарде. Тримайся. Просто залишся живим — і тоді, я знаю, ми знову будемо разом».

Едіт і Мімі вперше мовчки йшли поряд зі мною. Під ногами в них шелестіло мерзле листя. Та коли ми дісталися лісу, якийсь дитячий імпульс узяв над ними гору, і я швидко зупинилася, дивлячись, як дівчата підбігають до трухлявого пня і, взявшись за руки, зі сміхом стрибають на нього і з нього. Звісно, їхні черевички обдеруться, а спіднички забрудняться, але я не могла відмовити їм у цій простій радості.

Я схилилась і поклала в кошик трохи хмизу, сподіваючись, що дитячі голоси зможуть притлумити нескінченний гомін страху в моїй голові. А потім, випроставшись, побачила його: на галявині, з прикладом біля плеча, він розмовляв з одним зі своїх людей. Почувши голоси дівчат, він розвернувся. Едіт заверещала, обернулася до мене і з тваринним переляком кинулася в мої обійми. Її очі була розширені від жаху. Слідом دنبала збентежена Мімі, намагаючись збагнути, чому її подруга так злякалася чоловіка, який щовечора приходив до нас вечеряти.

— Не плач, Едіт, він нас не скривдить. Будь ласка, не плач, — я бачила, що він дивиться на нас, і, відліпивши дитину від своїх ніг, присіла навпочіпки, щоб сказати їй кілька слів. — Це пан комендант. Я піду поговорю з ним щодо вечері. Ти залишайся тут і пограйся з Мімі. Зі мною все гаразд. Ти мене зрозуміла?

Із цими словами я передала її з рук на руки Мімі. Вона все тремтіла.

— Ідіть, пограйтеся трохи. Я лише перемовлююся з паном комендантом. Ось, візьміть мій кошик і подивіться, чи не знайдеться тут ще трохи хмизу.

Нарешті відірвавши дівчинку від своєї спідниці, я попрямувала до коменданта. Офіцер, що був поряд із ним, щось казав йому тихим голосом. Закутавшись у шаль, схрестивши руки на грудях, я чекала, доки комендант не відіслав його.

— Ми думали, що можемо трохи постріляти, — сказав він, вдивляючись у чисті небеса. І додав: — Птахів.

— Тут не лишилося птахів, — зауважила я. — Вони давно зникли.

— Мабуть, дуже чутливі.

Удалині ми почули відлуння гарматних пострілів. Здалося, що повітря навколо нас миттєво стискається.

— Це дитина тієї хвойди? — він затиснув передпліччям рушницю й запалив цигарку. Я швидко озирнулася на дівчат, що стояли біля трухлявого пенька.

— Дитина Ліліан? Так. Вона залишиться в нас.

Він прискіпливо роздивлявся дівчинку, і я не могла розгадати його думок.

— Вона мала дитина, — сказала я. — І зовсім не розуміє, що сталося.

— А, — сказав він і затягся цигаркою. — Невинна душа.

— Так. Вони таки існують.

Він подивився на мене різким поглядом. Я змусила себе не опускати очей.

— *Herr Kommandant*, я маю просити вас про послугу.

— Послугу?

— Мого чоловіка забрали до табору військовополонених в Арденні.

— І я не збираюся питати, звідки у вас така інформація.

І знов я дивилася йому в очі й не могла відгадати, про що він думає. Жодної підказки.

Я глибоко вдихнула.

— Я подумала... Я хотіла спитати, чи ви можете йому допомогти. Він добра людина. Ви ж розумієте, він митець, а не солдат.

— І ви хочете, щоб я передав йому звістку від вас.

— Я хочу, щоб ви витягли його звідти.

Він підняв брову.

— *Herr Kommandant*, ви поведіться зі мною, як із другом. Тож я благаю вас: будь ласка, допоможіть моєму чоловікові. Я знаю, що відбувається в таких місцях і як мало ймовірно, що він вийде звідти живим.

Він мовчав, тож я вхопилася за цей шанс і продовжила. Тисячі разів за останні години я подумки повторювала ці слова.

— Ви ж знаєте, що він провів усе життя в служінні мистецтву й красі. Він мирна людина, добра людина. Усе, що його цікавить, — це малярство, танці, смачна їжа й гарне вино. Ви знаєте, що німецькій владі байдуже, житиме він чи помре.

Озирнувшись навколо, він обвів поглядом оголений ліс, наче бажаючи переконатися, що поряд немає інших офіцерів. А тоді знову затягся цигаркою.

— Ви взяли на себе чималий ризик, питаючи мене про таке. Ви ж бачили, як ваші співгромадяни обходилися з жінкою, яка, на їхню думку, співпрацювала з німцями.

— Вони вже й так вважають, що я з вами співпрацюю. Сам факт вашого перебування в нашому готелі робить мене винною без суду й слідства.

— Так, а ще ваш танець із ворогом.

Тепер була моя черга виявляти подив.

— Я вже казав, мадам. Ніщо в цьому місті не проходить повз мою увагу.

Ми стояли мовчки, дивлячись у небокрай. Від низьких вибухів удалині земля дрібно тремтіла в нас під ногами. Дівчата відчували це: я бачила, як вони дивляться на свої черевики. Комендант востаннє затягся цигаркою, а потім розтопав її чоботом.

— Ось у чому річ. Ви розумна жінка і, гадаю, добре знаєтесь на людській натурі. І водночас поводитесь так, що постійно даєте мені привід як солдату ворожої армії пристрелити вас навіть без слідства. Та попри це приходите сюди й очікуєте, що я не лише проігнорую цей факт, але й допоможу вам. Своєму ворогові.

Я глитнула.

— Це... це тому, що я не дивлюся на вас лише як... на ворога. Він чекав.

— Ви самі казали... що іноді ми просто... двоє людей.

Його мовчання додало мені сміливості. Я стишила голос.

— Я знаю, що ви могутня людина. Я знаю, що ви маєте вплив. Якщо ви скажете, що його треба звільнити, його звільнять. Будь ласка.

— Ви не знаєте, про що просите.

— Я знаю, що, якщо він там залишиться, він помре.

Ледь помітний спалах у глибині його очей.

— Я знаю, що ви шляхетна людина. Вчена людина. Я знаю, що ви дбаєте про мистецтво. Без сумніву, врятувати митця, яким ви захоплюєтеся, було б... — мені забракло слів. Я зробила крок уперед, простягла руку і торкнулася його плеча. — *Herr Kommandant*, будь ласка. Ви знаєте, що я не стала б вас просити ні про що, але зараз я вас благаю. Благаю, згляньтесь, допоможіть мені.

Він мав такий сумний вигляд. Аж раптом сталося дещо несподіване. Він підняв руку і легким жестом прибрав пасмо волосся

з мого обличчя. Ніжно, задумливо, наче вже не раз уявляв собі цю сцену. Я приховала подив і стояла не ворухнувшись.

— Софі...

— Я подарую вам картину, — сказала я. — Ту, що вам так подобається.

Його рука впала. Він зітхнув і відвернувся від мене.

— Цей найцінніша річ, яка в мене є.

— Ідіть додому, мадам Лефевр.

Я відчула, як у грудях починає наростати тривога.

— Що я повинна зробити?

— Ідіть додому. Забирайте дітей — і додому.

— Що завгодно. Якщо ви можете звільнити мого чоловіка, я зроблю що завгодно.

Мій голос луною віддавався в лісі. Я відчувала, що єдиний шанс на порятунок Едуарда вислизає від мене. Він ішов не зупиняючись.

— Ви чули, що я сказала, *Herr Kommandant*?

Він різко озирнувся, охоплений несподіваною люттю, і розмашистим кроком рушив до мене, зупинившись лише коли його обличчя опинилося в кількох дюймах від мого. Я шкірою відчувала його подих. Краєм ока бачила дівчат, завмерлих у тривожному очікуванні. Я мала не показувати страху.

Він довго дивився на мене, а тоді притишив голос.

— Софі... — він швидко озирнувся. — Софі, я... я майже три роки не бачив свою дружину.

— А я два роки не бачила свого чоловіка.

— Ти повинна знати... Ти повинна знати, що те, чого ти просиш... — він відвернувся від мене, наче не наважуючись глянути мені в обличчя.

Я глитнула.

— Я пропоную вам картину, *Herr Kommandant*.

Його щелепа затремтіла. Він глянув трохи вище від мого правого плеча і знову зібрався йти геть.

— Мадам, ви аби дурна, або...

— Чи зможе ця картина купити свободу моєму чоловікові? Чи... чи зможу я купити свободу чоловікові?

Він обернувся. Його обличчя кривилося від муки, наче я змушувала його до чогось небажаного. Кілька секунд він не зводив

погляду зі своїх чобіт і нарешті зробив пару кроків до мене, аби не боятися, що нас підслухають.

— Завтра вночі. Чекаю на тебе в казармах. Приходь, як закінчиш справи в готелі.

Рука до руки ми йшли кружними стежками, аби не з'являтися на майдані. Коли ми дісталися «Червоного півня», наші спідниці були всі вимазані брудом. Дівчатка притихли, хоч я й заспокоювала їх, що німець просто засмутився, бо хотів голубів постріляти, а не знайшов. Удома я приготувала їм теплий напій, а тоді пішла до своєї кімнати й зачинила двері.

Я лягла на своє ліжко та накрила очі долонями, затуляючись від яскравого світла. Я пролежала так з півгодини, а потім підвелася, дістала з шафи вовняну блакитну сукню та розклала її на ліжку. Едуард завжди казав, що я в ній — як шкільна вчителька. І казав це таким тоном, ніби бути шкільною вчителькою — бозна-яка чудова річ. Я зняла свою сіру брудну сукню, залишивши її на підлозі. Зняла пишну нижню спідницю, край якої теж був заляпаний брудом, і залишилася в натільній спідниці й сорочці. Я зняла корсет і білизну. У кімнаті було холодно, але на ту мить я геть забула про це.

Я стояла перед дзеркалом.

Місяцями я не дивилася на своє тіло. Просто не мала приводу робити це. І фігура, що зараз стояла переді мною в поцяткованому склі, здавалася зовсім чужою. Виявилось, що я схудла вдвічі, мої груди опали, зів'яли і вже не виглядали двома великими стиглими яблуками блідої плоті. Не кращий вигляд мали й стегна. Я була настільки худа, що під шкірою явно проглядали кістки: ключиці, плечі й ребра — усе так і випирало. Навіть моє волосся, колись яскраво-насиченого кольору, ніби потьмяніло.

Я підступила ближче й почала роздивлятися своє обличчя: тіні під очима, легка зморшка між бровами. Я здригнулась, але не від холоду. Я згадала дівчину, яку покинув Едуард два роки тому. Згадала відчуття його рук на своїй талії, м'який дотик його губ на моїй шії. І заплющила очі.

Уже кілька днів він перебував у поганому настрої. Він працював над картиною з зображенням трьох жінок, що сидять за столом,

і ніяк не міг досягти потрібного результату. Я позувала йому за всіх трьох по черзі й мовчки дивилася, як він хмикає й кривиться, а одного разу навіть жбурнув палітру, після чого запустив руки у волосся й зайшовся прокльонами на власну адресу.

— Ходімо, подихаємо свіжим повітрям, — сказала я, розправляючи плечі. Від довгого сидіння в одній позі моє тіло затерпло, але я не хотіла зізнаватися.

— Я не хочу дихати повітрям.

— Едуарде, ти нічого не досягнеш у такому настрої. Відірвися на двадцять хвилин і прогуляйся зі мною. Ходімо.

Я взяла пальто, обмотала шию шарфом і зупинилася на порозі.

— Не люблю, коли мене відривають від роботи, — буркнув він, потягнувшись по своє пальто.

Я не зважала на його сварливий характер. На той момент я вже до нього звикла. Коли робота в Едуарда йшла добре, він був наймилішим із чоловіків, радів життю і був схильний бачити красу в усьому. Та коли щось ішло не так, наче темна хмара накривала наш маленький будинок. У перші місяці подружнього життя я боялася, що в цьому є частка моєї вини, адже я не здатна підтримувати чоловіка в доброму гуморі. Та, послухавши розмови інших художників у «Ля Рюш» чи в барах Латинського кварталу, я стала помічати спільні для них усіх перепади настрою: злет, якщо твір вдало завершено або продано, і падіння, коли робота застрягає на місці, коли доводиться все починати спочатку або ж коли готовий твір зазнає нищівної критики. Усі ці настрої — наче погодні фронти: треба лише пережити й звикнути.

Та й я не завжди була такою вже бездоганною.

Протягом усієї прогулянки вулицею Суффло Едуард продовжував бурчати. Усе його дратувало. Він не розумів, навіщо нам кудись іти. Не розумів, чому його не можуть лишити в спокої. А я, у свою чергу, не розуміла його поведінки і не знала, що його так пригнічує. О, звісно — Вебер і Пуррман уже виставляються в галереях поблизу Пале-Рояль, їм навіть пропонують персональні виставки. Ходять чутки, що месьє Матісс віддає перевагу їхнім творам перед його картинами. Я намагалася запевнити Едуарда, що не в цьому річ, але він лише відмахувався, наче моя думка не мала для нього жодного значення. Усю дорогу до лівого берега

його жовчне буркотіння не припинялось, і врешті терпець мені урвався.

— Чудово, — сказала я, вириваючи руку з-під його ліктя. — Я лише неосвічена продавчиня. Звідки мені знати всі твої муки творчості? Я ж просто жінка, що пере твій одяг і годинами висиджує в незручних позах, доки ти шкрябаєш вуглиною, і ще збирає гроші в людей, бо ти сам боїшся здатися їм скупердягою. Гаразд, Едуарде, я полишу тебе з усім цим. Може, моя відсутність принесе тобі трохи задоволення.

Розсерджена, я гордо скинула голову й рушила вздовж берега Сени. За кілька хвилин він наздогнав мене.

— Пробач.

Я йшла далі не обертаючись.

— Не гнівайся, Софі. Я просто сам не в собі.

— Але це не привід виводити з себе мене. Я лише намагаюся допомогти.

— Я знаю. Знаю. Слухай, не поспішай так. Будь ласка. Не біжи, прогуляйся трохи зі своїм нестерпним чоловіком.

Він простягнув мені руку. У його обличчі були ніжність і благання. Едуард чудово знав, що я не зможу йому опиратися.

Я гнівно зиркнула на нього, та все ж узяла його під руку, і деякий час ми йшли мовчки. Едуард накрив мою долоню своєю і відчув, як змерзла моя рука.

— Твої рукавички!

— Я їх забула.

— Тоді де твій капелюшок? — спитав він. — Ти змерзнеш!

— Ти чудово знаєш, що я не маю капелюшка на зиму. Мій оксамитовий побив шашіль, і я не мала часу підлатати його.

Він зупинився.

— Ти не можеш гуляти в залатаному капелюшку.

— Це чудовий капелюшок. Я просто не мала часу докласти до нього рук.

Я не стала додавати, що не мала на те часу, бо постійно моталася лівим берегом у пошуках матеріалів для чоловіка і грошей, щоб заплатити за них.

Він побачив, що ми опинилися під стінами найбільших галантерейних крамниць у Парижі, й потяг мене до вітрини.

— Ходімо, — сказав він.

— Не будь смішним.

— Не сперечайся зі мною, жінко. Ти ж знаєш, що я страшний у гніві.

Він узяв мене за руку, і, перш ніж я знову запротестувала, ми зайшли до магазину. Двері за нами зачинилися, дзвіночок про-
дзеленчав, і я в захваті роззирнулася навкруги. На полицях і вітри-
нах уздовж стін, відбиваючись у величезних дзеркалах із позоло-
ченими рамами, лежали найгарніші капелюшки, які я будь-коли
бачила: величезні, вигадливі твори мистецтва вугільно-чорного
або полум'яно-червоного кольорів, із широкими полями, оторо-
ченими хутром або мереживом. Егретки тремтіли в повітрі. У при-
міщенні пахло сухими трояндами. Із глибин кімнати з'явилася
жінка в довгій вузькій атласній спідниці з перехватом нижче ко-
лін — останній писк моди на вулицях Парижа.

— Я можу вам допомогти?

Вона окинула поглядом моє пальто трирічної давнини та роз-
куйовджене вітром волосся.

— Моїй дружині потрібен капелюшок.

У цю мить я хотіла зупинити його. Хотіла сказати, що коли він
так бажає придбати мені новий капелюшок, то краще нам піти
до «Ля Фам Марше», де я могла б навіть розраховувати на зниж-
ку. Він і гадки не мав, що це салон кутюр'є і тут не місце таким
жінкам, як я.

— Едуарде, я...

— По-справжньому особливий капелюшок.

— Звісно, сер. Маєте якісь побажання?

— Щось на зразок осьього, — він указав на величезний темно-
червоний капелюшок у стилі Директорії, з широкими полями,
отороченими чорною егреткою. Уздовж полів вигнутим віялом
лежали павичі пера, фарбовані в чорний колір.

— Едуарде, ти ж це не серйозно, — прошепотіла я.

Але жінка вже дбайливо зняла капелюшок із вітрини, і, доки
я вражено дивилася на чоловіка, вона бережно наділа річ мені на
голову, заправивши моє волосся за комір.

— Гадаю, краще, якщо мадам зніме шарф.

Вона підвела мене до дзеркала і розмотала шарф із такою
турботою, наче він був із золотої пряжі. Я майже не відчувала
дотику її пальців. Цей капелюшок цілковито змінив моє обличчя.

Уперше в житті я виглядала, як одна з дам, що колись були моїми клієнтками.

— У вашого чоловіка гарний смак, — зауважила жінка.

— Те, що треба, — щасливо вигукнув мій чоловік.

— Едуарде, — я відтягла його вбік. Мій голос був тихим і наляканим. — Подивись на цінник. Він коштує, як три твої картини.

— Мені байдуже. Я хочу, щоб цей капелюшок належав тобі.

— Але згодом ти його зненавидиш. Будеш гніватися на мене. Ти маєш витратити гроші на матеріали, на полотна. До того ж... це наче зовсім не я.

Він обірвав мене і жестом покликав жінку.

— Я його беру.

А тоді, коли продавчиня відіслала помічницю по картонку, обернувся до мого відображення. Легко провів рукою згори вниз по моїй шиї, м'яко нахилив мою голову набік, зустрівся зі мною очима в дзеркалі. Потім, зсунувши капелюха, він схилився й поцілував мене в шию — там, де вона плавно переходила в плече. Його губи торкалися моєї шкіри так довго, що я зашарілась, і двоє жінок мусили відводити погляди, вдаючи, що чимось зайняті. Коли я знову підняла голову, мій погляд був трохи розосередженим, а він так само дивився на мене в дзеркало.

— Це ти, Софі, — м'яко сказав він. — Це завжди ти...

Той капелюшок і досі перебував у нашій квартирі в Парижі. За сотні миль звідси.

Я стиснула зуби, відійшла від дзеркала й почала вбиратися в блакитну вовняну сукню.

Того вечора, коли пішов останній офіцер, я про все розповіла Елен. Ми замітали підлогу в ресторані, змахуючи останні крихти зі столів. Не те щоб їх було багато: у ці дні навіть німці зайвої крихти не лишали. Пайки були настільки малі, що кожен бажав кращого. Я замерла з віником у руці й тихо попрохала Елен зупинитися на мить. А тоді розповіла їй про свою прогулянку лісом, прохання до коменданта і про те, чого він зажадав у відповідь.

Сестра сплотніла.

— Ти ж не погодилась на це?

— Я нічого не відповіла.

— О, дякувати Богові, — вона похитала головою, притискаючи руку до щок. — Дякувати Богові, він не може ні до чого тебе примусити.

— Але... це не означає, що я не піду.

Моя сестра різко опустила ся на стілець, і за мить я присіла навпроти неї. Після недовгих роздумів вона взяла мене за руки.

— Софі, я розумію твій відчай, але ти повинна думати, що кажеш. Згадай лише, що вони зробили з Ліліан. Ти справді віддалася б німцеві?

— Я... не обіцяла аж такого.

Вона вражено дивилася на мене.

— Я вважаю... по-своєму комендант — людина честі. І крім того, він, може, зовсім не хоче, щоб я... Принаймні так прямо він про це не казав.

— О, як можна бути такою наївною! — вона здійняла руки до небес. — Комендант застрелив на смерть невинну людину! Ти бачила, як він розбив голову об стіну одному зі своїх людей за дрібне порушення! І ти підеш сама на його квартиру? Ти не можеш так учинити! Подумай!

— Я думала про дещо інше. Я подобаюсь комендантові. Здається, він поважає мене по-своєму. І якщо я цього не зроблю, Едуард точно помре. Ти ж знаєш, що трапляється в таких місцях. Мер уже наперед вважає його покійником.

Вона нахилилася до мене через стіл. Її голос тремтів від тривоги.

— Софі... немає жодних гарантій, що пан комендант поводитиметься, як людина честі. Він же німець! Як узагалі можна вірити хоч одному його слову? Ти можеш лягти з ним, і все це виявиться намарне!

Ніколи ще я не бачила свою сестру такою розлюченою.

— Я маю піти й поговорити з ним. Іншого шляху немає.

— Якщо це спливе, Едуард більше не захоче тебе.

Ми не зводили очей одна з одної.

— Гадаєш, ти зможеш утримати це від нього в таємниці? Не зможеш. Ти надто чесна. І навіть якщо спробуєш, то невже гадаєш, що в цьому місті ніхто йому не донесе?

Вона мала рацію.

Елен дивилася на свої руки. Потім устала й налила собі склянку води. Піла неквапом, двічі глянувши на мене, і що довше тривала

тиша, то більше я відчувала її осуд і мовчазне питання, що ховалося за ним. І це злило мене.

— Гадаєш, мені легко це робити?

— Не знаю, — відповіла вона. — Останніми днями я взагалі тебе не впізнаю.

Це було наче ляпас. Ми з сестрою обмінялися гнівними поглядами, і я відчула, немов стою на краю прірви. Ніхто не завдасть тобі нищівного удару так, як рідна сестра. Ніхто краще не знає твоїх вразливих місць і не цілиться в них без жалю. Примара мого танцю з комендантом невідворотно поставала перед нами, і я раптом відчула, що ми обидві перетнули невидиму межу.

— Гаразд, — промовила я. — Скажи мені таке, Елен. Якби це був твій єдиний шанс урятувати Жана-Мішеля, що б ти зробила?

Уперше я побачила, як вона вагається.

— Життя або смерть. Що б зробила ти, аби врятувати його? Я знаю, що твої почуття до нього безмежні.

Вона закусила губу і відвернулася до чорного вікна.

— Це все може скінчитися дуже погано.

— Не скінчиться.

— Ти, звісно, можеш вірити в це. Але ти імпульсивна від природи, а зараз на кону не лише твоє майбутнє.

Тоді я встала. Я хотіла обминути стіл і підійти до сестри. Хотіла присісти поряд із нею, обійняти її й почути, що все буде добре і з нами нічого не трапиться. Але з обличчя сестри я бачила, що нам немає більше про що розмовляти. Тож я поправила спідницю і з віником у руці рушила до дверей кухні.

* * *

Тієї ночі я спала неспокійно. Мені снівся Едуард, обличчя якого було викривлене відразою. Мені снилася наша суперечка, у якій я знов і знов намагаюся переконати його, що зробила все правильно, а він відвертається від мене. В одному сні ми сиділи за столом і сварились, а тоді він відштовхнув стілець, і я побачила, що він не має нижньої частини тіла: його ноги й половина тулуба зникли.

«Ось, — казав він мені. — *Тепер ти задоволена?*»

Я прокинулася в сльозах і побачила, що Едіт дивиться на мене чорними бездонними очима. Вона простягла руку і ніжно торкнулася моєї мокрої щоки, ніби співчуваючи. Я пригорнула її до себе,

і так ми лежали мовчки, притиснувшись одна до одної, аж доки не розвиднилося.

Весь день я блукала, наче вві сні. Доки Елен ходила на ринок, я приготувала сніданок для дітей і простежила, щоб Орельєн (який знову був не в гуморі) відвів Едіт до школи. Рівно о десятій я відчинила заклад і обслужила кількох відвідувачів. Старий Рене зі сміхом розповідав, як німецька військова вантажівка заїхала в рівчак біля казарм і її ніяк не могли витягти звідти. Цей інцидент ненадовго створив у барі атмосферу веселощів. Я розсіяно усміхалася й кивала — так їм, нехай знають, оце справді славетна німецька їзда. Я бачила й чула все ніби зсередини кокона.

В обід Орельєн і Едіт прийшли перекусити окрайцем хліба й маленьким шматочком сиру, і, доки вони сиділи в кухні, ми отримали сповіщення від мера, що маємо надати ковдри й кілька столових приборів для нової німецької квартири, розташованої за милю від нас. Баром прокотився невдоволений шепіт: відвідувачі по черзі роздивлялися папірець і розуміли, що, повернувшись додому, знайдуть такі самі сповіщення. У душі я навіть трохи раділа, адже всі бачили, що нас теж не оминула реквізиція.

О третій ми перервалися, щоб подивитись, як проходить німецький медичний конвой. Земля здригалася від тупоту коней і вантажівок, що рухалися в ряд. Кілька хвилин по тому в барі зберігалася тиша. О четвертій годині прийшла дружина мера і подякувала всім за добрі слова й листи. Ми запросили її лишитися на каву, але вона відмовилася. Зараз вона — не надто приємне товариство, сказала жінка, перепрошуючи. І пішла непевним кроком через майдан, поряд із чоловіком, який підтримував її під лікоть.

О пів на п'яту останні відвідувачі пішли від нас. Надворі сутеніло, і, хоча нам лишалося працювати ще півгодини, я знала, що ніхто вже не прийде. Пройшовшись уздовж вікон обідньої зали, я опустила завіси, і в приміщенні знов запанувала темрява. На кухні Елен перевіряла з Едіт завдання з правопису, час від часу перериваючись, щоб заспівати пісеньку з Мімі та Жаном. Едіт дуже прив'язалася до крихітки Жана, і моя сестра не раз зауважувала, як сильно допомагає їй маленька дівчинка, граючись із ним стільки часу. Елен ніколи не піддавала сумніву моє рішення привести Едіт у наш дім. Їй би на думку не спало прогнати дитя, хай навіть поява дівчинки означала, що кожен з нас тепер діставатиме менше їжі.

Піднявшись нагору, я витягла щоденник з-під бантин. Я збиралася написати кілька рядків, а тоді зрозуміла, що мені немає чого сказати. Будь-яке моє слово зараз компрометувало мене. Я заштовхала щоденник назад у сховок і спитала себе, чи я коли-небудь знайду що сказати своєму чоловікові.

* * *

Цього разу німці прийшли без коменданта. Ми нагодували їх. Вони мали пригнічений вигляд, і я вже вкотре відчула надію, що для німецької армії настали скрутні часи. Доки ми працювали, Елен постійно кидала на мене погляди, явно намагаючись зрозуміти, що в мене на думці. Я накривала на стіл, розливала вино, мила посуд і з короткими кивками приймала подяки офіцерів, що дякували нам за чудову вечерю. Потім, коли останній з них пішов, я взяла на руки Едіт, яка знову заснула на сходах, і віднесла до своєї кімнати. Там я поклала її в ліжко й накрила ковдрами до підборіддя. Обережно прибрала пасмо волосся з її щоки і деякий час дивилася на неї. Дівчинка ворухнулася, і на її обличчі крізь сон проступила тривога.

Я спостерігала за нею, чекаючи, доки вона міцно засне. Потім повільно, зваженими рухами розчесала й підколола волосся. Коли я вдивлялась у своє відображення в дзеркалі при свічі, щось привернуло мою увагу. Я обернулася й підняла записку, підсунуту під двері. І стала вдивлятись у слова, виведені рукою Елен.

Зробленого не повернеш.

І тоді я подумала про вбитого полоненого юнака в його завеликих черевиках і розмаїту колону людей, що проходила вулицями міста того дня. І раптом усе стало дуже простим: вибору не було.

Я поклала записку в мій сховок, а тоді мовчки спустилася сходами. Унизу деякий час споглядала портрет на стіні, а тоді обережно зняла його з гака й загорнула в шаль, щоб ані дюйма не було видно. Потім закуталась у дві інші шалі й вийшла в темряву. Зачиняючи за собою двері, я раптом почула шепіт моєї сестри з верхнього поверху, і її голос лунав для мене, наче набат:

Софі.

Після стількох місяців від запровадження комендантської години дивно було йти серед темряви. Морозні вулиці містечка були порожні, вікна темні, завіси не рухалися. Я швидко йшла крізь ніч, натягнувши шаль на голову в надії, що навіть якщо хтось випадково визирне з вікна, то побачить лише невиразну фігуру, яка поспішає кудись кружними вуличками.

Стояв колючий холод, але я ледь відчувала його. Я зацікавлена. Коли за п'ятнадцять хвилин я дісталася ферми Фур'є на околиці міста, де вже майже рік квартирували німці, я зовсім утратила здатність міркувати. Перетворилася на річ, ходячу річ. Я боялася, що якщо дозволю собі думати, куди йду, то ноги відмовляться мене слухати і я більше не зможу зробити ані кроку. Якби я в цю мить замислилася, то почула б застереження моєї сестри, неблаганні голоси інших містян, якщо хтось дізнається, що я відвідувала коменданта в темряві ночі. Я майже фізично відчувала свій страх.

Натомість я, наче заклинання, шепотіла ім'я мого чоловіка:

Едуард. Я звільню Едуарда. Я можу це зробити.

І міцно притискала рукою картину.

Я дісталася околиці міста. Повернула ліворуч, де сільська дорога ставала нерівною та роз'їждженою. Уже вкрита вибоїнами, вона й далі зазнавала руйнування від німецьких вантажівок, що проїздили туди-сюди. Минулого року старий батьків кінь зламав ногу в одній із цих вибоїн: його нещадно гнав один німець, не дивлячись при цьому, куди їде. Орельєн плакав, почувши цю новину. Ще один нещасний випадок, спричинений окупацією. І годі було когось звинувачувати. Зараз ніхто вже не оплакував коней.

Я поверну Едуарда додому.

Місяць сховався за хмарою, і я майже напмацки шкутильгала стежкою, що вела через подвір'я ферми. Кілька разів ноги провалювались у заглибини з крижаною водою, тож черевики й панчохи були мокрі наскрізь. Змерзлими пальцями я намертво стискала картину, боячись упустити її. Єдиним орієнтиром були віддалені вогні у вікнах будинку, і я йшла на них. Якись примарні тіні рухалися попереду біля межі — напевне, кролики, — а через дорогу прокрадався лисячий силует. Звір швидко зупинився

і глянув на мене, безсоромний і безстрашний. За кілька секунд я почула за спиною наляканий писк кролика і зусиллям волі стримала блювоту, що підкотилася до горла.

Зараз ферма виднілася просто переді мною, її вікна сяяли. Я почула гуркіт мотора, і мій подих пришвидшився. Я відскочила назад, у живу загорожу, ухиляючись від світла фар. Завиваючи й підстрибуючи на вибоїнах, повз мене промчала військова вантажівка. У кузові за брезентовою запоною я розгледіла обличчя жінок, які сиділи в ряд. Я провела вантажівку очима, потім вибралася з живої загорожі, чіпляючись шаллю за гілки. Розповідали, що німці возять до себе дівчат з передмістя. Досі я вірила, що то лише плітки. Я знов згадала Ліліан і помолилася про себе.

Я була вже біля входу на ферму. За сотню футів¹ попереду я побачила стоянку вантажівок і примарні силуети жінок, які мовчки йшли до дверей зліва, наче вже не раз долали цей шлях. Я почула чоловічі голоси й віддалений спів.

— *Halt.*

Переді мною виріс солдат. Я підскочила. Він підняв рушницю, а тоді придивився уважніше. Жестом відправив мене до інших жінок.

— Ні... ні. Я прийшла побачити *Herr Kommandant*.

Він нетерпляче повторив свій жест.

— *Nein*², — промовила я гучніше. — *Herr Kommandant*. Мені... призначено.

— *Herr Kommandant?*

Я не бачила його обличчя, лише силует. Він натомість уважно роздивлявся мене. Потім широким кроком перетнув двір, у кінці якого я лише зараз помітила двері. Солдат постукав у них, і я почула приглушену розмову. Я чекала. Моє серце шалено билося, шкіру поколювало від нетерпіння.

— *Wie heisst?*³ — спитав він, повернувшись.

— Я мадам Лефевр, — прошепотіла я.

Він показав на мою шаль, яку я швидко стягла з голови, відкривши обличчя. Він махнув рукою в напрямку дверей у кутку подвір'я.

¹ ≈ 30 м.

² Ні (нім.).

³ Як звати? (нім.)

— *Diese Tür. Obergeschosse. Grüne Tür auf der rechten Seite.*¹

— Що? — перепитала я. — Я не розумію.

Він знову став втрачати терпіння.

— *Da, da*². — Він жестом показав мені дорогу, потім узяв мене за лікоть і грубо підштовхнув уперед.

Я була приголомшена тим, як він поводить себе з гостями коменданта. А тоді мене осяяло: усі мої протести з посиланням на те, що я одружена, не мали жодного значення. Для нього я була просто чергова жінка, що навідується до німців після настання темряви. Я раділа, що він не бачив, як залилися кольором мої щоки. Вивільнивши лікоть із його хватки, я напруженим кроком пішла до маленького будинку праворуч.

Неважко було помітити, яка кімната належала йому: лише з-під одних дверей пробивалося світло. Я вагалася, стоячи перед ними, а тоді постукала і тихо поклікала:

— *Herr Kommandant?*

Почулися кроки, двері відчинились, і я відступила. Він був без своєї форми, у смугастій сорочці без коміра і брюках з підтяжками. У руці тримав книгу, наче я перервала його посеред заняття. Він привітався зі мною напівусмішкою і відійшов, пропускаючи всередину.

Кімната була простора, обшита товстими балками. Підлогу встеляли килими — мені здалося, що деякі з них я бачила в будинках моїх сусідів. Тут був маленький столик зі стільцями, військова скриня, чії мідні кути виблискували у світлі двох ацетиленових ламп, вішак для верхньої одежі, з якого звисала військова форма, і широке легке крісло біля вогню, для якого не пошкодували дров — жар відчувався навіть на іншому кінці кімнати. У кутку стояло ліжко з двома товстими ватяними ковдрами. Я глянула на нього й відвела очі.

— Сюди. — Він стояв у мене за спиною, знімаючи з мене шалі. — Дозволь, я візьму це.

Я дозволила йому зняти їх і повісити на вішак, а сама продовжувала притискати картину до грудей. Навіть зараз, майже

¹ Оці двері. Другий поверх. Зелені двері праворуч (нім.).

² Туди, туди (нім.).

паралізована, я соромилася свого вбогого вбрання. За цих холодів ми не могли часто прати одяг: вовна сохла тижнями чи просто застигала на морозі.

— Зимно надворі, — зауважив він. — Відчуваю це з твого одягу.

— Так, — мій голос здався мені чужим.

— Сувора видалася зима. І, гадаю, це триватиме ще кілька місяців. Хочеш випити?

Він підійшов до столика і наповнив два келихи вином з графина. Я без слів узяла один із його рук. Після прогулянки холод проймав мене до кісток.

— Можеш покласти пакунок, — сказав він.

Я й забула, що він і досі у мене в руках. Я опустила картину на підлогу, а сама залишилася стояти.

— Будь ласка, — сказав він. — Будь ласка, сідай.

Здавалося, його дратують мої вагання. Так, наче моя тривога була для нього образою.

Я присіла на один із дерев'яних стільців, одну руку поклавши на раму картини. Не знати чому це заспокоювало мене.

— Я не приходив вечеряти до готелю сьогодні ввечері. Я думав про те, що ти казала: через нашу присутність у вашому домі тебе вже сприймають як зрадницю.

Я відсьорбнула вина.

— Я не хочу створювати тобі додаткових проблем, Софі... більше, ніж ми вже спричинили вам самою окупацією.

Я не знала, що на це сказати. Я зробила ще один ковток. Його очі вп'ялися в мої, ніби він чекав відповіді.

Через подвір'я до нас долинав спів. Я гадала, чи були ті дівчата зараз із чоловіками, потім — ким вони були, з яких містечок чи сіл приїхали. Чи згодом їх теж проведуть крізь місто як злочинниць за те, що вони зробили? Чи відома їм доля Ліліан Бетюн?

— Ти голодна? — Він показав на маленьку тачку з хлібом і сиром.

Я похитала головою. Весь день я не могла ані крихти проковтнути.

— Визнаю, це не дуже відповідає стандартам твоєї кухні. Днями я згадував ту страву з качки, що ти готувала минулого місяця. З помаранчем. Сподіваюся, ти нам її ще приготуєш, — продовжував він. — Але наші постачання скорочуються. Я впіймав себе на тому, що мрію про різдвяний пиріг, який називається *Stollen*. У вас тут, у Франції, такого не печуть?

Я знов похитала головою.

Ми сиділи з двох боків каміна. Я почувалася, мов наелектризована, ніби кожна клітинка мого тіла іскрилася, стаючи прозорою. Здавалося, він бачить мене наскрізь. Він знав усе. Контролював усе. Я прислухалася до віддалених голосів і ніяк не могла звикнути до думки, що перебуваю тут. *Я наодинці з комендантом, у німецьких казармах. У кімнаті з ліжком.*

— Ви подумали про те, що я казала? — випалила я.

З хвилину він дивився на мене.

— Ти навіть не подаруєш мені такої дрібниці, як світська бесіда? Я ковтнула.

— Пробачте. Але я маю знати.

Він відпив ще вина.

— Я думав про дещо інше.

— Тоді... — мій подих завмер у грудях. Я нахилилася вперед, поставила келих і розгорнула картину. Я поставила її, притуливши до стільця, у світлі вогню, аби він бачив її в найкращому ракурсі.

— Ви візьмете її? Візьмете в обмін на волю для мого чоловіка?

Повітря в кімнаті застигло. Він не дивився на картину. Його очі невідривно, непроникно вп'ялися в мене.

— Якби я могла передати вам, що для мене означає ця картина... якби ви знали, як вона підтримувала мене в найскрутніші дні... ви б знали, як нелегко мені віддавати її. Але я... не проти того, щоб картина дісталася вам, *Herr Kommandant*.

— Фрідріх. Зви мене Фрідріх.

— Фрідріх. Я... давно вже здогадалася, що ви розумієте творчість мого чоловіка. Розумієте красу. Розумієте, як сильно вкладається митець у свій твір і чому цей твір має безмежну цінність. Тож, хоча її втрата і рве мені серце, я віддаю її добровільно. Вам.

Він усе дивився на мене. Я не відводила погляду. Усе залежало від цієї миті. Я бачила старий шрам, що сріблястою лінією збігав від вуха вниз до шиї. Я бачила чорну кайму навколо його яскраво-блакитних очей, наче хтось обвів кожну райдужку для виразності.

— Річ зовсім не в картині, Софі.

От і все. Мою подальшу долю було вирішено.

Я швидко заплющила очі, щоб дати собі час усвідомити це.

Комендант тим часом заговорив про мистецтво. Він згадував учителя живопису, якого знав іще юнаком, учителя, який відкрив

йому очі на мистецтво, далеке від класицизму, в дусі якого його виховували. Розповідав, як намагався пояснити цю більш первісну, грубу техніку малювання своєму батькові, і про своє розчарування, адже старий так нічого й не зрозумів.

— Він казав мені, що це виглядає «незавершено», — зі смутком згадував комендант. — Він вірив, що будь-який відхід від традиційного мистецтва вже є бунтом сам по собі. Гадаю, моя дружина здебільшого дотримується таких самих поглядів.

Ледве чуючи його, я підняла свій келих і зробила довгий ковток.

— Можна мені ще? — спитала я.

Я осушила келих, а потім попросила наповнити його знову. Ніколи в житті я стільки не пила, ані до цього дня, ані після. Та мені було байдуже, що я поводитись у ту мить, як нечема. Комендант продовжував говорити, низьким монотонним голосом. Він ні про що мене не питав, наче тільки й хотів, щоб я слухала. Хотів, аби я знала, що за формою та гостроверхою каскою існує людина. Але я майже його не чула. Я бажала лише, аби світ навколо якнайшвидше перетворився на суцільну розмиту пляму і здавалося б, що моє рішення мені не належить.

— Гадаєш, ми були б друзями, якби зустрілися за інших обставин? Мені подобається думати, що так.

Я намагалася забути, що я тут, у цій кімнаті, під пильним поглядом німця. Я хотіла б обернутися на річ, бездушну, тупу річ.

— Можливо.

— Потанцюєш зі мною, Софі?

«Він називає мене на ім'я, наче має на це право».

Я поставила келих і встала. Мої руки безвільно повисли. Тим часом він підійшов до грамофона й увімкнув повільний вальс. Потім наблизився до мене і після хвилинного вагання обійняв за талію. Щойно заграла музика, ми почали танцювати. Я повільно рухалася кімнатою, моя рука лежала в його руці, злегка торкаючись пальцями м'якої бавовни його сорочки. Я танцювала, і мої думки були геть відсутні, я ледве усвідомлювала, що його голова схилилася до моєї. Я відчувала запах мила й тютюну, відчувала, як його штани торкаються моєї спідниці. Він тримав мене, не намагаючись притягти ближче, обережно, ніби щось ламке. Я заплющила очі й поринула в туман, намагаючись рухатись у такт музиці. У душі я прагнула опинитися десь зовсім далеко. Кілька

разів я спробувала уявити, що танцюю з Едуардом, але це було не під силу моїй уяві. Занадто відрізнялося все в цьому чоловікові: його дотик, його зріст, запах його шкіри.

— Іноді здається, — казав він тихо, — що у світі лишилося так мало краси. Так мало радості. Ти думаєш, що життя у твоєму містечку суворе. Але якби ти бачила те, що бачили ми за його межами... Переможців немає. У такій війні не перемагає ніхто.

Він наче говорив сам до себе. Мої пальці лежали на його плечі. Я відчувала, як ворухатися м'язи під його сорочкою в такт подиху.

— Я добра людина, Софі, — шепотів він. — Для мене важливо, аби ти це розуміла. Аби ми розуміли одне одного.

Музика зупинилася. Він неохоче відпустив мене й відійшов, щоб знову поставити платівку. Він чекав, доки музика почнеться знову, а потім, замість того щоб танцювати, деякий час вдивлявся в мій портрет. Я відчула проблеск надії — може, він усе ж передумає? — але тоді, після секундного вагання, він простягнув руку і м'яко витяг шпильку з мого волосся. І доки я стояла, завмерши, він обережно повитягав їх усі, одну за одною, поклавши на стіл — так що моє волосся вільно розсипалося по плечах. Він майже не пив, але в цю мить, коли він меланхолійно споглядав мене, його погляд був зовсім скляний. Його очі шукали моїх, і в них чаїлося німе питання. Мої ж очі дивилися, не моргаючи, наче в порцелянової ляльки. Але я не відводила погляду.

Коли волосся було остаточно розпущене, він підняв руку і пропустив між пальцями моє пасмо. Він був спокійний, як людина, що остерігається зробити зайвий рух, як мисливець, котрий не бажає сполохати здобич. А тоді ніжно взяв моє обличчя у свої долоні та поцілував мене. Я миттєво запанікувала. Я не знаходила в собі сил відповісти на його поцілунок. Але дозволила його губам розкрити мої губи. Заплющила очі. Від глибокого потрясіння власне тіло здавалося мені чужим. Я відчувала, як його руки змикаються на моїй талії, відчувала, як він штовхає мене назад, до ліжка. І весь цей час внутрішній голос нагадував мені, що це лише угода. Я купую волю своєму чоловікові. Я нічого не мала робити, крім як дихати. Не розплющуючи очей, я лягла на ковдри, які виявилися неймовірно м'якими. Я відчувала, як його руки торкаються моїх стоп, стягуючи з них взуття, як обіймають мої ноги,

повільно рухаючись угору, під спідницю. Я відчувала на своєму тілі його погляд, що підіймався все вище.

«Едуарде».

Він цілував мене. Цілував мій рот, груди, оголений живіт. Чути було, як він важко дихає, поринувши у світ своїх фантазій. Він цілував мої коліна, мої обтягнуті панчохами стегна, потім — оголену шкіру, подовгу не віднімаючи губ, наче її близькість слугувала для нього джерелом неземного задоволення.

— Софі, — шепотів він. — О, Софі...

І коли його руки досягли найпотаємнішої ділянки моїх стегон, якась зрадлива частка мого ества прокинулася, сповнилася теплом, яке не мало нічого спільного зі справжнім вогнем пристрасті. Частка мене відвернулася від мого серця і впустила в себе тугу за дотиком чоловічих рук, за вагою іншого тіла над моїм тілом. Коли його губи досліджували мою шкіру, я легко вигнулася йому назустріч і народжений невідомо звідкіля стогін зірвався з моїх губ. Але був миттєво придушений його несамовитим напором, його різким пришвидшеним диханням на моєму обличчі. Мою спідницю було задерто, блузку стягнуто з грудей, і, відчувши його губи на своїх грудях, я, мов та міфічна істота, обернулася на камінь.

Німецькі губи. Німецькі руки.

Тепер він лежав на мені, намертво притискаючи мене своєю вагою до ліжка. Я відчувала, як його руки нетерпляче зривають з мене спідню білизну. Він відштовхнув моє коліно вбік і важко навалився мені на груди. Я відчула, як щось тверде невмолимо впирається мені в ногу. Почувся тріск тканини, що рветься. А тоді, коротко дихнувши, він увійшов у мене, і я міцно заплющила очі і стиснула щелепи, аби не заволати від розпачу.

Поштовх. Поштовх. Поштовх. Я чула, як він хрипить мені на вухо, як його піт стікає моєю шкірою, як металева пряжка дряпає мені стегно. Моє тіло здригалося під поштовхами його тіла. *О Боже, що я накоїла? Ще один поштовх. Ще один. Ще один.* Мої пальці стискалися, вчепившись у ковдру, думки плутались і стрибали. Якась глибока частина моєї душі збурювала їхню м'яку, важку, теплу гушавину сильніше, ніж усе, що зараз відбувалося. Вкрадена в іншого. Так, як вони крадуть усе. Окупована. Я була окупована. Я зникла. Я була в Парижі, на вулиці Суффло. Сонце сяяло, і, йдучи вулицею, я бачила навколо себе парижанок у їх-

ньому найкращому вбранні та голубів, що гордовито походжали в тінях дерев. Я йшла під руку з моїм чоловіком. Хотіла щось сказати йому, але натомість у мене вирвався короткий схлип. Видіння завмерло й розтануло. І тоді напівсвідомо я зрозуміла, що все скінчилося. Поштовхи уповільнилися, потім зовсім припинились. Усе припинилось. Він. Він більше не був у мені. Обм'якла плоть винувато згорнулася на моєму животі. Я розплющила очі й зустрілася поглядом із комендантом.

Його обличчя палало за кілька дюймів від мого, і на ньому застиг вираз нестерпної муки. Побачивши це, я затримала подих. Я не знала, що мені робити. А його очі між тим впивалися в мене, і він бачив, що я зрозуміла. Він ривком відкотився назад, звільнивши мене від своєї ваги.

— Ти... — почав він.

— Що? — Я захопилася, усвідомивши, що мої груди голі, а спідниця закасана до пояса.

— Твоє обличчя... таке...

Він устав, і я відвела очі, чуючи, як він натягає штани й застібає їх. Він нерухомо дивився вбік, поклавши руку на маківку.

— Я... мені шкода, — почала я, сама не знаючи, за що вибачаюся. — Що я зробила?

— Ти... ти... Я не цього хотів! — Він тицьнув у мене пальцем. — Твоє обличчя...

— Я не розумію! — Я ледь не розізлилась, обурена його несправедливими претензіями. Чи мав він хоч найменше уявлення, що мені довелося витерпіти? Чи знав він, чого мені коштувало дозволити йому торкнутися себе? — Я зробила те, чого ви хотіли!

— Я не хотів тебе такою! Я хотів... — промовив він і розчаровано змахнув рукою. — Я хотів *оце*! Хотів дівчину, що на картині!

Ми обоє мовчки озирнулися на портрет. Дівчина нерухомо дивилася на нас. Її волосся розметалося по плечах, а обличчя було сповнене виклику, торжества, чуттєвої насолоди. Моє обличчя.

Я натягла спідницю на ноги, застібнула блузку на шиї. Коли я заговорила, мій голос звучав хрипко і тремтів від відчаю.

— *Herr Kommandant*... я дала вам... усе, що могла дати.

Його очі помутніли, наче море, затягнуте кригою. Його щелепу нервово затіпало.

— Іди геть, — тихо сказав він.

Я кліпнула очима.

— Пробачте, — затинаючись, вимовила я, не відразу зрозумівши, що правильно почула. — Якщо... я можу...

— ІДИ ГЕТЬ! — проревів він. А тоді чіпко схопив мене за плече, впиваючись пальцями в плоть, і потягнув крізь кімнату.

— Моє взуття... мої шалі!

— ГЕТЬ! ІДИ ДО БІСА!

Я лише встигла схопити картину, перед тим як він виштовхав мене у двері. Я впала на коліна на верхній сходинці, відчайдушно намагаючись зрозуміти, що сталося. За дверима пролунав жакливий тріск. Потім ще один і водночас — дзвін розбитого скла. Я озирнулась. А тоді як була, боса, кинулась вниз по сходах, через подвір'я і геть звідти.

Пішла майже година на те, щоб дістатися додому. За чверть милі я вже не відчувала ніг. На той час, як я добрела до міста, вони настільки заклакли, що я зовсім не помічала, як збивала й різала їх під час довгої подорожі кам'янистою заміською дорогою. Я йшла шкутильгаючи крізь темряву і притискала рукою картину. Я тремтіла у своїй тоненькій блузі. І не відчувала нічого. Дорогою моє потрясіння потрохи відступило, і на його місце прийшло розуміння того, що я накоїла і що втратила. Думки про це не покидали мене ні на мить. Я йшла безлюдними вулицями рідного міста, більше не турбуючись, чи мене хтось бачить.

Я дісталася «Червоного півня» близько першої ночі. Я чула, як міський годинник вибив один-єдиний удар, і на мить спитала себе, чи не було б краще для всіх, якби я взагалі не поверталась. І, поки я стояла там, крихітний вогник блиснув за марлевою фіранкою і хтось відсунув засув по той бік дверей. З'явилась Елен у нічному чепчику, закутана в білу шаль. Вона, мабуть, не спала, чекаючи на мене.

Я підняла очі на неї, мою сестру, і тоді зрозуміла, що вона мала рацію, цілком і повністю. Зрозуміла, що мій учинок наразив усю нашу родину на небезпеку. Я хотіла сказати їй, що мені шкода. Зізнатися, що розумію всю глибину своєї помилки і що моє кохання до Едуарда, відчайдушне бажання бути з ним цілковито засліпило мене, змусило забути про все інше. Але я не могла заговорити. Просто стояла у дверях, утративши дар мови.

Її очі розширилися, коли вона побачила мої голі плечі та босі ноги. Вона простягла руку і затила мене всередину, зачинивши двері за спиною. Потім огорнула шаллю мої плечі, прибрала волосся з обличчя. Без жодних слів відвела мене на кухню, замкнула двері та розпалила плиту. Зігріла стакан молока і, доки я тримала його в руках (пити я не могла), зняла зі стіни нашу стару олов'яну ванну й поставила її на підлогу перед плитою. Наповнила водою, яку скип'ятила за декілька разів у мідній каструлі. Розстібнула мою блузку, потім зняла через голову натільну сорочку — як роздягають дитину. Розстібнула ззаду мої спідниці, розпустила корсет, потім стягла з мене нижню спідницю, складаючи все на кухонному столі — доки я лишилася зовсім гола. Мене затрусило від холоду. Сестра взяла мене за руку й допомогла увійти у ванну.

Вода обпікала, але я майже не відчувала цього. Я опустилась у ванну, занурившись у воду по коліна й плечі, не зважаючи на те, як горять порізи на моїх стопах. А тоді моя сестра закачала рукави, взяла губку і почала намилювати мене — голову, плечі, спину, ноги. Вона купала мене мовчки, ніжними руками обмивала кожен кінцівку, кожен западинку між пальцями, уважно дбаючи про те, щоб не оминати жодного куточка мого тіла. Вона обмивала підшви моїх ніг, ніжно вибираючи найдрібніші камінці, що набилися в порізи. Промивала моє волосся, поливаючи згори черпаком, доки вода не стала збігати зовсім чиста, а тоді розчесала його, прядку за прядкою. Потім узяла губку і витерла сльози, що беззвучно котилися по моїх щоках. За весь цей час вона не промовила ні слова. Нарешті, коли вода почала холонути і я знову затремтіла від холоду, чи виснаження, чи чогось зовсім іншого, вона взяла великий рушник і загорнула мене в нього. Потім обійняла мене, вдягла в нічну сорочку й відвела нагору, щоб вкласти в ліжку.

— О Софі, — чула я її шепіт, провалюючись у сон. Гадаю, навіть тоді я вже знала, яку біду накликала на нас усіх. — Що ти накоїла?

10

*М*инали дні. Ми з Елен, наче дві акторки, виконували повсякденні обов'язки. Мабуть, звіддала ми здавалися такими ж, що й завжди, проте нас обох усе більше долала тривога. Жодна з нас не заговорювала про події тієї ночі. Я мало спала,

часом лише дві години на добу. Доводилося змушувати себе їсти — шлунок стискало від страху. Здавалося, тіло ось-ось не витримає, та навіть попри це я не могла проковтнути ні шматочка.

Думками я знов і знов поверталася до подій тієї фатальної ночі й картала себе за наївність, дурість, гордість. Адже очевидним було, що саме гордість привела мене до цього. Якби я вдала, що мені лестить увага коменданта, якби поводитись, як дівчина з його портрета, можливо, я здобула б його прихильність. І тоді могла би врятувати свого чоловіка. Невже це настільки жаклива річ, що я не здатна була цього зробити? Натомість я вхопилася за дурнувату ідею, що, дозволивши перетворити себе на річ, на знаряддя для втіхи, я таким чином зменшую міру своєї невірності. Уявила, ніби так лишаю себе справжню для нас двох. Наче Едуарду не все одно.

Щодня з завмиранням серця я чекала й мовчки спостерігала прихід офіцерів. Коменданта серед них не було. Я боялася зустрічі з ним, але ще більше мене лякала його відсутність і те, що вона могла означати. Якось увечері Елен набралася сміливості й спитала в офіцера з сивиною у вусах про коменданта, але той лише відмахнувся, сказавши, що комендант «надто зайнятий». Ми з сестрою презирнулися, і я зрозуміла, що їй теж не полегшало від такої відповіді.

Я спостерігала за Елен і місця собі не знаходила від почуття власної провини. Щоразу як вона кидала погляд на дітей, я знала, що вона питає себе про їхню подальшу долю. Якось я стала свідком її розмови з мером. Тихим голосом сестра просила його взяти до себе дітей, якщо з нею щось трапиться. Принаймні так мені здалось, адже мер виглядав приголомшеним, наче сама лише думка про таке глибоко вразила його. Я помітила нові зморшки навколо її очей і біля рота — я знала, що це моя провина.

Найменші діти, здається, й не здогадувалися про наші потаємні страхи. Жан і Мімі гралися, як завжди, ниючи та постійно скаржачись на холод і на дрібні витівки одне одного. Від голоду обое дуже капризували. Тепер я вже не насмілювалася взяти хоч обрізок із німецьких харчів, але важко було казати їм «ні». Орельєн знов замкнувся в собі. Він їв мовчки і не розмовляв ні з ким із нас. Я гадала, чи він знову бився в школі, але була надто заклопотана,

щоб розбиратися в цьому. Одна лиш Едіт розуміла. Ця дівчинка володіла чутливістю вербової лози, за допомогою якої шукають воду. Вона ні на крок не відходила від мене. Уночі вона спала, вчепившись правою рукою в мою нічну сорочку, а прокидаючись, я бачила її великі темні очі, що не зводили погляду з мого обличчя. Коли я ловила своє відображення в дзеркалі, то не впізнавала власного лица — настільки воно змарніло.

Просочилася новина, що німці захопили ще два міста на північному сході. Наші добові пайки скорочувалися. Кожен день здавався довшим за попередній. Я накривала на стіл, прибирала й готувала, але через загальне виснаження в моїх думках панував суцільний безлад. Може, комендант просто не з'явиться. Може, йому нестерпно соромно бачити мене після того, що між нами сталося. Може, він теж почувається винним. Може, він помер. Може, зараз відчиняться двері й увійде Едуард. Може, завтра скінчиться війна. На цьому я зазвичай зупинялася, щоб сісти й перевести подих.

— Іди нагору й поспи трохи, — шепотіла Елен. Я питала себе, чи вона мене ненавидить. Я б, напевне, зненавиділа, якби була на її місці.

Двічі я виймала зі сховку старі листи, отримані ще до того, як ми стали німецькою територією. Я перечитувала слова Едуарда: про друзів, яких він знайшов, про мізерні пайки та високий бойовий дух — і це було наче розмовляти з привидами. Він надсилав мені слова ніжності, писав, що скоро повернеться і що всі його думки зараз про мене.

Я роблю це заради Франції, але, якщо міркувати егоїстично, я роблю це заради нас — щоб якнайшвидше перетнути вільну Францію та повернутися в обійми своєї дружини. До затишку нашого дому, до нашої студії, до кави в барі «Ліон», до тих днів, коли ми лежали обійнявшись у ліжку і ти передавала мені шматочки очищеного помаранча... Те, що вчора належало до повсякденного домашнього життя, тепер набуло ореолу справжнісінького скарбу. Знаєш, як сильно я мрію приносити тобі каву? Дивитися, як ти розчісуєш волосся? Знаєш, як хочу сидіти за столом навпроти тебе, бачити твій сміх і знати, що то

я зробив тебе щасливою? Знов і знов я повертаюся до цих спогадів, щоб знайти в них розраду і не дати собі забути, чому я й досі тут. Бережи себе, заради мене.

Знай, що я назавжди

твій відданий чоловік.

Я перечитувала ці слова і вже з нової причини думала, чи почую його коли-небудь знову.

Я була в льосі й пересувала діжки з елем, коли почула кроки на кам'яних плитах. У дверях з'явилася фігура Елен, затуливши собою світло.

— Прийшов мер. Каже, по тебе німці йдуть.

Моє серце завмерло.

Вона підбігла до розділової стіни й почала витягати з кладки вільні цеглини.

— Ну ж бо, ти можеш утекти через сусідній будинок, якщо поквапишся, — вона працювала швидко, в поспіху дряпаючи нігті об цеглини. Зробивши діру завбільшки з невелику діжку, вона обернулася до мене. Подивилася на свої руки, стягла з пальця обручку й віддала мені, перш ніж скинути шаль з плечей.

— Візьми це. Іди негайно. Я їх затримаю. Але поспішай, Софі, вони вже на майдані.

Я подивилася на обручку у своїй долоні.

— Не можу, — сказала я.

— Чому?

— Що, як він дотримається своєї частини угоди?

— Пан комендант? Угоди? Як, заради Бога, він може дотриматися якоїсь угоди? Вони йдуть по тебе, Софі! Вони йдуть, щоб покарати тебе, ув'язнити в таборі. Ти завдала йому тяжкої образи! Вони йдуть, щоб вислати тебе геть!

— Але подумай лише, Елен. Якби він хотів покарати мене, він наказав би мене розстріляти або провести по вулицях, як він зробив із Ліліан Бетюн.

— Щоб усі дізналися, за що він тебе карає? Останній розум втратила?

— Ні, — мої думки почали прояснюватися. — Він мав час угамувати свій гнів і тепер відсилає мене до Едуарда. Я знаю це.

Вона підштовхнула мене до діри.

— Це не ти кажеш, Софі. Це твоє безсоння, твої страхи, твоя одержимість... Ти швидко повернешся до тям. Але зараз тобі потрібно йти. Мер каже, щоб ти йшла до мадам Пуалан і пересиділа цю ніч у коморі з фальшивою підлогою. Я спробую пізніше надіслати тобі листа.

Я відкинула її руку.

— Ні... ні. Хіба ти не розумієш? Комендант просто не може повернути сюди Едуарда, не викривши себе. Але якщо він відішле мене разом з Едуардом, він може звільнити нас обох.

— Софі! Годі вже розмов!

— Я виконала свою частину угоди.

— ТІКАЙ!

— Ні.

Ми дивились одна на одну в півтемряві.

— Я не піду.

Я взяла її за руку і вклала в її долоню обручку.

На обличчі Елен іще ясніше проступили зморшки.

— Ти не можеш дозволити їм забрати тебе, Софі. Це безумство. Вони відішлють тебе до табору! Чуєш мене? До табору! Місця, яке, за твоїми ж словами, може вбити Едуарда!

Але я ледве чула її. Я випросталася й видихнула. На мене зійшло дивне полегшення: якщо вони йдуть лише по мене, тоді Елен у безпеці і діти теж.

— Я впевнена, що не помилялася в ньому весь цей час. Він усе обміркував на свіжу голову і знає, що попри все я намагалася дотримати слова. Він людина честі. Він казав, що ми друзі.

Моя сестра розридалася.

— Будь ласка, Софі, будь ласка, не роби цього. Ти сама не знаєш, що кажеш. У тебе ще є час... — вона намагалася заступити мені шлях, але я протиснулася повз неї й стала підніматися сходами.

Вони вже були на порозі бару, коли я увійшла. Двоє з них — у формі. У барі відразу повисла тиша, і двадцять пар очей обернулися до мене. Я бачила старого Рене, чия рука тремтіла на краю столу, мадам Лув'є й мадам Дюран, що перемовлялися приглушеними голосами. Мер був з одним із офіцерів, він палко жестикулював, намагаючись переконати німця, що тут, певно, якась помилка.

- Це наказ коменданта, — казав офіцер.
— Але вона нічого не зробила! Це якась маячня!
— *Courage*¹, Софі! — вигукнув хтось.

Я почувалася, ніби вві сні. Час уповільнився, голоси навколо мене згасали.

Один з офіцерів знаком наказав мені рушати, і я вийшла назовні. Бліде сонячне проміння заливало майдан. На вулиці вже зібралися люди, що чекали побачити причину заворушення в барі. Я зупинилася на мить і роззирнулася навколо, мружачись від денного саява після темного льоху. Усе раптом здалося кришталевим, розфарбованим у яскраві кольори — таким воно й закарбувалося в моїй пам'яті. Під стінами поштового відділення стояв священик. Він перехрестився, побачивши вантажівку, яку прислали по мене. Це була, я збагнула, та сама вантажівка, що возила жінок до казарм. Від тієї ночі, здавалося, минуло ціле століття.

Мер кричав:

— Ми цього не дозволимо! Я хочу зареєструвати офіційну скаргу! Це вже виходить за будь-які межі! Я не дозволю вам забрати цю дівчину, не поговоривши спочатку з комендантом!

— Це його наказ.

Невеликий гурт старших людей почав оточувати чоловіків, наче намагаючись утворити живий бар'єр.

— Ви не смієте переслідувати невинних жінок! — виголошувала мадам Лув'є. — Ви забираєте її дім, перетворюєте її на свою служницю, а тепер хочете ув'язнити її? Без жодної на те причини?

— Софі, ось, — поряд з'явилася сестра. — Візьми хоча б свої речі.

Вона дала мені в руки тісно набиту полотняну торбину, зібрану нашвидкуруч.

— Просто бережи себе. Чуєш? Бережи себе і повертайся до нас.

Юрба обурено загомоніла. Гнівні, гарячкові нарікання розповзалися навкруги, охоплюючи все більше людей. Я кинула погляд убік і побачила Орельєна, чиє обличчя палало від гніву. Він стояв на бруківці поряд із мес'є Сюелем. Я аж ніяк не хотіла, аби він втручався. Якщо зараз він збунтується проти німців, це буде катастрофа. Не можна було допустити, щоб Елен лишила-

¹ Тримайся (фр.).

ся без помічника на наступні кілька місяців. Я проштовхалася до нього.

— Орельєне, ти єдиний чоловік у домі. Ти маєш дбати про все, коли я піду, — почала була я, але він перебив мене.

— Ти сама винна! — вибухнув він. — Я знаю, що ти зробила! Я знаю, що ти зробила з тим німцем!

Усе зупинилось. Я дивилася на брата, чиє обличчя було викривлене від гніву й муки.

— Я чув, як ви розмовляли з Елен. Я бачив, як ти повернулася тієї ночі!

Усі навколо презиралися.

«*Невже Орельєн Бессетт щойно сказав те, про що я думаю?*»

— Це зовсім не... — почала я, але він розвернувся й кинувся до бару.

Повисла нова тиша. Звинувачення Орельєна пошепки передавалося з вуст у вуста. Я помітила те, які вражені обличчя людей навколо і як злякано відвернулась Елен. Тепер я була Ліліан Бетюн. Ось тільки не мала пом'якшувальних обставин у вигляді спротиву. Напруга навколо мене відчутно зросла.

Рука Елен торкнулася моєї.

— Краще б ти пішла, — шепотіла вона, і її голос тремтів. — Краще б пішла, Софі...

Вона намагалась обійняти мене, але її відтягли.

Один із німців схопив мене за руку і підштовхнув до кузова вантажівки. Хтось щось вигукнув здаля, проте я не змогла розібрати, чи був це вигук протесту проти німців, чи якесь лайливе слово, адресоване мені. А тоді я почула: «*Putain! Putain!*¹» — і здригнулася.

«*Він відсилає мене до Едуарда*, — казала я собі, в той час як моє серце готове було вирватися з грудей. — *Я знаю, що це так. Я повинна зберігати віру*».

А тоді я почула її, її голос, що прорізав тишу.

— *Софі!* — дитячий голос, болісний і пронизливий. — *Софі! Софі!*

Едіт прорвалася крізь юрбу і кинулася до мене, схопивши мене за руку.

¹ Шльондра! Шльондра! (фр.)

— Не йди. Ти обіцяла, що не підеш.

Це було найдовше з усього, що вона промовила, відколи оселилася в нас. Я глитнула, і мої очі сповнилися сліз. Я схилилася та обхопила її руками. *Як я могла її покинути?* Думки попливли, і я вже нічого не відчувала, крім дотику її маленьких ручок.

А тоді я підняла очі й побачила, як дивляться на дівчинку німецькі солдати, відсторонено споглядаючи всю сцену. Я пригладла її волосся.

— Едіт, ти повинна залишатися з Елен і бути сміливою. Ми з твоєю *tata* повернемось по тебе. Обіцяю.

Вона не вірила. Її очі були розширені від страху.

— Нічого поганого зі мною не станеться. Обіцяю. Я їду побачитися з моїм чоловіком.

Я намагалася надати своєму голосу впевненості, аби вона повірила мені.

— Ні, — сказала вона і ще міцніше стиснула мене. — Ні, будь ласка, не залишай мене.

Моє серце рвалося. Подумки я благала сестру:

«Забери її звідси. Не дай їй це бачити».

Елен відірвала її пальці від мене. Вона неприховано ридала.

— Будь ласка, не забирайте мою сестру, — благала вона солдатів, відтягуючи Едіт. — Вона не при своєму розумі. Будь ласка, не забирайте мою сестру. Вона на це не заслуговує.

Мер обійняв її рукою за плечі, але його обличчя було збентежене. Слова Орельєна геть позбавили його бойового настрою.

— Зі мною буде все гаразд, Едіт. Будь сильною, — гукнула я, перекрикуючи гамір. Тоді хтось плюнув у мене, і я побачила тонку огидну цівку в себе на рукаві. Юрба глузливо загиготіла. І тут мене охопила паніка.

— Елен? — гукнула я. — Елен?

Німецькі руки грубо заштовхнули мене до кузова. Я опинилась у цілковитій темряві на дерев'яній лавці. Один із солдатів сів навпроти мене, поклавши рушницю на згин ліктя. Брезентова загона впала, двигун заревів. Шум іззовні наростав, а з ним і гомін юрби, наче це розв'язало руки всім охочим принизити мене. Я швидко спитала себе, чи не варто мені кинутися крізь маленьку пройму в брезенті, але тоді почула: *«Хвойда!»*, а слідом за цим — тоненький вереск Едіт і різкий удар каменя, що влучив у бік вантажівки, ви-

кликавши гнівний вигук німецького солдата. Я здригнулася від наступного удару просто в мене за спиною. Німець не зводив із мене очей. Я побачила зневажливу посмішку на його обличчі й зрозуміла, яку страшну помилку скоїла.

Я сиділа, стискаючи сумку в руках. Мене затрусило. Машина від'їжджала, і я не намагалася підняти запону, щоб визирнути назовні. Я не хотіла відчувати на собі погляди всього міста. Не хотіла чути їхній присуд. Я сиділа над вигином колеса і, повільно схиляючи голову на руки, шепотіла собі:

«Едуарде, Едуарде, Едуарде».

І ще:

«Мені шкода».

У кого й за що я прошу вибачення, я й сама не знала.

Лише коли ми досягли околиці міста, я насмілилася визирнути назовні. Крізь тремтливий отвір у брезенті я побачила лише червону вивіску «Червоного півня», що сяяла під зимовим сонцем, і яскраво-синю пляму сукні Едіт на краю юрби. Вони ставали все меншими й меншими, доки, як усе місто, не зникли з очей.

Частина 2

11

Лондон, 2006 рік

Лів біжить уздовж набережної, притримуючи сумку ліктем і притискаючи телефон плечем до вуха. Вона вже неподалік станції «Ембанкмент», коли важке свинцеве небо Лондона розколюється навпіл і на центр столиці вивергається справжня тропічна злива. Рух машин завмирає, з вихлопних труб таксі валить пара, вікна зсередини зовсім запітніли від дихання пасажирів.

— Знаю, — вже вп'ятнадцяте каже вона. Її жакет потемнів від дощу, змокле волосся обліпило голову. — Знаю... Так, мені чудово відомо про терміни. Я лише чекаю на пару платежів, які... — вона прослизає у двері, дістає з сумочки пару туфель на високих підборах і швиденько взуває їх. Розгублено дивиться на промоклі туфлі-човники, збагнувши, що не має куди їх подіти. — Так, так... Ні, мої обставини не змінились. Останнім часом — ні.

Вона вискакує з дверей на тротуар і поспішає через дорогу до Олдвічу, тримаючи мокре взуття в руці. З-під коліс машини здіймається хвиля бризок, що вихлюпуються просто їй на ноги. І вона зупиняється, спантеличеним поглядом проводжаючи автівку.

— *Та ви що, знущаєтесь?* — кричить вона. А тоді: — Ні, не ви, містере... Діне. Не ви, Діне. Так, я дуже вдячна, що ви лише виконуєте свою роботу. Послухайте, — не змовкає вона. — Платіж надійде найпізніше в понеділок. Гаразд? Я ж начебто ніколи раніше не затримувала оплату. Гаразд, уперше і востаннє.

Наближається ще одне таксі, і цього разу вона встигає завбачливо застрибнути назад у двері.

— Так. Я розумію, Діне... Я знаю. Вам, мабуть, дуже нелегко. Послухайте... я обіцяю, в понеділок ви все отримаєте... Так. Так, це точно. І пробачте, що нагримала на вас... Я теж сподіваюся, що ви знайдете нову роботу, Діне.

Вона з тріском складає мобільний телефон і заштовхує його до сумки, оглядаючи тимчасову загорожу навколо ресторану. Нахиляється, щоб упіймати своє відображення в дзеркалі автівки, і впадає у відчай. Нічого не поробиш. Вона вже спізнилася на сорок хвилин.

Лів прибирає з обличчя пасмо вогкого волосся і тужливо озиррає вулицю. А тоді глибоко вдихає, штовхає перед собою двері й заходить до ресторану.

— Ось і вона! — Крістен Сольберг підіймається зі свого місця в центрі за довгим столом і розкриває їй обійми, голосно цілуючи повітря з одного і з іншого боку від обличчя Лів. — О Боже мій, на тобі сухого місця немає!

У самої, звичайно ж, бездоганно рівне каштанове волосся.

— Так. Я йшла пішки. Не найкраща ідея.

— Усі знайомтеся: це Лів Голстон. Вона робить надзвичайний внесок у нашу благодійну справу. І живе у *найдивовижнішому* будинку в Лондоні, — Крістен поблажливо всміхається, а тоді стишує голос: — Не зійти мені з цього місця, якщо її ще до Різдва не підчепить який-небудь красунчик.

Зібрання привітно гуде. Від збентеження Лів вкривається гусячою шкірою. Вона усміхається через силу, свідомо уникаючи дивитись у вічі тим, хто сидить навколо. Свен не зводить із неї очей, поглядом перепрошуючи за те, що тут зараз відбудеться.

— Я притримала для тебе місце, — каже Крістен. — Біля Роджера. Він милий.

Вона багатозначно дивиться на Лів, проводжаючи її на вільне місце.

— Ти полюбиш його.

Кожен тут — зі своєю половинкою. Авжеж, як інакше. Восьмеро людей. І ще Роджер. Вона відчуває, як жінки потай спостерігають за нею, ховаючи настороженість за чемними усмішками, і намагаються з'ясувати, чи становить вона загрозу як єдина самотня жінка в товаристві. Цей вираз обличчя їй настільки знайомий, що вже встиг набриднути. Чоловіки косують оком, так само оцінюючи її, але вже з іншої причини. Роджер схиляється і погладжує рукою сусідній стілець, обдаючи її гарячим подихом із присмаком часнику.

Він простягає їй руку.

— Родж. Ти дуже змочла. — Він примудряється промовити це з ноткою хтивості, ніби вчорашній школяр, який не уявляє собі розмови з жінкою без еротичного підтексту.

Вона стягує з себе жакет.

— Так, так. Дуже.

Вони стримано всміхаються одне одному. У нього рідке, піщаного кольору волосся і рум'яне обличчя, як у людини, що звикла багато часу проводити поза містом. Він наповнює її келих вином.

— Отже. Чим займаєшся, *Лів*? — він так вимовляє її ім'я, наче вона сама його вгадала, і це здається йому напрочуд кумедним.

— Здебільшого копірайтингом.

— Чудово. Отже, копірайтер. — Обидва ненадовго змовкають. — Діти є?

— Ні. А в тебе?

— Двоє. Хлопчики. Обидва ходять до загальноосвітньої школи. Якщо чесно, там їм саме місце. Отже... дітей немає, еге ж? І жодного хлопця під боком. Скільки тобі, за тридцять?

Вона ковтає, намагаючись не реагувати на прихований закид у його словах.

— Тридцять.

— Тоді тобі краще часу не гаяти. Чи ти одна з цих... — він піднімає пальці вгору, зображаючи лапки, — кар'єристок?

— Так, — каже вона й посміхається. — І взагалі, я позбулася яєчників, ще коли востаннє складала резюме. Просто щоб не ризикувати.

Він тупо витріщається на неї, а тоді прискає зо сміху.

— О! Кумедно! Так. Жінка з почуттям гумору. Дуже добре... яєчники... ха! — його голос стихає, і він прикладається до келиха з вином. — Моя дружина пішла, коли їй було тридцять дев'ять. Мабуть, це складний вік для дівчат.

Він допиває свій келих і тягнеться по пляшку, щоб знов наповнити його.

— Та, вочевидь, не для неї, бо вона втекла з якимось пуерторіканцем на ім'я Віктор, прихопивши будинок у Франції й половину моєї чортової грошової допомоги. Жінки... — він обертається до неї. — Не можеш жити з ними і пристрелити їх не можеш, еге ж?

Він підносить руки і випускає чергу уявних куль у ресторанну стелю.

Вечір обіцяє бути довгим. Усмішка не сходить з обличчя Лів. Вона наливає собі другий келих вина і заглиблюється в меню, подумки обіцяючи, що краще руку собі відгризе, ніж ще коли-небудь погодиться піти на звану вечерю. Хай як наполягатиме Крістен.

Вечір і справді затягується. Парочки безсоромно пліткують про незнайомих їй людей. Страв доводиться чекати нестерпно довго. Свою основну страву Крістен відсилає назад на кухню, вимагаючи переробити її згідно з особистими смаками. При цьому втомлено зітхає, наче промах кухаря, що забув покласти шпинат з *краю*, — найгірша з усіх життєвих напастей. Свен поблажливо дивиться на неї. Лів сидить наче в пастці, затиснута між широкою спиною чоловіка на ім'я Мартін (якого, схоже, вирішила монополізувати приятелька його дружини) і Роджером.

— Сука, — несподівано промовляє той.

— Перепрошую?

— Спочатку її дратувало волосся у мене в носі. Потім нігті на моїх ногах. Завжди вигадувала причину, щоб не займатися зі мною старим добрим... ну, ти знаєш. — Він складає великий і вказівний пальці літерою О і тицяє туди вказівним пальцем другої руки. — Або голова болить. Певно, зі старим Віктором вона в неї не дуже болить, еге ж? О ні. Закладаюся, їй начхати, якої довжини його чортові нігті на його чортових ногах, — він знов прикладається до келиха. — Закладаюся, вони як ті клятні кролики.

Ягня на її тарілці вже стигне. Вона акуратно кладе ніж і виделку.

— То що в тебе сталося, га?

Лів скося поглядає на нього, сподіваючись, що розмова піде в іншому напрямку, — але, звісно ж, сподівання не виправдовуються.

— Крістен казала, ти була одружена. З діловим партнером Свена.

— Так.

— То він покинув тебе?

Вона ковтає клубок, що підступає до горла. Намагається надати обличчю байдужого вигляду.

— Можна й так сказати.

Роджер хитає головою.

— Не розумію. Що коїться з людьми? Чому вони не можуть бути просто задоволені тим, що мають?

Він бере зубочистку і починає колупатися в корінному зубі. Потім зупиняється й із похмурою насолодою роздивляється здобич.

Лів обводить поглядом стіл і зустрічається поглядом з Крістен. Та багатозначно підіймає брови і потайки показує їй великий палець.

«*Те, що треба!*» — самими губами промовляє вона.

— Прошу вибачення. — Лів відсуває стілець і підіймається з-за столу. — Мені дуже треба до дамської кімнати.

Лів сидить у кабінці, насолоджуючись тишею й тим, що ніхто не займає її. Повертатись вона не поспішає. Кілька разів чує, як до дамської кімнати заходять жінки та виконують свої дії. Перевіряє неіснуючу пошту, грає в «Ерудита» на телефоні. Нарешті, набравши потрібну кількість очок, вона кидає розвагу, зливає за собою воду і миє руки, дивлячись на себе в дзеркало з виразом збаченого задоволення. Її туш змазалася під оком. Лів поправляє макіяж, питаючи себе, нащо взагалі турбуватись, якщо далі все одно треба сидіти поряд із Роджером.

Вона дивиться на годинник. Коли можна буде домовитись про зустріч рано-вранці й вшитися додому? Якщо пощастить, то до її повернення Роджер буде настільки п'яний, що навіть не згадає, що вона взагалі тут була.

Лів кидає останній погляд у дзеркало, прибирає волосся з обличчя й кривиться сама до себе.

«А сенс?»

Тоді відчиняє двері.

— Лів! Лів, ходи сюди! Я хочу тобі щось розповісти! — Під дверима стоїть Роджер, шалено вимахуючи руками. Його обличчя ще більше почервоніло, а волосся з одного боку стоїть сторч. А може, думає Лів, він лише наполовину людина, а наполовину страус. Її миттєво охоплює паніка від думки, що доведеться провести ще хоч півгодини в його товаристві. Вона вже звикла до цього відчуття: нестримного, майже фізичного бажання втекти, опинитися на самоті серед темних вулиць, не бути взагалі ніким.

Вона насторожено сідає, наче готова будь-якої миті зірватися й бігти, і випиває ще півкелиха вина.

— Я справді маю йти, — каже вона, і за столом підіймається хвиля протесту, наче цими словами вона завдала їм особистої образи. Вона залишається. Усмішка ледь торкається її губ. Вона ловить

себе на тому, що спостерігає за подружніми парами. З кожним келихом сімейні негаразди стають усе більш очевидними. Оця не любить свого чоловіка. Закочує очі після кожної другої його репліки. Оцьому набридли взагалі всі, можливо, і дружина теж. Не може відірватися від свого мобільного, знов і знов поглядає на нього, тримаючи під столом. Вона вкотре дивиться на годинник, похмуро киває Роджерові, який саме розпинається про подружню невірність. Грає в мовчазну гру «Бінго на званні вечери». Подумки підраховує бали: плата за навчання, ціни на нерухомість. І вже майже збирає фул-хауз із «торішньою відпусткою в Європі», коли хтось торкається її плеча.

— Перепрошую, вам телефонують.

Лів обертається. В офіціантки бліде обличчя й довге темне волосся, що обрамлює його, наче приспущені завіси. Рукою з блоком вона манить Лів за собою, і тій на мить здається знайомим обличчя офіціантки.

— Що?

— Терміновий дзвінок. Гадаю, від родичів.

Лів вагається. *Родичів?* Але цей привід — наче рятівне світло в кінці тунелю.

— О, — каже вона, — гаразд.

— Хочете, я проведу вас до телефону?

— Терміновий дзвінок, — промовляє вона самими губами, обернувшись до Крістен, і вказує на офіціантку, яка, у свою чергу, робить жест у напрямку кухні.

Обличчя Крістен стає надмірно занепокоєним. Вона нахиляється і щось каже Роджерові, який швидко озирається й простягає руку, ніби хоче зупинити сусідку. А тоді Лів іде слідом за невисокою чорнявою дівчиною крізь напівпорожню залу ресторану, повз бар і далі коридором із дерев'яною обшивкою на стінах.

Після півтемряви ресторану кухня видається сліпучою. Яскраве світло відбивається в сталевих поверхнях. Чоловіки в білому, не звертаючи на неї жодної уваги, передають каструлі в зону миття. Щось із шипінням і бризканням смажиться в кутку, хтось поряд торохтить іспанською. Дівчина жестом указує на ряд двостулкових дверей — і раптом вони опиняються в задній кімнаті, в гардеробній.

— То де телефон? — питає Лів, коли вони нарешті зупиняються.

Дівчина дістає з фартуха пачку цигарок і запалює одну.

— Який ще телефон? — байдуже відгукується вона.

— Ви казали, мені телефонують.

— А. Ти про це. Немає ніякого телефону. Просто в тебе був вигляд людини, яку треба рятувати, — вона затягується, випускає довгий сріблястий димок і на мить змовкає. — Та ти що, не впізнала мене? Я Мо. Мо Стюарт.

Побачивши насуплений погляд Лів, дівчина зітхає.

— Я навчалася на одному курсі з тобою в університеті. Ренесанс та італійське малярство. А ще малювання з натури.

Лів починає пригадувати студентські роки. І раптом бачить її: мініатюрну дівчину-готку в кутку аудиторії, яку майже не чути на лекціях, з завжди безпристрасним обличчям і нігтями, пофарбованими в агресивний яскраво-фіолетовий колір.

— Вау. Ти анітрохи не змінилася.

І це не брехня. Лів зовсім не впевнена, що це прозвучало як комплімент.

— А ось ти змінилася, — зауважує Мо, оглядаючи її. — Стала якась... не знаю. Дивакувата...

— Дивакувата.

— Ну, може, й ні. Інакша. Втоплена. Знаєш, мені здається, що сидіти поряд із компанійським дурником — невелика розвага. То що це? Якийсь вечір самотніх сердець?

— Певно, лише для мене.

— О Господи. Тримай, — вона простягає Лів цигарку. — Можеш поки що запалити, а я піду й скажу їм, що тобі довелося поїхати. Двоюрідну бабусю параліч розбив. Чи вигадати щось страшніше? СНІД? Ебола? Є якісь побажання щодо міри страждань?

Вона подає Лів запальничку.

— Я не палю.

— Це не для тебе. Так я зможу пронести ще одну, перш ніж Діно помітить. Твоя подруга захоче розділити рахунок?

— О. Гарне питання. — Лів ридється в сумочці в пошуках гаманця. Її голова раптом стає легкою-легкою в передчутті близької свободи.

Мо бере з її рук банкноти, уважно перелічує.

— А мої чайові? — не змигнувши оком питає вона. І, схоже, не жартує.

Лів кліпає очима, потім виймає ще одну п'ятифунтову банкноту і простягає офіціантці.

— Пасибі, — каже Мо, ховаючи папірець у кишеню фартуха. — У мене досить скорботний вигляд?

Вона натягує на обличчя гримасу ввічливої байдужості, а тоді, ніби змірившись із тим, що не має потрібних лицьових м'язів для виразу смутку, зникає в коридорі.

Лів не знає, чи йти, чи чекати на повернення дівчини. Вона озирає поглядом кімнату навколо себе, дешеві пальта на вішаку, а під ними — брудне відро зі шваброю і нарешті сідає на дерев'яний табурет, стискаючи в руці непотрібну цигарку. Почувши кроки, вона встає, але це виявляється чоловік із середземноморською засмагою. Його лисий череп виблискує в тьмяному світлі. Власник закладу? Він тримає в руці келих із рідиною бурштинового кольору.

— Ось. — Він пропонує їй напій. А коли вона відмовляється, додає: — Щоб струснутися.

І, підморгнувши, зникає.

Лів сидить і цмулить напій. Здалеку крізь гамір на кухні до неї долітають обурені вигуки Роджера й шарпання стільців по підлозі. Вона дивиться на годинник. Чверть на дванадцяту. З кухні з'являються кухарі, знімають пальта з вішака і зникають, швидко киваючи їй на ходу, анітрохи не дивуючись, наче це для клієнтів нормальна річ — просиджувати двадцять хвилин у службовому приміщенні з келихом бренді.

Коли повертається Мо, на ній уже немає фартуха. В руках у неї зв'язка ключів. Пройшовши повз Лів, дівчина замикає пожежні двері.

— Вони пішли, — каже Мо, закручуючи довге чорне волосся у вузол на потилиці. — Твій пристрасний кавалер начебто порицався втішити тебе. На твоєму місці я б вимкнула мобільний на деякий час.

— Дякую, — відповідає Лів. — Це було дуже добре з твого боку.

— Нема за що. Кави?

У ресторані немає ні душі. Лів неухважно дивиться на стіл, за яким нещодавно сиділа, доки офіціант ретельно підмітає підлогу між стільцями й розкладає столові прибори машинальними звженими рухами людини, яка робила це вже тисячі разів. Мо заряджає кавоварку і жестом запрошує Лів сідати. Та охоче пішла б додому, але розуміє, що доведеться заплатити певну ціну за свою

свободу. І, мабуть, такою ціною стане недовга, дещо натягнута бесіда про старі добрі часи.

— Не можу повірити, що всі вони пішли так раптово, — каже вона, доки Мо запалює другу цигарку.

— Одна з них побачила на своєму «Блекбері» повідомлення, явно не їй призначене. Це трохи вибило всіх із колії, — каже Мо. — Не думаю, що на бізнес-ланчах зазвичай обговорюють прищіпки на соски.

— Ти таке чула?

— У цьому місці чуєш усе. Більшість клієнтів не припиняють п'яткати при офіціантах, — вона вмикає піноутворювач і продовжує: — Ось так звичайний фартух наділяє нас суперсилою. Вважай, робить майже невидимими.

Лів зніяковіло пригадує, що й сама не помічала присутності Мо біля столу. Мо дивиться на неї з легенькою усмішкою, наче думки читає.

— Все гаразд. Я вже звикла бути людиною-невидимкою.

— Отже, — каже Лів, отримавши свою каву. — Чим ти займалася?

— Останні майже десять років? Гм, усім потроху. Робота офіціантки мені личить. Я не маю амбіцій працювати в барі, — з цілком незворушним поглядом каже вона. — А ти?

— О, звичайна фрилансерка. Працюю на себе. Я не створена для офісної праці, — усміхається Лів.

Мо робить довгу затяжку.

— Я здивована, — зізнається вона. — Ти завжди була в клубі золотих дівчат.

— Золотих дівчат?

— Ну, ти і вся твоя відпадна компанія. Усі такі з ногами, крутими зачісками, і чоловіки так і в'ються навколо. Просто як у романах Скотта Фіцджеральда. Я гадала, ти будеш... ну, не знаю. У телику. Чи в журналах, у кіно, ще де-небудь.

Якби Лів прочитала ці слова в записі, вона відчула б у них приховане глузування. Але в голосі Мо не було ані натяку на злостивість.

— Ні, — каже вона і дивиться на край своєї спідниці.

Лів допиває каву. Останній офіціант пішов. Чашка Мо порожня. На годиннику за чверть дванадцята.

— Тобі, мабуть, треба замкнути тут усе? В який бік ти йдеш?

— Ні в який. Я залишаюся тут.

— У тебе тут квартира?

— Ні, але Діно не проти. — Мо гасить цигарку, встає й витрушує попільничку. — Правду кажучи, він і не знає. Думає, що я дуже сумлінна працівниця і щовечора йду останньою. «І чому інші не можуть бути такими, як ти?» — вона тисне великим пальцем за спину. — Я тримаю в комірчині спальний мішок і ставлю будильник на пів на шосту. Невеличка проблемка з житлом на даний момент. Власне, я не можу його собі дозволити.

Лів вражено дивиться на неї.

— Не треба цих квадратних очей. Присягаюся, ночувати тут набагато зручніше, ніж у деяких орендованих кімнатах.

Згодом вона так і не може зрозуміти, звідки взялися ці слова. Лів нечасто приймає вдома гостей — особливо тих, кого роками не бачила. Але тепер, перш ніж вона встигає збагнути, що каже, з її губ саме собою злітає:

— Можеш переночувати в мене. Лише сьогодні, — уточнює вона, усвідомивши, що щойно сказала. — Але я маю вільну кімнату. З хорошим душем.

Боячись, що її слова прозвучали надто зверхньо, Лів додає:

— Ми можемо надолужити час. Це буде весело.

Обличчя Мо залишається безпристрасним. Потім вона криється, наче робить послугу Лів.

— Якщо хочеш, — каже вона і йде по своє пальто.

Ще здалеку вона бачить свій будинок: блідо-блакитні скляні стіни вивищуються над колишнім цукровим складом, і здається, що химерний позаземний об'єкт приземлився на даху. Девіду це подобалося. Він радів, що може з гордістю вказувати на своє творіння, коли вони йшли додому з друзями чи потенційними клієнтами. Йому подобалось те, як різюче виділяється дім на тлі потемнілої бурої цегли старомодних складів, як заломлюється в його стінах сонячне світло, як відбивається в них річкова вода. Він пишався самим фактом, що його будівля стала візитівкою узбережного пейзажу Лондона. Він називав це безперервною рекламою своєї роботи.

Коли майже десять років тому цей дім було споруджено, скло було улюбленим матеріалом Девіда. Майстерно розроблені скляні

елементи будівлі вирізнялися екологічністю та термозберігальними властивостями. Його роботи виділялися з-поміж інших у Лондоні. Ключ у прозорості, полюбляв казати Девід. Будівлі не повинні приховувати ані своєї мети, ані своєї структури. Єдині приміщення, які мають лишатися затемненими, це ванні кімнати й туалети, і навіть тут його часто доводилось переконувати не використовувати одностороннє скло. У цьому був весь Девід: він ніяк не міг повірити, що не дуже приємно озирати навколишній світ, сидючи на унітазі, навіть якщо ти впевнений, що ззовні тебе не видно.

Друзі Лів заздрили її будинку, його розташуванню і тому, що час від часу він потрапляв на сторінки найкращих журналів із дизайну інтер'єру — та вона знала, що між собою друзі додають: якби їм довелося жити серед цього мінімалізму, вони б точно збожеволіли. Жага очищення, прагнення позбутися всього непотрібного проймала Девіда до кісток. Усе, що було в будинку, мало витримати жорсткий тест за методом Вільяма Морріса: чи є ця річ функціональною і чи красива вона? А тоді: чи є вона абсолютно необхідною? Це дуже втомлювало Лів, коли вони тільки починали жити разом. Девід кусав губи, коли вона розкидала одяг на підлозі в спальні, наповнювала кухню букетами дешевих квітів, усілякими дрібничками з ринку. Тепер же Лів була вдячна за бездоганну білість будинку, за його безмежний аскетизм.

— Отакої. Збожеволіти. Круто! — вони виходять із дверей хиткого ліфта до Скляного будинку, і обличчя Мо нехарактерно оживлюється. — Ти тут живеш? Серйозно? Як, чорт забирай, ти відхопила такий будиночок?

— Його збудував мій чоловік, — Лів проходить до атриуму, акуратно повісивши ключі на єдиний сріблястий гвіздок і вмикаючи на ходу внутрішнє світло.

— Твій колишній? Господи Ісусе. І він залишив його тобі?

— Не зовсім. — Лів натискає кнопку й дивиться, як половинки даху безшумно розходяться, залишаючи кухню під відкритим зоряним небом. — Він помер.

Вона так і лишається стояти, піднісши обличчя до неба і збираючись із силами під напливом мимовільного переживання. Пояснення ніколи не давалося їй легко. Минуло чотири роки, а слова й досі відлунюють спалахом нестерпного болю, наче відсутність Девіда — глибока рана в її тілі, що ніяк не загоїться.

Але Мо мовчить. Коли вона наважується заговорити, то промовляє лише:

— Облом.

Її бліде обличчя знов стає безпристрасним.

— Ага, — відгукується Лів і легко зітхає. — Ще й який.

О першій ночі Лів слухає новини по радіо, напівсвідомо відзначаючи звуки, що лунають із гостьової ванної, та неясне відчуття тривоги від присутності сторонньої людини в домі. Вона обтирає гранітні кухонні поверхні, полірує м'якою губкою. Підмітає неіснуючі крихти на підлозі. Нарешті вона йде крізь дерев'яно-скляний передпокій і підіймається підвісними сходами з дерева й плекси-гласу до спальні. Невидимі двері стінної шафи блищать, нічим не видаючи кількох прихованих за ними суконь. Посеред кімнати, широченне й порожнє, красується ліжко, а на покривалі — два листи з останніми нагадуваннями, залишені нею вранці. Вона сідає, акуратно вкладаючи їх назад до конвертів, і дивиться прямо перед собою на портрет із назвою «Дівчина, яку ти покинув» — яскравий, у позолоченій рамі, єдину кольорову пляму серед приглушено-сірої, кольору нільської води кімнати. І віддається спогадам.

«Вона схожа на тебе».

«Вона анітрохи на мене не схожа!»

Вона, як очманіла, сміялася з його слів, полум'яніючи від нового кохання. І все ж готова була повірити в те, якою він бачив її.

«Ти виглядаєш так само, коли ти...»

«Дівчина, яку ти покинув» усміхається.

Лів роздягається. Акуратно складає одяг, перш ніж покласти його на стілець у ногах ліжка. Ще до того, як гасне світло, вона заплющує очі — аби лише зайвий раз не дивитися на картину.

12

Деяким людям легше жити за усталеним розпорядком, і Лів Голстон одна з них. Щоранку протягом тижня вона прокидається о пів на восьму, натягує кросівки, хапає iPod і не роздумуючи, з заспаними очима спускається шумним ліфтом на півгодинну пробіжку вздовж ріки. Поступово, пробігаючи між

насупленими пасажирями громадського транспорту, обминаючи автофургони, що від'їжджають від тротуарів заднім ходом, вона остаточно прокидається. Її мозок поволі зосереджується на музичних ритмах, що лунають у вухах, на глухому стукоті власних ніг по брукувці. І найважливіше: їй знову вдається втекти від гнітючого страху, який і досі володіє нею в цю пору доби, в перші хвилини після сну, коли вона відчувається настільки беззахисною, що біль втрати, раптовий і ядучий, знов і знов збиває її з ніг, перетворюючи думки на суцільний вир отруйної чорноти. Вона почала бігати, коли зрозуміла, що навколишній світ, шум у навушниках і власний рух здатні поглинути частину її болю. Тепер це перетворилося на звичку, свого роду страховий поліс.

«Я маю не думати. Я маю не думати. Я маю не думати».

Особливо сьогодні.

Вона сповільнює біг і переходить на швидку ходу, купує каву і знов підіймається на ліфті до Скляного будинку. Очі заливає їдкий піт, на майці проступають негарні мокрі плями. Вона приймає душ, одягається, випиває каву і з'їдає два тости з джемом. Вона майже не тримає в домі їжі відтоді, як збагнула, що сам вигляд повного холодильника дивним чином пригнічує — як нагадування, що треба готувати і їсти, а не жити на крекерах із сиром. Повний холодильник слугує мовчазним докором її самотньому існуванню.

Потім вона сідає за стіл і перевіряє електронну пошту на предмет роботи, що надійшла за ніч із сайту copywritersperhour.com. Чи, як здебільшого траплялось останнім часом, не надійшла.

— Мо? Я залишу каву біля твоїх дверей.

Вона стоїть — голова високо піднята — і намагається вловити хоч якусь ознаку життя з-за дверей. Чверть на дев'яту: чи не зрано будити гостю? Минуло стільки часу відтоді, як вона востанє залишала друзів на ніч, що Лів уже не пам'ятає, як діяти правильно. Вона зніяковіло чекає під дверима, майже сподіваючись почути хоча б якусь неясну відповідь, хай навіть роздратований буркіт, а тоді вирішує, що Мо спить. Урешті-решт, вона працювала весь вечір. Лів тихо залишає полістироловий стаканчик біля дверей — про всяк випадок — і прямує в душ.

У її електронній поштовій скриньці чотири вхідні листи.

Шановна міз¹ Голстон,

я знайшов Вашу електронну адресу на сайті copywritersperhour.com. Я маю бізнес із виготовлення іменних канцелярських товарів, і в мене є рекламний буклет, який треба відредагувати. Я бачу, що Ваші розцінки становлять 100 фунтів стерлінгів за тисячу слів. Чи не могли б Ви зменшити ціну? Ми працюємо з дуже обмеженим бюджетом. Наразі буклет містить приблизно 1250 слів.

Щиро Ваш,

містер Теренс Бленк

Лівві, люба,

це твій батько. Керолайн покинула мене. Почуваюся спустошеним. Я вирішив ніколи більше не мати справ із жінками. Зателефонуй мені, як знайдеш час.

Привіт, Лів.

Як щодо четверга, все гаразд? Діти вже не можуть дочекатися. Ми очікуємо близько двадцяти відвідувачів, але, як ти знаєш, цифра завжди коливається. Дай мені знати, якщо щось треба.

З найкращими побажаннями,

Абіола

Шановна міз Голстон,

ми кілька разів безуспішно намагалися додзвонитися до Вас. Якщо Ваша ласка, чи не могли б Ви зв'язатися з нами, щоб узгодити дату і час, коли ми могли б обговорити ситуацію з перевищенням Вами кредитного ліміту. Якщо Ви не зв'яжетеся з нами, ми змушені будемо накласти на Вас додаткові стягнення.

Якщо Ваша ласка, чи не могли б Ви також надати нам Ваші теперішні контакти дані.

Щиро Ваш,

Демієн Воттс,

менеджер з обслуговування персональних рахунків,

НамВест Банк

Вона пише відповідь на перший лист.

¹ Звернення до жінки незалежно від її сімейного стану.

Шановний містере Бленк, я була б рада зменшити ціну заради Вас. На жаль, із причин біологічного характеру я також маю їсти. Бажаю Вам успіху з Вашим буклетом.

Лів знає, що обов'язково знайдеться хтось, хто виконає цю роботу дешевше, хто не надто дбає про граматику й пунктуацію і не помітить, що в буклеті разів двадцять зустрічається «немає» замість «не має». Але вона вже втомилася знижувати й без того жалюгідні розцінки.

Тату, я зателефоную пізніше. На випадок, якщо Керолайн невдовзі повернеться, краще потурбуйся вдягтися. Місіс Пейтел скаржилася, що минулого тижня ти знов поливав японські анемони голим. А ти знаєш, що каже поліція з цього приводу.

Цілую, Лів

Останнього разу, коли вона відвідувала батька, аби втішити його після чергового зникнення Керолайн, він відчинив їй двері, одягнений у східний жіночий шовковий халат, розчахнутий на грудях, і сердечно стиснув її в обіймах, перш ніж вона встигла заперечити.

— Заради всього святого, я ж твій татко, — бурмотів він, коли вона відчитувала його пізніше. Хоча він уже майже десять років не мав пристойної акторської роботи, Майкл Вортінг так само не втрачав дитячої безпосередності, як і роздратованого ставлення до того, що він називав «обгортками». У дитинстві Лів припинила приводити додому подруг після того, як Саманта Гаукрофт розповіла вдома матері, що містер Вортінг походжав будинком, «трусячи своїм причандаллям». (А ще вона розповіла всім у школі, що в татка Лів цюцюрка як велетенська сосиска. Що, як не дивно, зовсім не засмутило батька.)

Керолайн, його полум'яноволоса пасія протягом останніх п'ятнадцяти років, анітрохи не переймалася через його голизну. Насправді вона сама любила походжати напівголою. Іноді Лів здавалося, що ці два блідих обвислих старечих тіла знайомі їй краще, ніж власне.

Керолайн була великою пристрастю батька і кожні два місяці тікала під впливом чергового поганого настрою, голосно скаржачись на його безсилля, низький заробіток і короткі палкі інтрижки

з іншими жінками. Що вони в ньому знаходять, для Лів так і лишалось загадкою.

— Жага життя, моя люба! — виголошував він. — Пристрасть! Якщо в тобі цього немає, ти все одно що мрець.

Потай Лів підозрює, що стала розчаруванням для свого батька.

Проковтнувши залишки кави, вона починає складати листа до Абіюли.

Привіт, Абіоло.

Я зустріну тебе біля Конагі-білдинг о другій годині. Цього разу ніщо не завадить. Вони трохи хвилюються, але, без сумніву, дуже зацікавлені. Сподіваюся, в тебе все гаразд.

Бувай,

Лів

Вона надсилає листа, а тоді довго дивиться на послання від банківського менеджера. Її пальці застигли на клавіатурі. А тоді в один порух вона натискає «Видалити».

Десь у глибині душі вона усвідомлює, що далі так тривати не може. Далекий шелест останніх повідомлень, акуратно розкладених по конвертах, лунає загрозою в її голові, наче бій барабанів ворожого війська. Колись вона більше не зможе просто збирати й відкладати їх, не зможе ховатися. Вона живе мов церковна миша, купує мало, рідко виходить у люди, та все одно грошей не вистачає. Здається, що банкомати от-от почнуть випльовувати її дебетні та кредитні картки. Минулого разу під її двері заявила інспекторка з муніципалітету в рамках місцевої перевірки платників місцевих податків. Жінка пройшлася Скляним будинком, потім подивилася на Лів так, наче та намагалася їх надурити. Наче це було тяжкою образою для місцевої влади, що вона, звичайна копірайтерка, живе в цьому будинку сама. Лів майже не звинувачувала її: після смерті Девіда вона й сама почувалася шахрайкою через своє перебування в цьому будинку. Немов хранителька його пам'яті, вона продовжувала зберігати це місце таким, як він хотів.

Наразі Лів сплачує найвищий місцевий податок з усіх можливих, на рівні з банкірами при їхніх мільйонних ставках і фінансистами з їхніми роздутими бонусами. Податок з'їдає понад половину того, що їй вдається заробити за кілька місяців.

Вона більше не переглядає виписок зі свого банківського рахунку. Немає сенсу — вона вже точно знає, що в них побачить.

— Я сам винен! — Батькова голова театрально падає на руки. Рідке сиве волосся жмутками пробивається крізь пальці.

Навколо по всій кухні розкидані горщики й каструлі як свідчення бурхливо перерваної вечері: шмат пармезану, миска стиглих макаронів — покинуте місце сімейної драми.

— Я знаю, що не повинен ні в що вплутуватись, коли вона поряд. Але, Боже ж мій! Я був наче метелик, що летить на вогник. Хоча який там вогник! Ціле полум'я! *Багамтя!* — його голос звучить приголомшено.

Лів із розумінням киває, подумки намагаючись збагнути розумом історію нещасної бурхливої сексуальної пригоди з Джин, п'ятдесятирічною власницею квіткової крамниці, яка випалоє сорок цигарок на день і чиї сіруваті литки стирчать з-під закоротких штанів, наче свинячі рубці.

— Ми обоє знали, що це неправильно. І я намагався, Господи Боже, як я намагався бути гарним хлопчиком. Але одного разу опинився там, шукав цибулини для весняної розсади, аж тут у мене за спиною з'являється вона, з ароматом фрезій, і, перш ніж я зрозумів, що відбувається, я відчув, що набухаю, мов молода брунька, і...

— Гаразд, тату. Можна без подробиць, — Лів ставить чайник. Доки вона прибирає кухонні поверхні, її батько спорожнює келих. — Якось зарано для вина.

— Для вина ніколи не буває зарано. Це ж нектар богів. Моя єдина втіха.

— Усе твоє життя — одна довга суцільна втіха.

— І як я міг виховати жінку з такою волею, такими страшними самообмеженнями?

— Бо ти мене не виховував. Це робила мама.

Він меланхолійно хитає головою, вочевидь, забувши, скільки разів проклинав дружину, що покинула його, коли Лів була ще дитям, і як накликав усі кари Господні на її невірну голову. Іноді Лів думала, що після материної смерті, яка сталася шість років тому, пам'ять про їхній недовгий крихкий шлюб зазнала суттєвих змін, і ця нетерпима жінка, ця розпусниця, стара відьма, що отруїла душу

єдиної дитини, налаштувавши її проти батька, нині поставала в його очах майже Мадонною. Утім Лів не зважала на це. Вона відчувала й думала так само. Ідучи з життя, мати поступово перетворюється в спогадах на ідеал. У пам'яті лишаються її ніжні поцілунки, слова любові, дбайливі обійми. Кілька років тому вона вже слухала роздратовані тиради друзів щодо їхніх нав'язливих матерів — і зовсім їх не розуміла, наче ті промовляли корейською мовою.

— Її смерть зробила тебе жорсткою.

— Просто я не закохуюся в кожну особу протилежної статі, якій трапилося продати мені банку томатних консервів.

Вона вже зазирнула в усі шухляди, шукаючи кавові фільтри. Наскільки охайним було її власне житло, настільки ж заха́раченим, повним безладу був дім її батька.

— Нещодавно в «Свинячій ніжці» я зустрів Джасмін, — підбадьорюється татко. — Яка ж вона шикарна дівчина. Питала про тебе.

Лів нарешті знаходить паперові фільтри, спритно розгортає один і засипає каву.

— Та невже?

— Вона одружується з іспанцем. Він схожий на Еррола Флінна і не зводить з неї очей. Уяви собі, я теж від неї очей відірвати не міг. Коли вона йде, її стегна колихаються так, що просто гіпнотизують. А він дуже піклується про неї й дитину. Чиюсь чужу дитину, гадаю. Вони збираються жити в Мадриді.

Лів наливає горнятко кави та простягає батькові.

— Чому ти більше не бачишся з нею? Ви дві були такими гарними подругами, — дивується він.

Дівчина знизує плечима.

— Люди розходяться.

Вона не може розповісти, що це далеко не вся причина. Ніхто не розкаже, як це — пережити свого чоловіка, коли відчуваєшся настільки розбитою, що можеш лише спати, без кінця спати, і часом саме лише пробудження вимагає стількох зусиль, що важніють повіки, і кожен прожитий день — наче подвиг Геракла. Ти починаєш без будь-якої причини ненавидіти подруг. Щоразу як хтось із них стукає у твої двері чи переходить вулицю, щоб обійняти тебе і сказати, що їй дуже, дуже шкода, ти дивишся на неї, її чоловіка, їхніх маленьких діточок і сама дивуєшся лютим

заздрю, що раптом охоплюють тебе. Як таке можливе, що вони живуть, а Девід ні? Як сталося, що цей нудний опасистий Річард із друзями з Сіті та гольфом у вихідні, цілковито байдужий до всього, що виходить за рамки його обмеженого світу, живий, а Девід — блискавичний, люблячий, щедрий, пристрасний Девід мав померти? Як може недоумок Тім плодитися, приводячи у світ нові покоління маленьких недоумкуватих Тімів, коли незвичайний розум Девіда, його доброта, його поцілунки назавжди стерті з лиця Землі?

Лів пригадує, як мовчки ридала, замикаючись у ванній, нічого не пояснивши цілій кімнаті людей. Вона розуміла очевидну грубість такої поведінки, але нічого не могла з собою вдіяти. Минули роки, перш ніж вона навчилася споглядати чужу радість, не оплакуючи при цьому власну втрату.

Наразі гніву більше немає. Та вона все одно вважає за краще спостерігати родинне щастя на відстані, бажано в малознайомих людей, наче щастя — це наукова теорія, підтвердження якої приносить їй моральне задоволення.

Вона більше не бачиться з колишніми подругами, усілякими Черрі та Джасмін. Усіма, хто міг пам'ятати дівчину, якою вона колись була. Усе це важко пояснити, і, на її думку, це не робить їй особливої честі.

— Що ж, гадаю, тобі слід побачитися з нею перед її від'їздом. Я так любив спостерігати, як ви дві гуляєте разом — парочка юних богинь.

— Коли ти збираєшся зателефонувати Керолайн? — питає вона, змахуючи крихти з обідраного соснового кухонного столу і відтираючи сліди червоного вина.

— Вона не говоритиме зі мною. Учора ввечері я залишив чотирнадцять повідомлень на її мобільному.

— Тобі слід припинити спати з іншими, тату.

— Знаю.

— І ще треба підзаробити грошень.

— Знаю.

— А також тобі не завадить одягтися. Якби я на її місці повернулася додому й побачила тебе в такому вигляді, я б розвернулася й пішла геть.

— На мені її пеньюар.

— Я так і зрозуміла.

— Він усе ще зберігає її аромат, — з виразом глибокої трагедії він вдихає запах рукава Керолайн, і на його очах проступають сльози. — Що накажеш мені робити, якщо вона не повернеться?

Лів завмирає, і її обличчя миттєво стає жорстким. Вона питає себе, чи пам'ятає батько, який сьогодні день. Потім дивиться на змарнілого чоловіка, що натягнув пеньюар своєї коханки, на блакитні вени, що гордо проступають на його зморшкуватій шкірі, і відвертається до мийки.

— Знаєш що, тату? Я точно не порадниця в таких справах.

13

Старий боязко опускається на стілець і тяжко зітхає, наче кілька кроків по кімнаті коштували йому неабияких зусиль. Його син, тримаючи старого під лікоть, дивиться на нього з тривогою.

Трохи зачекавши, Пол Маккаферті переводить погляд на Міріам, свою секретарку.

— Бажаєте чаю або кави? — питає вона.

Старий коротко хитає головою.

— Ні, дякую вам.

Його погляд недвозначно каже: «Може, вже перейдемо до справи?»

— Як бажаєте, — позадкувавши, Міріам виходить із маленького кабінету.

Пол розкриває папку і кладе руки на стіл, відчуваючи на собі пильний погляд містера Новицькі.

— Що ж, я запросив вас сьогодні, адже маю новини. На самому початку, коли ви звернулися до мене, я попереджав, що справа може виявитися складною через брак доказів походження картини. Як вам відомо, більшість галерей неохоче розлучаються з експонатами, якщо немає неспростовного підтвердження...

— Я чітко пам'ятаю цю картину. — Старий підіймає руку.

— Я знаю. І вам відомо, що галерея, яка нас цікавить, не поспішала йти нам назустріч, попри наявність білих плям в обґрунтуванні їхніх прав на картину. Справа ускладнюється тим, що згаданий твір різко зріс у ціні. Тож розв'язати її нелегко, особливо зважаючи на те, що у вас немає точного зображення картини.

— Як я можу описати такий малюнок детально? Мені було десять, коли нас вигнали з будинку. Десять років. От ви змогли б описати, що висіло на стінах у ваших батьків, коли вам було десять?

— Ні, містере Новицькі, не зміг би.

— Хіба ми тоді знали, що нам більше не дозволено буде повернутись до власного будинку? Це безглуздя, вся ця система. Чому я мушу доводити, що в нас щось украли? Після всього, через що нам довелося пройти...

— Татку, все вже позаду. — Син Джейсон кладе руку йому на плече, і старий неохоче стискає губи, наче зник, що його втішають.

— Про це я й хотів з вами поговорити, — продовжує Пол. — Я попереджав вас, що це не найпевніша справа. Під час нашої зустрічі в січні ви згадували про дружбу вашої матері з сусідом, Артуром Боманом, який згодом переїхав до Америки.

— Так. Вони були добрі сусіди. Я знаю, що він бачив картину в нас у будинку. Він багато разів заходив до нас. Я грав у м'яч із його дочкою... але він помер. Я казав вам, що він помер.

— Що ж, мені вдалося знайти живих членів його родини. І його онука Анна-Марі переглянула родинні альбоми і в одному з них знайшла оце, — Пол виймає з теки аркуш і кладе його на стіл перед містером Новицькі.

Чорно-біла фотокопія не ідеальна, але дуже чітка. На тісному дивані з добре натягнутою оббивкою вместилися родина. Жінка зі скупюю усмішкою міцно тримає на колінах маля з намистинками-оченятами. Чоловік із густими вусами відкинувся на дивані, поклавши руку вздовж спинки. Хлопчик усміхається повним ротом, у якому бракує одного зуба. А позаду них на стіні висить картина з зображенням молодої танцівниці.

— Це воно, — тихо промовляє містер Новицькі, підіймаючи скрючену артритом руку до губ. — Наш Дега.

— Я перевірів інформацію в банку зображень, а потім у Фонді Едгара Дега. Я надіслав цю фотографію їхнім адвокатам разом зі свідченням дочки Артура Бомана, де сказано, що вона теж пам'ятає, що бачила цю картину в домі ваших батьків і чула розповідь вашого тата, як він придбав її.

Пол робить паузу.

— Але це ще не все, що пам'ятає Анна-Марі. Вона каже, що після втечі ваших батьків Артур Боман проникнув якось уночі до

їхнього помешкання, аби винести звідти те цінне, що могло лишитися. Як потім він розповів дружині, бабусі Анни-Марі, спершу йому здалося, що він прийшов вчасно: квартира виглядала неторканою. Лише йдучи, він помітив відсутність картини. За її словами, все решта було на місці, тож він вирішив, що ваші батьки прихопили картину з собою. А оскільки ви почали листуватися лише кілька років по тому, тема картини ніколи не спливала.

— Ні, — каже старий, не зводячи очей з фотографії. — Ні. В нас нічого не було. Лише дві обручки моєї матері.

Його очі наповнюються сльозами.

— Можливо, нацисти призначили картину для себе. Існують докази систематичного вилучення видатних творів мистецтва за часів фашизму.

— Це був пан Дрешлер. Він на них доніс. Я завжди знав, що він на них доніс. А ще називав мого батька своїм другом! — Руки старого на колінах починають тремтіти. Цілком звична реакція, незважаючи на те що минуло понад шістьдесят років. Більшість клієнтів, із якими працює Пол, здатні пригадати картини та події 40-х років краще, ніж пам'ятають, як дісталися його офісу.

— Що ж, так, ми ознайомилися з записами пана Дрешлера і знайшли певну кількість підозрілих угод із німцями, одна з яких стосується безпосередньо картини Дега. Неясно, якої саме картини, але сама дата угоди і те, що на той час у вашій місцевості не могло бути багато творів Дега, суттєво зміцнює вашу позицію.

Старий повільно обертається до сина. «Бачиш?» — промовляє його обличчя.

— І, містере Новицькі, вчора ввечері я отримав відповідь від галереї. Бажаєте, щоб я зачитав вам її?

— Так.

Шановний містере Маккаферті,

у світлі нових наданих Вами свідчень і з огляду на слабкі місця в історії надходження до нас цієї картини, а також страждання, яких зазнала родина містера Новицькі, ми вирішили не оскаржувати його претензій на полотно Дега «Femme, dansant»¹. Довірчі власники галереї наказали своїм адвокатам припинити

¹ «Танцівниця» (фр.).

процес, і ми чекаємо Ваших розпоряджень стосовно передачі фізичного об'єкта.

Пол чекає.

Старий неначе замислився. Нарешті він підводить очі.

— Вони повернуть її?

Пол киває. Він не може втриматися від усмішки. Це була довга й заплутана справа, розв'язавши яку, він відчув справжнє блаженство.

— Вони справді повернуть її нам? Вони згодні, що в нас її викрали?

— Вам треба лише повідомити їх, куди надіслати картину.

Настає довга тиша. Джейсон Новицькі відриває погляд від батька і розкритими долонями витирає сльози з очей.

— Пробачте, — каже він. — Не знаю, що зі мною...

— Це природно, — Пол виймає зі столу пачку серветок і просягає йому. — Такі події завжди викликають емоції. Адже йдеться не лише про саму картину.

— Минуло стільки часу. Втрата нашого Дега була мені постійним нагадуванням про те, чого мій батько, бабуся й дідусь натерпілися в часи війни. І я не до кінця вірив, що ви... — його щоким спалахують. — Це неймовірно. Відшукати родину того чоловіка! Мені казали, що ви добре знаєте свою справу, але...

Пол хитає головою.

— Я лише виконую свою роботу.

Вони з Джейсоном дивляться на старого, який усе не зводить очей з фотографії картини. Здається, він навіть зменшився в розмірах, наче події останніх кількох десятиліть упали на нього всією своєю вагою. Та сама думка одночасно вражає обох.

— Усе гаразд, тату?

— Містере Новицькі?

Старий трохи випростується, наче щойно згадав про їхню присутність. Його рука лежить на фотографії.

Пол знову сідає за стіл, тримаючи ручку між пальцями двох рук.

— Отже. Стосовно повернення картини. Я можу порекомендувати вам компанію, що спеціалізується на перевезенні творів мистецтва. Потрібен транспортний засіб з високим рівнем захисту, клімат-контролем і пневматичною підвіскою. І ще я рекомен-

дую застрахувати картину, перш ніж вона прибуде до вас. Зайве нагадувати, що така картина...

— У вас є зв'язки в аукціонному домі?

— Перепрошую?

Колір потроху повертається до обличчя містера Новицькі.

— У вас є зв'язки в якому-небудь аукціонному домі? Я нещодавно розмовляв з одним, але там зажадали втридорога. Двадцять відсотків, здається. Плюс податок. Це забагато.

— Ви... ви хочете оцінити її для страхування?

— Ні. Я хочу продати її. — Старий, не дивлячись, відкриває свій потертий шкіряний гаманець і вкладає туди фотографію. — Вочевидь, зараз найкращий час для продажу. Іноземці купують усе підряд... — він зневажливо змахує рукою.

Джейсон вражено дивиться на батька.

— Але, тату...

— Увесь цей процес коштував чимало. Нам треба сплачувати рахунки.

— Але ти казав...

Містер Новицькі відвертається від сина.

— Ви не пошукаєте їхні контакти для мене? Звісно ж, випиште мені рахунок за ваші послуги.

Десь зовні грімають входні двері, і від удару здригаються фасади прилеглих будівель. Пол чує, як у сусідньому офісі приглушено розмовляє по телефону Міріам. Він ковтає і намагається говорити рівним голосом.

— Я зроблю це.

Усі надовго замовкають. Нарешті старий підіймається з місця.

— Що ж, це дуже добра новина, — каже він і натягнуто посміхається. — Справді, дуже добра. Широ вам дякую, містере Маккаферті.

— Нема за що, — каже він. А тоді встає й простягає руку на прощання.

Коли вони пішли, Пол Маккаферті знов опускається на стілець, закриває теку й заплющує очі.

— Не треба брати це близько до серця, — каже Джейні.

— Знаю. Я просто...

— Нас це не обходить. Ми тут лише для відновлення законності.

— Знаю. Але ж цей містер Новицькі весь час торочив про те, як його сім'я дорожила цією картиною, як вона символізує для нього все втрачене, і ось тепер...

— Забудь, Поле.

— У Департаменті цього ніколи не траплялося, — він встає і нервовими кроками міряє тісний кабінет Джейні. Нарешті він зупиняється біля вікна і визирає надвір. — Люди просто раділи, коли ми повертали їм їхній мотлох.

— Ти ж не хочеш назад до поліції.

— Звісно. Я лише кажу, що мене просто тіпає від кожної такої справи.

— Ну ж бо, ти щойно заробив нам гроші, розплутавши складний випадок, — я навіть не була впевнена, що ти впораєшся. А це також і гроші на твій переїзд, пам'ятаєш? Тож ми обоє маємо радіти. Ось. — Джейні підштовхнула до нього теку. — Це тебе трохи підбадьорить. Надійшло вчора ввечері. Виглядає зовсім нескладним.

Пол виймає документи. Жіночий портрет, зниклий після 1916 року, викрадення виявлено лише десять років тому в ході ревізії творчого доробку художника, здійсненої його живими нащадками. І тут же, на окремому аркуші — фото вищезгаданої картини, що сміливо красується на мінімалістичній стіні. Опублікована в глянцевому журналі кількарічної давнини.

— Перша світова війна?

— Термін давності тут явно не діє. Здається, все очевидно. З їхніх слів, вони мають свідчення, що картину вкрали німці під час війни і більше її ніколи ніхто не бачив. Кілька років тому хтось із членів родини відкриває старий глянцеви́й журнал і — вгадай, що бачить на центральному розвороті?

— Вони впевнені, що це оригінал?

— З неї ніколи не робили репродукцій.

Пол хитає головою. Ранкові події миттєво забуваються під стрімким напливом хвилювання.

— Ось і вона. Майже сто років по тому. Спокійно висить на стіні в якогось багатенького подружжя.

— У статті лише зазначено, що це в центральному Лондоні. У цьому *«Ідеальному будинку»* завжди так пишуть. Точної адреси не вказують, аби не заохочувати місцевих грабіжників. Та, гадаю, знайти буде неважко. Зрештою, там є прізвище власників.

Пол закриває теку. Перед його очима й досі стоять натягнута посмішка містера Новицькі та ошелешений погляд Джейсона — наче той уперше в житті бачить свого батька.

«Ви ж американець, так? — казав старий, уже коли вони були на порозі офісу. — Вам, мабуть, не зрозуміти».

Рука Джейні легко торкається його плеча.

— Як просуваються пошуки житла?

— Так собі. Усі гарні варіанти вже розібрали за готівку.

— Що ж, якщо хочеш трохи розвеселитися, ми можемо піти куди-небудь перекусити. Я не маю планів на вечір.

Пол змушує себе всміхнутися. Він намагається не зважати на те, як Джейні торкається свого волосся, на її майже болісну від надії посмішку. Він відступає.

— Я працюю допізна. Є кілька справ, з якими хочу розібратись. Але дякую. Завтра зранку відразу ж займуся новим випадком.

* * *

Лів повертається додому о п'ятій, приготувавши батькові їжу і пропилососивши нижній поверх будинку. Керолайн пилюсила рідко, тож, коли вона закінчила, перські килимові доріжки виглядали помітно яскравішими. Навколо неї в місті вирує теплий літній день, скрізь лунає шум дорожнього руху, і міцний дизельний запах підіймається від гудронового шосе.

— Привіт, Френ, — вітається вона біля парадного входу.

Жінка у вовняній шапці, попри спеку натягнутій по самі брови, киває у відповідь. Вона порпається в одному з пластикових пакетів, яких має незлічену кількість, переплечених між собою або складених один в один. Жінка без кінця перебирає їх та розкладає по-новому. Сьогодні вона пересунула свої дві коробки, вкриті блакитним брезентом, до відносного прихистку біля дверей сторожа. Попередній сторож роками поблажливо ставився до Френ і навіть тимчасово зберігав у неї надіслані бандеролі. Новий же, розповідає вона, коли Лів приносить їй каву, постійно погрожує прогнати її. Мовляв, мешканці скаржаться, що вона псує вигляд цілого кварталу.

— У вас була гостя.

— Що? А, так. Коли вона пішла? — Лів згадує, що не залишила ані записки, ані ключів. Вона питає себе, чи слід зазирнути до ресторану пізніше, аби переконатися, що в Мо все гаразд. Але, не

встигнувши так подумати, вона вже знає, що не піде. І навіть легшає на душі від думки, що дім чекає на неї мовчазним і порожнім.

Френ знижує плечима.

— Хочете випити? — питає Лів, відчиняючи двері.

— Чаю було б непогано, — каже Френ і додає: — Три шматочки цукру, будь ласка, — так наче Лів ніколи не робила цього раніше.

А тоді з виглядом особи, якій ще є чим зайнятись, окрім як стояти й п'яткати, жінка повертається до своїх пакетів.

* * *

Щойно відчинивши двері, вона відчуває запах диму. Біля скляного кавового столика на підлозі, схрестивши ноги, сидить Мо, однією рукою гортаючи книжку в м'якій палітурці, другою тримаючи цигарку над білим блюдцем.

— Привіт, — кидає вона, не підіймаючи очей.

Лів так і застигає з ключем у руці, дивлячись на неї.

— Я... я гадала, ти пішла. Френ сказала, що тебе вже немає.

— О. Ця леді внизу? Так і є. Я щойно повернулася.

— Повернулася звідки?

— З денної зміни.

— Ти працюєш у денну зміну?

— У будинку престарілих. Сподіваюсь, я не дуже турбувала тебе сьогодні вранці. Намагалася піти безшумно. Боялася, що, копірсаючись у шухлядах, можу ненароком розбудити тебе. Підйом о шостій убиває будь-яку гостинність.

— Ти копірсалася в шухлядах?

— Ти не лишила ключа.

Лів хмуриє брови. Вона відчуває, що на пару кроків відстає в цій розмові. Мо відкладає книжку і повільно каже:

— Мені довелося провести невеличкі розкопки, доки я знайшла у твоєму столі запасний ключ.

— Ти лазила в мій стіл?

— Це перше місце, що спало мені на думку. — Мо перегортає сторінку. — Усе гаразд. Я поклала його назад.

І, зітхаючи, додає:

— Ти ж так любиш, коли все на своїх місцях.

Вона повертається до читання книжки — Девідової книжки, як зауважує подумки Лів, дивлячись на палітурку. Це добряче по-

тертий «Вступ до сучасної архітектури» видавництва «Пінгвін», одна з його улюблених. Лів і досі пригадує, як він читав її, розлігшись на дивані. І їй до кольок нестерпно бачити цю книжку в чужих руках. Лів кладе сумку і йде на кухню.

Гранітні поверхні всипані крихтами. На столі стоять два кухлі з підсохлими всередині коричневими кільцями. Біля тостера лежить упаковка нарізаного білого хліба, сплюснута й напіввідкрита. Використаний чайний пакетик пристав до стінки раковини, а зі шматка масла стирчить ніж, наче з грудей мерця.

Хвилину Лів зволікає, а потім починає прибирати. Змахує рештки їжі до сміттового кошика, відправляє чашки й тарілки до посудомийної машини. Натискає кнопку, щоб розсунути стелю, і коли та вже повністю відкрита, за допомогою іншою кнопки відчиняє скляний дах, змахуючи руками, аби швидше позбутися запаху диму.

Обернувшись, вона бачить на порозі Мо.

— У будинку не можна палити. Просто не можна, — каже вона. Чомусь у її голосі прорізаються панічні нотки.

— О. Звісно. Я й не збагнула, що в тебе є тераса.

— Ні. На терасі теж не можна. Будь ласка. Просто не треба тут палити.

Мо кинула погляд на кухонні поверхні, які, наче одержима, терла Лів.

— Гей, я приберу там перед тим, як піду. Чесно.

— Нічого, все гаразд.

— Навряд чи, якщо ти так казишся. Слухай, припини. Я приберу свій безлад. Чесне слово.

Лів зупиняється. Вона розуміє, що перегнула палицю, але нічого не може з собою вдіяти. Їй просто хочеться, аби Мо пішла.

— Я маю віднести Френ чаю, — каже вона.

Прямуючи на перший поверх, Лів чує, як пульсує кров у скронях.

Коли вона повертається, все вже прибрано. По кухні безшумно рухається Мо.

— Я, мабуть, трохи лінива, щоб прибрати за собою одразу, — вибачається вона, коли входить Лів. — Усе це прибирання — за старими, за відвідувачами в ресторані... Коли робиш це постійно на роботі, мимоволі повстаєш проти цього вдома.

Лів намагається не заводитися через це «вдома». А тоді вона відчуває ще один запах, окрім диму. І помічає ввімкнену духовку.

Вона схиляється, зазираючи всередину, і бачить свій французький таріль для запікання, на поверхні якого скипає сирна маса.

— Я приготувала нам вечерю. Макаронна запіканка. Просто змішала те, що вдалося придбати в магазині на розі. Хвилин за десять буде готове. Я збиралася повечеряти пізніше, але якщо вже ти тут...

Лів навіть не може пригадати, коли востаннє вмикала духовку.

— О! — каже Мо і тягнеться по кухонні рукавиці. — І ще телефонували з муніципалітету.

— Що?

— Так. Казали щось про місцевий податок.

Лів відчуває, як засмоктало під грудьми.

— Я представилася тобою, тож вони розповіли мені, скільки ти заборгувала. Кругленька сума. — Мо простягає їй папірець із записаною цифрою.

Не встигає Лів заперечити, як Мо додає:

— Я мала переконатися, що вони не помилилися номером. Думала, може, вони тебе з кимось сплутали.

Лів приблизно здогадувалася, про яку суму йдеться, та все одно бачити її на папері стає справжнім потрясінням. Вона відчуває, як дивиться на неї незвично мовчазна Мо, і знає, що та здогадалася про все.

— Гей. Сідай-но. На повний шлунок усе завжди виглядає трохи краще.

Вона відчуває, як її саджають за стіл. А потім Мо відчиняє духовку, і кухнею розливається незвичний запах домашньої їжі.

— А як ні, то принаймні ми чудово побенкетуємо.

Їжа виявляється смачною. Лів з'їдає цілу тарілку і сидить, тримаючись обома руками за живіт і питаючи себе, чому її так здивувало, що Мо вміє готувати.

— Дякую, — каже вона Мо, яка наминає залишки власної порції. — Було дуже смачно. Не пам'ятаю, коли я востаннє стільки їла.

— Нема за що.

«А тепер ти маєш піти». Слова, що останні двадцять чотири години були в неї на язика, все ніяк не наважуються зірватись.

Вона не хоче, аби Мо йшла просто зараз. Не хоче залишитися на-
одинці з цими людьми, що діймають її з приводу заборгованості,
з останніми попередженнями й власними неконтрольованими
думками. Вона відчуває раптову вдячність за те, що сьогодні ввечері їй буде з ким поговорити — не доведеться проживати цей
день на самоті.

— Отже, Лів Вортінг. Те, що ти казала про покійного чоловіка...
Лів кладе ніж і виделку.

— Не будемо краще про це.

Вона відчуває, що Мо не зводить з неї очей.

— Гаразд. Жодних мертвих чоловіків. Тоді — як щодо хлопців?

— Хлопців?

— Після... Того-Кого-Не-Можна-Згадувати... було щось серйозне?

— Ні.

Мо бере з краю тарілки шматочок сиру.

— А безрозсудні оргії?

— Жодної.

Мо скидає голову.

— Так-таки жодної? І давно вже?

— Чотири роки, — бурмоче Лів.

Вона бреше. Була одна пригода три роки тому, після того як
друзі (звичайно ж, із найкращих міркувань) наполягли, що вона
має «рухатися далі». Наче Девід був якоюсь перепорою в неї на
шляху. Аби зважитися на це, вона напилася майже до забуття,
а потім ридала величезними огидними сльозами від почуттів горя,
провини й відрази до самої себе. Той чоловік — вона навіть не
могла пригадати його імені — ледь не зітхнув з полегшенням,
коли вона сказала, що йде. Навіть тепер, згадуючи той випадок,
вона відчуває холодний сором.

— За чотири роки — геть нічого? А тобі... скільки? Тридцять?
Це щось на кшталт ритуального самоспалення? Що ж ти робиш,
Вортінг? Бережеш себе для потойбічного життя з містером По-
кійником?

— Я Голстон. Лів Голстон. І... я просто... не зустріла нікого, з ким
хотіла би... — Лів вирішує змінити напрямок розмови. — Гаразд,
а як щодо тебе? Є який-небудь гарненький емо з суїцидальними
схильностями? — захищаючись, вона автоматично переходить на
в'дливий тон.

Мо тягнеться до цигарок і одразу ж відсмикує руку.

— У мене все гаразд.

Лів чекає.

— У мене домовленість.

— Домовленість?

— З Раніком, сомельє. Раз на пару тижнів ми зустрічаємося для технічно повноцінного, але цілком бездушного сексу. Коли ми починали, він був зовсім ніякий, але тепер потроху набуває вправності, — Мо ковтає ще один шматочок сиру. — Та все одно він дивиться забагато порно. Таке завжди помічаєш.

— Жодних серйозних стосунків?

— Мої батьки припинили розмови про онуків десь на межі століть.

— О Боже. Ти нагадала мені: я обіцяла зателефонувати татові.

Раптом у Лів виникає ідея. Вона встає й тягнеться до сумочки.

— Гей, що скажеш, якщо я зганяю до магазину й візьму пляшечку вина?

«Це буде чудово, — каже вона собі. — Потеревенимо про батьків і людей, яких я не пам'ятаю, і про коледж, і про роботи Мо, а я відволікатиму її від теми сексу, і, перш ніж я встигну озирнутися, настане завтра, і я знов почуватимусь удома як завжди, і до наступних роковин буде ще цілий рік».

Мо відсуває стілець.

— Я пас, — каже вона, вишкрябуючи тарілку. — Я маю перевдягтись — і знов у бій.

— У бій?

— Працювати.

Лів уже взялася за гаманець.

— Але ж... ти казала, що щойно повернулася звідти.

— З денної зміни. А тепер маю вирушати на вечірню. Десь хвилин за двадцять, — вона підбирає й сколює волосся. — Вимий посуд, гаразд? І нічого, якщо я знову візьму цей ключ?

Недовге відчуття блаженства після вечері миттєво зникає, лускає, наче мильна булька. Лів сидить за напівприбраним столом, слухаючи, як щось нерозбірливо наспівує Мо, як вона вмивається й чистить зуби в гостьовій ванній, як тихо починає за собою двері спальні.

Лів кричить нагору:

— Як гадаєш, вам сьогодні на вечір люди не потрібні? Я маю на увазі... я можу допомогти. Мабуть. Я впевнена, що впораюся з роботою офіціантки.

Відповіді немає.

— Я колись працювала в барі.

— Я теж. Допрацювалася до того, що кортіло всадити ніж ко-мусь в око. Навіть більше, ніж у ресторанному залі.

Мо повертається до передпокою, вдягнена в чорну сорочку і шкіряну куртку, тримаючи під рукою згорнутий фартух.

— Побачимось пізніше, чувиho, — гукає вона на прощання. — Звісно, якщо мені не пощастить з Раніком.

І вона йде. Світ живих, що розкинувся вниз, знов затягує її до себе. І коли відлуння її голосу остаточно стихає, тиша Скляного будинку густою важкою пеленою огортає Лів, і з дедалі більшим відчуттям паніки вона розуміє, що її дім, її рай от-от зрадить її.

Розуміє, що не зможе провести цей вечір удома на самоті.

14

Ось кілька місць, де не слід випивати на самоті, якщо ви жінка.

1. «Базуказ»: колись тут був «Білий кінь», тихий паб на розі навпроти кав'ярні, повний продавлених оббитих плюшем лав і декору у вигляді мідних деталей кінської зброї. Роками непоновлювана вивіска наполовину потьмяніла через обсипану стару фарбу. Тепер же тут під неоновими вогнями — справжнісіньке кубло розпусти, куди ночами навідуються бізнесмени, а після півночі з дверей виходять дівки на високих платформах, із товстим шаром макіяжу на натягнутих обличчях, щоб випалити цигарку та вголос поскаржитися на свої чайові.

2. «У Діно»: місцевий винний бар, що протягом дев'яностих не мав відбою від клієнтів, переродився в заплывану, засмічену ідальню, де вдень збираються молоденькі матусі. Після восьмої вечора тут іноді проводяться серії експрес-побачень. Решту часу, окрім п'ятниць, вікна бару заввишки в цілу стіну відкривають очам відверто, жалюгідно порожню залу.

3. Будь-який зі старих пабів на задвірках по той бік ріки, куди невеличкими групами стягуються обурені життям місцеві мешканці — чоловіки, що курять самокрутки, вигулюють пітбулів із млявими очима й витріщаються на самотню даму в пабі, як мулла на жінку, що надумала розгулювати в бікіні.

4. Будь-який з нових набитих під зав'язку генделіків уздовж ріки, де повно молодших за тебе людей, здебільшого дружніх і сповнених веселощів, із наплічниками з емблемою «Епл-Мак» і в товстих чорних окулярах, — у такому товаристві почуватимешся навіть більш самотньо, ніж сидючи в чотирьох стінах.

Лів ненадовго замислюється про те, щоб узяти пляшечку вина й принести додому. Та щоразу, уявляючи, як сидить у цій порожній білій кімнаті сама, відчуває приплив ірраціонального страху. Телевізор дивитись вона не хоче, бо останні три роки показали, що в цей вечір слід чекати своєрідних жартів: буденна легка комедія до болю несподівано обернеться вбивством чоловіка, а передачу про живу природу буде перервано раптовою звісткою про чиюсь смерть. Вона не хоче весь вечір простояти перед картиною, пригадуючи той день, коли вони вдвох придбали її, і бачити в обличчі «Дівчини» любов і повноту життя, які колись відчувала сама. Не хоче знов перебирати їхні з Девідом фотографії, тужливо й безнадійно усвідомлюючи, що ніколи більше так не покохає. І знати, що, пам'ятаючи до дрібниць, як збираються зморшки навколо його очей або як тримає кухоль його рука, вона вже не може скласти його образ до купи.

Вона хоче уникнути найменшої спокуси зателефонувати йому, як робила в перший рік після його смерті, в нав'язливому бажанні почути його голос на автовідповідачі. Тепер ця втрата стала невід'ємною частиною її самої, незручним тягарем, який вона ніяк не може кинути. Невидимий нікому, він ледь відчутно змінює все її щоденне життя. Але сьогодні річниця його смерті — саме час ударити лихом об землю.

А тоді вона пригадує слова однієї жінки, почуті на вчорашній вечері: «Коли моя сестра хоче кудись піти, і щоб до неї не клеїлися, то йде до гей-бару. Прикольно». Менш ніж у десяти хвилинах ходи саме є один гей-бар. Сотні разів вона проходила повз

нього, навіть не поцікавившись, що ховається за захисними ґратами на вікнах. Ніхто не домагатиметься її в гей-барі. Лів бере свій жакет, сумку та ключі. Принаймні в неї є план.

— Знаєш, це якось тупо.

— Це сталося лише раз. Кілька місяців тому. Та в мене таке враження, ніби вона й досі не може цього забути.

— Це тому, що ти був НА ВИСОТІ, — Грег, усміхаючись, витирає черговий скляний кухоль і ставить його на полицю.

— Ні... Ну, може, й так, — каже Пол. — Серйозно, Грегу. Щоразу як вона дивиться на мене, я почуваюся винним. Наче... наче дав обіцянку, яку не в змозі виконати.

— Пам'ятаєш золоте правило, братику? Ніколи не гидь під власними дверима.

— Я був п'яний. Це сталося тієї ночі, коли Леоні повідомила, що вони з Джейком переїздить до Мітча. Я був...

— Ти втратив пильність, — голосом телеведучого каже Грег. — Твоя шефіня обрала момент, коли ти був особливо вразливий, напоїла тебе й затягла в ліжко. А тепер ти відчуваєш, що тобою скористалися. Зачекай-но...

Він іде обслуговувати відвідувача. Увечері в четвер у барі людно. Усі столики зайняті, на місце тих, хто йде, одразу прибувають інші, гучний гамір дружньої бесіди перебиває музику. Пол збирався після роботи піти додому, але йому так рідко випадала нагода побачитися з братом, та ще й випити при цьому кілька чарок, що змарнувати її він не міг. Хай навіть доведеться уникати зорового контакту з сімдесятьма відсотками відвідувачів.

Подзенькуючи монетами, Грег повертається до Пола.

— Слухай, я знаю, як це звучить. Але вона чудова жінка. І я з жахом думаю, що доведеться повсякчас відбиватися від неї.

— Знаєш, бути тобою — відстій.

— Наче ти розумієш.

— Бо ніхто не спробує підчепити тебе, доки ти з кимось. Принаймні не в гей-барі. О ні, — Грег відставляє на полицю ще один кухоль. — Слухай, чому б тобі просто не посадити її й не сказати, що насправді вона прекрасна людина, *бла-бла-бла*, та в цьому плані вона тебе не цікавить?

— Бо це повна дурня. Ми ж тісно співпрацюємо і все таке.

— А це не дурня? Усе це: «Ну, Поле, перепихнемося нашвидку, щойно закінчиш».

Щось на іншому кінці бару привертає увагу Гріга.

— Ох ти ж. Здається, комусь тут дуже весело.

Краєм ока Пол спостерігає за нею весь вечір. Від початку вона поводитися дуже стримано, і Пол припустив, що вона на когось чекає. Зараз дівчина намагається видертись на барний стілець, та незграбно осідає після другої спроби. Відкинувши волосся з очей, незнайомка вдивляється в барну стійку, наче збираючись долати Еверест. Потім підштовхує себе нагору й приземляється на стілець, виставивши перед собою руки, аби зберегти рівновагу. Дівчина важко кліпає очима, наче не може повірити, що нарешті зробила це. А тоді повертається обличчям до Гріга.

— Перепрошую? Можна мені ще вина? — вона простягає порожній келих.

Грег переводить веселий, та водночас втомлений погляд на Пола, а потім кудись убік.

— За десять хвилин зачинаємось, — каже він, перекинувши рушник через плече. Він добре ставиться до тих, що напідпитку. Пол ніколи не бачив, щоб у його брата уривався терпець. Як сказала б їхня матір, вони схожі, як день і ніч.

— То в мене десять хвилин, щоб його випити? — на мить дівчина припиняє всміхатися.

Вона не схожа на лесбіянку. Утім у наш час їх майже не відрізнити. Пол не каже цього братові — той лише розсміється і зауважить, що Пол надто довго працював у поліції.

— Любонько, я не хочу бути грубим, але ще один келих — і я почну за вас хвилюватись. А я дуже, дуже не люблю закінчувати зміну, хвилюючись за наших гостей.

— Маленький келих, — каже вона з усмішкою, якій неможливо опиратися. — Узагалі-то, зазвичай я не п'ю.

— Еге ж. От саме такі гості й завдають хвилювань.

— У мене... — Її очі звужуються. — У мене був важкий день. Справді важкий. Будь ласка, можна мені ще келих? А потім можете викликати мені гарне респектабельне таксі з гарної респектабельної фірми, я приїду до себе й вирублюсь, а ви підете додому, не хвилюючись про мене.

Він дивиться на Пола й зітхає.

«Бачиш, із чим доводиться мати справу?»

— Один маленький келих, — погоджується він. — Зовсім маленький.

Її усмішка блякне, очі примружуються, і вона схиляється до ніг, шукаючи сумочку.

Пол обертається обличчям до бару, перевіряючи повідомлення на своєму телефоні. Завтра ввечері його черга забирати Джейка, і хоча його стосунки з Леоні наразі далекі від приятних, у глибині душі він усе одно переживає, що вона знайде причину скасувати свої справи.

— Моя сумочка!

Він швидко підводить очі.

— Моя сумочка зникла! — дівчина зісковзнула зі стільця й оглядає підлогу, однією рукою тримаючись за барну стійку. Коли вона підіймає голову, її обличчя зовсім бліде.

— Ви брали її до дамської кімнати? — Грег перехилиється через стійку.

— Ні. — Її погляд стрибає баром. — Вона була під стільцем.

— Ви лишили сумку під стільцем? — скрикує Грег. — Ви що, попереджень не читаете?

Скрізь у барі розвішені таблички: «Не залишайте сумку без уваги: в цьому районі орудують злодії». Пол може налічити три такі, не встаючи з місця.

Вона й справді не читала.

— Мені дуже шкода. Але тут дійсно неспокійно.

Погляд жінки перестрибує між ними двома, і, хоча вона дуже напідпитку, вона явно здогадується, що вони можуть про неї думати. *«П'яна дурепа»*.

Пол береться за телефон.

— Я зателефоную копам.

— І скажете, що я здуру лишила сумку під стільцем? — вона затуляє обличчя руками. — О Боже мій. А я щойно зняла дві сотні фунтів на сплату місцевого податку. Повірити не можу. Дві. Сотні. Фунтів.

— У нас уже двічі цього тижня були крадіжки, — каже Грег. — Все чекаємо, доки встановлять камеру спостереження. Це наче пошесть якась. Мені дійсно шкода.

Вона підіймає очі й витирає обличчя. З її грудей виринається довге уривчасте зітхання. Вона явно намагається не розридатися. Келих вина стоїть неторканий на барній стійці.

— Я дуже шкодую. Та, боюсь, я не зможу розплатитися.

— Не думайте про це, — каже Грег. — Так, Поле, ти телефонуєш копам. А я піду принесу їй кави. Гаразд. Пані й панове, робочий час скінчився. Будь ласка...

З'ясувалося, що місцева поліція не виїжджає на зникнення сумочок. Вони повідомляють жінці на ім'я Лів номер кримінальної справи і збираються надіслати листа в рамках підтримки постраждалих від злочинів. Обіцяють вийти на зв'язок одразу, як щонебудь знайдуть. Усім очевидно, що на останнє поліція не розраховує.

Коли дівчина кладе слухавку, в барі давно немає ні душі. Грег відмикає двері, щоб випустити їх, і Лів тягнеться по жакет.

— У мене мешкає гостя. Вона має запасний ключ.

— Хочете зателефонувати їй? — Пол пропонує свій телефон.

Вона дивиться на нього порожніми очима.

— Я не знаю її номера. Але знаю, де вона працює.

Пол чекає.

— Це ресторан, хвилин за десять ходи звідси. У напрямку Блек-фраєрз.

Дванадцята ніч. Пол дивиться на годинник. Він утомився, а завтра вранці о пів на восьму треба забрати сина. Але ж не можна гупої ночі відпустити п'яну жінку, яка добру годину лише намагалася вгамувати сльози, блукати вуличками південного берега.

— Я піду з вами, — каже він.

Він перехоплює її застережливий погляд і бачить, що вона явно збирається відмовитися. Грег торкається її руки.

— Усе гаразд, любонько. Він колишній коп.

Пол відчуває на собі оцінювальний погляд. У жінки під оком розпливлася туш, і він бореться з бажанням витерти її.

— Я готовий поручитися за його добру вдачу. Він генетично запрограмований рятувати людей. Такий собі сенбернар, тільки в людській подобі.

— Еге. Красно дякую, Грегу.

Дівчина натягує жакет.

— Якщо вам справді не важко, це було б дуже мило з вашого боку.

— Я зателефоную тобі завтра, Поле. І щастить вам, міс Лів. Сподіваюся, все владнається.

Грег чекає, доки вони підуть, а тоді зачиняє й замикає двері закладу.

Звук їхніх швидких кроків лунає порожніми кам'янистими вулицями, відбиваючись від стін мовчазних будівель навколо. Почало дощити, і Пол глибоко засовує руки до кишень, втягнувши шию в комір. Вони проминають двох молодиків у толстовках, і він відчуває, як жінка тулиться ближче до нього.

— Ви заблокували ваші картки? — питає він.

— О, ні, — вона ледь не зомліває від свіжого повітря. У неї пригнічений вигляд, і час від часу вона спотикається на ходу. Пол готовий простягти їй руку, та не впевнений, що жінка за неї візьметься. — Про це я не подумала.

— Пам'ятаєте, які у вас картки?

— Одна «Мастеркард» і одна «Баркліз».

— Стривайте. Я знаю декого, хто може допомогти. — Він набирає номер. — Шеррі?.. Вітаю. Це Маккаферті... Так, чудово, дякую. Усе гаразд. А в тебе? — Він чекає. — Слухай — чи не зробиш мені ласку? Не скинеш номери, куди телефонувати щодо викрадених банківських карток? «Мастеркард» і «Баркліз». У подружки щойно поцупили сумочку... Так. Дякую, Шеррі. Передавай вітання хлопцям від мене. О так, невдовзі побачимось.

Він набирає надісланий номер і передає їй слухавку.

— Копи, — пояснює він. — Світ тісний.

А тоді мовчки йде поряд, доки вона пояснює оператору свою ситуацію.

— Дякую, — каже вона, повертаючи йому слухавку.

— Жодних проблем.

— Я б усе одно здивувалася, якби їм вдалося щось із них зняти, — сумно всміхається Лів.

Вони вже біля ресторану іспанської кухні. Вікна не світяться, усе замкнено. Він, згинаючись, проходить у двері, а вона вдивляється крізь вікно, ніби намагаючись упіймати хоч якусь віддалену ознаку життя.

Пол дивиться на годинник.

— Зараз чверть по дванадцятій. Вони, мабуть, уже зачинилися на сьогодні.

Лів стоїть і кусає губи. А тоді відвертається від нього.

— Напевне, вона в мене. Будь ласка, чи не можу я ще раз скористатися вашим телефоном?

Він віддає їй телефон, і вона тримає його у світлі натрієвих ламп, аби краще бачити екран. Він дивиться, як Лів натискає кнопки й відвертається, машинально розчісуючи пальцями волосся. Дівчина озирається через плече, швидко й невпевнено усміхається йому, і відвертається знову. Набирає другий номер, потім третій.

— Є ще хто-небудь, кому ви можете зателефонувати?

— Мій тато. Я щойно набирала його, але там теж ніхто не відповідає. Хоча, найімовірніше, він спить. А коли він спить, то й з гармати не розбудиш, — вона виглядає цілковито розгубленою.

— Послухайте... чому б мені не забронювати вам номер у готелі? Можете розрахуватися зі мною, коли заново отримаєте картки.

Лів завмирає на місці, закусивши губу. *Дві сотні фунтів*. Він пам'ятає, з яким відчаєм вона промовила ці слова. Вона явно не з тих, хто може дозволити собі номер у готелі в центрі Лондона.

Дощ підсилюється, і вода струмками дзюрчить по ринвах, плескаючи їм на ноги. Майже не встигнувши подумати, Пол каже їй:

— Знаєте що? Вже дуже пізно. Я живу хвилиною у двадцяти звідси. Може, заночуєте в мене і тоді вже обміркуєте все та приймете рішення? Якщо хочете, ми можемо все обговорити на місці.

Вона повертає йому телефон. Він бачить, як у ній відбувається коротка внутрішня боротьба. А тоді вона дещо насторожено посміхається і робить крок до нього.

— Дякую вам. І пробачте. Я... я справді не хотіла зіпсувати вечір ще кому-небудь.

Що більше вони наближаються до його квартири, то тихішою стає Лів. Він здогадується, що дівчина тверезіє і в глибині душі питає себе, на що вона щойно погодилася. Він думає, чи не чекає на неїдесь подружка. Дівчина гарна, але в такий спосіб, щоб не привертати чоловічої уваги: без макіяжу, волосся зіbrane у хвіст. Чи

це так у лесбіянок прийнято? Її шкіра в надто доброму стані як для людини, що постійно прикладається до чарки. А стрункі підтягнуті ноги й широкий крок явно свідчать про регулярні фізичні вправи. Та зараз вона йде поряд, схрестивши руки на грудях, ніби захищаючись.

Вони дістаються його квартири, невеличкого помешкання на другому поверсі над кафе на задвірках театрального кварталу, і він відчиняє двері, намагаючись триматися на пристойній відстані від дівчини.

Увімкнувши світло, Пол прямує до кавового столика. Прибирає з нього газети й чашку з-під ранкової кави, в ту мить побачивши власне помешкання очима сторонньої: дуже тісне, захащене довідниками, фотографіями та меблями. Дякувати Богові, хоч розкиданих шкарпеток і білизни немає. Він заходить на кухню, ставить чайник, подає дівчині рушник для її мокрого волосся й спостерігає, як вона невпевнено рухається кімнатою. Вигляд повних книжкових полиць і фотографій у шафі (він у формі в обнімку з Джейком, який широко усміхається) начебто заспокоїв її.

— Це ваш син?

— Ага.

— Схожий на вас. — Вона бере з полиці фотографію Пола з Джейком і Леоні, зроблену, коли хлопчикові було чотири роки. Вільною рукою дівчина й досі тримається за живіт. Він охоче запропонував би їй майку, та не хоче, щоб вона вирішила, ніби він умовляє її роздягтися.

— Це його матір?

— Так.

— Отже... ви не гей?

На мить Пол втрачає дар мови. А тоді випалює:

— Ні! О ні! То бар мого брата.

— О.

Він жестом показує на своє фото в поліцейській формі.

— Не думайте, що я брав участь у костюмованому шоу. Я справді був копом.

Вона починає сміятися — тим сміхом, що народжується, коли єдиною альтернативою є сльози. А тоді витирає очі й ніяково всміхається йому.

— Пробачте. Сьогодні поганий день. І він був поганим ще до того, як украли мою сумочку.

А вона справді гарненька, раптом думає він. І така вразлива на вигляд — наче з неї зняли шкіру. Дівчина обертається обличчям до нього, і він різко відводить погляд.

— Поле, у вас є щось випити? Тільки не кави. Знаю, ви вважаєте мене безнадійною п'яничкою, але одна чарочка мені справді не завадить. Просто зараз.

Він вимикає чайник, наливає обом по келиху вина і повертається до вітальні. Вона сидить на краєчку дивана, затиснувши лікті між колінами.

— Не хочете поговорити про це? Колишні копи чого тільки не чують. — Він простягає їй келих вина. — Часом історії, набагато гірші за вашу. Готовий закластися.

— Навряд чи. — Вона голосно сьорбає вино. А тоді різко розвертається до нього. — Власне, так. Мій чоловік помер цього дня чотири роки тому. Помер. Більшість людей, коли це сталося, слова мовити не могли, а тепер вони всі мені кажуть, що я маю жити далі. Я не уявляю, як жити далі. У мене вдома мешкає готка, прізвища якої я навіть не пам'ятаю. Усім навколо я винна гроші. А сьогодні ввечері я пішла до гей-бару, бо мені нестерпно було лишатися вдома самій, і там у мене свиснули сумку з двомастами фунтами, які я зняла з кредитної картки, аби сплатити місцевий податок. І коли ви спитали мене, чи знаю я ще когось, кому можна зателефонувати, я згадала, що єдина людина, яка могла б запропонувати мені ліжко, — це Френ, жінка, що мешкає в халабуді з картонних коробок унизу біля мого будинку.

Він настільки зайнятий усвідомленням слова «чоловік», що майже не чує решти.

— Що ж, я можу запропонувати вам ліжко.

І знову цей неспокійний погляд.

— Ліжко мого сина. Не найзручніше в світі. Тобто мій брат на ньому періодично спав, коли сварився зі своїм останнім бойфрендом, і каже, що відтоді змушений відвідувати костоправа, але все ж таки це ліжко.

Він робить паузу, а тоді додає:

— І це явно краще, ніж халабуда з картонних коробок.

Вона скося поглядає на нього.

— Ну... трішечки краще.

Вона криво посміхається в келих.

— Я все одно не могла б попроситися до Френ. Вона ніколи, в біса, мене не запрошує.

— А це вже просто нечемно. Утім особисто я не хотів би ночувати в її хижці. Залишайтеся тут. Я знайду вам зубну щітку.

Іноді Лів здається цілком можливим опинитись у паралельному всесвіті. Ти ніби цілком усвідомлюєш усе, що з тобою відбувається: жакхливий вечір перед телевізором, похід до бару, втеча від власної біографії — аж тут ти сходиш із траєкторії й прямуєш у пункт призначення, про який навіть не підозрювала. На поверхні це виглядає як катастрофа: вкрадена сумочка, втрачена готівка, померлий чоловік, життя, що не склалося. І раптом ти сидиш у малесенькій квартирі американця з яскраво-блакитними очима, з волоссям, схожим на сивувате хутро. Уже майже третя ранку, а він розважає тебе, викликаючи щирий сміх. Так, наче тобі в цілому світі нема про що турбуватися.

Вона дуже багато випила. Щонайменше три келихи тут, не враховуючи ще багатьох, які пережила в барі. Але зараз вона досягла рідкісного приемного стану алкогольної рівноваги. Вона не настільки п'яна, щоб відчувати слабкість, запаморочення, нудоту. Лише відчувається достатньо веселою, щоб відірватися від землі й пливати в потоці блаженного моменту, насолоджуючись сміхом у компанії цього чоловіка, у маленькій тісній квартирці, з якою не пов'язані жодні спогади. Вони все розмовляли й розмовляли, їхні голоси лунали все більш гучно й наполегливо. І вона розповіла йому все, відчуваючись розкутою від алкоголю й пережитого потрясіння, а також від думки, що, мабуть, бачить цього незнайомця вперше й востаннє. Він, у свою чергу, розповів їй про жакхття розлучення, про політику правоохоронної системи, і чому він не ладнав із нею, і як сталося, що він сумує за Нью-Йорком, та не може повернутися, доки його син не підросте. Вона хоче повідати йому все, бо здається, що він усе зрозуміє. Вона розповіла про своє горе, свій гнів, про те, як дивиться на інші пари й просто не бачить сенсу пробувати знов. Адже жодна з них не здається їй щиро, по-справжньому щасливою. Жодна.

— Гарзд. Побуду адвокатом диявола, — Пол відставляє келих. — І це каже той, хто повністю облажався у власних стосунках. Але ж ти була в шлюбі чотири роки, правильно?

— Так.

— Не хочу здатися цинічним, але ти не думаєш, що твій шлюб здається таким ідеальним у тому числі й через те, що твій чоловік помер? Усе завжди виглядає більш досконалим, якщо недовго триває. Індустрія мертвих кіноідолів переконливо це доводить.

— Хочеш сказати, якби він залишився живим, ми були б такі ж сварливі, ситі по горло одне одним, як і всі решта?

— Не обов'язково. Але близькість, народження дітей, робота і стреси повсякденного життя можуть, без сумніву, покласти край романтиці.

— Голос життєвого досвіду.

— Так. Можливо.

— Ну, в нас такого не було, — вона виразно хитає головою. Кімната наче обертається навколо.

— Ой, годі. Невже не траплялося, що він тобі хоч трохи набридав? У всіх таке буває. Ну, знаєш, коли він нив, що ти витрачаєш забагато грошей, чи пукаєш у ліжку, чи не закриваєш зубну пасту...

Лів знов хитає головою.

— І чому всі це роблять? Чому так уперто намагаються применшити те, що в нас було? Знаєш що? Ми просто були щасливі. У нас не виникало суперечок. Ні через зубну пасту, ні через те, що хтось пукав або ще що-небудь. Ми просто кохали одне одного. Справді кохали. Ми були просто... щасливі.

Вона ковтає сльози та обертається до вікна, намагаючись придушити їх. Сьогодні вона не плакатиме. Нізащо.

Настає тривала мовчанка.

«Чорт», — думає вона.

— Ну, тоді ти одна з небагатьох щасливчиків, — каже голос у неї за спиною.

Вона повертається до нього. Пол Маккаферті пропонує їй залишки вина.

— Щасливчиків?

— Небагато хто може цим похвалитися. Навіть протягом чотирьох років. Ти маєш бути вдячною.

Вдячною. Коли він так каже, це здається не позбавленим сенсу.

— Так, — після недовгого мовчання відповідає вона. — Певно, маю.

— Насправді, такі історії, як твоя, дарують мені надію.

Вона всміхається.

— Дуже мило з твого боку казати так.

— Але ж це правда. За... Як його звуть? — Пол підіймає келих.

— Девід.

— За Девіда. Гарного хлопця.

Вона всміхається — широко й несподівано. І помічає легкий подив у його очах.

— Так, — каже вона. — За Девіда.

Пол пригублює вино.

— Ти знаєш, це вперше, коли я запросив до себе дівчину, а скінчилося тим, що я п'ю за її чоловіка.

І знову: сміх, несподіваний сміх, що підіймається всередині неї, наче бульбашки.

Він обертається до дівчини.

— Знаєш, я хотів зробити це всю ніч. — Він нахилиється вперед і, перш ніж вона встигає завмерти, простягає великий палець і м'яко витирає під її лівим оком. — Твій макіяж, — пояснює він, тримаючи палець піднятим. — Не був упевнений, що ти знаєш.

Лів дивиться на нього, не зводячи очей, і раптом несподіваний електричний імпульс оволодіває нею. Вона дивиться на його сильні вкриті ластовинням руки, дивиться, як комірець облягає його шию, і її розум стає цілком порожнім. Вона відставляє келих, нахилиється вперед і, перш ніж він устигає щось сказати, робить єдине, що спадає їй на думку: припадає губами до його губ. На мить вона відчуває шок від фізичного контакту, а потім — його подих на своїй шкірі, руку, що лягає їй на талію, і його поцілунок у відповідь. Його губи м'які й теплі, з легким присмаком таніну. Вона добровільно розчиняється в ньому. Її подих пришвидшується від алкогольної знемоги й простого, але водночас солодкого відчуття обіймів. О Боже, *оце так чоловік*. Її очі заплющені, голова йде обертом. Він так ніжно й солодко цілує.

А тоді раптом він відсторонюється. Знадобилася секунда, перш ніж дівчина збагнула це. Вона теж відсувається, лише на кілька дюймів, і її подих замирає в грудях.

«Хто ти?»

Він дивиться просто їй у вічі. Моргає.

— Знаєш... Як на мене, ти дуже гарненька, але я маю певні правила стосовно таких речей.

Її губи наче набрякли.

— У тебе... хтось є?

— Ні. Я лише... — Він запускає руку у волосся. Стискає щелепи. — Лів, ти не здаєшся мені...

— Я п'яна.

— Так, так, це точно.

Вона зітхає.

— Раніше я класно займалася сексом на п'яну голову.

— Тобі вже час припнути язика. Я зараз намагаюся бути дуже чемним.

Вона відкидається на диванні подушки.

— І справді. Деякі жінки п'яними ні на що не здатні. Та тільки не я.

— Лів...

— А ти такий... апетитний.

Його підборіддя колюче на дотик, і це як попередження, що ранок уже на порозі. Вона хоче провести пальцями вздовж тієї короткої щетини, відчуті її шорсткість своєю шкірою. Вона протягає руку, але він ухиляється від дотику.

— Тааак, я пішов. Гарзд, бувай. — Він устає, робить вдих, не дивлячись на дівчину. — О, до речі, це спальня мого сина. Якщо хочеш ковток води чи там умитися, ось кран. З нього... е-е-е... йде вода.

Він бере до рук журнал і знов кладе його. Потім, за секунду, робить те саме.

— А ось журнали. Якщо захочеш щось почитати. Багато журналів...

Це не може завершитися ось так! Вона бажає його, настільки сильно, що все її тіло наче випромінює бажання. Вона готова благувати його, просто зараз. Вона й досі відчуває жар його руки на своїй талії, солодкий смак його губ. На мить обоє завмирають, дивлячись одне на одного.

«Хіба ти не відчуваєш цього? Не йди, — мовчки благає вона. — Будь ласка, не йди від мене».

— На добраніч, Лів, — каже Пол.

Ще на мить він затримує погляд на ній, а потім тихо виходить у коридор і безшумно причиняє за собою двері спальні.

Чотири години по тому Лів прокидається в кімнаті розміром з коробчину на пуховій ковдрі з емблемою «Арсеналу». Голова гуде так сильно, що вона обмацує її, аби переконатися, що не стала жертвою розбійного нападу. Дівчина моргає, дивлячись сонними очима на маленьких героїв японських мультиків на стіні навпроти, а тоді починає збирати по клаптиках спогади минулої ночі.

Вкрадена сумка. Вона заплющує очі. О ні.

Чуже ліжко. У неї немає ключа. О Господи, у неї немає ключа. І грошей. Вона робить спробу поворухнутись і ледь не скрикує від болю, що пронизує її голову.

А тоді вона пригадує чоловіка. *Пім? Пол?* Вона бачить знову, як блукає безлюдними вулицями кількома годинами раніше. А тоді бачить, як подається вперед, намагаючись поцілувати його, і його чемну відмову. *«Ти такий... апетитний».*

— О ні, — тихо каже вона і прикриває очі долонями. — О, я не могла...

Вона підводиться й сідає на край ліжка, помічаючи жовту пластикову машинку біля своєї правої ноги. А потім, почувши скрип дверей і звук душі з сусідньої кімнати, Лів хапає туфлі й жакет і вибігає з квартири назустріч різноголоссю білого дня.

15

— Це трохи схоже на вторгнення, — генеральний директор відступає, схрестивши руки на грудях, і нервово посміюється. — Чи... кому-небудь іще так здається?

— О так, — каже вона. І в цьому немає нічого дивного.

Навколо неї близько п'ятнадцяти підлітків гасають просторим фойє «Конагі Сек'юрітіз». Двоє — Ідан і Кем — взад-вперед перестрибують через поруччя, що тягнуться паралельно скляній стіні. Відриваючись від землі, вони спритно вимахують широко розкинутими руками, і їхні яскраво-білі кросівки риплять на вапняковій підлозі. Кілька інших уже ввірвалися до центрального атриуму й зі сміхом, з криками розгойдуються на межі ідеально рівних

проходів, вказуючи собі під ноги, коли бачать, як у кутових басейнах мирно плаває величезний короп кої.

— Вони завжди... такі галасливі? — питає генеральний директор.

Поряд із Лів стоїть Абюла, яка працює з молоддю.

— Еге. Зазвичай ми даємо їм десять хвилин, щоб адаптуватися на місці. А потім — ви будете здивовані, як швидко вони вгамуються.

— І... ніколи нічого не ламають?

— Жодного разу, — Лів бачить, як Кем легким кроком біжить по дерев'яному поруччю і підстрибує на пальцях у самому кінці. — В усіх попередніх компаніях, список яких я вам надала, навіть плитку на підлозі з місця не зрушили.

З його очей вона бачить, що він не надто вірить її словам.

— Варто пам'ятати, що середня британська дитина мешкає в оселі, площа якої становить менш ніж сімдесят шість квадратних метрів, — вона киває на підтвердження своїх слів. — А ці діти, мабуть, зростали в значно менших помешканнях. Звичайно ж, коли вони опиняються в новому місці, їм не терпиться розім'яти ноги. Але ви самі побачите. Вони впишуться в простір.

Раз на місяць Фонд Девіда Голстона, що належить компанії «Сольберг-Голстон Архітекстс», улаштовує екскурсію для дітей із бідних сімей до будівлі особливого архітектурного значення. Девід вірив, що молодь слід навчати не лише орієнтуватися в архітектурному оточенні, а й почуватися в ньому вільно, використовувати простір на свій смак, розуміти, які функції він виконує. Хотів, щоб вони насолоджувалися простором. Лів і досі пам'ятає, як він пояснював це групі бенгальських дітей із Вайтчепелу — перша екскурсія, при якій вона була присутня.

«Про що нам каже цей портал, коли ми входимо крізь нього?» — питав він, показуючи на величезний одвірок.

«Про гроші», — відповів один із підлітків, і всі розсміялися.

«Саме про це він і має казати, — пояснив Девід, усміхаючись. — За ним розташована фірма, яка здійснює операції з фондовими цінностями. Ці двері, з їхніми величезними мармуровими колонами й позолоченими літерами, кажуть: “Довірте нам ваші гроші. І ми повернемо вам **ЩЕ БІЛЬШЕ ГРОШЕЙ**”. Вони кричать на весь голос: “Ми знаємо про гроші все”».

«Бачиш, Ніхіле, чому твої двері метр заввишки, чуваче», — один із хлопців штурхнув іншого, і обидва покотилися зі сміху.

Але це діяло. Навіть тоді вона бачила, що це діяло. Девід змусив їх замислитися про навколишній простір: яке дає він їм відчуття — свободи, гніву, суму. Він показав, як, наче живі, рухаються світло й простір навколо найдивніших будинків. «Вони мають побачити, що існує альтернатива крихітним коробчинам, у яких вони живуть, — казав Девід. — Мають зрозуміти, що стіни, в яких вони перебувають, безпосередньо впливають на їхній душевний стан».

Відколи він помер, вона, з благословення Свена, перебрала на себе роль Девіда — почала зустрічатися з керівниками компаній, розповідаючи їм про користь задуму й переконуючи допустити дітей до будівель. Це допомагало їй пережити перші місяці після його смерті, коли здавалося, що жити далі немає сенсу. Тепер вона займалася цією справою щомісяця і з нетерпінням чекала на кожну наступну екскурсію.

— Міс? А можна торкнутися до риби?

— Ні. На жаль, торкатися не можна. У нас усі на місці? — Лів чекає, доки Абіола перелічить дітей по головах.

— Гарзд. Почнемо звідси. Прошу вас постояти спокійно лише десять секунд і сказати мені, які відчуття викликає у вас це місце.

— Спокій, — каже один із дітей, коли сміх припинився.

— Чому?

— А хто його зна. Це все вода. І звук тієї штуkenції, схожої на водоспад. Вони заспокоюють.

— Що ще навіює відчуття спокою?

— Небо. Там же немає даху, еге ж?

— Правильно. Чому, як гадаєш, у цьому приміщенні немає даху?

— Грошей не вистачило, — і знову сміх.

— А коли ви виходите назовні, що передусім робите? Ні, Діне, я знаю, що ти хочеш сказати. Я не про це.

— Набираю повні груди повітря. Дихаю.

— Ось тільки в нашому повітрі повно гидоти. Тут його, мабуть, проганяють крізь фільтри.

— Тут же відкрито. Вони не можуть фільтрувати повітря.

— Особисто я дихаю. На повні груди. Ненавиджу бути замкненим у тісних стінах. У моїй кімнаті немає вікон, і доводиться спати з відкритими дверима, інакше почуваюся, як у труні.

— У кімнаті мого брата немає вікон, тож мама повісила йому той постер з намальованим вікном.

Вони починають порівнювати спальні. Лів любить їх, цих дітей, і боїться за них. Вони приносять у її життя усвідомлення злиднів, розуміння того, що дев'яносто дев'ять відсотків з них проживуть ціле життя в межах однієї-двох квадратних миль, обмежені як фізичними перешкодами, так і щирим страхом суспільства перед ворогуючими злочинними бандами та незаконними вторгненнями.

Невелика справа — ця доброчинність. Але для Лів це можливість відчувати, що життя Девіда не змарноване, що його ідеї продовжують діяти. Іноді трапляється надзвичайно кмітливе дитя й одразу прикипає до ідей Девіда — таким вона намагається хоч чимось допомогти: поговорити з учителями, домогтися, щоб їм призначили стипендію. Кілька разів вона навіть зустрічалася з їхніми батьками. Один із найперших Девідових протеже зараз уже здобував архітектурну освіту, витрати на яку покривав фонд.

Але для більшості з них це лише коротка можливість зазирнути до іншого світу, годину-дві попрактикуватися в паркурі на чужих сходах і поруччях у мармурових фойє. Можливість зазирнути у світ багатіїв, хай навіть під спантеличеним поглядом тих самих багатіїв, яких вона вмовила допустити сюди дітей.

— Кілька років тому одне дослідження показало, що якщо скоротити житлову площу з двадцяти п'яти до п'ятнадцяти квадратних футів¹ на дитину, діти стають більш агресивними і менш схильними до взаємодії. Що ви думаєте про це?

Кем гойдається на краю поруччя.

— Я мушу ділити спальню з братом, і більшу частину часу мені хочеться відлупцювати його. Він завжди кладе свій мотлох на моїй половині.

— То які місця викликають у вас приємні відчуття? А в цьому місці ви почуваетесь добре?

— Мені так добре, ніби нема про що турбуватися.

— Мені подобаються рослини. Оті, з великим листям.

— Ой, чуваче, а я просто сиджу тут і дивлюся на рибу. У цьому місці так добре відпочивати.

Серед дітей підіймається схвальний гомін.

— А потім я спіймаю одну та попрошу маму засмажити з чіпсами. Нічого ідея?

¹ Приблизно 2,3 і 1,4 м².

Усі сміються. Лів дивиться на Абіолу і мимоволі починає сміятися теж.

— Усе пройшло добре? — Свен підіймається з-за столу їй назустріч.

Вона цілує його в щоку, кладе сумку і сідає в біле шкіряне крісло навпроти. Це вже стало звичною справою: щоразу після екскурсії вона приїздить до офісу «Сольберг-Голстон», щоб випити кави й відзвітувати про захід. І щоразу вона почувається більш утомленою, ніж очікувала.

— Прекрасно. Щойно містер Конагі зрозумів, що вони не збираються пірнати в його басейни, він відчув явну насагу. Затримався, щоб поговорити з ними. Здається, я могла б навіть переконати його надати деяку спонсорську підтримку.

— Чудово. Це добрі новини. Посидь трохи, я зроблю тобі кави. Як ти? Як почувається твоя тяжко хвора родичка?

Вона дивиться на нього з нерозумінням.

— Твоя тітонька?

Рум'янець заливає її шию.

— О. Так, непогано, дякую. Вже краще.

Свен простягає їй філіжанку кави, надовго затримуючи погляд на її обличчі. Потім знов опускається в крісло, що м'яко поскрипує під його вагою.

— Ти маєш пробачити Крістен. Часом її просто заносить. Я казав їй, що, на мою думку, той тип — просто ідіот.

— О, — вона кривиться. — Це було аж настільки очевидно?

— Не для Крістен. Вона не знає, що Ебола зазвичай хірургічним шляхом не лікується.

Лів видає довгий стогін. Він усміхається.

— Не думай про це. Роджер Фолдз — звичайний йолоп. Хай там як, було дуже приємно побачитися з тобою знову. — Він знімає окуляри. — Справді. Тобі слід заходити частіше.

— Гм, ну, я була трохи зайнята останнім часом.

Вона червоніє, згадавши свою ніч із Полом Маккаферті. Лів упіймала себе на тому, що вже кілька днів поспіль безперестанку повертається думками до тривоги тієї ночі — подібно до того, як кінчик язика продовжує водити по місцю втраченого зуба. Чому вона так поводитися? Що він подумав про неї? А тоді, з гарячковим

трепетом, вона згадує той поцілунок на своїх губах. Її кидає в холод від збентеження, та все ж її губи ледь відчутно спалахують, пригадуючи його. Наче якась давно відмерла часточка її душі знову пробудилася до життя. І це трохи бентежить її.

— То як справи з Голдштейнами?

— Поки що не надто. Виникли деякі проблеми через нові статутні вимоги щодо забудови, але ми майже їх подолали. Принаймні Голдштейни задоволені.

— У тебе є фотографії?

Для Девіда Голдштейн-білдинг був проектом мрії: величезна споруда з органічного скла, що наполовину обступає площу на межі з Сіті. Він працював над цим проектом два роки їхнього спільного життя, намагаючись донести до заможних братів Голдштейнів своє сміливе бачення, намагався створити щось геть не схоже на квадратні бетонні замки навколо. Він саме працював над цим, коли раптова смерть спіткала його. Після того Свен узяв план проекту, продивився його в кілька етапів і наразі керував будівництвом. Робота просувалася не без перешкод. Будівельні матеріали затримувалися в китайському порту, скло надходило не тієї якості, а фундамент виявився цілком непридатним до закладання в лондонський глинозем. Але тепер нарешті будівля зростає за планом, і численні скляні панелі виблискують на сонці, наче луска велетенської змії.

Покопирсавшись у документах на столі, Свен витягає фотографію й передає жінці. Вона дивиться на велетенську будівлю, оточену синіми будівельними парканами, — майже невпізнане в такому вигляді творіння Девіда.

— Це буде шикарно, — вона не втримується від посмішки.

— Я хотів сказати тобі — вони погодилися встановити у фойє меморіальну дошку на його честь.

— Справді? — її горло стискається.

— Так. Джеррі Голдштейн казав мені минулого тижня — гарно було б якось ушанувати пам'ять Девіда. Вони дуже його любили.

Лів дає собі час звикнути до цієї думки.

— Це... Це пречудово.

— Я так і подумав. Прийдеш на відкриття?

— Я б залюбки.

— Гаразд. А як життя взагалі?

Лів сьорбає каву. Вона завжди відчуває деяку сором'язливість, коли доводиться розповідати Свену про своє життя. Наче відсутність у ньому суттєвих досягнень — лише привід для розчарування.

— Ну, схоже, в мене з'явилася сусідка по квартирі. Це доволі... цікаво. Я досі займаюся бігом. У роботі майже суцільна тиша.

— Наскільки все погано?

Вона намагається всміхнутися.

— Чесно? Здається, чорноробом у Бангладеш я заробляла б більше.

Свен дивиться на свої руки.

— Тобі... не спадало на думку, що, може, час уже робити щось інше?

— Не думаю, що здатна робити щось інше.

Вона давно зрозуміла, що кидати роботу, аби всюди йти слідом за Девідом після їхнього весілля, було не дуже розумно з її боку. Доки її друзі будували кар'єри, гарюючи в офісі двадцять чотири години на добу, вона просто подорожувала разом із ним до Парижа, Сіднея, Барселони. Він і не наполягав, щоб вона працювала. А їй здавалося неймовірною дурницею постійно його не бачити. Згодом же виявилось, що вона взагалі ні до чого не придатна. І так тривало вже довгий час.

— Торік мені довелося закласти будинок. А тепер навіть не вистачає грошей, аби сплатувати рахунки, — останню фразу вона випалює, наче грішниця на сповіді.

Але Свен не здивований.

— Знаєш... якби ти схотіла продати його, я міг би легко знайти покупця.

— Продати?

— Це завеликий будинок, з яким клопоту не оберешся. А потім... не знаю. Ти там наче в ізоляції, Лів. Це була дивовижна спроба Девіда відточити свою майстерність і миле сімейне гніздечко для вас двох, але ти не думаєш, що час повертатися в товщу життя? Оселитись у більш жвавій місцевості? Може, в гарненькій квартирі посеред Ноттінг-Гілла чи Клеркенвеллу?

— Я не можу продати будинок Девіда.

— Чому ні?

— Бо це буде неправильно.

Він не каже очевидного. І не треба казати: з того, як він відкидається в кріслі, як стискає губи, все зрозуміло без слів.

— Гаразд, — нарешті вимовляє він і схиляється над столом. — Я лише пропоную поміркувати над цим.

Позаду нього, за вікном, по той бік вулиці рухається величезний будівельний кран. Залізні балки прорізають небо, пливучи до великої порожнини, де має бути дах. П'ять років тому, коли «Сольберг-Голстон Архітекстс» щойно переїхали сюди, з вікна було видно лише ряд старих обшмугляних закладів: букмекерська, пральня самообслуговування, магазин секонд-генду. Їхні цегляні стіни були брудно-коричневі від часу, а вікна геть непрозорі через роками накопичуваний шар свинцю й пилу. Тепер на їхньому місці з'яє пустка. Можливо, коли наступного разу прийде сюди, вона зовсім не впізнає цього краєвиду.

— Як діти? — різко питає вона.

І Свен із тактовністю людини, що знає її багато років, змінює тему.

Щомісячне засідання вже добігає середини, коли Пол помічає, що Міріам, його з Джейні спільна секретарка, сидить, умостившись не на стільці, а на двох величезних коробках з документами. Вона сидить незручно, підгинає ноги, намагаючись надати спідниці пристойного вигляду, і підпирає спиною цілу піраміду інших коробок.

Колись, у середині дев'яностих, пошук зниклих творів мистецтва перетворився на великий бізнес. Ніхто в «Товаристві пошуку і повернення» (ТПП) не передбачав подібних змін, і тепер, п'ятнадцять років по тому, засідання проходять у все більш захаращеному кабінеті Джейні, де завжди чийсь лікті впираються в хиткі стоси тек, у нагромаджені коробки, повні факсів і ксерокопій, — чи, якщо в засіданнях беруть участь клієнти, унизу в місцевій кав'ярні. Він не раз казав, що їм слід підшукати нове робоче приміщення. І щоразу Джейні дивиться на нього з таким виглядом, ніби чує це вперше, і каже: так, так, чудова ідея. А потім нічого в цьому напрямку не робить.

— Міріам? — Пол підводиться, пропонуючи їй стілець, але дівчина відмовляється.

— Чесно, — каже вона, — мені й так добре.

І безперестанку киває, ніби намагаючись переконати в цьому сама себе.

— Ти от-от провалишся в «Нерозв'язані суперечки 1996 року», — каже він. Йому кортить додати: «І я бачу, що в тебе під спідницею».

— Справді, мені цілком зручно.

— Міріам, чесно, я можу лише...

— Міріам чудово почувається, Поле. Справді. — Джейні поправляє окуляри на носі.

— О так. Мені тут дуже зручно. — Дівчина киває, доки він не відводить погляду. Від цього йому стає ніяково.

— Отже, ось що ми маємо стосовно питань офісного приміщення й кадрового забезпечення. А що ми, власне, маємо?

Юрист Шон проглядає свій подальший розклад: звернення до іспанського уряду щодо повернення вкраденого Веласкеса приватному колекціонерів, пошук двох видатних скульптур, можливе внесення змін до правового врегулювання реституційних позовів. Пол відкидається в кріслі, поклавши кулькову ручку поверх блокнота.

І знову бачить перед собою її, з тужливою посмішкою на обличчі. Її несподівані вибухи сміху. Журбу, застиглу в крихітних зморшках навколо її очей. *«Я класно займалася сексом на п'яну голову. Справді. Класно».*

Він не хоче зізнаватися сам собі, як засмутився, коли того ранку вийшов з ванної й побачив, що вона просто втекла. Пухова ковдра його сина була розкладжена, і на місці дівчини лишилася порожнеча. Жодної записки. Жодного телефонного номера. Нічого.

— Вона постійна відвідувачка? — того самого вечора спитав він Грега в телефонній розмові буденним тоном.

— Ні. Раніше я її не бачив. Пробач, що ось так повісив її на тебе, братику.

— Жодних проблем, — відповів Пол. Він не потурбувався попередити Грега, аби той сповістив його, якщо дівчина прийде знову. Щось підказувало йому, що цього не станеться.

— Поле?

Він повертається думками до блокнота формату А4, який лежить перед ним.

— Гм... Добре. Як ви знаєте, ми повернули Новицькі його картину. Вона вирушає на аукціон. Що вельми... гм... прибутково, —

Пол не звертає уваги на попереджувальний погляд Джейні. — Далі впродовж місяця в мене запланована зустріч стосовно колекції статуеток Бонгемів, пошук Лаурі, викраденого зі старовинного поміщицького будинку в Ейрширі, та... — він гортає сторінки, — ота робота французького митця, що зникла під час Першої світової й нещодавно спливла в будинку якогось лондонського архітектора. З огляду на вартість картини, гадаю, що без бою її не віддадуть. Але справа виглядає цілком зрозумілою — якщо тільки ми встановимо, що картина дійсно крадена від самого початку. Шоне, може, варто розкопати який-небудь юридичний прецедент, що стосується Першої світової війни, просто про всяк випадок.

Шон робить запис у нотатнику.

— Окрім цього я ще маю декілька справ із минулого місяця, які продовжую вести. А ще розмовляв із деякими страховиками щодо того, чи варто нам долучатися до нового реєстру творів образотворчого мистецтва.

— Ще одного? — дивується Джейні.

— Це все наслідки скорочення Департаменту мистецтва й старовини, — каже Пол. — Страховики нервують.

— Але ж мають бути для нас і гарні новини. Що в нас зі справою Стаббсів?

Він клацає ручкою.

— Глухий кут.

— Шоне?

— Хитра справа. Я намагаюся знайти прецедент, але схоже на те, що справа піде до суду.

Джейні киває й озирається на Пола, в якого так недоречно дзвонить телефон.

— Перепрошую, — каже він і витягає телефон з кишені. Уважно дивиться на ім'я. — Вибачайте, але, схоже, я маю прийняти цей дзвінок. Привіт, Шеррі.

Він відчуває, як погляд Джейні обпікає йому спину. Обережно крокуючи, він переступає через ноги колег і зникає у своєму кабінеті, зачинивши за собою двері.

— Знайшла?.. Її ім'я? Лів. Ні, це все, що я знаю... Є? Можеш описати? Ага — звучить схоже на неї. Світло-русьве волосся, може, біляве, довжиною до плечей. Збирає його у хвіст?.. Теле-

фон, гаманець — не знаю, що ще. Немає адреси?.. Ні, я теж не знаю. Точно — зробиш мені ласку, Шеррі? Я можу забрати її?

Він нерухомим поглядом дивиться у вікно.

— Так. Так, знаю. До мене щойно дійшло — здається, я придумав, як повернути її власниці.

— Алло?

— Це Лів?

— Ні.

Пауза.

— Гм... Я можу поговорити з нею?

— Ви судовий виконавець?

— Ні.

— Ну, її тут немає.

— Ви не знаєте, коли вона повернеться?

— А ви точно не судовий виконавець?

— Я точно не він. У мене її сумочка.

— Ви крадете сумочки? Бо якщо ви збираєтеся шантажувати її, це дохлий номер.

— Я не краду сумочок. І я не судовий виконавець. Я той, хто знайшов її сумочку і намагається повернути їй, — він відтягує комірець.

Повисає довга пауза.

— Звідки у вас цей номер?

— Він є в моєму мобільному. Вона позичила в мене телефон, коли намагалася додзвонитися додому.

— Ви були з нею?

Пол відчуває, як усередині розливається приємне відчуття. Він вагається, боячись, що його слова прозвучать надто чуттєво.

— Чому ви питаєте? Вона згадувала про мене?

— Ні, — чути, як на тому кінці скипає чайник. — Це я просто пхаю носа. Слухайте, вона щойно відбула на свою щорічну екскурсію. Якщо заскочите десь о четвертій, вона можливо, буде вже вдома. А як ні, передасте через мене.

— А ви?..

Довга підозріла пауза.

— Я жінка, що приймає вкрадені сумочки для Лів.

— Чудово. Яка адреса?

— А ви не знаєте? — знов повисає тиша. — Ммм. Тоді от що: підходьте на ріг Одлі-стріт і Пекерз-лейн, і там вас зустрінуть...

— Я не краду сумочок!

— Яка наполегливість. Зателефонуйте, як будете на місці, — він майже чує, як вона розмірковує. — Якщо ніхто не відповість, просто віддайте її жінці в картонних коробках біля чорного ходу. Її звуть Френ. Але якщо ми все ж вирішимо зустрітись з вами, ніяких жартів. У нас є зброя.

Перш ніж він устиг щось сказати, вона кладе слухавку. Він так і сидить за столом, дивлячись застиглим поглядом на телефон.

До його кабінету без стуку заходить Джейні. Ця її манера вже почала дратувати Пола. Мимоволі напрошується думка, що вона намагається застукати його зненацька.

— Стосовно картини Лефевра. Ми вже відіслали листа з повідомленням про початок урегулювання суперечки?

— Ні. Я ще перевіряю, чи вона коли-небудь виставлялася.

— Ми маємо адресу теперішніх власників? У журналі вона не збереглася. Але все не так погано — я надішлю запит за місцем його роботи. Якщо він архітектор, його буде неважко знайти. Певно, будівельна компанія носить його ім'я.

— Добре. Я щойно отримала повідомлення: за кілька тижнів претенденти на картину прибувають до Лондона і хочуть із нами зустрітись. Було б чудово, якби на той момент ми вже отримали відповідь. Можеш накидати мені приблизні дати?

— Буде зроблено.

Він напружено втуплюється очима в монітор, на якому лише блимає скринсейвер, доки Джейні, зрозумівши натяк, не йде.

Мо вже вдома. Її присутність на диво ненав'язлива, попри кричущий чорнильно-чорний колір її волосся і її одяг. Лів випадково прокидається о шостій і чує, як та м'яко ступає по приміщенню, збираючись вирушати на свою денну зміну в будинку престарілих. Дивним чином присутність іншої людини в домі заспокоює її.

Мо готує цілий день або приносить їжу з ресторану, залишаючи вкриті фольгою страви в холодильнику й рукописні інструкції на кухонному столі. «Розігрівати протягом 40 хв за температури 180 градусів. Це означає: УВІМКНИ ДУХОВКУ» і «ПОКІНЧИ З ЦИМ, БО ДО ЗАВТРА ВОНО ВИЛІЗЕ З КОНТЕЙНЕРА І ВБ'Є НАС». У будинку

більше не пахне тютюновим димом. Лів підозрює, що Мо потайки бере цигарку-другу зі столу, але ні про що не питає.

Їхнє життя вже набуло такого собі розпорядку. Лів устає, як і раніше, і вирушає на пробіжку. Її ноги глухо стукають по бетонній доріжці, в голові шумить. Під час прогулянки вона зупиняється купити кави, а відтак готує чай для Френ, з'їдає свій тост і сідає за стіл, намагаючись не перейматися через брак роботи. Але тепер вона ловить себе на тому, що майже з нетерпінням чекає брязкоту ключа в замку рівно о третій, що сповістить про прихід Мо додому. Мо не пропонувала їй платити за проживання — і Лів здається, що жодна з них не бажає переводити їхні стосунки в ділове русло, — але наступного ж дня після того, як Мо почула про вкрадену сумку, на кухонному столі з'явилася безладна купа готівки. «Термінова сплата місцевих податків, — сповіщала записка. — Тільки не заводься через це».

Лів навіть і не подумала заводитися. Вона просто не мала вибору.

Вони п'ють чай і читають безкоштовну лондонську газету, коли починає дзвонити телефон. Мо скидається, наче мисливський собака, який почув запах дичини, дивиться на годинник і каже:

— О. Я знаю, хто це.

Лів підводить погляд від газети.

— Це той чоловік із твоєю сумочкою.

Кухоль у руці Лів застигає в повітрі.

— Що?

— Забула тобі розповісти. Він телефонував раніше. Я казала йому зачекати на розі, і ми спустимося.

— Що за чоловік?

— А біс його знає. Я лише переконалася, що він не судовий виконавець.

— О Господи. Сумочка точно в нього? Думаєш, він захоче винагороду? — Лів починає обшукувати власні кишені. Вона знаходить чотири фунти монетами та ще кілька мідяків і тримає все це, затиснувши в кулаку.

— На солідну суму не тягне, так?

— Схоже, це весь твій статок, якщо тільки ти не надаєш сексуальних послуг.

— Аж чотири фунти.

Вони прямують до ліфта. Лів міцно стискає гроші в руці. Мо дошкульно всміхається.

— Що?

— Я просто подумала: кумедно було б, якби ми викрали *його* сумку. Ну, знаєш, напали б на нього та обчистили. Дівчата-грабіжниці, — хихикає вона. — Яюсь я поцупила шматок крейди з пошти. Тож маю досвід.

Лів шокована.

— Що? — Мо робить пісне обличчя. — Мені було сім років.

Вони стоять мовчки, аж доки ліфт не досягає нижнього поверху. Коли двері відчиняються, Мо каже:

— Ми можемо безслідно вшитися. Він, по суті, не знає твоєї адреси.

— Мо... — починає Лів, але, ступивши за двері парадного входу, вона бачить чоловіка на розі, колір його волосся, як він торкається маківки — і миттю обертається. Її щоки спалахують.

— Що? Куди ти?

— Я не можу піти до нього.

— Чому? Я бачу в нього твою сумочку. Він виглядає нормальним. Не думаю, що він вуличний грабіжник. На ньому туфлі. Жоден злочинець таких не взує.

— Може, візьмеш її замість мене? Справді... я не можу говорити з ним.

— Чому? — Мо прискіпливо оглядає її. — Чому це ти так порожевела?

— Слухай, я залишилася на ніч у його будинку. І мені просто ніяково.

— О Боже мій. Ти робила дещо нехороше з тим типом.

— Зовсім ні.

— Ще й як, — Мо скоса дивиться на неї. — Чи принаймні хотіла. **ТИ ЦЬОГО ХОТІЛА.** Тому ти така причмелена.

— Мо... ти не могла би просто забрати мою сумочку? Будь ласка. Лише скажи йому, що мене немає. Гарзд?

І, перш ніж Мо встигає щось додати, вона повертається до ліфта й тицяє кнопки горішнього поверху. Її думки плутаються. Діставшись Скляного будинку, вона припадає чолом до дверей і слухає биття власного серця.

«Мені тридцять років», — каже вона собі.

За її спиною відчиняються двері ліфта.

— О Боже, дякую, Мо. Я...

Перед нею стоїть Пол Маккаферті.

— Де Мо? — дурнувато каже вона.

— Це твоя співмешканка? Дуже... цікава особа.

Вона не може вимовити ані слова. Її язик набряк, заповнивши собою весь рот. Рука тягнеться до волосся — вона усвідомлює, що так і не вимила його.

— Хай там як, — каже він. — Привіт.

— Привіт.

Він простягає руку.

— Твоя сумочка. Це ж твоя сумочка, правда?

— Не можу повірити, що ти її знайшов.

— Я чудово вмію знаходити речі. Це моя робота.

— О. Так. Колишній коп. Що ж, дякую. Справді.

— Якщо тобі цікаво, вона була в смітнику. З двома іншими. Біля бібліотеки університетського коледжу. Усі їх знайшов двірник і передав куди треба. Боюся, що твої картки й телефон зникли... Але є й добра новина: гроші досі там.

— Що?

— Еге. Дивовижно. Усі двісті фунтів. Я перевірів.

Полегшення огортає її, наче тепла вода.

— Невже? Вони залишили готівку. Не розумію.

— Я так само. Можу лише припустити, що гроші випали з твого гаманця, коли вони відкривали його.

Вона бере до рук сумочку і обшукує її. Двісті фунтів і справді валяються майже на самому дні, разом зі щіткою для волосся, книжкою в м'якій палітурці, яку вона читала того ранку, і давно забутою губною помадою.

— Ще ніколи не чув, щоб таке траплялось. Як-не-як, допомога, еге ж? Одним приводом для хвилювання менше.

Він усміхається. І в цій усмішці немає співчуття до бідлашної п'янички, яка загравала до нього, — лише щире задоволення.

Вона помічає, що й сама усміхається у відповідь.

— Це просто... дивовижно.

— Тож я можу отримати свої чотири фунти винагороди?

Вона здивовано кліпає очима.

— Мо розповіла. Жартую. Чесно, — він сміється. — Але...

Він затримує погляд на своїх черевиках.

— Лів... може, якось зустрінемось? — і, не почувши відповіді, додає: — Це не має бути щось грандіозне. Нам не обов'язково напиватись. Або йти до гей-бару. Можемо просто пройтися, тримаючись за ключі й стежачи, щоб наші сумки не свиснули.

— Гаразд, — повільно каже вона і розуміє, що знов усміхається. — Мені це подобається.

Спускаючись у шумному хиткому ліфті, Пол Маккаферті насвистує. І вже на нижньому поверсі виймає з кишені чек про зняття готівки, зминає його в невеличку кульку і викидає в найближчий смітник.

16

Вони зустрічаються чотири рази. Перше побачення минає в піцерії, і вона п'є саму лише мінеральну воду, доки остаточно не впевнюється, що він не вважає її п'яничкою. І лише тоді дозволяє собі один джин з тоніком. Це найсмачніший джин з тоніком, який вона будь-коли пила. Він проводить її додому і начебто збирається йти, а тоді після хвилинного зніжковіння цілує її в щок. І обоє сміються, наче збентежені ситуацією. Не замислюючись, вона подається вперед і вже навмисне цілує його. Коротко, але пристрасно, ніби натякаючи на щось. Від цілунку в неї забуває подих. Він повертається до ліфта і, доки зачиняються дверцята, не припиняє всміхатися їй.

Лів подобається цей чоловік.

На другому побаченні вони йдуть послухати наживо гурт, рекомендований його братом, і той виявляється просто жадливим. Після двадцяти хвилин вона з полегшенням розуміє, що він теж вважає цю музику нестерпною. І коли він питає, чи не бажає вона піти, вони мимоволі беруться за руки, щоб не загубити одне одного, пробиваючись назовні крізь залюднений бар. Так вони й не розплітають рук — аж до самої його квартири. Сидячи там, вони згадують дитинство, улюблені музичні групи та породи собак, говорять, як терпіти не можуть кабачки, а тоді цілуються на дивані, доки її ноги не стають зовсім ватними. Після того ще два дні поспіль її підборіддя зберігає яскраво-рожевий рум'янець.

За кілька днів по тому він телефонує їй в обід і каже, що випадково проїжджає повз кафе неподалік її будинку, і чи не бажає вона випити філіжанку кави?

— Ти й справді проїжджав повз? — питає Лів, коли кава з тістечками розтяглася на всю його обідню перерву.

— Звісно, — каже він, і його вуха рожевіють, на радість дівчині. Він ловить на собі її захоплений погляд і підносить руки до мочки лівого вуха. — О. Чорт. Поганий з мене брехун.

На четвертому побаченні вони йдуть до ресторану. Не встигли їм принести пудинг, як телефонує її батько, аби повідомити, що Керолайн знов покинула його. Він волає в трубку телефону так голосно, що Пол аж підстрибує на тому боці столу.

— Я маю йти, — каже вона і відмовляється від допомоги. Вона ще не готова знайомити Пола з татом, особливо враховуючи, що тато може бути без штанів.

Коли за півгодини вона приїздить до нього, Керолайн уже вдома.

— Я забув, що сьогодні ввечері вона малює з натури, — боязко белькотить він.

Пол явно не намагається пришвидшити розвиток подій. Вона нервово питає себе, чи не занадто часто згадує Девіда, чи, бува, не перетнула вона межі. А потім Лів припускає, що він просто поводить ся як джентльмен. Іншим разом вона майже з обуренням думає, що Девід є невід'ємною частиною її самої, і якщо Пол хоче бути з нею — що ж, він має змиритися з цим. Кілька разів вона подумки обговорює це з Полом, і двічі уявна розмова переростає у сварку.

Прокидаючись уранці, вона згадує Пола: його манеру слухати, нахилиючись уперед, наче ловлячи кожне її слово, його передчасно посивіле на скронях волосся, його сині-сині очі. Вона вже забула, як це — прокидатися вранці з думками про когось, прагнути з ним фізичної близькості, відчувати легке запаморочення від самого лише спогаду про запах його шкіри. У неї й досі обмаль роботи, але це турбує її все менше. Іноді серед дня він надсилає їй есемеску, і вона майже чує, як він промовляє ці слова з його американським акцентом.

Вона боїться показати Полу Маккаферті, як сильно він їй подобається. Боїться, що він неправильно зрозуміє її: схоже, за дев'ять років, відколи вона востаннє була на побаченні, правила дещо змінилися. Вона вислуховує Мо з її безпристрасними зауваженнями

про інтернет-побачення, про «корисних друзів», про те, що можна і чого не можна дозволити собі в сексі, про те, як робити воскову епіляцію, голитися й застосовувати різні «техніки» — і розуміє не більше, ніж якби хтось говорив до неї польською.

Йй важко асоціювати Пола Маккаферті з тими чоловіками, про яких постійно говорить Мо: азартними, неохайними, егоїстичними ледацюгами, схибленими на порно. Він спокійний і прямолінійний, безхитрісний, наче розкрита книга. Ось чому боротьба за службовий статус у спеціалізованому відділенні Управління поліції Нью-Йорка йому не до душі. «Що вище вибираєшся, то більше всі ці чорні та білі стають однаково сірими», — каже він. Лише коли мова заходить про сина, на його обличчя лягає тінь непевності, а голос починає тремтіти.

— Розлучення — це таке лайно, — каже він. — Ми всі переконуємо себе, що діти в порядку, що для них краще так, ніж із двома нещасливими батьками, які безперестанку горляють одне на одного, але ми ніколи не наслідуюмося спитати в них правду.

— Правду?

— Чого вони хочуть. Бо знаємо відповідь. І вона розбиває нам серця.

Під час усієї розмови він дивився кудись удалину, а потім, за кілька секунд, усміхнувся знову.

— І все ж із Джеком усе гаразд. Справді гаразд. Краще, ніж ми обоє заслуговуємо.

Йй подобаються його американські риси, завдяки яким він здається трохи чужинцем, а відтак зовсім не схожим на Девіда. Він вирізняється вродженою чемністю. Він із тих чоловіків, які інстинктивно відчиняють двері перед жінкою — не тому, що хочуть зробити благородний жест, а тому, що їм просто не спадає на думку не відчинити дверей, коли хтось бажає пройти. Відчувається в ньому і деяка владність: люди на вулиці практично розступаються перед ним, хоча сам він цього, здається, не помічає.

— О Боже мій, ти таки залипла, — констатує Мо.

— Що? Я просто кажу: приємно проводити час із кимось, хто... Мо пирхає.

— Хто *явно* не проти перепихнутися на цьому тижні.

Але Лів більше не поспішає запрошувати його до Скляного будинку. Мо відчуває її вагання.

— Гаразд, Рапунцель. Якщо ти так і збираєшся стирчати у своїй вежі, то дай хоча б заїжджому принцові потриматися за твої коси.

— Не знаю...

— Так я й думала, — каже Мо. — Треба переставити речі у твоїй кімнаті. Трохи змінити інтер'єр. Інакше ти завжди почуватимешся так, ніби водиш когось у дім Девіда.

Лів підозрює, що це відчуття не покине її, хоч як розставляй меблі. Але у вівторок удень, коли Мо не на роботі, вони вдвох пересувають її ліжко на інший бік кімнати і ставлять упритул до білосніжної бетонної стіни, що, наче архітектурний кістяк, проходить крізь центр будинку. Не зовсім звичайне місце для ліжка, якщо бути вибагливою. Проте Лів мусить визнати, що є якась наснага в подібній новизні.

— А тепер, — каже Мо, дивлячись на «Дівчину, яку ти покинув», — тобі слід перевісити цю картину в інше місце.

— Ні. Вона залишиться.

— Але ж ти казала, що її купив тобі Девід. А це означає...

— Байдуже. Вона залишиться. До речі... — Лів звукує очі, роздивляючись жінку в рамці. — Як на мене, вона дивно виглядатиме у вітальні. Надто вже... інтимна.

— Інтимна?

— Вона... сексуальна. Ти так не вважаєш?

Мо косує оком на портрет.

— Особисто я цього не бачу. Власне, була б це моя кімната, як б повісила там масивний пласкоекранний телик.

Мо йде, а Лів продовжує вдивлятися у картину і лише зараз уперше відчуває, що серце не стискається від горя.

«А ти як гадаєш? — подумки питає вона дівчину з картини. — Чи справді вже час рухатися далі?»

У п'ятницю зранку все йде не за планом.

— То в тебе з'явився пристрасний залицяльник! — батько робить крок уперед і стискає її в тісних ведмежих обіймах. Він сповнений *joie de vivre*¹, нестримних почуттів і життєвої мудрості. І вкотре розмовляє схвильованими вигуками. А ще він одягнений.

— Він просто... Я б не робила з цього великої справи, тату.

¹ Радості життя (фр.).

— Але ж це прекрасно! Ти вродлива молода жінка! Сама природа звеліла, щоб ти була на людях, розпускала пір'ячко, вихвалялася своїми принадами!

— У мене немає пір'ячка, тату, — вона сьорбає чай. — І щодо принада я теж не дуже впевнена.

— А що ти збираєшся вдягнути? Щось яскравіше? Керолайн, що їй одягти?

Керолайн з'являється в кухні, підколюючи своє довге руде волосся. Вона щойно працювала над своїми гобеленами, і від неї йде ледь відчутний запах овечої вовни.

— Їй тридцять років, Майкле. Вона сама здатна обрати собі гардероб.

— Але поглянь лише, що вона нап'яла на себе! Досі вдягається в смаку Девіда — суцільні чорні, сірі, безформні речі. Тобі слід повчитися в Керолайн, люба. Поглянь, які кольори вона носить! Така жінка одразу привертає око...

— Жінка, вдягнена, як селючка, — і та приверне твоє око, — каже Керолайн, вмикаючи в розетку електрочайник. Але сказано це без злості.

Батько стає позаду неї й розтікається тілом по її спині. Його очі заплющені в екстазі.

— Ми, чоловіки... первісні створіння. Наші погляди невтримно притягує все яскраве і вродливе. — Він розплющує одне око й роздивляється Лів. — Мабуть... ти могла б носити принаймні щось не настільки чоловіче.

— Чоловіче?

Він відступає назад.

— Великий чорний пуловер. Чорні джинси. Ніякого макіяжу. Це точно не поклик сирени.

— Одягайся так, як тобі зручно, Лів. Не звертай на нього уваги.

— Вважаєш, у мене надто чоловічий вигляд?

— Зауваж, ти сама сказала, що зустріла його в гей-барі. Може, він любить жінок, які виглядають дещо... по-хлоп'ячому.

— Ах ти ж старий дурню, — каже Керолайн і залишає кімнату з кухлем у руці.

— Отже, я схожа на мужикувату лесбіянку.

— Я лише кажу, що ти могла б трохи вигідніше подавати себе. Наприклад, завити волосся. Підкреслити талію паском...

Керолайн знов просовує голову в двері.

— Що ти носиш, абсолютно не важливо, любя. Лише подбай про те, щоб спідня білизна була добра. Білизна — це єдине, що має принципове значення.

Батько дивиться вслід Керолайн і складає губи в німий поцілунок.

— Білизна! — благоговійно зітхає він.

Лів роздивляється власне вбрання.

— Ну, дякую, татку. Тепер я почуваюся чудово. Просто... чудово.

— Із задоволенням. Звертайся в будь-який час, — він ляскає розкритою долонею по сосновому столу. — І дай мені знати, як усе пройде! Побачення! Фантастика!

Лів дивиться на себе в дзеркало. Минуло три роки, відколи її тіло востаннє бачив чоловік, і чотири роки, відколи при цьому вона була достатньо тверезою, аби дбати про щось. Вона зробила все, що пропонувала Мо: повністю поголилася, лишивши кілька скромних волосків, почистила скрабом обличчя, нанесла на волосся кондиціонер. Вона перебрала всю білизну в комоді, доки не знайшла щось хоч трохи звабливе й не посіріле від часу. Вона пофарбувала нігті на ногах і надала форми нігтям на руках, вважаючи за краще скористатися пилкою, ніж щипцями.

Девід ніколи не переймався такими речами. Але Девіда більше немає.

Вона переглянула весь свій гардероб, перебравши купи чорних і сірих речей, скромних темних штанів і джемперів — речей, без сумніву, практичних. Нарешті Лів зупиняє свій вибір на спідниці-олівці та джемпері з V-подібним вирізом. До них добирається пара червоних туфель на високому підборі з бантиками-метеликами на носках. З часів покупки Лів узула їх лише раз, на чиєсь весілля. Але відтоді так і не викинула. Може, зараз вони й не в тренді, але з взуттям мужикуватої лесбіянки їх точно не сплутають.

— Вау! Поглянь лише на себе! — У дверях стоїть Мо в жакеті і з рюкзаком через плече, готова вирушати на зміну.

— Не занадто? — Вона з сумнівом роздивляється власну литку.

— Виглядаєш відпадно. Ти ж не в бабусиних панталонах, я сподіваюся?

Лів затримує подих.

— Ні, я не в бабусиних панталонах. Хоч я й не вважаю, що вся округа має поділяти мій вибір білизни.

— Тоді вперед, і спробуй нічого не ускладнювати. Я залишила тобі страву з курятини, як обіцяла, а ще є миска салату в холодильнику. Треба лише додати заправку. Сьогодні я заночую в Раника, тож не плутатимусь у тебе під ногами. Увесь дім до твоїх послуг, — вона багатозначно всміхається Лів, а тоді прямує вниз по сходах.

Лів знов обертається до дзеркала. Звідти на неї дивиться жінка у спідниці з надмірним макіяжем. Вона проходиться кімнатою, почувуючись трохи невпевнено в незвичних туфлях і намагаючись зрозуміти, що саме її бентежить. Спідниця сидить ідеально. Біг надав їй ніжкам привабливої точеної форми. Туфлі вносять чудовий кольоровий акцент у її вбрання. Білизна красива, та при цьому не вульгарна. Вона схрещує руки на грудях і сідає на край ліжка. За годину він буде тут.

Лів підіймає очі на «Дівчину, яку ти покинув». Я хочу виглядати так само, як ти, мовчки каже вона собі.

Уперше усмішка з портрету нічого їй не пропонує. Здається, дівчина навіть кепкує з неї.

Каже: *«Жодного шансу»*.

На деякий час Лів заплющує очі. А тоді тягнеться до телефону і набирає повідомлення для Пола.

Плани змінилися. Нічого, якщо ми натомість підемо кудись випити?

* * *

— Значить, ти... терпіти не можеш готувати? Якби я знав, то прихопив би нам вечерю з собою.

Пол відкидається в кріслі, кидаючи погляд на компанію галасливих офісних працівників. Судячи з їхнього загалом нетверезого вигляду і грайливого настрою, вони провели тут увесь день. Пол не каже цього вголос, але його розважають жінки, які непевно тримаються на ногах, і чоловік-бухгалтер, що дрімає у кутку.

— Я... мені просто треба було вийти за межі квартири.

— О, так. Типове відчуття, коли працюєш удома. Я вже й забув, як це казить. Коли мій брат тільки-но переїхав сюди, він тижнями

просиджував у мене, складаючи листи до потенційних роботодавців, і коли я повертався з роботи, він годину міг торохтіти без угаву.

— Ви разом приїхали з Америки?

— Він приїхав підтримати мене, коли я розлучався. Я тоді був трохи не в формі. А потім він просто не став повертатися.

Пол приїхав до Англії десять років тому. Його дружина-англійка почувалася глибоко нещасною, сумувала за домом, особливо коли Джейк був іще немовлям. Заради її щастя він покинув Управління поліції в Нью-Йорку.

— А коли ми приїхали сюди, то виявилось, що проблема не в місці проживання, а в нас. О, поглянь. Містер Синій Костюм збирається підкотити до дівчини з шикарним волоссям.

Лів пригублює напій.

— Це несправжнє волосся.

Він скося поглядає на дівчину.

— Що? Та ти з мене жартуєш. Хіба це перука?

— Нарощене волосся. Це помітно.

— Для мене ні. А зараз ти скажеш, що груди в неї теж фальшиві?

— Ні, вони справжні. Це називається «квадробуб».

— «Квадробуб»?

— Бюстгальтер затісний. Тому здається, що в неї їх чотири.

Пол сміється так гучно, що починає задихатися. Він уже не пам'ятає, коли востаннє так веселився. Майже неохоче Лів усміхається у відповідь. Цього вечора вона відчувається трохи дивно. Усі її реакції неначе гальмуються, і здається, що в її душі відбувається напружений внутрішній діалог.

Пол не втрачає контролю над собою.

— То що ми думаємо? — каже він, намагаючись розслабити її. — Чотиригруда дівчина піддається на його залицяння?

— Хіба після ще одного келиха. Я не впевнена, що він насправді їй подобається.

— Еге ж. Розмовляючи з ним, вона постійно дивиться через його плече. Гадаю, їй подобається отой, у сірих черевиках.

— Жодній жінці не подобаються сірі черевики. Можеш мені повірити.

Він підіймає брову і відставляє свій напій.

— Ось бачиш. Саме тому чоловікам простіше розщеплювати молекули і вдиратися в чужі країни, ніж з'ясовувати, що коїться в головах у жінок.

— Пфф. Якщо пощастить, одного дня я покажу тобі інструкції з застосування.

Він дивиться на неї, і вона заливається рум'янцем, відчуваючи, що бовкнула зайве. Настає раптова, непояснювано незручна тиша. Вона дивиться на свій келих.

— Ти сумуєш за Нью-Йорком?

— Я люблю навідуватися туди. Коли приїжджаю додому, всі кепкують з мого акценту.

Здається, вона його ледве слухає.

— Не треба так хвилюватися, — каже він. — Справді. Я тут цілком щасливий.

— О. Ні. Пробач. Я не хотіла... — слова застигають на її губах. Повисає довге мовчання. А тоді вона підіймає на нього очі й починає говорити, торкаючись пальцем обідка свого келиха.

— Поле... Сьогодні ввечері я хотіла запросити тебе до себе. Хотіла, щоб ми... Але я... я просто... Це занадто швидко. Я не можу. Не можу зробити цього. Ось чому я скасувала вечерю.

Слова ллються самі собою. Дівчина червоніє до коренів волосся.

Він відкриває, потім закриває рота. Нахиляється вперед і тихо промовляє:

— Достатньо було просто сказати: «Я не дуже голодна».

Її очі розширюються, і вона схиляється над столом.

— О Боже. Я — жахлива кандидатура для побачення, так?

— Може, трохи більш відверта, ніж слід.

У неї виривається стогін.

— Пробач. Гадки не маю, що зі мною...

Він нахиляється до неї, легко торкається її руки. Він хоче прибрати з її обличчя цей стурбований вираз.

— Лів, — каже він рівним тоном, — ти мені подобаєшся. Я вважаю, що ти пречудова. Але я цілком і повністю розумію, що ти занадто довго жила у власному замкненому просторі. А я ні... Я не... — йому так само бракує слів. Здається, що час для подібної розмови ще не настав. І водночас глибоко в душі він бореться з власним розчаруванням. — О, чорт, як щодо повечеряти піцію?

Тому що я помираю з голоду. Ходімо підкріпимося. Змусимо червоніти одне одного в іншому місці.

Він відчуває, як вона торкається його коліна своїм.

— Знаєш, у мене вдома є їжа.

Він вибухає сміхом. А тоді змовкає.

— Ну от. Тепер я справді не знаю, що сказати.

— Скажи: «Це буде чудово». А потім можеш додати: «Будь ласка, замовкни, Лів, доки ти все остаточно не ускладнила».

— Що ж, це буде чудово, — каже Пол. Він тримає її пальто і допомагає дівчині вдягтись, а тоді вони вдвох залишають паб.

Цього разу їхня прогулянка не минає в мовчанці. Невидимий бар'єр між ними впав — чи то від його слів, чи то від раптового полегшення, що оволодіває нею. Майже після кожної його репліки дівчина заливається сміхом. Оминаючи на своєму шляху купки туристів, задихаючись, вони сідають у таксі. І коли він опускається на заднє сидіння, притримуючи для неї дверцята, вона схиляється на його плече, вдихає його чистий чоловічий запах — і відчуває, що її голова йде обертом від такого несподіваного везіння.

Вони дістаються її кварталу, і він зі сміхом згадує подробиці їхньої зустрічі. Згадує Мо і її очевидну переконаність, що він — крадій сумочок.

— За тобою чотири фунти, — з серйозним обличчям заявляє він. — Мо казала, мені належить винагорода.

— Так, а ще Мо вважає цілком прийнятним підливати рідину для миття в напої відвідувачів, які їй не подобаються.

— Рідину для миття?

— І це змушує їх весь вечір бігати до туалету. Ось так вона вершить долі романтичних побачень у своєму ресторані. Краще тобі не знати, що вона робить із кавою тих, хто її по-справжньому бісить.

Він захоплено хитає головою.

— Мо ховає себе на цій роботі. Їй місце серед організованої злочинності.

Вони вибираються з таксі й заходять до приміщення колишнього складу. Повітря свіже, як завжди напередодні осені, холод пощипує шкіру. Вони поспішають до теплового задушливого фойє.

Лів почувається трохи безглуздо. Якимось чином за минулі сорок вісім годин Пол Маккаферті припинив бути для неї звичайною людиною і перетворився на ідею, на річ. Став символом її повернення до життя. Надто значущим, як для нового знайомства.

Вона чує, як голос Мо нашіптує їй: «Вау, панночко. Ви забагато думаєте».

А потім, коли двері ліфта зачиняються за ними, вони змовкають. Із шумом і брязкотом кабіна повільно рушає вгору. Світло блимає, як завжди. Проминаючи другий поверх, вони чують далеке відлуння кроків на бетонних сходах і кілька тактів віолончельної мелодії з чиєїсь квартири.

Тут, у замкненому просторі, Лів гостро відчуває його присутність поряд, цитрусовий аромат його крему після гоління, вагу його руки на своїх плечах. Вона опускає погляд і раптом шкодує, що вбралася в цю незугарну спідницю, в це взуття з плоскими підборами. Хотіла б вона, щоб зараз на ній були туфлі з метеликами.

Піднявши очі, вона ловить на собі його погляд. Він уже не сміється. Вона бере його за руку, і він неквапно притягує дівчину на два кроки ближче до себе, схиляючись обличчям до неї — так, що їх розділяють якихось кілька дюймів. Але не цілує.

Погляд його блакитних очей повільно вивчає її обличчя: очі, вії, брови, губи — доки вона з подивом не відчуває, що вся на виду. Його дихання зігріває її шкіру, його губи такі близькі, що вона може торкнутись і ніжно прикусити їх.

Він усе не наважується поцілувати її.

Вона тремтить від знемоги.

— Ти не йдеш у мене з голови, — шепоче він.

— Приємно.

Він припадає носом до її носа. Красчки їхніх губ торкаються одне одного. Вона відчуває вагу його тіла, і їй здається, що його ноги починають тремтіти.

— Так,приємно. Тобто ні, мені дуже страшно. Але це в доброму сенсі. Я... я гадаю, що...

— Годі слів, — шепоче він. Вона відчуває губами, як він промовляє ці слова, відчуває, як він кінчиками пальців проводить по її шиї ззаду — і втрачає дар мови.

І потім, уже на верхньому поверсі, вони цілуються. Він легко штовхає рукою двері ліфта, і вони випадають із кабіни, не випускаючи одне одного з обіймів. Потяг вирує між ними. Її рука прослизав під його сорочку на спині, вбираючи тепло його шкіри. Другою рукою вона обмацує стіну за собою, доки вдається відчинити двері.

Вони ввалюються в оселю. Не вмикаючи світла, вона відступає вглиб квартири, забувши про все, крім його губ на своїх губах, його рук навколо своєї талії. Вона так нестерпно бажає його, що її ноги підкошуються, і вона налітає спиною на стіну, чуючи, як він вилаявся собі під ніс.

— Тут, — шепоче вона. — Зараз.

Його тіло важкою масою притуляється до неї. Вони на кухні. Місяць нависає над скляним дахом, заливаючи приміщення холодним блакитним сяйвом. Щось небезпечно проникло до кімнати, щось темне, живе й привабливе на смак. Лише мить вона вагається, а тоді стягує через голову джемпер. Вона знову та, ким пам'ятає себе багато років тому, безстрашна, сповнена жаги. Вона розпрямляється, не відриваючи погляду від його очей, і починає розстібати на собі сорочку. Один, два, три — усі гудзики розходяться, і сорочка зісковзує з її плечей, оголивши її до талії. Непокрита шкіра напружується від дотику холодного повітря. Його погляд плавно опускається вздовж її тіла, і її подих пришвидшується. Усе навколо завмирає.

У кімнаті не чути жодного звуку, окрім їхнього дихання. Її наче магнітом притягує до нього. Вона подається вперед, відчуваючи всю силу й чарівність цього швидкоплинного моменту, і вони цілуються — тим цілунком, на який, здається, вона чекала роками і який у її уяві триває нескінченно. Вона вдихає запах його засобу після гоління, і її голова йде обертом, думки остаточно зникають. Вона вже не пам'ятає, де вони. Він м'яко відсторонюється, на його губах грає усмішка.

— Що? — Вона ціпеніє, не в змозі перевести подих.

— Ти, — він не може дібрати слів. Посмішка осяє її обличчя, і вона цілує його, цілує до забуття, доки запаморочений розум не вислизав крізь вуха, залишаючи тільки наполегливий, зростаючий гомін бажання. *Тут. Зараз.* Його руки стискають її, губи припадають до її ключиці. Її тягне до нього, дихання стає коротким і рвучким, серце шалено калатає. Чуття настільки загострені, що

від самого дотику його пальців її проймає трепет. Їй хочеться сміятися від радощів. Він через голову зриває сорочку. Їхні поцілунки стають усе глибшими, нестерпними від знемоги. Він незграбно кладе її на кухонний стіл, і вона миттєво обвиває його ногами. Він нахиляється, задираючи на ній спідницю до талії, і вона вигинається назад, торкаючись шкірою холодного граніту, спрямовуючи погляд у скляну стелю й запустивши руки в його волосся. Віконниці навколо відчинені, і за прозорими стінами, наче за суцільним вікном, розкинулася ніч. А вона дивиться вгору, в пересипану зорями темряву, і краєм свідомості майже з торжеством помічає: *«Я ще жива»*.

А потім вона заплющує очі й більше ні про що не думає.

— Лів? — Його голос гуркотом лунає в її вухах.

Він обіймає її. Жінка чує власне дихання.

— Лів?

Вона мимоволі здригається.

— З тобою все гаразд?

— Вибач. Так. Просто... минуло стільки часу.

Він нічого не відповідає, лише міцніше стискає її в обіймах. Знов настає тиша.

— Тобі не холодно?

Її подих вирівнюється, а тоді вона відповідає:

— Зовсім змерзла.

Він відпускає її і тягнеться по свою сорочку на підлозі, в яку повільно кутає дівчину. Крізь півтемряву вони дивляться одне на одного.

— Що ж... це було... — вона намагається сказати щось безтурботне й дотепне. Але не може. Усі її відчуття немов закликли. Вона боїться відпустити його, наче він — той єдиний якір, що тримає її на землі.

І все ж реальний світ вривається в її думки. Знизу долинають звуки дорожнього руху — мабуть, занадто гучні. Вона відчуває холодну плитку під своєю босою ногою. Здається, вона загубила туфлю.

— Думаю, ми залишили парадні двері відчиненими, — каже вона і кидає погляд крізь коридор.

— Гм... Забудь про туфлю. Ти в курсі, що в тебе даху немає?

Вона дивиться вгору. Не може згадати, щоб відчиняла його. Мабуть, випадково натиснула кнопку, коли вони вдвох ввалилися на кухню. Осіннє повітря огортає їх, від чого все тіло вкривається гусячою шкірою — немов лише тепер збагнувши, що сталося. Чорний светр Мо висить на спинці стільця, мов розгорнені крила яструба.

— Стривай-но, — каже вона. Потім, м'яко ступаючи через кухню, натискає кнопку і прислухається до шуму панелей даху, що змикаються над головою. Пол вражено дивиться на величезний скляний дах, потім знову на неї, а потім повільно обертається навколо себе, даючи очам звикнути до тьмяного світла, що сповнює кімнату.

— Що ж, це... Це не те, чого я очікував.

— Чому? На що ти очікував?

— Не знаю... Усі ці розмови про твій борг... — він знов кидає погляд на прозору стелю. — Думав побачити маленьку квартирку, в якій панує безлад. На кшталт моєї. А це щось...

— Будинок Девіда. Він його збудував.

Щось промайнуло у виразі його обличчя.

— Що? Завеликий?

— Ні, — Пол обводить поглядом вітальню й шумно видихає. — Маєш повне право. Схоже, він... гм... неабиякий хлопець.

Лів наливає їм обом по склянці води, намагаючись подолати збентеження, доки вони вдягаються. Чоловік допомагає їй, тримаючи сорочку. Вони дивляться одне на одного, ледь не пирскаючи зо сміху. Тепер, коли обое вдягнуті, їх раптом охоплює дивна сором'язливість.

— Отже... що тепер? Тобі потрібно трохи особистого простору? — питає він і одразу додає: — Мушу попередити: якщо хочеш, аби я пішов, доведеться зачекати, доки мої ноги перестануть тремтіти.

Вона дивиться на Пола Маккаферті, на його фігуру та обличчя, що вже стали близькі їй до самих кісток. Вона не хоче, аби він ішов. Хоче лежати поряд із ним, у його обіймах, поклавши голову йому на груди. Хоче прокинутися без миттєвого страшного імпульсу — тікати від власних думок. Ім'я Девіда сумнівом лунає в її душі, але Лів пересилує вагання. Настав час жити теперішнім життям. Вона більше, ніж дівчина, яку покинув Девід.

Вона не вмикає світла. Просто бере Пола за руку і веде крізь темряву будинку нагору, до своєї спальні.

Вони не сплять. Години минають у радісному, напівсвідомому сплетінні рук, ніг і ледь чутних голосів. Лів уже й забула, що за незрівнянна насолода — огорнутися навколо тіла, від якого не можеш відірватися. Відчуття такі, ніби щойно отримала додатковий заряд сил, виборола нове місце під сонцем.

О шостій годині холодний електричний світанковий спалах починає вкрадатися до кімнати.

— Це місце просто фантастичне, — шепоче він, визираючи крізь вікно.

Їхні ноги переплетені, її шкіра ще зберігає відчуття його поцілунків. Вона відчувається сп'янілою від щастя.

— Це так. Хоча, власне, я не можу собі дозволити лишитися тут, — крізь півтемряву вона вдивляється в його обличчя. — У моїх фінансах зараз повний жах. Мені казали, що треба продавати будинок.

— Але ти не хочеш.

— Це буде... наче зрада.

— Що ж, я розумію, чому ти не хочеш їхати звідси, — каже він. — Тут гарно. І так тихо, — він знову дивиться вгору. — Вау. Сама тільки можливість знести дах, щойно тобі заманеться...

Вона трохи вивільняється з його обіймів — лише настільки, щоб повернути обличчя до довгого вікна. Її голова продовжує спочивати на згині його плеча.

— Іноді вранці я люблю дивитися, як пливають баржі в напрямку Тауерського мосту. Глянь-но. Якщо світла вдосталь, ріка ніби струмує золотом.

— Струмує золотом, ага?

Вони замовкають. Кімната тим часом делікатно наповнюється світлом. Вона дивиться вздовж ріки, спостерігаючи, як та потроху осяюється світлом, наче нить у її майбутнє.

«Усе гаразд? — питає вона себе. — Чи дозволено мені бути настільки ж щасливою знову?»

Пол так довго мовчить, що вона думає, чи не заснув він нарешті. Та, озирнувшись, вона бачить його погляд, прикутий до стіни навпроти. Він дивиться на «Дівчину, яку ти покинув», чії контури ледь

проступають у світанковому присмерку. Жінка перевертається на бік і не зводить із нього очей. У кімнаті стає світліше, а він усе не відриває непорушного погляду від картини.

«Він розуміє її», — думає Лів. І припливає почуття — безсумнівна щира радість.

— Подобається?

Він ніби не чує.

Вона знову пригортається до нього, припавши обличчям до його плеча.

— За кілька хвилин її кольори буде видно чіткіше. Вона називається «Дівчина, яку ти покинув». Чи принаймні ми... я... гадаю, що вона так називається. Так написано чорнилом на звороті рами. Вона... моя улюблена річ у цьому будинку. А якщо чесно, то в цілому світі, — вона робить паузу. — Девід подарував мені її в наш медовий місяць.

Пол мовчить. Вона проводить пальчиком угору по його руці.

— Знаю, звучить безглуздо, але після його смерті я не хотіла ні в чому брати участі. Тижнями просиджувала тут, нагорі. Я... я не хотіла бачити інших людей. І навіть коли було по-справжньому тяжко, я знаходила щось у виразі її обличчя... Це було єдине обличчя, яке я могла бачити поряд. Вона була для мене як нагадування, що я витримаю, — Лів глибоко зітхає. — А потім, коли з'явився ти, я збагнула, що вона нагадувала мені ще про дещо. Про дівчину, якою я колись була. Яка не переймалася щомиті. Яка вміла розважатися і просто... *робила* щось. Дівчину, якою я прагну стати знов.

Він продовжує мовчати.

Уже забагато сказано. Єдине, чого вона бажає тепер, — це щоб Пол притулився до неї обличчям. Відчути на собі тягар його тіла.

Але він не промовляє ні слова. Лів чекає хвилину, а потім каже, аби лише порушити тишу:

— Мабуть, це звучить як дурість... бути настільки прив'язаною до картини...

Коли він повертає до неї обличчя, вона бачить на ньому дивний, напружений і застиглий вираз. Навіть присмерк цього не приховує. Він ковтає клубок у горлі.

— Лів... як тебе звати?

Вона робить невдоволене обличчя.

— Лів. Ти ж зна...

— Ні. Твоє прізвище.

Вона кліпає очима.

— Голстон. Моє прізвище Голстон. О. Здається, ми ніколи...

Вона не може збагнути, куди веде ця розмова. Вона хоче відволікти його від картини. І раптом розуміє, що блаженний настрої випарувався і його місце посіло якесь дивне відчуття. Коханці лежать поряд у мовчанні, яке стає все більш гнітючим.

Він підносить руку до голови.

— Гм... Лів? Нічого, якщо я піду? Я... маю деякі справи по роботі, які треба владнати.

Їй наче подих перехоплює. Знадобилася мить, щоб повернути собі дар мови, і коли вона заговорює, її голос лунає високо, немов чужий.

— О шостій ранку?

— Так. Вибач.

— О, — вона знову моргає. — Так. Добре.

Він вибирається з ліжка й починає вдягатися. Наче в тумані вона дивиться, як він натягує й застібає штани, з яким лютим завзяттям одягає сорочку. Одягнувшись, він обертається і після секундного вагання нахилиється й недбало цілує її в щоку. Мимоволі вона натягує ковдру до підборіддя.

— Ти впевнений, що не хочеш поспідати?

— Ні. Я... мені дуже шкода, — уже не посміхаючись, каже він.

— Гаразд.

Він усе ніяк не піде. Гірке відчуття образи, наче отрута, розливається її венами.

Уже стоячи на порозі, він ледь наважується глянути їй в обличчя. Лише хитає головою, наче намагаючись відігнати нав'язливу муху.

— Гм... Послухай. Я... я тобі зателефоную.

— Гаразд, — вона намагається говорити незасмученим голосом. — Будь-коли.

І коли за ним зачиняються двері, вона подається вперед:

— Успіхів тобі на роботі...

Не вірячи власним очам, вона дивиться туди, де він щойно був, і її фальшиво бадьорі слова луною розходяться в мовчазному

будинку. І в крихітне віконце, яке зумів відчинити в її душі Пол Маккаферті, потроху заповзає порожнеча.

17

В офісі, як він і очікував, немає ні душі. Він поштовхом розчиняє перед собою двері. Старі флуоресцентні лампи під стелею моргають, прокидаючись до життя, а він прямує до свого кабінету. Опинившись у себе, він починає ритися в купах файлів і тек на своєму столі, не звертаючи уваги на папери, що розлітаються по підлозі, — аж доки знаходить те, що шукав. Потім він запалює настільну лампу і кладе перед собою ксерокопію журнальної статті, розгладжуючи долонями.

— Тільки б мені помилитися, — шепоче він. — Будь ласка, нехай це все виявиться помилкою.

Стіну Скляного будинку видно лише частково, адже зображення картини збільшене майже до розміру А4. І картина, безпомилково, «Дівчина, яку ти покинув». Праворуч від неї — те саме вікно заввишки в стіну, що показувала йому Лів, з якого відкривається вид аж на Тілбері.

Він пробігає очима уривок тексту.

Голстон спроектував цю кімнату таким чином, щоб мешканці прокидалися від сонячного світла. «Спочатку я вирішив обладнати вікна системою екранів, з огляду на тривалість денного часу влітку, — каже він. — Та, як з'ясувалося на практиці, прокидаючись природним чином, ми втомлюємося менше. Тож я так ніколи й не мусив скористатися ними».

Просто за дверима спальні майстра в японському стилі...

На цьому уривок-ксерокопія закінчується. Якусь мить Пол дивиться на нього, потім розвертається до свого комп'ютера і в пошуковій системі набирає: «ДЕВІД ГОЛСТОН». Нетерпляче вистукує пальцями по столу, чекаючи на появу результатів.

Учора було вшановано пам'ять архітектора-модерніста Девіда Голстона, який раптово помер у Лісабоні у віці 38 років. За попередніми даними, причиною смерті стала не виявлена раніше

серцева недостатність. Повідомляють, що місцева поліція не вважає його смерть підозрілою.

Його 26-річна дружина Олівія Голстон, яка прожила з ним у шлюбі чотири роки і була поряд на момент смерті, наразі перебуває в родинному колі, що намагається втішити її. Працівник британського консульства в Лісабоні закликав дати родині оплакати покійного без втручання сторонніх осіб.

Смерть обірвала блискавичну кар'єру архітектора, відомого новаторським використанням скла. Учора колеги-архітектори вишикувалися в чергу, щоб віддати шану...

Пол повільно відкинувся в кріслі. Він пробігає очима решту статті, а потім перечитує лист, що надійшов від адвокатів родини Лефеврів.

...цілком недвозначна справа, яка навряд чи забере багато часу, з огляду на обставини... викрадена з готелю в місті Сент-Перонна приблизно в 1917 році, невдовзі після того, як дружину художника було заарештовано окупаційною німецькою армією...

Ми сподіваємося, що ТПП зможе довести цю справу до швидкого розв'язання, яке задовольнить усі сторони. Бюджетом передбачено певний грошовий резерв для компенсації теперішнім власникам, але цю суму не порівняти з орієнтовною вартістю картини на аукціоні.

Він готовий закластися на будь-які гроші, що вона не знає, чия це картина. Він чує її голос, збентежений і водночас власницький: «Вона моя улюблена річ у цьому будинку. А якщо чесно, то в цілому світі».

Пол безвільно роняє голову, затуляючи обличчя долонями. Так він сидить, аж доки починає дзвонити робочий телефон.

Сонце сходить над рівнинами східного Лондона, заливаючи спальню блідо-золотим світлом. Стіни швидко займаються сяйвом, майже сліпучі промені відбиваються в білих поверхнях — іншого дня Лів зі стогоном заплющила б очі й сховала голову під ковдру. Але вона нерухомо лежить на велетенському ліжку, з широкою

подушкою під шиєю, і застиглими порожніми очима дивиться в ранкове небо.

Усе виявилось однією суцільною помилкою.

Вона ще бачить перед собою його обличчя, чує його бездоганно коректну відмовку, з якою він покидав її. *«Нічого, якщо я піду?»*

Вона лежала майже дві години, стискаючи в руці мобільний телефон і розмірковуючи, чи не надіслати йому коротке повідомлення.

«У тебе все гаразд? Ти так раптово...»

«Пробач, якщо я забагато патякала про Девіда. Мені важко постійно пам'ятати, що не кожен...»

«Дуже приємно було побачитися з тобою вчора ввечері. Сподіваюся, твоя завантаженість не триватиме довго. Якщо ти вільний у неділю, то я...»

«Що я зробила не так?»

Жодне з повідомлень вона не надсилає. Подумки знов і знов повертається до різних етапів їхньої розмови, методично прокручуючи в голові кожну фразу, кожне речення — наче археолог, який перебирає кістки. Може, ось тоді він змінив свою думку про неї? Може, вона зробила щось не те? Якийсь сексуальний пунтик, про який вона не знала? Чи, може, саме перебування в Скляному будинку так на нього подіяло? Будинок, у якому не збереглося жодних Девідових речей, а проте настільки відчутно зберігався його характер, ніби сам портрет Девіда був скрізь, мов напис на скелі? Може, вона взагалі неправильно зрозуміла Пола? Щоразу як вона замислюється над своїми уявними хибами, її шлунок стискається від тривоги.

«Він сподобався мені, — думає вона. — Він мені справді сподобався».

Потім, знаючи, що сон уже не прийде, вона вибирається з ліжка і спускається на кухню. Вона почувається цілком спустошеною, у втомлені очі ніби сипонули піску. Зваривши собі кави, вона сидить за кухонним столом і дмухає на неї, аж тут парадні двері відчиняються.

— Забула свою перепустку. А без неї о цій годині до будинку престарілих не потрапиш. Вибач — я хотіла нишком пробратися до помешкання, не потурбувавши тебе.

Мо зупиняється й роззирається навколо, ніби шукаючи когось.

— То... що? Ти його з'їла?

— Він пішов додому.

Мо відчиняє шафу і починає ритися в кишенях своєї запасної куртки. Нарешті вона знаходить перепустку і ховає її.

— Знаєш, тобі треба зав'язувати з цим. Чотири роки — це вже забагато, щоб не...

— Я не хотіла, щоб він пішов. — Лів ковтає клубок, що підступив до горла. — Але він утік зі швидкістю блискавки.

Мо сміється і різко замовкає, щойно до неї доходить, що Лів не жартує.

— Він просто вибіг зі спальні, — їй байдуже, наскільки драматично це звучить: гірше, ніж зараз, їй уже не буде.

— До чи після того, як ти його завалила?

Лів робить ще ковток.

— Вгадай.

— О, чорт. Усе було настільки погано?

— Ні, все було фантастично. Ну, принаймні я так думала. Утім останнім часом мені просто не було з чим порівнювати.

Мо озирається, ніби шукаючи розгадку.

— Ти ж прибрала всі фотографії Девіда, так?

— Звичайно, прибрала.

— І в, так би мовити, вирішальний момент не називала його імені?

— Ні, — вона пригадує, як Пол обіймав її. — Яказала йому, що він змінив мою думку про саму себе.

Мо сумно хитає головою.

— О, Лів. Справи кепські. Ти щойно напоролася на Отруйного холостяка.

— Що?

— Такий собі ідеальний чоловік. Чесний, уважний, дбайливий. Тримається молодцем, доки не збагне, що ти теж до нього небайдужа. А тоді тікає світ за очі. Він, як криптоніт¹, притягує до себе певний тип самотніх, вразливих жінок. Таких, як ти, — Мо

¹ Вигадана кристалічна речовина з коміксів і фільмів про Супермена. Має різні магічні властивості залежно від кольору. Мо має на увазі, вочевидь, червоний криптоніт, який вивільняє почуття й таємні бажання.

супить брови. — Одне ти мене здивувала. Чесно, я не думала, що він з таких.

Лів кидає погляд на свою чашку. А тоді каже з легким відтінком виправдання:

— Можливо, це тому, що я трохи розповіла про Девіда. Коли показувала картину.

Очі Мо розширюються, і вона підіймає погляд до небес.

— Ну, я подумала, що можу бути в усьому відвертою. Він і так знає, що я пережила. І його начебто все влаштовувало.

Вона чує, як надтріснуто звучить її голос.

Мо встає й рушає до хлібниці. Вийнявши звідти шматочок хліба, вона складає його вдвоє й відкушує.

— Лів... не можна бути відвертою стосовно інших чоловіків. Жоден чоловік не бажає чути про те, яким фантастичним був його попередник, хай навіть мертвий. Ти б ще хвалебну промову виголосила під назвою «Грандіозні пеніси, які мені зустрічались».

— Я не можу вдавати, що Девіда не було в моєму минулому.

— Звісно, але він не повинен бути для тебе ще й теперішнім, — і, впіймавши розлючений погляд Лів, Мо продовжує: — Сказати тобі правду? Ти наче в замкненому колі. У мене таке враження, що навіть коли ти не згадуєш Девіда, тебе так і тягне про нього поговорити.

Лише кілька тижнів тому це було би правдою. Але не тепер. Лів прагне рухатися далі. І хотіла робити це разом із Полом.

— Що ж. Тепер це вже неважливо, хіба не так? Я все зіпсувала. Не думаю, що він колись повернеться, — вона робить іще ковток кави. Гарячий напій обпікає їй язик. — Безглуздо було з мого боку на щось сподіватися.

Мо кладе руку їй на плече.

— Чоловіки — дивні створіння. Не міг же він не помітити, в якому ти розхристаному стані... О, чорт, мені вже час. Слухай, біжи на свою божевільну пробіжку. Я повернусь о третій і відпрошуся з ресторану. Скажу, що захворіла. І ми зможемо вдосталь полаятися і вигадати середньовічні кари для цих тупоголових, непростійних чоловіків. У мене нагорі є трохи пластиліну, з якого я ліплю ляльки вуду. Можеш приготувати коктейльні палички? Або шпажки? Все, я побігла.

Мо хапає запасний ключ, салютує окрайцем хліба і зникає, перш ніж Лів устигає відповісти.

За минулі п'ять років ТПП повернуло понад двісті сорок творів мистецтва законним власникам або їхнім нащадкам, коли ті вже не сподівалися побачити їх знову. Полу траплялося чути про жорстокості воєнних часів, які перевершували все, з чим він зустрічався під час служби в нью-йоркській поліції. І спогади про ці події відтворювались у таких подробицях, наче все відбувалося лише вчора, а не шістдесят років тому. Він бачив біль, що, наче коштовний спадок, передавався з покоління в покоління і безпомилково читався в обличчях тих, хто зостався.

Він тримав за руки літніх жінок, що ридали гіркими й водночас радісними сльозами, опинившись у кімнаті з маленьким портретом, викраденим у їхніх замордованих батьків; бачив тихе благоговіння на обличчях молодших членів родини, які вперше в житті бачили давно загублений твір. Він мав палкі суперечки з директорами найбільших національних мистецьких галерей і кусав губи, коли здобуті після довгої боротьби скульптури нарешті поверталися до родин і відразу ж виставлялися на продаж. Та все ж більшу частину часу протягом цих п'яти років робота дарувала йому відчуття певної ґрунтовної правоти. Слухаючи історії жаху, зрад, історії родин, знищених чи переселених під час Другої світової війни — так, наче це відбувалося лише вчора, — і знаючи, що жертви цих злочинів і досі день у день страждають від заподіяного їм зла, він відчував насолоду, певною мірою долучаючись до відновлення справедливості.

Та ще ніколи він не мав справи з тим, із чим зіткнувся тепер.
— Лайно, — прокоментував Грег. — Оце так халепа.

Вони разом вигулювали Грегових собак, двох надзвичайно жвавих тер'єрів. Ранок видався нетипово холодним для цієї пори року, і Пол шкодував, що вдягнув лише один джемпер.

— Не можу повірити. Саме та картина, просто в мене перед очима.
— І що ти сказав?

Пол щільніше обмотав шарф навколо шиї.

— Нічого. Не зміг придумати, що тут можна сказати. Просто... пішов.

— Тобто втік?

— Мені потрібен був час, аби все обміркувати.

Пірат, менший із двох собак, погнав пустищем, наче керований снаряд. Чоловіки зупинилися, дивлячись йому вслід і намагаючись визначити його кінцеву мету.

— Будь ласка, хай це буде не кіт. Що завгодно, тільки не кіт. О, все гаразд. Це Джинджер.

Удалині Пірат радісно стрибав навколо спірінгер-спаніеля, і двоє собак завзято ганяли один одного, виписуючи все ширші кола у високій траві.

— І коли це сталося? Минулої ночі?

— Позаминулої. Я знаю, що маю зателефонувати їй. Просто не можу придумати, що казати.

— Мабуть, «віддай мені свою клятву картину» — не найкращий початок, — Грег підкликає старшого собаку до ноги і прикладає долоню до очей, намагаючись роздивитись, як далеко втік Пірат. — Гадаю, братику, ти маєш змиритися з тим, що Доля розвіяла по вітру всі твої шанси на щось із цією дівчиною.

Пол заштовхує руки глибоко до кишень.

— Мені вона сподобалася.

Грег коситься на нього.

— Що? Тобто по-справжньому сподобалася?

— Так. Вона... вона не йде мені з голови.

Брат прискіпливо вдивляється в його обличчя.

— Гаразд. Що ж, так іще цікавіше... *Пірате! Сюди!* О Боже ж мій. Он Вісла. Ненавиджу цю собаку. А ти говорив зі своєю шефінею про це?

— Еге. Джейні ж неодмінно схоче побалакати зі мною про інших жінок. Звісно, ні. Лише порадився з юристом щодо сили нашої позиції в цій справі. Схоже, він вважає, що ми виграємо.

«Такі випадки не мають терміну давності, Поле, — казав Шон, майже не відриваючись від паперів. — Ти ж знаєш».

— То що ти збираєшся робити? — Грег знов надягає собаці поводок і стоїть, чекаючи на другого.

— Вибір у мене невеликий. Картина має повернутися до своїх законних власників. Не впевнений, що це їй дуже сподобається.

— Може, вона сприйме це нормально. Ніколи не знаєш, — Грег розмашисто крокує до трав'янистої галявини, де бавиться Пірат, несамовито гавкаючи в небо, наче застерігаючи не підходити ближче. — Слухай, якщо вона банкрут, а в справі йдеться про

солідні гроші, може, ти їй ще послугу зробиш, — він переходить на біг, і останні слова, кинуті через плече, підхоплює вітер. — А може, ти їй так само подобаєшся, і вона чхатиме на все. Не забувай, братику, що б там не сталося, це лише картина.

Пол дивиться в спину братові. Це аж ніяк не лише картина, думає він.

Джейк в гостях у друга. О пів на четверту Пол приїжджає забрати його, як домовлено, і Джейк вистрибує йому назустріч із парадних дверей. Його волосся скуйовджене, куртка, вочевидь, куплена на виріст, бовтається на плечах. Пол ніколи не припиняє дивуватися знайомому припливу батьківської любові, як і первісній природі цього почуття. Іноді він змушений боротися з собою, щоб не збентежити сина глибиною своєї любові. Обхопивши рукою шию хлопчика, Пол притягує до себе і буденно цьомає в лоб. Батько з сином прямують до станції метро.

— Привіт, хлопче.

— Привіт, тату.

Джейк весело демонструє йому нову електронну гру з різними модифікаціями. Пол киває і всміхається, коли треба, але навіть цієї миті ловить себе на тому, що внутрішня суперечка в його голові триває. Не промовляючи ні слова, він продовжує обмірковувати ситуацію. Що він має їй казати? Чи слід розповісти всю правду? Чи зрозуміє вона, якщо він їй пояснить? Чи краще триматися далі? Зрештою, робота — це все. Це він засвоїв дуже давно.

Але зараз, сидючи поруч із сином і дивлячись, як той завзято натискає великими пальцями кнопки, з головою поринувши в піксельну гру, Пол утрачає контроль над думками. Він знов відчуває Лів, теплу й піддатливу в його обіймах, бачить, як вона піднімає на нього свій дрімотний погляд, наче приголомшена глибиною власних почуттів.

— У тебе вже є новий дім?

— Ні. Ще ні.

«Я постійно думаю про тебе».

— А можна, ми підемо сьогодні їсти піцу?

— Звісно.

— Правда?

— Ммм, — він киває. Образа на її обличчі, коли він розвернувся, щоб піти. Вона була такою безхитрісною — кожна емоція

миттєво проступала на її обличчі, наче вона не здогадувалась, що саме має приховувати. Зовсім як дім, у якому вона живе.

— А морозиво буде?

— Звісно.

«Мені дуже страшно. Але це в доброму сенсі».

А тоді він утік. Без жодного слова пояснення.

— А ти купиш мені «Братів СуперМаріо» для мого «Нінтендо»?

— Не все одразу, — каже Пол.

Вихідний затягується, ще більш гнітючий від постійної тиші. Мо приходить і йде. Її новий діагноз Полу: «Розлучений отруйний холостяк. Найгірший різновид цієї породи». Вона робить Лів маленьку пластилінову фігурку, що уособлює Пола, і заохоче штрикати її булавками.

Лів з острахом відзначає, що зачіску міні-Пола відтворено на диво точно.

— Гадаєш, від цього в нього живіт розболиться?

— Гарантувати не можу. Але тобі неодмінно полегшає.

Лів бере коктейльну паличку і невпевнено тицяє міні-Пола в середину живота, а тоді, почуваячись винною, стирає пальцем утворений «пупок». Не те щоб ця версія Пола дуже асоціювалася в неї з оригіналом, просто їй вистачає розуму збагнути, що є речі, на яких не варто зациклюватися. Тож вона скористалася порадою Мо і бігала, доки не почало ломити гомілки. Вона від гори до низу вимила весь Скляний будинок. Вона викинула туфлі з метеликами. Вона чотири рази перевіряла свій телефон, а тоді викинула його, зла на себе за те, що взагалі цим переймається.

— Слабко, — каже Мо, перевіряючи фігурку в понеділок вранці. — Ти йому навіть пальців ніг не зламала. Хочеш, я зроблю це за тебе?

— Ні. Все гаразд, правда.

— Ти занадто добра. Знаєш що, коли я повернуся додому, ми зіграємо ним у футбол, а тоді зробимо з нього попільничку.

Повернувшись на кухню, Лів бачить, що Мо встромила в пластилінову голівку цілих п'ятнадцять сірників.

У понеділок надходять два замовлення. Перше стосується каталогу якоїсь компанії, що спеціалізується на прямому маркетингу, — щедро пересипаного граматичними й орфографічними помилками. До шостої години Лів устигає виправити стільки, що легше було заново написати весь текст. Послівні розцінки жадливо

мізерні. Але їй байдуже. Робота дарує таке полегшення, витісняючи всі зайві думки, що вона радо написала б для «Форбекс Солюшенз» ще один каталог безкоштовно.

У двері дзвонять. Зараз Мо скаже, що забула ключі на роботі. Лів вибирається з-за столу, потягується і прямує до домофону.

— Ти знов їх десь залишила.

— Це Пол.

Вона завмирає на місці.

— О. Привіт.

— Можна до тебе піднятися?

— Тобі справді не варто турбуватися. Я...

— Будь ласка. Нам треба поговорити.

Часу подивитися в дзеркало чи причесати волосся немає. Вона стоїть, тримаючи палець на дверній кнопці, і вагається. Нарешті натискає її й одразу ж відступає, наче боячись вибуху.

Ліфт зі скрипом підіймається, і вона відчуває, як із наростанням звуку щось тривожно стискається в її грудях. А тоді з'являється він і дивиться крізь ґратчасті двері ліфта прямо на неї. Він одягнений у коричневий піджак із м'якої тканини, у його очах зазмер незвично насторожений погляд. Він здається зовсім виснаженим.

— Привіт.

Він виходить із ліфта й чекає в передпокої. Жінка стоїть, схрестивши руки на грудях, — захисна поза.

— Привіт.

— Можна... зайти?

Вона відступає від дверей.

— Вип'єш чого-небудь? Тобто... ти залишишся?

Він чує, що її голос зривається.

— Було б чудово, дякую.

Вона проходить на кухню, і він іде слідом, дивлячись на її напружену спину. І доки вона розливає чай, її не покидає відчуття, що він невпинно стежить за нею. Беручи чашку з її рук, він замислено потирає скроню.

— Голова болить, — майже вибачається він, упіймавши на собі її погляд.

Лів мигцем дивиться на пластилінову фігурку на холодильнику і червоніє, знов почувуючись винною. Проходячи повз, вона на-вмисне зіштовхує її за холодильник.

Пол ставить чашку на стіл.

— Гаразд. Це справді складно. Я прийшов би раніше, але в мене був син, і я мав обмірковувати подальші дії. Послухай, я не критимусь і все поясню. Та, гадаю, тобі краще спочатку сісти.

Вона ошелешено дивиться на нього.

— О Господи. Ти одружений.

— Я не одружений. Це було б... навіть легше. Будь ласка, Лів. Просто сядь.

Вона залишається стояти. Він витягує з-під поли піджака лист і простягає їй.

— Що це?

— Просто прочитай. А потім я докладу всіх зусиль, щоб пояснити.

ТПП

Офіс 6, Грантхем-стріт

Лондон W1

15 жовтня 2006 року

Шановна місіс Голстон,

ми представляємо організацію під назвою «Товариство пошуку і повернення», що має на меті повертати твори мистецтва людям, які зазнали втрат унаслідок пограбування або примусового продажу належних їм культурних цінностей у воєнний час.

Нам відомо, що Ви є власницею картини французького художника Едуарда Лефевра під назвою «Дівчина, яку ти покинув». Ми отримали письмове підтвердження від нащадків пана Лефевра, що зазначений твір перебував у приватній власності дружини художника і був об'єктом примусового продажу. Позивачі, які також є громадянами Франції, бажають, щоб твір було повернуто до родини митця, і, згідно з Женевською конвенцією, а також положеннями Гаазької конвенції про захист культурної власності у випадку військового конфлікту, ми бажємо поінформувати Вас, що будемо подавати позов від їхнього імені.

У багатьох випадках такі твори мистецтва може бути повернуто власникам із мінімальним втручанням закону. Таким чином ми запрошуємо Вас сконтактувати з нами для призначення зустрічі між Вами і представниками родини Лефеврів, щоб ми могли розпочати процес.

Ми усвідомлюємо, що таке повідомлення може стати для Вас потрясінням. Але ми хочемо Вам нагадати, що існують переконливі юридичні прецеденти, коли твори мистецтва, придбані внаслідок правопорушень, скоєних у воєнні часи, поверталися законним власникам. Також ми хотіли б додати, що Ваша втрата може бути добровільно компенсована певною грошовою сумою.

Ми дуже сподіваємося, що, як і в решті подібних випадків, усвідомлення, що картина повернулася до законних власників, певним чином задовольнить усі зацікавлені сторони.

Якщо хочете обговорити це, просимо без жодних зволікань звертатися до нас.

*Пол Маккаферті
Джейні Дікінсон,
директори ТПП*

Вона вражено дивиться на ім'я внизу листа, і вся кімната навколо немов відступає на задній план. Вона перечитує слова, спочатку думаючи, що це жарт. Ні, це має бути інший Пол Маккаферті, якийсь цілковито відмінний Пол Маккаферті. Людей із таким іменем, мабуть, сотні. Воно досить поширене, це ім'я. А потім вона пригадує той характерний погляд, яким він дивився на картину три дні тому, як не міг після того глянути їй у вічі. Вона важко опустила на стілець.

— Це якийсь жарт?

— Краще б це був жарт.

— Що це, в біса, за ТПП?

— Ми відстежуємо зниклі твори мистецтва й забезпечуємо їхнє повернення початковим власникам.

— Ми? — вона знов дивиться на лист. — А як... як усе це мене стосується?

— «Дівчина, яку ти покинув» — об'єкт реституційного позову. Картина належить художникові на ім'я Едуард Лефевр. Його родина бажає повернути її.

— Але... це просто смішно. Вона роками була в мене. Роками. Найкращі роки за останнє десятиліття.

Він запускає руку до кишені й виймає ще один лист, із ксерокопією журнальної сторінки.

— Це надійшло до нашого офісу тижнів два тому. Я знайшов його у своєму кошику для вхідних паперів. Тоді я був зайнятий

іншими випадками і не склав усе докупи. А згодом, коли ти запросила мене до себе, я миттю її розпізнав.

Вона вивчає лист, кидає погляд на ксерокопію. З кольорової сторінки на Лів дивиться її власна картина, яскраві барви якої змазані внаслідок роздрукування.

— «Архітектурний дайджест».

— Так. Гадаю, це звідти.

— Вони приходили робити репортаж про Скляний будинок, коли ми щойно одружилися, — вона підносить руку до губ. — Девід вважав, що це буде чудова реклама для його праці.

— Родина Лефеврів провела ревізію всього творчого доробку художника, у ході якої виявили зникнення кількох картин. Одна з них — «Дівчина, яку ти покинув». Але її історія після 1917 року не задокументована. Ти можеш розповісти, де ви придбали її?

— Безумство яке. Це сталося... Девід купив її в однієї американки. У Барселоні.

— Власниці галереї? У тебе є чек про купівлю картини?

— Можна сказати, що так. Але вона нічого не варта. Та жінка виставила її на вулицю і збиралася взагалі викидати.

Пол провів рукою по обличчю.

— Ти знаєш, хто була ця жінка?

Лів хитає головою.

— То було багато років тому.

— Лів, ти маєш згадати. Це дуже важливо.

І тут її прориває:

— Не пам'ятаю я! Ти не можеш так просто заявлятися сюди й казати, що я маю підтвердити права на мою власну картину лише тому, що хтось десь вирішив, що колись вона належала їм, мільйон років тому! Що це взагалі таке? — вона обходить навколо стола. — Я... у мене просто в голові не вкладається.

Пол затуляє руками обличчя. Потім піднімає голову й дивиться на неї.

— Лів, мені справді шкода. Це найгірший випадок, з яким я будь-коли мав справу.

— Випадок?

— Це те, чим я займаюся. Шукаю крадені твори мистецтва і повертаю їх власникам.

Вона з подивом чує, як невблаганно лунає його голос.

— Але ж картина не крадена. Девід купив її, чесно й законно. А потім подарував мені. Вона моя.

— Її викрали, Лів. Майже сто років тому, так, але викрали. Послухай, є й гарна новина: вони бажають запропонувати певну фінансову компенсацію.

— Компенсацію? Ти вважаєш, що річ у грошах?

— Я лише кажу...

Вона встає, підносить руку до брови.

— Знаєш що, Поле? Гадаю, тобі краще піти.

— Я знаю, що картина багато для тебе важить, але ти маєш зрозуміти.

— Правда. Я хочу, аби ти негайно пішов.

Їхні погляди схрещуються. Вона відчуває, як від неї розходяться невидимі смертоносні хвилі. Схоже, ще ніколи в житті вона не була настільки розлючена.

— Послухай, я спробую придумати, як урегулювати цю справу, щоб...

— Прощавай, Поле.

Вона проводить його до порога і з тріском зачиняє за ним двері — так гучно, що, здається, цілий будинок ходором ходить у неї під ногами.

18

Іхній медовий місяць. Якщо можна це так назвати. Девід працював над новим конференц-центром у Барселоні — монолітною спорудою, в якій мали відбиватись і блакить небес, і мерехтіння морських хвиль. Лів пригадує легкий подив, викликаний пристойною іспанською Девіда, і своє зачарування тим, що він знав і робив і що відкрилося їй лише тоді. Щодня вони лежали вдвох у готельному ліжку, а потім блукали середньовічними вуличками Готичного кварталу і кварталу Борн, ховаючись у затінку, зупиняючись, аби випити мохіто, ліниво пригортаючи одне одного. Їхня шкіра була липкою від поту. Вона й досі пригадує його руку на своєму стегні. Він мав руки майстра. Завжди трохи розчепірював їх, ніби постійно тримав невидимі плани.

Вони саме обходили навколо площі Каталонії, коли почули голос тієї американки. Жінка горлала на трьох байдужих чоловіків і гото-

ва була розридатися, дивлячись, як вони з'являються на порозі панельного будинку і жбурляють меблі, предмети домашнього побуту й дрібні речі просто на землю перед житловим кварталом.

— Ви не можете так чинити! — кричала жінка.

Девід відпустив руку Лів і ступив уперед. Жінка — сухорлява пані середнього віку з яскравим білявим волоссям — видала короткий розпачливий вигук, коли з дому викинули крісло. Купка туристів зупинилась і спостерігала цю сцену.

— З вами все гаразд? — спитав він, узявши її під лікоть.

— Це все власник будинку. Він викидає речі моєї матері. Я постійно кажу йому, що мені нема куди їх покласти.

— А де ваша мати?

— Вона померла. Я приїхала сюди, щоб передивитися її майно, а він каже, що речі треба вивезти сьогодні. Ці люди просто скидають усе на вулицю, а я гадки не маю, що з цим робити.

Лів пригадує, як Девід узяв клопіт на себе, як сказав їй відвести жінку до кафе через дорогу, як умовляв працівників іспанською мовою, доки американка, чиє ім'я було Маріанн Джонсон, сиділа й пила воду з льодом, тривожно позираючи на той бік вулиці. Жінка зізналася, що прилетіла лише вранці й сама не знає, за що хапатися.

— Мені дуже шкода. Коли померла ваша мати?

— О, три місяці тому. Я знаю, треба було діяти раніше. Але так важко цим займатися, коли не розмовляєш іспанською. А я мала доправити її тіло додому для поховання... Я щойно розлучилася, тож довелося робити все самій...

У неї великі білі кісточки пальців, а на самих пальцях красується строката низка пластикових перснів. Її волосся перехоплене бірюзовою стрічкою з огірковим візерунком, і жінка постійно торкається її, наче від того заспокоюючись.

Девід розмовляв із чоловіком — певно, власником будинку. Спочатку той зустрів його вороже, але тепер, за десять хвилин по тому, чоловіки тепло потискали руки. Невдовзі Девід уже сидів із ними за столиком. Він казав, що жінка має відібрати речі, які бажає зберегти, і в нього є телефон транспортної компанії, яка спакує для неї ці речі й відішле додому. Господар погодився залишити їх у будинку до завтра. Решту можуть забрати перевізники і позбутися їх за невелику плату.

— Вам вистачає грошей? — тихо спитав він. Доброю був людиною.

Маріанн Джонсон ледь не плакала від вдячності. Вони допомогли їй перенести речі, складаючи їх ліворуч або праворуч — залежно від того, що вона хотіла зберегти. І доки за вказівками жінки вони обережно переставляли предмети вбік, Лів стала придивлятися до речей на тротуарі. Серед них була друкарська машинка «Корона» і величезні альбоми вицвілих газетних аркушів у шкіряних обкладинках.

— Мама була журналісткою, — пояснила жінка, дбайливо складаючи їх на кам'яній сходинці. — Її звали Луанн Бейкер. Пам'ятаю, як вона працювала з ними, коли я була ще маленькою.

— А це що? — Лів показала на маленький коричневий предмет. Хоча вона не могла роздивитися його, не підійшовши ближче, щось усередині неї здригнулося. Їй здалося, що вона бачить зуби.

— А, оте. Це мамині висушені голови. Колись вона їх просто колекціонувала. Там іще десь має валятися нацистський шолом. Як гадаєте, музей їх прийме?

— Ви неабияк розважитесь, везучи їх крізь митницю.

— О Господи. А може, просто лишити їх на вулиці й утекти, — вона зупинилася, щоб витерти чоло. — Оце так спека! Я зараз помру.

А тоді Лів побачила картину. Прихилений до стільця, цей портрет навіть серед гамору й хаосу притягував погляд. Вона схилилась і обережно повернула картину до себе. З побитої золоченої рами на неї дивилася дівчина з іскоркою виклику в очах. Розкішні хвилі золотаво-рудого волосся спадали на плечі, а легка усмішка надавала обличчю гордовитого і водночас трохи інтимного виразу. Якоїсь сексуальності.

— Вона схожа на тебе, — видихнув Девід у неї за спиною. — Ти виглядаєш точнісінько так само.

У Лів було не руде, а біляве, до того ж коротке волосся. Але вона зрозуміла його з півслова. Молодята обмінялися поглядами, і все навколо наче потьмяніло.

Девід обернувся до Маріанн Джонсон.

— Хіба ви не хочете залишити її в себе?

Жінка випросталася, краєм ока глянувши на нього.

— О, ні. Не думаю.

Девід притишив голос.

— А чи дозволите мені викупити її у вас?

— Викупити? Беріть її задарма. Це найменше, що я можу зробити для вас після того, як ви порятували моє нікчемне життя.

Але він відмовився. Вони стояли на тротуарі й вели між собою кумедний торг: Девід пропонував їй більшу суму, ніж її влаштувувала. Нарешті Лів, зайнята перебиранням купи одягу, озирнулася й побачила, як вони тиснуть руки. Ціну було узгоджено.

— Я би з радістю вам її подарувала, — казала вона, доки Девід відраховував купюри. — Правду кажучи, мені вона ніколи особливо не подобалася. Завжди здавалася якоюсь пихатою. У дитинстві я гадала, що вона мене дражнить.

З настанням вечора вони пішли, залишивши їй номер телефону Девіда. Тротуар перед порожнім будинком було розчищено, і Маріанн Джонсон збирала свої речі, щоб повернутися до готелю. Вони йшли крізь важке спекотне повітря. Обличчя Девіда сяло, наче він знайшов великий скарб, і він із трепетом притискав до себе картину — як пізніше того ж вечора пригортав Лів.

— Це буде мій весільний подарунок тобі, — сказав він. — Я ж ніколи нічого тобі не дарував.

— А я гадала, ти не хочеш, аби щось порушувало чисті лінії твоїх стін, — піддражнила його Лів.

Вони зупинилися посеред людної вулиці й ще раз підняли її, аби роздивитися. Вона пам'ятає свою шию, обгорілу на сонці, і пил, що ледь помітним шаром осів на її плечах. Спекотні вулиці Барселони, вечірнє сонце — усе, наче в дзеркалі, відбивалося в його очах.

— Гадаю, що правила можна й порушувати заради того, що по-справжньому любиш.

— Отже, ви з Девідом чесно придбали цю картину? — питає Крістен. І змовкає, щоб ляснути по руці підлітка, який копірсається в холодильнику. — Ні. Ніякого шоколадного мусу. А то потім вечерю не їстимеш.

— Так. Мені навіть вдалося відшукати розписку.

Розписка лежала у неї в сумці: обтріпаний папірець, вирваний із задньої частини журналу. *«Отримано з подякою за портрет, можл. назва якого — “Дівчина, яку ти покинув”. 300 франків — Маріанн Бейкер (міс)».*

— Отже, вона твоя. Ти її придбала, в тебе є розписка. От і кінець справі. Тасмін? Скажеш Джорджу, що вечеря за десять хвилин?

— Хотілось би так думати. А жінка, в якої ми її купили, казала, що її мати півстоліття зберігала цю картину в себе. Вона навіть не хотіла продавати її нам — хотіла просто подарувати. Це Девід на поліг, щоб вона взяла гроші.

— Знаєш, уся ця історія — суцільний анекдот, — Крістен кидає перемішувати салат і здійсмає руки вгору. — Я маю на увазі — де взагалі її край? Якщо ти придбала будинок, а земля, на якій він стоїть, була кимось загарбана ще в Середньовіччя, то одного дня до тебе прийдуть вимагати й будинок теж? А ми маємо віддати мою діамантову каблучку, бо, бач, цей діамант може мати сумнівне африканське походження? Заради Бога, це ж Перша світова війна. Події майже сторічної давнини. Часом наша правова система заходить надто далеко.

Лів відкидається на стільці. Удень, тремтячи від шоку, вона зателефонувала Свеніві, і той сказав приїжджати до них увечері. Він був обнадійливо спокійним, коли вона розповіла йому про лист, а читаючи його, лише знизав плечима.

— Це, мабуть, якась нова форма нав'язування адвокатських послуг. Усе це звучить дуже сумнівно. Я все перевірю — але на твоєму місці я б не хвилювався. У тебе є розписка, ти придбала її на законних підставах, тож, гадаю, уся ця справа не має шансів у суді.

Крістен ставить миску салату на стіл.

— Хто взагалі цей художник? Оливки любиш?

— Вочевидь, його звуть Едуард Лефевр. Але підпису немає. І — так, дякую.

— Я хотіла тобі сказати... стосовно того, про що ми говорили востаннє.

Крістен дивиться на доньку й випроваджує її за двері.

— Іди, іди, Тасмін. У мами серйозна розмова.

Лів чекає, доки, невдоволено озирнувшись, Тасмін іде з кімнати.

— Я про Роджа.

— Про кого?

— Маю погану новину. — Вона кривиться й нахиляється над столом. Глибоко, по-театральному набирає повітря в груди. — Я хотіла розповісти минулого тижня, але не знайшлася, що казати.

Бачиш, він вирішив, що ти страшенно мила, але, боюся, ти... ну... ти не в його смаку.

— Що?

— Насправді він шукає когось... молодшого. Мені шкода. Я просто подумала, що ти маєш знати правду. Мені нестерпно було думати, що ти сидиш і чекаєш його дзвінка.

Лів намагається надати обличчю серйозного виразу, коли до кімнати входить Свен зі сторінкою рукописних нотаток у руці.

— Я щойно розмовляв по телефону з другом із «Сотбіз». Отже... Погана новина: ТПП — поважна організація. Вони шукають викрадені твори мистецтва, а наразі все частіше беруться за складніші справи, що стосуються творів, зниклих під час війни. За останні роки вони повернули власникам кілька загальноновизнаних шедеврів, деякі — з національних колекцій. Ця галузь швидко розвивається.

— Але «Дівчина» не є загальноновизнаним шедевром. Це просто невеличка картина, виконана олійними фарбами, яку ми придбали на медовий місяць.

— Ну... це так, але лише до певної міри. Лів, ти, коли отримала листа, намагалася щось дізнатися про цього Лефевра?

Це було перше, що вона тоді зробила. Другорядний представник імпресіоністської школи початку минулого століття. Збереглась одна фотографія художника, в тонах сепії: кремезний чоловік із темно-карими очима і волоссям довжиною до коміра. Недовгий час працював під керівництвом Матісса.

— Я починаю розуміти, чому ця робота — якщо це *його* робота — могла стати об'єктом реституційного позову.

— Продовжуй. — Лів кладе до рота оливку.

Крістен завмирає поряд із нею з ганчіркою для посуду в руці.

— Я, звичайно ж, не розповідав про їхню претензію на картину, а він не міг оцінити твір, не бачачи його. Але, виходячи з останньої ціни, яку давали за Лефевра, і зважаючи на походження картини, вони впевнені, що картина легко може коштувати два-три мільйони фунтів стерлінгів.

— Що? — ледь чутно промовляє вона.

— Так. Весільний подаруночок Девіда виявився цілком непоганою інвестицією. Два мільйони фунтів *як мінімум* — це його точні слова. По суті, він рекомендував тобі негайно зробити страхову оцінку картини. Вочевидь, наш Лефевр тепер справжня зірка

на ринку живопису. Росіяни просто пишуть від нього, і це теж зіграло на підвищення ціни.

Вона ковтає оливку цілою і починає задихатися. Крістен дружньо стукає їй по спині й наливає їй склянку води. Лів відпиває. Почуті слова знов і знов лунають у її вухах, здаючись повною нісенітницею.

— Тож, гадаю, нема нічого особливо дивного в тому, що звідкілясь ні сіло ні впало з'являються люди в надії відхопити свій шматок пирога. Я попросив Ширлі з офісу знайти пару випадків і надіслати мені. То ось, ці позивачі, трохи покопирсавшись у сімейній історії, заявляють позов на картину, мотивуючи тим, що вона була дуже дорога їхнім дідусям-бабусям, а її втрата розбила їм серце. Потім вони отримують картину назад, і вгадай, що далі?

— Що далі? — каже Крістен.

— Вони її продають. І стають багатшими, ніж уявляли собі в найбожевільніших мріях.

На кухні повисає тиша.

— Два-три мільйони фунтів? Але... але ми сплатили за неї двісті євро.

— Наче в «Гонитві за старовиною»¹, — щасливо каже Крістен.

— Це ж Девід. Завжди мав здібності Мідаса. — Свен наливає собі келих вина. — Дуже прикро, що тепер вони знають, що картина в тебе. Гадаю, без документального свідoctва або іншого підтвердження їм би цього не довести. Вони знають це напевне?

Лів згадує про Пола, і її душа йде в п'яти.

— Так, — каже вона. — Вони знають, що картина в мене.

— Гаразд. Ну тоді підемо іншим шляхом, — він сідає поряд із нею і кладе руку їй на плече. — Ми маємо надати тобі серйозний юридичний захист. І то швидко.

Наступні два дні Лів проживає немов у півсні. Її голова шумить, серце б'ється, мов скажене. Вона відвідує дантиста, купує хліб і молоко, вчасно здає виконані замовлення, носить Френ кухлі чаю

¹ «Antiques Roadshow» — британське телевізійне шоу, в ході якого оцінювачі антикваріату подорожують різними регіонами Великої Британії та оцінюють вартість антикварних предметів, виставлених місцевими мешканцями.

і повертається з ними назад, коли та скаржиться, що Лів забула покласти цукор. Усе це вона робить автоматично, майже не помічаючи. Усі її думки — про Пола, про його поцілунок, про їхню випадкову першу зустріч, незвичну щедрість, з якою він запропонував їй допомогу. Невже він планував це з самого початку? З огляду на вартість картини, чи не стала вона жертвою складної оборудки? Вона набирає в Гуглі ім'я Пола Маккаферті й читає характеристики його роботи в Департаменті культурних цінностей поліції Нью-Йорка, про його «блискучий розум криміналіста», його «стратегічне мислення». Від її колишніх уявлень про Пола не лишається ані сліду. Думки хаотично вирують у її голові, ведучи до нових, жахливих наслідків. Двічі від цих думок їй робилося так зле, що доводилося встати з-за столу і вмитися холодною водою, після чого вона деякий час стояла, притулившись обличчям до холодних керамічних плит вбиральні.

Минулого листопада ТПП допомогли повернути родині російських євреїв невеличку картину Сезанна. Вартість полотна оцінювалася близько п'ятнадцяти мільйонів фунтів стерлінгів. Як було зазначено на сайті ТПП у розділі «Про нас», працюють вони на комісійних засадах.

Він тричі надсилає їй повідомлення: *«Ми можемо поговорити? Знаю, це важко, але будь ласка — ми можемо хоча б обговорити це?»* Він такий розважливий на словах. Наче й справді вартий довіри. Лів спить уривками і змушує себе їсти.

За всім цим спостерігає Мо і цього разу нічого не каже.

Лів бігає. Щоранку, іноді й увечері також. Біг замінив їй думки, їжу, іноді навіть сон. Вона бігає, доки не відчує, що ноги вогнем горять, а легені готові от-от вибухнути. Вона знаходить нові маршрути для бігу: глухими закутками Сазерку¹, через міст — до яскраво освітлених відкритих галерей Сіті, ухиляючись на ходу від банкірів у ділових костюмах і секретарок, що розносять каву.

У п'ятницю о шостій вона вирушає на чергову пробіжку. Надворі стоїть свіжий погожий вечір, коли весь Лондон виглядає наче декорація до якого-небудь романтичного фільму. Дихання парую з губ, і вона низько натягує вовняну шапочку, яку згодом скине незадовго до мосту Ватерлоо. Удалині, біля самого

¹ Сазерк — район у Південному Лондоні.

обрію, виблискує вогнями «квадратна миля»¹, повзуть уздовж дамби автобуси, шумлять вулиці. Вона вдягає навушники свого айпода, зачиняє двері будинку, ховає ключі в кишеню шортів і пускається бігти. Безперестанний оглушливий ритм танцювальної музики повністю затоплює її свідомість, не полишаючи місця для думок.

— Лів.

Він заступає їй шлях, і вона затинається, простягає руку і, наче обпікшись, миттєво відсмикує її — щойно розуміє, хто перед нею.

— Лів... нам треба поговорити.

На ньому коричневий піджак із піднятим від холоду коміром, під рукою тека з документами. Їхні погляди перетинаються, і, перш ніж що-небудь відчувти, вона розвертається на місці й кидається бігти у зворотному напрямку. Серце шалено б'ється.

Він переслідує її. Вона не озирається, але чує його голос, що перекикує музику. Вона збільшує гучність, майже відчуючи, як за спиною вібрує земля під його ногами.

— Лів.

Він дотягається до її плеча, і майже інстинктивно вона розвертається й з усієї люті навідліг б'є його правою рукою по обличчю. Обоє настільки шоковані, що миттєво відсахуються назад. Він притискає долоню до носа.

Лів виймає з вух навушники.

— Дай мені спокій! — несамовито кричить вона, відновивши рівновагу. — Просто *відвали*.

— Я хочу поговорити з тобою.

Він скошує очі донизу і бачить, як крізь пальці сочиться кров.

— Господи Ісусе, — він випускає на землю документи, намагаючись сунути вільну руку в кишеню, витягає звідти велику бавовняну хустку і притискає її до носа. Другу руку підіймає на знак миру.

— Лів, я знаю, що зараз ти дуже сердишся на мене, але...

— Серджуся на тебе? Я серджуся? Та це навіть *близько* не те, що я відчую до тебе зараз. Ти втираєшся в довіру, щоб потрапити в мій дім, забуваєш баки про знайдену сумочку, щоб забратися до мене в ліжко, а потім — ти диви, яка несподіванка! — та сама картина, яку тебе щойно найняли шукати, пообіцявши солідний куш.

¹ «Квадратна миля» — територія лондонського Сіті — фінансового центру міста.

— Що? — його голос приглушено лунає крізь хустку. — Що? Ти справді вважаєш, що це я викрав твою сумочку? Думаєш, я *підлаштував* усе це? Ти що, з глузду з'їхала?

— Геть від мене.

Її голос тремтить, у вухах стоїть дзвін. Вона прямує стежкою далі, поспішаючи забратися від нього. Люди навколо зупинились і з цікавістю спостерігають їхню сварку.

Він рушає слідом за нею.

— *Ні*. Ти мене вислухаєш. Лише одну хвилину. Я колишній коп. Я не займаюся викраданням сумочок і, якщо чесно, поверненням теж. Я зустрів тебе, і ти мені сподобалась, а потім я довідався, що, через якийсь ідіотський жарт долі, ти зберігаєш у себе картину, яку мені доручено знайти. Якби я міг передати цю конкретну справу комусь іншому, повір, я б так і зробив. Пробач. Але ти маєш мене вислухати.

Він віднімає хустинку від обличчя. На його губі застигла кров.

— Цю картину було викрадено, Лів. Я мільйон разів передивлявся папери. Це портрет Софі Лефевр, дружини художника. Її заарештували німці, і майже одразу зникла картина. Її вкрали.

— То було *сто років тому*.

— Гадаєш, якщо сто років тому, то все гаразд? Знаєш, як це — коли хтось силою відбирає те, що ти по-справжньому любиш?

— Ти будеш сміятися, — майже випльовує вона. — Але так, знаю.

— Лів... Я впевнений, ти добра людина. Я розумію, все це дуже шокує тебе, але якщо добре поміркуєш, ти зможеш прийняти правильне рішення. Час не робить злочини кращими. А твою картину було викрадено в родини тієї бідолашної дівчини. То була остання згадка, що лишилася про неї, і вона належить їм по праву. Найкраще, що можна зробити, це повернути картину, — його голос звучить м'яко, майже переконливо. — Тепер, коли ти знаєш правду про те, що з нею сталося, гадаю, ти подивишся на Софі Лефевр зовсім інакше.

— О, позбав мене цих лицемірних балачок.

— Що?

— Гадаєш, я не знаю, скільки вона коштує?

Він остовпіло дивиться на неї.

— Гадаєш, я не дізнавалася про тебе і твою компанію? І ваші методи роботи? Я знаю, про що йдеться, Поле, і не треба читати

мені мораль, — вона зневажливо кривиться. — Боже, ти, мабуть, вважав мене повним нікчемиськом. Безхарактерна дурепа, сидить собі в порожньому будинку, досі оплакує чоловіка і знати не знає про те, що в неї під носом. Усе через гроші, Поле. Ти і хто там іще за тобою стоїть хочете отримати її, бо вона коштує цілу спадщину. Ну а для мене справа не в грошах. Я не продаюсь — і вона теж. А тепер облиш мене.

Вона знов повертається й тікає, перш ніж він устигає сказати хоч слово, і нічого не чує через оглушливе биття власного серця. Лише досягнувши центру південного берега, вона сповільнює кроки та озирається. Він зник, загубився серед тисяч людей, що поспішають лондонськими вулицями додому. Коли нарешті Лів повертається до себе, вона ледь стримує сльози. У неї з голови не йде Софі Лефевр. *«То була остання згадка, що лишилася про неї, і вона належить їм по праву. Найкраще, що можна зробити, це повернути картину».*

— Пішов ти, — шипить вона під ніс, намагаючись викинути з голови його слова. *Пішов ти, пішов ти, пішов ти.*

— Лів!

Вона аж підстрибує, коли з її дверей виходить чоловік. Але це її батько — у натягнутому на голову чорному береті, у різнокольоровому шарфі навколо шиї і старому твідовому пальті до колін. У світлі натрієвих ламп його обличчя відливає золотом. Він розкриває її обійми — і під пальтом видніється линяла майка з емблемою «Секс Пістолз».

— Ось і ти! Після твого грандіозного побачення ми зовсім про тебе не чули. Ось я й подумав — зазирну до тебе й дізнаюся, як усе пройшло!

19

— Чи не бажаєте кави?

Лів кидає погляд на секретарку.

— Дякую.

Вона нерухомо сидить в оббитому плюшем і шкірою кріслі і вже добрих п'ятнадцять хвилин розсіяно дивиться в газету, вдаючи, ніби читає.

На ній діловий костюм — єдиний, що в неї є. Нехай цей крій давно вийшов з моди, але сьогодні вона дуже хоче зосередитися.

Бути зібраною. Лів почувається не в своїй тарілці, відколи вперше переступила поріг адвокатської контори, і зараз хоче покладатися не лише на власну рішучість.

— Генрі внизу, чекає на них у приймальні. Вже скоро повернеться, — професійно усміхнувшись, жінка розвертається на своїх високих підборах і йде.

Кава бездоганна. Власне, як і має бути, зважаючи на те, скільки вони беруть за годину. Свен наполягав: немає сенсу боротися за цю справу без належної «вогневої підтримки». Він радився з друзями з аукціонних будинків, зі знайомими з адвокатури — як із найкращими знавцями реституційних справ. На жаль, додав він, великі звияти коштують великих грошей. Щоразу, дивлячись на Генрі Філіпса з його бездоганною зачіскою, гарними черевиками ручної роботи і лискучим після дорогого курорту пухкеньким обличчям, вона думає: *«Ти розбагатів на таких, як я»*.

Почувши кроки й голоси за дверима приймальні, вона встає, розпрямляє спідницю і надає обличчю потрібного виразу. І ось з'являється він, у блакитному вовняному шарфі і з текою під пахвою, ледь помітний за спиною Генрі, і з ним двоє людей, яких вона не впізнає. Він зустрічається з нею поглядом, і вона швидко відвертається, відчуваючи, як дрібні волоски ззаду шиї стають дибки.

— Лів? Усі в зборі. Не бажаєте пройти до зали нарад? Я розпоряджуся, щоб вам принесли каву.

Вона не зводить очей з Генрі, який проходить повз неї та притримує двері для іншої жінки. Вона відчуває присутність Пола, наче той випромінює жар. Він тут, поряд із нею. Одягнений у джинси, немов для прогулянки. Можна подумати, що такого роду зустрічі важать для нього не більше, ніж прогулянка.

— Ну як, устиг вже видурити коштовність у якої-небудь жінки? — каже вона тихо, аби більше ніхто не почув.

— Та ні. Був надто зайнятий крадіжками сумок і звабленням довірливих дівчат.

Вона скидає голову, стійко зустрічає його погляд. І з подивом бачить, що він розгніваний не менше.

Стіни зали нарад обшиті дерев'яними панелями, важкі стільці оббиті шкірою. Уздовж однієї стіни розставлені книги в шкіряних палітурках. Відчувається, що цей зал довгі роки був місцем розумного врегулювання правових суперечок — усе в ньому дихає

мудрістю й поважністю. Лів ступає слідом за Генрі. За кілька секунд усі займають місця, кожен по свій бік столу. Вона дивиться на свій записник, на свої руки, на свою каву — куди завгодно, тільки не на Пола.

— Отже. — Генрі чекає, доки йому теж наллють кави, потім зводить докупи пучки своїх пальців. — Ми зібралися тут, щоб неупереджено обговорити претензію, висунуту через організацію ТПП до місіс Голстон, і з'ясувати, чи можливе досягнення згоди без удавання до правових заходів.

Вона роздивляється людей, які сидять навпроти. Жінці явно за тридцять. У неї темне волосся, що крутими локонами спадає навколо обличчя, і напружений погляд. Вона щось пише у своєму нотатнику. Чоловік поряд із нею — француз із важкуватими рисами немолодого Сержа Гензбура. Лів не раз думала, що можна за обличчям визначити національність людини ще до того, як вона заговорить. Цей чоловік мав настільки галльську зовнішність, що бракувало лише цигарки «Голуаз» та зв'язки цибулі на шії.

І, звісно ж, Пол.

— Гадаю, непогано було б для початку відрекомендуватись одне одному. Мене звати Генрі Філіпс, я захищаю інтереси місіс Голстон. Це Шон Флагерті, представляє інтереси ТПП, Пол Маккаферті та Джейні Дікінсон, директори компанії. Це мес'є Андре Лефевр, член родини Лефеврів, який висуває претензію спільно з ТПП. Місіс Голстон, ТПП є організацією, яка спеціалізується на знаходженні й поверненні...

— Я знаю, хто вони такі, — обриває Лів.

О, як же він близько від неї. Прямо навпроти за столом. Вона може роздивитись окремі вени на його руках, краєчки манжетів, що визирають з-під рукавів піджака. На ньому та сама сорочка, що була у вечір їхнього знайомства. Якби вона зараз витягла ногу під столом, то могла б торкнутися його. Сховавши ноги під стілець, вона потяглася по каву.

— Поле, ви, мабуть, бажаєте пояснити місіс Голстон, звідки виникла ця претензія.

— Так, — крижаним тоном каже Лів. — Я з задоволенням послухаю.

Вона повільно підіймає голову. Пол дивиться прямо на неї. Дівчина питає себе, чи відчуває він, як вона зараз тремтить. Їй зда-

ється, що це неможливо приховати від будь-кого. Кожен подих видає її з головою.

— Що ж... для початку я хотів би вибачитися, — каже він. — Я розумію, як може шокувати подібна звістка. На жаль. Хоч як сумно це визнавати, приємних способів повідомляти такі речі не існує.

Він дивиться просто їй в очі. Лів відчуває, що він очікує розуміння від неї, якогось знаку. Вона стискає руки під столом на колінах, впираючись нігтями в шкіру, аби відволіктися.

— Ніхто не бажає відібрати те, що належить іншому по праву. І ми не маємо подібної мети. Але правда в тому, що багато років тому, під час війни, було скоєно злочин. Картина Едуарда Лефевра «Дівчина, яку ти покинув», котра належала його дружині і котру його дружина дуже любила, була відібрана й перейшла до рук німців.

— Ви не можете знати цього, — каже вона.

— Лів, — голос Генрі лунає застережливо.

— У нас на руках є документальне підтвердження — щоденник сусідки мадам Лефевр, який дає підстави стверджувати, що портрет дружини художника було викрадено або ж силоміць привласнено німецьким комендантом, який на той час мешкав у їхній місцевості. Випадок, як бачимо, неординарний: зазвичай ми займаємося втратами, що сталися під час Другої світової війни, а цю картину було початково викрадено в Першу світову. Та все ж цей випадок підпадає під дію Гаазької конвенції.

— Чому ж тільки зараз? — питає вона. — Минуло майже сто років відтоді, як, за вашими словами, її було викрадено. От добре вийшло, правда, що тепер роботи мес'є Лефевра коштують цілий статок? Так, панове?

— Вартість картини не є суттєвою в цій справі.

— Чудово. Якщо вартість не є суттєвою, я вам її компенсую. Просто зараз. Хочете, я заплачу вам ту суму, яку ми віддали за неї? Адже я й досі маю розписку. Ви згодні взяти цю суму і дати мені спокій?

У кімнаті настає тиша. Генрі простягає руку й торкається її плеча. Її пальці стискають ручку, побілілі від напруги.

— Я дозволю собі втрутитися, — рівно каже він. — Мета цієї зустрічі — запропонувати кілька варіантів розв'язання цієї проблеми і подивитися, чи є серед них такий, що задовольнить усіх.

Джейні Дікінсон пошепки обмінюється парою слів з Андре Лефевром. Вона завчено спокійна, як учителька початкової школи.

— Маю заявити, оскільки справа торкається родини Лефеврів, що єдиний варіант, який вони вважають прийнятним, — це повернення їхньої картини, — каже вона.

— Ось тільки це не їхня картина, — зауважує Лів.

— Згідно з Гаазькою конвенцією, вона належить їм, — спокійно відповідає жінка.

— Це повна маячня.

— Це закон.

Лів підіймає очі й зустрічає напружений погляд Пола. Вираз його обличчя анітрохи не змінюється, хіба що в очах угадується натяк на каяття. За що? За оте горлання одне на одного над лакованим обіднім столом? За вкрадену ніч? За вкрадену картину? Вона не знає.

«Не дивися на мене», — подумки благає вона.

— Може... — починає Шон Флагерті. — Може, як каже Генрі, ми могли би принаймні окреслити кілька можливих рішень.

— Ви, звісно, можете їх окреслити, — іронічно каже Лів.

— Існує певна кількість подібних прецедентів. Одне з можливих рішень полягає в тому, що місіс Голстон має повне право погасити позов. Це означає, місіс Голстон, що ви сплачуєте родині Лефеврів вартість картини і залишаєте її собі.

Джейні Дікінсон навіть не підіймає очей від нотатника.

— Як я вже зазначила, родина не зацікавлена в грошах. Вони хочуть картину.

— О, звісно, — каже Лів. — Гадаєте, я ніколи в житті переговорів не вела? І не знаю, з чого все починається?

— Лів, — знов починає Генрі, — якщо ми можемо...

— Я чудово розумію, про що тут ідеться. «О ні, ми не хочемо ніяких грошей». Доки цифра не сягає розміру лотерейного виграшу. Після цього всім якось вдається переступити через свої ображені почуття.

— Лів... — тихо каже Генрі.

Вона видихає. Її руки під столом тремтять.

— Траплялися випадки, коли сторони доходили згоди розділити між собою картину. Зрозуміло, що у випадках із нероздільним майном, як ми це називаємо, реалізувати подібну угоду надзвичай-

но складно. Але в деяких випадках сторони домовлялися, так би мовити, зберігати картину тимчасово по черзі. Або ж погоджувалися на сумісне володіння з тим, щоб полотно виставлялося в одній із найбільших картинних галерей. Звичайно ж, галерея при цьому зобов'язувалась інформувати відвідувачів як про викрадення картини в минулому, так і про щедрість попередніх власників.

Лів мовчки хитає головою.

— Існує також можливість продати картину й розділити отримані гроші, при цьому...

— Ні, — в один голос кажуть Лів і Лефевр.

— Міс Голстон.

— Місіс Голстон, — виправляє вона.

— Місіс Голстон, — голос Пола стає жорсткішим. — Я зобов'язаний поінформувати вас, що ми маємо дуже сильну позицію. У нас чимало свідчень на користь повернення картини, також є низка аналогічних прецедентів, що додають ваги нашому позову. У ваших власних інтересах я рекомендую вам ретельно обмірковувати можливість мирного врегулювання.

У кімнаті знов повисає тиша.

— Ви намагаєтесь залякати мене? — питає Лів.

— Ні, — неквапно промовляє він. — Я лише хочу нагадати вам, що в наших спільних інтересах залагодити справу мирним шляхом. Сама собою вона не розв'яжеться. Я... ми не відступимось.

І раптом вона бачить, як його рука обвивається навколо її оголеної талії, бачить його каштанове волосся, що розметалося по її лівій груді. Бачить його очі, які усміхаються в півтемряві.

Лів гордо підіймає підборіддя.

— Вам її не забрати, — каже вона. — Побачимось у суді.

Вони сидять в офісі Генрі. Вона вже встигла випити велику порцію віскі. Ніколи в житті вона не пила віскі вдень, але Генрі сам налив їй келих, наче це було цілком доречно. Кілька хвилин він чекає, доки Лів зробить пару ковтків.

— Маю вас попередити, це буде недешева справа, — каже він, відкидаючись у своєму кріслі.

— Наскільки недешева?

— Ну, в багатьох випадках твір мистецтва доводилося продати одразу після суду, аби лише покрити судові витрати. Нещодавно

один позивач у Коннектікуті домігся повернення викрадених творів загальною вартістю двадцять два мільйони доларів. Але при цьому заборгував більш ніж десять мільйонів лише за послуги одного адвоката. Треба буде платити експертам, особливо експертам із французького права, зважаючи на історію картини. І такі випадки можуть дуже затягуватися, Лів.

— Але якщо ми виграємо, усі витрати буде покладено на них, так?

— Не обов'язково.

Вона обмірковує почуте.

— Отже, про яку суму йдеться? П'ятизначна цифра?

— Я б розрахував на шестизначну. Залежить від того, що вони можуть представити на суді. Але доказова перевага на їхньому боці, — Генрі знизує плечима. — Ми можемо довести вашу бездоганну репутацію. Та, як зазначено, в історії картини є білі плями, і якщо вони мають свідчення, що картину було вилучено у військові часи, то...

— Шестизначна цифра? — каже вона, а тоді встає і нервовим кроком міряє кімнату. — Не можу в це повірити. Не можу повірити, що хтось може просто увірватися в моє життя і вимагати те, що належить мені. Те, що мені подарували назавжди.

— Їхні претензії далеко не беззаперечні. Але маю зазначити, що на даний момент політичний клімат більш прихильний до позивачів. Торік на аукціоні «Сотбіз» було продано тридцять вісім таких робіт. Протягом минулого десятиріччя — жодної.

Вона відчувається наелектризованою. Наче всі її нервові закінчення дзвенять від напруги.

— Він... Вони її не отримують, — твердо каже вона.

— Але гроші. Ви стверджували, що ваше становище й без того скрутне.

— Я перезакладу майно, — каже вона. — Є що-небудь, що я можу зробити, аби зменшити витрати?

Генрі нахиляється через стіл.

— Якщо вже ви вирішили боротися, то можете зробити безліч речей. Найголовніше: що більше ви дізнаєтесь про походження картини, то сильнішу позицію ми матимемо в суді. В іншому разі мені доведеться доручити цю роботу комусь зі своїх працівників і виставити вам погодинний рахунок — і це не враховуючи вартості послуг експертів, які свідчитимуть на суді. Гадаю, якщо ви

це зробите, ми подивимось, що в нас є, і я знатиму, які настанови давати судовому адвокату.

— Я розпочну пошуки.

Вона досі чує непохитну впевненість, що лунає в їхніх голосах. *«Ми маємо дуже сильну позицію». «Також є низка аналогічних прецедентів, що додають ваги нашому позову».* Перед очима постає обличчя Пола з його вдаваною турботою: *«В наших спільних інтересах залагодити справу мирним шляхом».*

Лів відпиває ще віскі, і її трохи відпускає. Раптом вона почувається дуже самотньою.

— Генрі, а що зробили б ви? Тобто, якби були на моєму місці.

Він знову складає пучки пальців до купи й задумливо торкається ними носа.

— На мою думку, ситуація вкрай несправедлива. Але, Лів, особисто я би тричі подумав, перш ніж доводити справу до суду. Кінець такої справи може бути... огидний. Може, варто подумати заздалегідь, чи можна якось врегулювати це.

Перед нею досі стоїть обличчя Пола.

— Ні, — злісно каже вона. — Він її не отримає.

— Навіть якщо...

— Ні.

Під його пильним поглядом Лів збирає речі та залишає кімнату.

Пол учетверте вводить номер і вже тримає палець на кнопці з написом «Набір», аж раптом передумує і заштовхує телефон у задню кишеню. На тому боці вулиці якийсь чоловік у костюмі лається з інспектором дорожнього руху, несамовито жестикулюючи, на що той позирає з цілковитою байдужістю.

— Ти йдеш на обід? — у дверях з'являється Джейні. — Столик замовлено на пів на другу.

Вона явно напахтилася. Навіть зі свого місця він відчуває гострий запах парфумів.

— Я тобі справді там потрібен? — Пол не має настрою для світських балачок. Він не хоче бути чарівним, у деталях розповідати про неймовірні успіхи компанії в пошуку зниклих картин. Не хоче опинитися за столом поряд із Джейні й відчувати, як вона схиляється на його плече, як сміється, притискаючись до нього коліном. Також йому не подобається Андре Лефевр із його

підозріливими очима та опущеними кутками губ. Рідко коли він відчував таку несподівану неприязнь до клієнта.

«Можна уточнити, коли ви вперше зрозуміли, що картина зникла?» — питав його Пол.

«Ми виявили це в ході ревізії».

«Тож ви особисто не шкодували за нею?»

«Особисто? — почувши це слово, француз лише низав плечима. — Чому хтось має наживатися на картині, яка повинна належати нам?»

— Ти не хочеш іти? Чому? — дивується Джейні. — Які ще в тебе справи?

— Я подумав, що слід розібратися з деякими паперами.

Джейні не зводить з нього виразного погляду. На ній губна помада. І підбори.

«А все ж у неї гарні ноги», — відсторонено думає він.

— Нам потрібна ця справа, Поле. І ми маємо остаточно запевнити Андре в тому, що перемога буде за нами.

— У такому разі, гадаю, мені краще витратити час на підготовку до справи, ніж на обід із ним.

Він не дивиться на жінку. Його щелепи міцно стиснені, надаючи йому схожості з упертим віслюком. Увесь тиждень він тримався озлоблено з усіма навколо.

— Візьми Міріам, — пропонує він. — Дівчина заслужила на гарний обід.

— Не думаю, що наш бюджет дозволяє годувати обідами секретарок, коли нам цього заманеться.

— Не бачу жодних перешкод. Та й Лефевру вона може сподобатися. Міріам? Міріам? — він відкидається в кріслі, не зводячи очей із Джейні.

Дівчина зазирає у двері, пережовуючи бутерброд із тунцем.

— Так?

— Хочеш піти замість мене на обід із мес'є Лефевром?

— Поле, ми... — Джейні стискає зуби.

Погляд Міріам стрибає між ними двома. Вона квапливо ковтає свій шматок.

— Це дуже добре. Але...

— Але в Міріам є бутерброд. А ще контракти, які їй треба надрукувати. Дякую, Міріам, — вона чекає, доки двері за дівчи-

ною зачиняється, а тоді задумливо стискає губи. — Усе гаразд, Поле?

— Усе пречудово.

— Що ж, — вона не здатна приховати роздратування в голосі. — Бачу, тебе не перекопати. З нетерпінням чекаю на твою доповідь у цій справі. Сподіваюся, вона буде ґрунтовною.

Вона встає, затримавшись іще на коротку мить, а потім іде. Він чує, як жінка розмовляє французькою з мес'є Лефевром, супроводжуючи його до виходу.

Пол сидить і розсіяно дивиться перед собою.

— Агов, Міріам?

Вона знову з'являється, тримаючи в руці залишок бутерброда.

— Пробач. Це було...

— Усе гаразд, — вона усміхається, закидає до рота ще шматочок хліба і додає щось нерозбірливе. Він не може збагнути, чи чула вона щось із попередньої розмови.

— Були які-небудь дзвінки?

Вона гучно ковтає.

— Лише від голови Музейної асоціації, як я вже казала раніше. Хочете, щоб я їм перетелефонувала від вашого імені?

Його усмішка стримана і скупа — на відміну від виразу його очей.

— Ні, не турбуйся.

Він відпускає її, коли двері за дівчиною зачиняються, тихо й глухо зітхає в мовчазній кімнаті.

Лів знімає зі стіни картину. Легко проводить пальцем по рельєфній фарбованій поверхні, відчуваючи окремі штрихи й завитки, зачаровано згадуючи, що їх нанесла рука самого митця. А потім довго дивиться на жінку на полотні. Золочена рама місцями потріскалась, але Лів завжди знаходила в цьому свою чарівність і милувалася контрастом між її старою вбогою оздобою і свіжими, чистими лініями навкруги. Їй подобалося, що «Дівчина, яку ти покинув» — єдина кольорова пляма в кімнаті, старовинна й вшукана, що, наче коштовний камінь, красується в ногах її ліжка.

Ось тільки тепер вона не просто «Дівчина», шматочок історії, жартівливий натяк чоловіка дружині. Тепер вона — жінка відомого митця. Зникла, а може, вбита. Вона — остання пам'ятка про

чоловіка в концентраційному таборі. Вона — зникла картина, предмет судового розгляду, майбутній об'єкт розслідувань. Лів не знає, як сприймати цю нову іпостась: знає лише, що вже втратила часточку самої себе. *«Картина... була відібрана й перейшла до рук німців».*

Андре Лефевр із його тупим агресивним обличчям ледве по-турбувався навіть глянути на портрет Софі на фотокопії. А Маккаферті! Щоразу як вона згадує Пола Маккаферті на тій зустрічі в залі нарад, її мозок скипає від гніву. Часом вона відчуває, що просто перегрівається — настільки безжально цей гнів палить її зсередини. Як можна просто взяти й віддати їм Софі?

Лів дістає з коробки під ліжком кросівки для бігу, одягає спортивні штани і, засунувши в кишеню ключ і телефон, виходить на пробіжку.

Вона проминає Френ, яка сидить на перевернутому ящику і мовчки проводить її очима. Скидає руку на знак вітання і, не зупиняючись, біжить до набережної. Бажання розмовляти в неї немає.

О цій порі береги Темзи рясніють офісними працівниками, які повертаються з тривалої обідньої перерви, групами школярів під пильним оком затурканих учительок, знудьгованими матусями, які машинально штовхають перед собою візочки й водночас щось зосереджено пишуть на своїх телефонах, не звертаючи жодної уваги на дітей. Лів біжить, маневруючи між ними всіма, і зменшує крок лише від задишки чи раптового поколювання в боці. Біжить, аж доки повністю зливається з юрбою, перетворившись на ще одне тіло, непомітне, безлике. Біжить, не зважаючи на втому. Біжить, доки ноги не починають горіти, доки піт не заливає спину, проступаючи темною плямою у формі «Т», доки обличчя не вкривається рясними краплями. Біжить, доки тіло не ламає, доки все, про що вона може думати, — звичайний фізичний біль.

Урешті вона повертається пішки вздовж Сомерсет-хаузу, коли її телефон сигналізує, отримавши повідомлення. Лів зупиняється і дістає телефон з кишені, витираючи піт, що заливає очі.

Лів. Зателефонуй мені.

Швидким кроком, майже бігом вона наближається до краю води, а потім, не встигнувши усвідомити, що робить, розмахується

і жбурляє телефон у Темзу. Без жодного звуку, ніким не помічений, він тоне в білясто-сірих бурхливих водах, що стрімко несуться далі.

20

Лютий 1917 року

*М*оя дорогоцінна сестричко,
минуло вже три тижні й чотири дні відтоді, як тебе забрали. Не знаю, чи дійде до тебе цей лист і чи доходили хоча б попередні. Мер налагодив новий канал зв'язку і обіцяє надіслати листа, щойно йому підтвердять, що це безпечно. Тож я молюсь і чекаю.

Уже чотирнадцятий день поспіль лє дощ, перетворюючи залишки доріг на багнюку, у якій в'язнуть ноги і губляться кінські підкови. Ми лише зрідка виходили далі за площу: надто холодно й надто важко, і, правду кажучи, я більше не хочу полишати дітей навіть на кілька хвилин. Три дні після твого арешту Едіт сиділа біля вікна, відмовляючись навіть ворухнутися, доки я силою не відправила її за стіл, а потім у ліжко, боячись, щоб вона не захворіла. Вона більше не розмовляє, її очі запали, настороженість не сходить із лиця. Вона постійно тримається за мою спідницю, наче з хвилини на хвилину очікує, що хтось прийде й викраде мене теж. Боюсь, я ледь встигаю втішати її. Німців стало приходити менше, та все одно я змушена працювати до півночі, аби тільки нагодувати їх і прибрати за ними.

Орельєн зник. Утік невдовзі після твого арешту. Я чула від мадам Лув'є, що він і досі в Сент-Перонні, мешкає в Жака Ар'єжа над тютюновою крамницею. Та, правду кажучи, я не маю бажання його бачити. Він зрадив тебе не менше за коменданта Генкена. Попри всю твою віру в людську доброту, я не можу уявити, що якби пан комендант щиро бажав тобі добра, він вирвав би тебе з наших обіймів, та ще й знеславивши при тому на ціле місто. Не можу повірити, що такі дії свідчать про людяність. Просто не можу.

Я молюся за тебе, Софі. Прокидаючись уранці, бачу твоє обличчя, і коли я перевертаюся на бік, душа моя замирає, бо ти не лежиш поряд на своїй подушці зі своєю товстою косою і більше не смішиш мене розповідями про їжу, яка тобі привиділась

уві сні. Я обертаюся в барі, щоб гукнути тебе, а у відповідь лише тиша. Мімі забирається на твоє ліжко і роздивляється так, ніби теж очікує побачити, як ти сидиш за столом, щось пишеш або просто дивишся перед собою, заглибившись у свої мрії. Пам'ятаєш, як ми часто стояли біля вікна й уявляли, який світ лежить за ним? Як мріяли про фей, і принцес, і тих благородних лицарів, які прийдуть і врятують нас? Я питаю себе, що б ми тепер вигадували про це місто, якби досі були дітьми, — з його щербатими дорогами, схожими на тіні людьми у лахмітті, напівживими від голоду дітьми.

У місті стало так тихо, відколи ти зникла. Наче сам дух Сент-Перонни пішов із неї разом із тобою. Мадам Лув'є докорінно змінила погляди, тебе вона приходить до нас і твердить, що твоє ім'я має не забутись. Виголошує палкі промови перед кожним, хто слухатиме. Пана коменданта більше немає серед гурту німців, який приходить до нас вечеряти. Я вірю, що він не наважується глянути мені у вічі. Чи принаймні здогадується, як мені кортить насадити його на мій добрий кухарський ніж, і тому вважає за краще триматися подалі.

До нашого міста й досі потроху надходять новини: з клаптика паперу, підсунутого мені під двері, я дізналася про новий спалах грипу в районі Лілля, про захоплення конвою союзників біля Дуе, про те, як ріжуть на м'ясо коней на бельгійському кордоні. Жодного слова від Жана-Мішеля. Жодного слова від тебе.

Бувають дні, коли я почуваюся, наче провалилась у глибоку шахту, звідки чути лише відлуння далеких голосів. Усіх, кого я любила, крім дітей, у мене забрали, і я більше не знаю, вважати вас живими чи мертвими. Іноді мій страх за вас стає настільки великим, що я застигаю на місці, помішуючи суп або накриваючи на стіл, і не можу ворухнутись. У такі миті я змушую себе дихати, нагадую собі, що я маю лишатися сильною заради дітей. І більш за все я потребую віри. «Що зробила б Софі?» — жорстко питаю себе я, і відповідь завжди стає очевидною.

Благаю, любя моя сестричко, будь обережною. Не зли більше німців, навіть власних викрадачів. Якою б сильною не була спокуса, не ризикуй. Головне, щоб ти повернулася до нас живою й здоровою — ти, і Жан-Мішель, і твій коханий Едуард. Я переконую себе, що цей лист усе ж потрапить до твоїх рук. Що,

може, є хоча б невеличкий шанс, що ви двоє тепер разом. Але не в той спосіб, який лякає мене найбільше. Я кажу собі, що Бог має бути справедливим, як би Він не грався нашими долями в ці безпросвітні часи.

Бережи себе, Софі.

Твоя любляча сестра

Елен

21

Пол відкладає лист, узятий зі сховища кореспонденції, зібраної діячами Опору часів Першої світової війни. Це єдиний знайдений ним документ, у якому фігурує родина Софі Лефевр, — і Пол знає, що цей лист, як і решта, до неї не дійшов.

«Дівчина, яку ти покинув» стала для нього першочерговою справою. Він потроху опрацьовує старі знайомі джерела: музеї, архіви, аукціонні будинки, експертні думки з урегулювання міжнародних справ у галузі мистецтва. Неофіційно він звертається і до менш благодатних джерел: старі знайомства в Скотленд-Ярді, зв'язки в кримінальних колах, пов'язаних із торгівлею живописом, один румун, відомий тим, що з математичною точністю фіксує переміщення цілих партій крадених творів європейського мистецтва.

Йому вдається встановити такі факти. Донедавна Едуард Лефевр вважався останнім з відомих художників Академії Матісса. Лише двоє мистецтвознавців спеціалізуються на його творчості, і обидва не більше за Пола знають про «Дівчину, яку ти покинув».

Завдяки одній фотографії та кільком письмовим реєстрам, наданим родиною Лефеврів, з'ясувалося, що картина висіла на загальному огляді в готелі під назвою «Червоний півень» у Сент-Перонні — місті, окупованому німцями під час Першої світової війни. Невдовзі після арешту Софі Лефевр картина безслідно зникла.

З цього моменту в її історії починається біла пляма, перш ніж роки за тридцять вона знову спливає — тепер уже у власності такої собі Луанн Бейкер, яка всі тридцять років зберігала полотно у себе вдома в Сполучених Штатах, доки не переїхала до Іспанії, де й померла, а картину придбав Девід Голстон.

Що відбувалося з картиною в цей проміжок часу? Якщо її справді викрали, то куди сховали? Що сталося з Софі Лефевр, яка

відтоді наче зникла з лица землі? Розрізнені факти — наче крапки, що їх треба з'єднати, аби отримати повну картинку; ось тільки в цьому разі картинка ніяк не стає зрозумілою. Існує більше письмових згадок про портрет Софі Лефевр, ніж про саму Софі.

Протягом Другої світової війни крадені скарби зберігались у надійних сховищах у Німеччині, таємно, під пильною охороною. Ці твори — мільйони творів — вистежувалися з військовою точністю з допомогою безпринципних торговців і експертів. Це не були випадкові солдатські набіги під час війни — вилучення здійснювалися систематично, керовано, за планом і ретельно документувалися.

Але з часів Першої світової війни документів щодо привласненого майна вціліло небагато, особливо з північної Франції. І це, на думку Джейні, означає, що справа, за яку вони взялися, стане для них своєрідним випробуванням. Вона каже це майже з гордістю. Правда в тому, що перемога в цій справі є життєво необхідною для подальшої долі компанії. Кількість подібних організацій з кожним днем росте, і всі вони досліджують походження і складають списки творів мистецтва, які родичі померлих роками намагалися знайти. І безліч фірм, не вигравши ще жодної справи і не заробивши ані фунта, вже дихають їм у потилицю, даючи захмарні обіцянки людям, ладним повірити в що завгодно, аби повернути те, що люблять.

Шон доповідає, що адвокат Лів випробував різні юридичні підходи, щоби припинити суперечку. Заявляв, що термін давності за цим випадком уже сплив, що здійснена Девідом купівля картини з рук Маріанн Бейкер була цілком «невинною». З цілої низки складних причин усі його спроби провалилися. Справа йде до суду, бадьоро сповіщає Шон.

— Судячи з усього, наступного тижня. Позов розглядатиме суддя Бергер. У таких справах він завжди вирішує на користь позивачів. Виглядає непогано!

— Чудово, — відповідає Пол.

Фоторепродукція «Дівчини, яку ти покинув» у форматі А4 висить на стіні його офісу серед інших картин — об'єктів пошуку або реституційних позовів. Пол періодично дивиться на неї. Хотів би він при цьому не бачити знов і знов, як на нього дивиться Лів Голстон. Пол зосереджує увагу на паперах перед собою.

«Таку картину менш за все очікуєш зустріти в скромному провінційному готелі, — пише між іншим комендант своїй дружині. — Правду кажучи, я не можу відірвати від неї очей».

«Від кого? — питає себе Пол. — Від картини чи від жінки?»

За кілька миль від нього так само працює Лів. Вона встає о сьомій, узуває бігові кросівки й вирушає на пробіжку вздовж річки. У вухах лунає музика, серце б'ється в такт стуку ніг. Додому вона повертається, коли Мо вже на роботі. Приймає душ, готує собі сніданок, відносить чаю Френ. А потім вона полишає Скляний будинок і весь час проводить у спеціалізованих мистецьких бібліотеках, у задушливих галерейних архівах, в інтернеті в пошуку зачіпок. Протягом дня вона перебуває на зв'язку з Генрі, щоразу долучається до його конференцій, щоб вислухати чергове пояснення щодо важливості свідчень у французькому праві, чергову скаргу на те, як тяжко збирати експертні думки.

— Простіше кажучи, — резюмує вона, — ви хочете, щоб я відшукала конкретні свідчення про картину, яка ніколи ніде не знаходилася, портрет жінки, якої, схоже, давно немає в живих.

Генрі знервовано посміхається. Він ще й як цього хоче.

Лів живе й дихає картиною. Не помічає ані наближення Різдва, ані жалісних дзвінків від батька. Не зважає ні на що, крім власної рішучості не поступитися картиною Полу. Генрі надав їй усю відкриту інформацію другої сторони: копії листування між Софі і її чоловіком, письмові згадки про картину й містечко, в якому вони мешкали.

Вона нашвидку проглядає сотні академічних і політичних видань, репортажів про справи з реституції: про те, як онуки родин, знищених у Дахау, позичають гроші, аби знайти втраченого Тиціана; про єдиного живого члена польської родини, який помер щасливим за два місяці після повернення батькової скульптури Родена. Майже всі статті написано з позицій позивача, такого собі нащадка родини, що втратила все, але який спромігся, попри негаразди, відшукати картину покійної бабусі. Читачеві пропонується розділити його радість, щойно позивач виборє витвір назад. Слово «несправедливість» трапляється майже в кожному абзаці. Рідко коли в статтях наводиться думка людини, яка придбала цей твір, ні про що не підозрюючи, а потім втратила його.

І скрізь, куди не глянь, вона натрапляє на слід Пола. Здається, вона ставить хибні питання, шукає не в тих місцях і дізнається про те, що давно вже йому відоме.

Лів устає й потягується, походить кабінетом. Вона перенесла картину на полицю біля робочого місця, наче та може надихнути її на щось. Лів упіймала себе на тому, що постійно дивиться на «Дівчину», ніби усвідомлюючи, що їм недовго лишилося бути разом. А між тим, дата судового розгляду наближається, як барабанний бій далекої битви.

«Дай мені відповіді, Софі. Хоча б натяк, чорт забирай».

— Хей.

У дверях з'являється Мо, поїдаючи йогурт із банки. Минуло вже шість тижнів, як вона оселилась у Скляному будинку. Лів вдячна за її присутність. Вона ще раз потягується і кидає погляд на годинник.

— Що, вже третя? Господи. Я майже нітрохи не просунулася за сьогодні.

— Може, тобі цікаво буде глянути, — Мо виймає з-під пахви примірник вечірньої лондонської газети й простягає Лів. — На третій сторінці.

Лів розгортає газету.

«Битва на мільйони фунтів: удова видатного архітектора судиться за викрадену нацистами картину», — сповіщає заголовок. Нижче — фото на півсторінки: вони з Девідом на благодійній вечірці кілька років тому. На ній неонові-блакитна сукня, і вона підіймає келих, ніби виголошує тост на камеру. Поряд — невеличка фотографія «Дівчини, яку ти покинув» із підписом: «Імпресіоністське полотно вартістю кілька мільйонів було “вкрадене німцями”».

— Гарна сукенка, — каже Мо.

Кров збігає з лиця Лів. Вона не впізнає цю усміхнену тусовщицю на картинці, жінку з іншого життя.

— О Боже мій... — видихає вона. Наче хтось розчахнув двері до її будинку, до самої спальні.

— Гадаю, вони зацікавлені створити тобі імідж такої собі великосвітської стерви. Це дасть їм розіграти карту нещасних жертв-французів.

Лів заплющує очі. Може, якщо замружитись, усе це просто зникне?

— Ясно, що з історичної точки зору це неправильно. Тобто в Першу світову війну не було ніяких нацистів. Та навряд чи хтось зверне увагу. На твоєму місті я б не переймалася.

Настає довга тиша.

— І не думаю, що тебе хтось упізнає. Зараз ти виглядаєш зовсім інакше. Набагато... — Мо старанно підбирає слова, — біднішою. І трохи старшою.

Лів розплющує очі. Ось вона, поряд із Девідом — безтурботна зможна версія самої себе.

Мо виймає ложку з рота й уважно роздивляється її.

— Тільки не дивись онлайн-версію, гаразд? Деякі читацькі коментарі досить... гострі.

Лів підіймає на неї очі.

— Ну, ти ж знаєш. У наш час кожен лізе з власною думкою. Усе це фігня, — Мо ставить чайник. — Слухай, ти не проти, якщо Ранік зазирне на цьому тижні? Він ділить житло, здається, з п'ятнадцятьма людьми. А так приємно, коли можеш витягти ноги перед телевізором, не боячись раптом копнути чийсь зад.

Лів працює весь вечір, намагаючись угамувати дедалі сильнішу тривогу. Перед очима й досі стоїть та публікація: заголовок, світська левиця з піднятим келихом шампанського в руці. Вона телефонує Генрі, який радить їй не звертати уваги. Каже, що це лише тенденційна газетна стаття. Лів ловить себе на тому, що з максимальною уважністю прислухається до його тону, намагаючись зрозуміти: чи настільки він упевнений, як намагається виглядати.

— Послухайте, Лів. Справа дуже серйозна. Вони збираються вдатися до брудної гри. Ви маєте опанувати себе.

Він уже ввів судового адвоката в курс справи. Ім'я останнього він промовляє так, ніби воно має про щось казати Лів. Дівчина питає, скільки коштують його послуги, і чує, як Генрі шелестить паперами. Коли нарешті він називає їй суму, у неї намертво перехоплює подих.

Тричі дзвонить телефон. Першим телефонує батько, аби повідомити, що отримав роль у невеликій гастрольній виставі за п'єсою «Занадто одружений таксист». Лів відсторонено каже, що рада за нього, і радить поводитись відповідним чином і не бігати за кожною спідницею.

— *Точно* те саме сказала й Керолاین! — скрикує він і кладе слухавку.

Другий дзвінок — від Крістен.

— О Боже мій, — починає вона, навіть не привітавшись. — Я щойно бачила газету.

— Так. Не найкраще післяобіднє читання.

Вона чує, як рука Крістен ковзає вздовж слухавки. Розмова стає приглушеною.

— Свен каже: ні з ким більше не розмовляй. Просто ні пари з вуст.

— Я й не казала.

— Тоді звідки вони витягли весь цей жах?

— Генрі каже, що це, мабуть, іде від ТПП. У їхніх інтересах зливати інформацію, що виставляє цю справу в найгіршому світлі.

— Може, мені приїхати до тебе? Я зараз не надто зайнята.

— Це дуже мило з твого боку, Крістен, але я в порядку, — вона не хоче ні з ким розмовляти.

— Що ж, я можу піти з тобою до суду, якщо хочеш. Або, якщо треба організувати зустрічну інформаційну кампанію, я впевнена, що в мене знайдуться потрібні контакти. Може, в «Хелло!»?

— Оцього не треба. Дякую, — Лів кладе слухавку. Тепер про це знатимуть усі. Крістен поширює новини швидше за будь-яку вечірню газету. Лів уже передчуває, як доведеться пояснювати все друзям і знайомим. Якимось чином картина більше не є її приватною власністю, перетворившись на предмет загальної уваги, тему для дискусії, символ несправедного вчинку.

Варто покласти слухавку, як новий дзвінок змушує її підстрибнути на місці.

— Крістен, я...

— Це Олівія Голстон?

Чоловічий голос.

— Так? — вагаючись, відгукується вона.

— Мене звуть Роберт Шиллер. Я кореспондент газети «Таймз», пишу статті про мистецтво. Перепрошую, якщо телефоную не в слухний час, але я збираю інформацію щодо передісторії вашої картини і хотів спитати, чи ви...

— Ні. Ні, дякую. — Вона кидає слухавку. Потім підозріло дивиться на неї та знімає з телефону, боячись, що той задзвонить знову.

Тричі Лів кладе слухавку на місце, і щоразу миттєво лунає новий дзвінок. Телефонують журналісти, залишають свої імена та номери. Люб'язними, запопадливими голосами вони обіцяють, що все буде чесно, перепрошують, що забирають у неї час. Лів сидить у порожньому будинку, дослухаючись до стукоту свого серця.

Невдовзі після першої години ночі повертається Мо і знаходить її перед комп'ютером біля вимкненого з розетки телефону. Вона пише листи всім фахівцям із французького мистецтва кінця дев'ятнадцятого — початку двадцятого століття.

«Хотілося б дізнатися, чи відомо вам щось про... Я намагаюся заповнити прогалини в історії... Якщо у вас є що-небудь або вам щось відомо — що-небудь узагалі...»

— Чаю хочеш? — питає Мо, скидаючи пальто.

— Дякую, — Лів не відривається від комп'ютера. У неї болять очі. Вона розуміє, що вже досягла тієї стадії, коли лише тупо гортає веб-сторінки, знов і знов перевіряючи пошту. Але зупинитись не може. Їй здається, що будь-яка дія, хай навіть така безглузда, краща за бездіяльність.

На кухні Мо сідає навпроти й підштовхує до неї кухню чай.

— Маєш жаклиний вигляд.

— Дякую.

Мо дивиться, як та байдуже набирає текст, і підсуває свій стілець ближче.

— Гаразд. Подивімось на це з точки зору мого ступеня бакалавра історії мистецтв із додатковою програмою. Ти продивлялася музейні архіви? Аукціонні каталоги? З торгівцями спілкувалася?

Лів закриває комп'ютер.

— Так, усе це робила.

— Ти казала, Девід придбав картину в якоїсь американки. Ти не могла б спитати її, звідки в її матері ця картина?

Лів перебирає папери.

— Ці... тобто інша сторона... вже спитали її. Вона не знає. Картина потрапила до Луанн Бейкер, і після того її придбали ми. Ось і все, що їй відомо. Все, що їй, у біса, треба було знати.

Лів дивиться у вечірню газету, що нібито натякає на їхню з Девідом несправедливість, наче сам факт, що вони володіють цією

картиною, свідчить про брак моральних якостей. Вона згадує, з яким обличчям Пол дивився на неї там, в адвокатській конторі.

— З тобою все гаразд? — голос Мо лунає незвично тихо.

— Так. Ні. Я люблю цю картину, Мо. Справді люблю. Звучить по-дурному, я знаю, але сама думка про те, що я можу втратити її... Це наче втратити частину самої себе.

Брови Мо підіймаються на півсантиметра.

— Пробач. Це просто... Коли бачиш себе в новинах, де ти наче ворог суспільства номер один... О, чорт забирай, Мо, я взагалі не знаю, що я, в біса, роблю. Я борюся з людиною, яка цим заробляє собі на життя, по клаптиках шукаю відомості і ніяк не знайду жодної клятої підказки, — вона принижено відчуває, що готова розплакатися.

Мо підтягує теки до себе.

— Іди надвір, — каже вона. — Іди на терасу, подивися на небо хвилин десять, згадай про безцільність і марноту нашого життя, згадай, що одного дня нашу маленьку планету, можливо, поглине чорна діра, і тоді все це не матиме жодного значення. А я подивлюся, чи зможу допомогти.

Лів хмикає.

— Але ти, мабуть, утомилася.

— Анітрохи. Я маю скинути напругу після зміни. А від цього заняття я чудово засну. Іди собі. — І вона починає продивлятися документи на столі.

Лів протирає очі, натягує светр і виходить на терасу. Тут, на свіжому повітрі, вона почувається на диво невагомою серед безмежної темряви ночі. Вона дивиться на безкрає місто, що лежить унизу, і вдихає холодне повітря. Потягується, відчуючи напругу в плечах і затерплість у шиї. Десь у глибині душі її не полишає відчуття, ніби вона щось випустила з уваги, ніби якась таємниця вислизнула з-під її очей.

Коли за десять хвилин вона заходить на кухню, Мо щось записує у своєму лінійованому блокноті.

— Пам'ятаєш містера Чемберза?

— Чемберза?

— Середньовічний живопис. Я впевнена, ти теж слухала цей курс. Постійно згадую одну річ, яку він казав, — чи не єдине, що мені добре запам'яталося. Він казав, що іноді історія картини стосується не

лише самого полотна. Це також історія родини, з усіма її таємницями й гріхами. — Мо вистукує ручкою по стільниці. — Що ж, наразі я зовсім не в темі, але мені цікаво: якщо на момент зникнення картини, на момент зникнення *Жінки* вони мешкали всі разом і були начебто дуже близькі, чому ніде немає згадок про родину Софі?

Сидячи глибокої ночі без сну, Лів проглядає товсті стоси паперів, знов і знов перевіряючи інформацію. Начепивши окуляри на ніс, вона продивляється інтернет. Нарешті після п'ятої години ранку вона знаходить те, що шукала, і дякує французам за їхню ретельність, з якою ведеться реєстрація актів цивільного стану. Тоді вона відкидається в кріслі й чекає, доки прокинеться Мо.

— Є спосіб відірвати тебе від Раніка на ці вихідні? — питає вона, коли Мо з'являється у дверях із заспаними очима і чорною кучмою розкуйовдженого волосся на плечах. Без жирної чорної підводки її обличчя виглядає несподівано рум'яним і дуже вразливим.

— Я не хочу на пробіжку, ні, дякую. Узагалі не хочу проливати піт.

— Ти ж колись вільно розмовляла французькою, так? Хочеш поїхати до Парижа зі мною?

Мо ставить чайник.

— Це ти в такий спосіб намагаєшся мені сказати, що переметнулася до іншого табору? Бо хоч я й люблю Париж, на дівчат мене поки що не тягне.

— Ні. Це я в такий спосіб кажу, що мені вкрай потрібна твоя чудова розмовна французька, щоб побалакати з одним чоловіком вісімдесяти років.

— Мій улюблений відпочинок на вихідні.

— А я можу організувати нам номер у поганенькому однозірковому готелі. І, мабуть, цілий день шопінгу в «Галереї Лафаетт». Суто пороздивлятися.

Мо обертається і кидає на неї косий погляд.

— Хіба я можу відмовитися? То коли ідемо?

22

*Л*ів зустрічається з Мо на вокзалі Сент-Панкрас о п'ятій тридцять вечора. Побачивши подругу, яка з цигаркою в руці стримано махає їй з-під стін кафе, Лів відчуває безсоромне

полегшення від того, що їде звідси аж на два дні. Два дні подали від смертельної тиші Скляного будинку. Два дні без телефону, який уже здається Лів по-справжньому радіоактивним: чотирнадцять різних журналістів залишили повідомлення різного ступеня люб'язності в неї на автовідповідачі. Два дні подали від Пола, саме існування якого стає живим нагадуванням про всі її помилки.

Минулого вечора вона виклала свій план Свенові, і він миттєво зреагував:

— Тобі це по кишені?

— Мені зараз ніщо не по кишені. Я перезаклала будинок.

Його мовчання було наче сіль на рану.

— Я не мала вибору. Адвокатська фірма вимагала гарантій.

Витрати на юридичні послуги з'їдають геть усе. Один лише судовий адвокат обходиться в п'ятсот фунтів на годину, а він іще навіть не виступав у суді.

— Усе буде добре, щойно я відсуджу свою картину, — бадьоро каже вона.

Вечірній Лондон купається в тумані. Сідаючи, сонце пронизує жовтогарячими спалахами брудно-пурпурове небо.

— Сподіваюся, я не відірвала тебе від важливих справ, — каже Лів, коли вони займають місця.

— Хіба що вважати такою щомісячну співанку в будинку престарілих, — Мо кладе перед ними стос глянцеви́х журналів і шоколад. — Але зміна струнного супроводу до пісеньки про розвішене прання на лінії Зіґфріда¹ мене навряд чи здивує. То що це за чоловік, із яким ми маємо зустрітись, і як це стосується твоєї справи?

Філіпп Бессетт — син Орельєна Бессетта, молодшого брата Софі Лефевр, пояснює вона. Той Орельєн жив у «Червоному півні» в роки окупації. Він був там, коли заарештували Софі, і залишався в місті кілька років по тому.

¹ «We're Going To Hang Out The Washing On The Siegfried Line» — популярна пісня часів Другої світової війни, написана поетом і композитором Джиммі Кеннеді під час служби в британських експедиційних військах. У ній ідеться про те, що солдати в пральний день збираються розвішувати білизну на укріпленій лінії оборони (гра слів: line — лінія фортифікацій і мотузка для білизни).

— Якщо хтось і знає, як зникла картина, то це він. Я розмовляла з завідувачкою будинку престарілих, де він зараз мешкає. Вона каже, що з ним можна поговорити — розум у нього й досі ясний. Та доведеться приїхати особисто, бо він зовсім оглух і не може розмовляти телефоном.

— Що ж, рада буду допомогти.

— Дякую.

— Але, знаєш, насправді я не розмовляю французькою.

Лів різко обертається до неї. Мо розливає червоне вино з маленької пляшечки в пластикові чашки.

— Що?

— Я не розмовляю французькою. Утім я добре розумію старече белькотіння, тож, мабуть, про щось і дізнаюся.

Лів обм'якає в кріслі.

— Та *жартую*. Господи Ісусе, яка ж ти легковірна, — Мо передає їй вино і сама робить ковток. — Часом я просто непокоюся за тебе. Серйозно.

Згодом вона мало що пам'ятає з тієї поїздки. Вони цмулять вино, розпивають одну за одною ще дві пляшечки і розмовляють. Уперше за кілька тижнів вона проводить вечір не вдома. Мо розповідає, як віддалилася від батьків, нездатних зрозуміти її брак амбіцій, про будинок престарілих, який вона обожнює.

— О, я знаю, що ми, доглядальниці — найнижча каста. Але старенькі — приємні люди. Деякі з них дуже розумні, інші просто кумедні. Для мене вони миліші за більшість однолітків.

Лів очікує чогось на кшталт «за винятком присутніх» і намагається не ображатися, коли цього не чує.

Нарешті вона розповідає Мо про Пола. І на деякий час Мо замовкає.

— Ти спала з ним, не погугливши його? — каже вона, щойно віднаходить дар мови. — О Боже мій, коли ти казала, що відстала від життя в частині побачень, я й на мить не могла подумати... Не можна спати з кимось, попередньо не зібравши про нього *інформацію*. Господи Ісусе.

Вона відкидається в кріслі й знов наливає собі вина. І одразу ж на її обличчі з'являється незрозуміло радісний вираз.

— Вау. Я щойно зрозуміла: схоже, що ти, Лів Голстон, мала найдорожчий трах в історії.

Ніч вони проводять у дешевому готелі в передмісті Парижа, де ванна зроблена з цільного шматка жовтої пластмаси, а шампунь ані запахом, ані кольором не відрізняється від рідини для миття посуду. Після чашки кави з твердим маслянистим круасаном вони телефонують до будинку престарілих. Лів пакує речі. Від нервового передчуття її шлунок наче зав'язується у вузол.

— Так, усе накрилося, — каже Мо, кладучи слухавку.

— Що?

— Він нездужає. Сьогодні не приймає відвідувачів.

Лів так і завмирає, накладаючи макіяж, і ошелешено дивиться на неї.

— Ти казала їм, що ми припхалися сюди аж із Лондона?

— Я казала, що з Сіднея. Але та жінка відповіла, що він дуже слабкий, і якщо навіть ми прийдемо, він усе одно спатиме. Я дала їй номер мого мобільного, і вона обіцяла зателефонувати, якщо він очуняє.

— А якщо він помре?

— Це лише нежить, Лів.

— Але ж він дуже старий.

— Ну ж бо. Ходімо, вип'ємо в барі, позиримо на одяг, який нам не по кишені. Якщо вона зателефонує, ми спіймаємо таксі швидше, ніж ти встигнеш сказати «Жерар Депардье».

Цілий ранок вони блукають нескінченними відділеннями «Галереї Лафаетт», увішаними гірляндами іграшок і переповненими покупцями, які готуються до Різдва. Лів намагається відволіктись і отримати задоволення, але гостро відчуває, наскільки тут усе дороге. Відколи це двісті фунтів стали прийнятною ціною за джинси? Невже зволожувальний крем за сотню фунтів справді безслідно розгладжує зморшки? Вона розуміє, що повертає вішаки на місце, щойно беручи їх до рук.

— Усе справді настільки погано?

— Судовий адвокат коштує п'ять сотень за годину.

Мо замовляє на хвилину, безуспішно намагаючись вигадати дотеп.

— Чорт. Сподіваюся, картина варта цього.

— Здається, Генрі вважає, що ми маємо сильну лінію захисту. Каже, вони лише теревені розводять.

— Тоді припини турбуватися, Лів, заради Бога. Хоч трохи насолодися життям. Ну ж бо, цей вихідний — чудова нагода щось радикально змінити.

Але вона не здатна насолоджуватися. Вона приїхала, щоб зазирнути в голову вісімдесятирічному стариганеві, який, може, дозріє до розмови з нею, а може, й ні. Судовий розгляд починається в понеділок, і їй потрібні вагоміші аргументи, ніж ті, що вона має наразі.

— Мо.

— Ммм? — Мо тримає в руках чорну шовкову сукню і дещо задириливо поглядає в камери спостереження.

— Я можу запропонувати дещо інше?

— Звісно. Куди хочеш піти? Пале-Рояль? Ле Марє? Можемо для тебе знайти бар із дискотекою, якщо вже ти вирішила починати життя спочатку.

Вона виймає з сумочки дорожню мапу й починає розгортати її.

— Ні. Я хочу поїхати до Сент-Перонни.

Вони винаймають машину і їдуть на північ від Парижа. Мо не водить, тож за кермо сідає Лів, постійно нагадуючи собі, що треба триматися правої смуги. Минули роки відтоді, як вона востаннє вела машину. Вона відчуває наближення Сент-Перонни, як відчувають наближення далекого барабанного бою. Передмістя змінилося фермерськими угіддями, потім — величезними промисловими масивами, а потім, нарешті, — північно-східними рівнинами. Вони їдуть відповідно до вказівників і швидко губляться, двічі повертаються назад, а потім, уже майже о четвертій годині, повільно в'їжджають на головну вулицю міста. Скрізь тихо, кілька яток уже зачиняються, а на сірому брукованому майдані — лише купка людей.

— Я вже задихаюся. Не знаєш, де тут найближчий бар?

Вони під'їжджають до тротуару, кидаючи погляди на готель біля самого майдану. Лів опускає скло і, не зводячи очей, дивиться на цегляний фасад будівлі.

— Це воно.

— Що — воно?

— «Червоний півень». Це той готель, де мешкали вони всі.

Лів повільно вибирається з машини, скосивши очі на вивіску. Будівля виглядає так, ніби зведена на початку минулого століття. Вікна яскраво пофарбовані, квіткові горщики повні різдвяних цикламенів. Вивіска звисає з кованої залізної скоби. Крізь арку, що веде до вкритого гравієм подвір'я, вона бачить кілька дорогих автовок. Щось у ній стискається від нервового передчуття, причини якого Лів не розуміє сама.

— З мішленівською зіркою. Круто.

Лів здивовано дивиться на неї.

— Тю. Кожен знає, що ресторани з зірками Мішлена мають найсимпатичніший персонал.

— А як же... Ранік?

— Ми за кордоном. Кожен знає: що в іншій країні, те не рахується.

Мо вже зайшла і стоїть біля бару. Молодий, неймовірно гарний чоловік у накрохмаленому фартуху вітається з нею. І доки Мо балакає з ним французькою, Лів відходить убік.

Вона вдихає запахи їжі з кухні, бджолиного воску, парфумованих троянд у вазах і роздивляється стіни. Тут жила її картина. Майже сто років тому «Дівчина, яку ти покинув» перебувала тут, поряд із тією, що на полотні. Десять у глибині душі вона майже очікує побачити картину на стіні, наче вона й досі тут.

Лів обертається до Мо.

— Спитай його, чи цей заклад досі належить родині Бессеттів.

— Бессеттів? *Non*.

— Ні. Наразі він належить якомусь латвійцю. Той володіє цілою мережею готелів.

Лів розчарована. Вона уявляє собі цей бар, повний німців, і рудоволосу дівчину, що клопочеться біля бару, кидаючи на них обурені погляди.

— Йому відома історія цього бару? — вона дістає з сумки фото-репродукцію картини, розгортає її. Мо швидко французькою повторює її запитання. Бармен перехиляється до неї через стійку, знизує плечима.

— Він працює тут лише з серпня. Каже, що нічого про це не знає.

Бармен знов починає говорити, і Мо додає:

— Каже, вона гарненька дівчина, — і підводить очі до небес. — А ще він каже, ти вже друга людина, що ставить йому такі питання.

— Що?

— Так він сказав.

— Запитай його, як виглядала інша людина?

Він міг би й не казати. Далеко за тридцять, приблизно метр вісімдесят зросту, з легким розсипом ранньої сивини на коротко стрижених скронях.

— *Comme un gendarme*¹. Він лишив візитівку, — каже офіціант і простягає її Лів.

Пол Маккаферті

Директор, ТПП

Усе в неї всередині наче спалахує. «Знову? Ти й сюди дістався раніше за мене?» Їй здається, що він знущується з неї.

— Можна, я залишу це в себе? — питає вона.

— *Mais bien sûr*², — офіціант знизує плечима. — Чи можу я знайти для вас столик, *Mesdames*?

Лів червоніє.

«Ми не можемо собі цього дозволити».

Але Мо киває, вже вивчаючи меню.

— Так. Це ж Різдво. Давай хоч раз класно поїмо.

— Але...

— Я пригощаю. Усе життя я подавала їжу іншим. І якщо вже я зібралася гульнути на повну, я хочу зробити це тут, у мішленівському ресторані, в оточенні гарненьких Жан-П'єрів. Я заслужила на це. І потім, я ж винна тобі вечерю.

Вони їдять у ресторані. Мо дуже балакуча, фліртує з офіціантами і кожну страву зустрічає нетиповими для себе схвальними відгуками. Церемоніально спалює візитівку Пола на високій білій свічі.

Лів намагається отримувати задоволення. Справді, їжа смачна. Офіціанти уважні та обізнані. Це просто гастрономічна нірвана, як каже Мо. Але зараз, коли вона сидить у людному ресторані, трапляється дивна річ: вона не бачить навколо себе звичайну обідню залу. Вона бачить за баром Софі Лефевр, чує відлуння стуку ту німецьких чобіт по підлозі з в'яза. Бачить, як горять дрова на

¹ Як у жандарма (*фр.*).

² Ну звичайно ж (*фр.*).

камінній ґратці, чує, як марширують війська і вибухи артилерії лунають у далині. Бачить бруківку на вулиці за вікном і жінку, яку тягнуть до армійської вантажівки, бачить сестру, що ридеє, похиливши голову на цю саму барну стійку, не тямлячись від горя.

— Це лише картина, — каже Мо з ноткою нетерпіння, коли Лів відмовляється від шоколадного фондана і нарешті зізнається в усьому.

— Знаю, — каже Лів.

Коли вони повертаються до готелю, вона бере теку з документами з собою до пластмасової ванни і, доки Мо спить, читає й перечитує їх у різкому світлі лампи денного світла, намагаючись зрозуміти, що вона пропустила.

У неділю вранці, коли Лів від хвилювання вже ледь не згризла останній ніготь, телефонує завідувачка будинку престарілих. Вона повідомляє адресу в південно-східній частині міста, і дівчата їдуть туди на маленькій орендованій машині, з боєм долаючи незнайомі вулички забитих околиць. Мо, яка минулого вечора випила майже дві пляшки вина, пригнічена і дратівлива. Лів теж мовчить, виснажена через брак сну, і в її голові тісно від питань.

Вона майже очікувала побачити щось депресивне, на кшталт похмурої цегляної коробки сімдесятих років із пластиковими вікнами та старомодною автомобільною стоянкою. Але будинок, біля якого вони зупиняються, — чотириповерхова споруда з елегантними вікнами з віконницями, а його фасад увитий плющем. Навколо — охайний доглянутий садочок із кутими залізними брамами та бруківаними доріжками, що ведуть до окремих закритих кутків.

Лів дзвонить у двері й чекає, доки Мо підфарбовує губи.

— Ти в нас хто? — каже Лів, спостерігаючи за нею. — Анна Ніколь Сміт?

Мо хихикає, і напруження миттю зникає.

Кілька хвилин вони проводять біля реєстратури, перш ніж хтось звертає на них увагу. Крізь скляні двері ліворуч чути тремтливі голоси, що виводять пісню, і молода жінка з короткою стрижкою акомпанує на електричному органі. У маленькому кабінеті дві пані середнього віку складають графік.

Нарешті одна з них озирається.

— *Bonjour.*

— *Bonjour*, — каже Мо. — Повтори ще раз: кого ми тут шукаємо?

— Месьє Бессетта.

Мо звертається до жінки бездоганною французькою.

Та киває.

— Англійки?

— Так.

— Будь ласка. Розпишіться. Вимийте руки. І ходімо.

Вони ставлять свої імена в книзі, потім вона вказує їм на дозатор з антибактеріальною рідиною, і вони з демонстративною ретельністю втирають цю рідину в долоні.

— Гарне місце, — з виглядом знавця шепоче Мо.

Потім вони йдуть за жінкою, яка бадьорим кроком веде їх крізь лабіринт коридорів, доки вони опиняються перед напіввідчиненими дверима.

— *Monsieur? Vous avez des visiteurs.*¹

Дівчата зняковіло чекають під дверима. Тим часом жінка заходить усередину, і далі відбувається швидка бесіда між нею і, здається, спинкою крісла. Вона знову з'являється на порозі.

— Можете зайти, — каже вона. І додає: — Сподіваюсь, у вас є щось для нього.

— Завідувачка казала, що варто принести йому трохи *macarons*².

Жінка кидає погляд на коробку в дорогій обгортці, яку дістає з сумочки Лів.

— *Ah, oui*³, — каже вона і стримано всміхається. — Це він любить.

— Ще до п'ятої вони опиняться в кімнаті персоналу, — шепоче Мо, коли жінка йде.

Філіпп Бессетт сидить у вольтерівському кріслі, дивлячись крізь вікно у маленький двір із фонтаном. Кисневий балон на візочку під'єднано до трубочки, закріпленої в його ніздрі. Обличчя сіре й зім'яте, наче він упав долилиць. Крізь шкіру, місцями зовсім прозору, проглядають тонкі ниточки вен. У нього пишна копиця білого волосся, а за порухом його очей явно вгадується гостріший розум, ніж можна припустити з того, де і як він перебуває.

¹ Месьє? До вас гості (*фр*).

² Макарон (французьке печиво з яєчних білків, цукру, молотого мигдалю й харчових барвників).

³ О так (*фр*).

Дівчата обходять навколо крісла і стають перед ним. Мо схиляється, щоб їхні очі опинилися на одному рівні. Одразу ж почувається як удома, думає Лів. Наче ці люди для неї свої.

— *Bonjour*, — каже Мо і відрекомендовує їх обох. Вони тиснуть руки, і Лів пропонує старому печиво. З хвилину він роздивляється коробку, потім постукує по кришці. Лів відкриває пакунок і дістає печиво. Він жестом просить її пригоститися першою, а коли вона відмовляється, неквапно вибирає одне і чекає.

— Можливо, треба покласти печиво йому до рота, — шепоче Мо.

Лів вагається, а тоді пропонує зробити це. Бессетт відкриває рота, мов пташеня, а потім закриває його та заплющує очі, дозволяючи собі насолодитися смаком.

— Скажи йому, що ми хотіли б поставити кілька запитань щодо родини Едуарда Лефевра.

Бессетт слухає й шумно зітхає.

— Ви знали Едуарда Лефевра? — Вона чекає, доки Мо перекидає.

— Я ніколи не зустрічав його. — Голос старого тече повільно, наче самі слова вимагають від нього зусиль.

— Але ваш батько, Орельєн, знав його?

— Мій батько бачився з ним кілька разів.

— Ваш батько мешкав у Сент-Перонні?

— Уся моя родина жила в Сент-Перонні, доки мені не виповнилося одинадцять. Тітка Елен — у готелі, а батько — над тютюновою крамницею.

— Учора ввечері ми були в готелі, — каже Лів. Але він її ніби не чує. Тоді вона розгортає фоторепродукцію. — Ваш батько ніколи не згадував про цю картину?

Він пильно дивиться на дівчину на картині.

— Вочевидь, вона зберігалася в «Червоному півні», але потім зникла. Ми намагаємося довідатися більше про цю історію.

— Софі, — нарешті каже він.

— Так, — Лів енергійно киває. — Софі.

Вона відчуває легкий приплив хвилювання.

Його погляд — на портреті. Неможливо щось прочитати в його запалих вогких очах, у яких застигли радощі й негоди всіх прожитих років. Він моргає, зморшкуваті повіки неквапно опускають-

ся — це наче спостерігати за дивною доісторичною істотою. Нарешті він підіймає голову.

— Я не можу вам сказати. Розмови про неї в нас ніколи не схвалювалися.

Лів кидає швидкий погляд на Мо.

— Що?

— Ім'я Софі... в нашому домі не промовляли.

Лів здивовано кліпає очима.

— Але... але вона ж була вашою тіткою, так? Вона була одружена з великим художником.

— Мій батько ніколи не говорив про неї.

— Я не розумію.

— Не все, що відбувається в родині, можна пояснити.

У кімнаті повисає тиша. Мо виглядає збентеженою. Лів намагається змінити тему.

— Тож... ви багато знаєте про мес'є Лефевра?

— Ні. Але я володів двома його картинами. Коли зникла Софі, паризький торгівець надіслав до готелю кілька полотен — незадовго до мого народження. Оскільки Софі вже не було, Елен лишила два з них собі, а ще два віддала моему батькові. Він казав їй, що не хоче цих картин, та коли він помер, я знайшов їх у нас на горищі. І був дуже здивований, дізнавшись, скільки вони коштують. Одну я подарував доньці, вона живе в Нанті. Іншу продав кілька років тому. За її рахунок тут і мешкаю. Це... гарне місце. Тож, гадаю, мої стосунки з тітонькою Софі все ж склалися добре, незважаючи ні на що.

Вираз його обличчя одразу м'якшає.

Лів нахилиється вперед.

— Незважаючи ні на що?

Неможливо збагнути, що криється за цим виразом обличчя. Лів квапливо гадає, чи, бува, він не задрімав. Але тут він починає говорити знову.

— У Сент-Перонні казали... ходили чутки... що моя тітка була заодно з німцями. Ось чому мій батько казав, що ми не повинні говорити про неї. Легше було поводитись так, наче її не існувало. Ані тітка Елен, ані мій батько ніколи не говорили про неї, доки я не підріс.

— Заодно з німцями? Тобто шпигунка?

Він зволікає, перш ніж відповісти.

— Ні. Начебто її стосунки з німецькими окупантами були... некоректними, — він піднімає погляд на двох жінок. — Це дуже болісна тема для нашої родини. Якщо ви не жили в ті часи, якщо ваша родина не походить із маленького містечка, вам не зрозуміти, як велося нам. Жодних листів, жодних портретів, жодних фотографій. Відколи її забрали, вона для мого батька більше не існувала. Він... — старий зітхає, — не вмів пробачати. На жаль, решта її родини теж вирішила стерти її з нашої пам'яті.

— Навіть її сестра?

— Навіть Елен.

Лів приголомшена. Довгий час вона вважала Софі улюбленою долі, дивлячись на її переможне обличчя — обличчя жінки, обожнюваної своїм чоловіком. І тепер щосили намагається узгодити свою уяву Софі з образом нелюбої, всіма відкинutoї жінки.

У довгому виснаженому диханні старого чути безмежний біль. Лів раптом відчуває провину за те, що змусила його пережити все це заново.

— Пробачте, — каже вона, не знаючи, що тут можна додати. Тепер їй зрозуміло, що тут вони нічого не отримують. Не дивно, що Пол Маккаферті не завдав собі клопоту приїхати сюди.

Мовчання затягується. Мо потайки з'їдає одне печиво. Коли Лів підіймає очі, то помічає, що старий невідривно дивиться на неї.

— Дякую, що зустрілися з нами, месє, — вона торкається його плеча. — Мені важко ототожнити жінку, яку ви змальовуєте, з жінкою, яку я бачу. У мене... її портрет. Я завжди любила його.

Старий трохи підіймає голову. І, поки Мо перекладає, не зводить погляду з Лів.

— Я справді вважала, що так виглядає жінка, яка не сумнівається, що її люблять. У ній відчувалося піднесення.

У дверях з'являється доглядальниця. З-за її спини нетерпляче зазирає помічниця з візком. Кімнатою розливається запах їжі.

Лів устає, щоб піти. Але в цю мить Бессетт підіймає руку.

— Стривайте, — каже він і вказує пальцем на книжкову полицю. — Ота, з червоною обкладинкою.

Лів проводить пальцем уздовж корінців, доки він киває. А тоді дістає з полиці потріпану теку.

— Це папери моєї тітки Софі, її листування. Там трохи про стосунки з Едуардом Лефевром, деякі записи, знайдені схованими

поблизу її кімнати. Жодних згадок про картину, як я пам'ятаю. Але це може допомогти вам краще зрозуміти її. У той час, коли її ім'я було запламоване, ці записи розкрили мені її... як людину. Прекрасну людину.

Лів обережно розгортає теку. Усередині — поштові листівки, крихкі листи, невеличкі малюнки. Бачить підпис, вигадливим почерком виведений на шматочку ламкого паперу: «Софі». Подих завмирає у неї в горлі.

— Я знайшов це в батькових речах після його смерті. Він казав Елен, що спалив це, все спалив. Вона так і пішла в могилу, переконана, що останню згадку про Софі знищено. Отакою людиною він був.

Лів не може відірватися від паперів.

— Я зроблю з них копії й відразу ж надішлю вам, — затинаючись, каже вона.

Та старий категорично змахує рукою.

— Яка мені з них користь? Я більше не можу читати.

— Месьє... мушу спитати. Я не розумію. Напевне ж, родина Лефеврів хотіла побачити все це.

— Так.

Вони з Мо презирнулися.

— Тоді чому ви не віддали цього їм?

Наче поволока застеляє його очі.

— Це було вперше, коли вони приходили до мене. Що я знаю про картину? Чи маю я щось, що могло б їм допомогти? Питання, питання... — він хитає головою й підвищує голос. — Раніше вони ніколи не турбувалися про Софі. То чому вони мають тепер наживатися за її рахунок? Родина Едуарда дбає лише про себе. Їм би все гроші, гроші, гроші. Я був би радий, якби вони програли свою справу.

Його обличчя набуває впертого виразу. Очевидно, що розмову скінчено. Доглядальниця маячить у дверях, мовчки вказуючи на годинник. Лів розуміє, що вони вже перевищують межі гостинності, але має поставити ще одне питання. Вона тягнеться по своє пальто.

— Месьє... вам що-небудь відомо, що сталося з вашою тіткою Софі після того, як вона покинула готель? Ви коли-небудь дізналися про це?

Він опускає погляд на її зображення, кладе руку зверху. І тяжко, наче з самих глибин душі, зітхає.

— Її заарештували німці й відправили до таборів. І, як часто бувало в таких випадках, відтоді моя родина ніколи більше її не бачила і про неї не чула.

23

1917 рік

Вантажівка для худоби з завиваннями підстрибувала на вкритій ямами дорозі, де-не-де звертаючи на трав'янисте узбіччя, намагаючись об'їхати найбільші з ям. Дрібний дощ приглушував звуки і перетворював ґрунт на багнюку, в якій в'язнули, обертаючись, колеса. Двигун обурено ревів, підкидаючи вгору грудки землі, доки колеса щосили вгризалися в розмиту дорогу.

Після двох років безвилазного перебування в нашому тихому містечку я була глибоко вражена тим життям і тією руїною, що лежали за його межами. Варто було від'їхати лише на кілька миль від Сент-Перонни — і вже неможливо було впізнати цілі села та міста. Після артилерійських обстрілів від них лишилися самі спогади. Колишні крамниці й житла перетворилися на купи уламків і сірого каміння, серед яких зяяли вирви, наповнені водою, — судячи з зелених водоростей і ряски, утворилися вони вже давно. Місцеві мешканці проводжали нас мовчазними поглядами. Проїхавши крізь три міста, я так і не змогла визначити, де ми, але потроху почала усвідомлювати масштаб трагедії, що розігралася навколо нас за останні кілька років.

Крізь брезентову запону я видивлялася назовні, спостерігаючи, як повз машину колонами проїздять солдати верхи на худючих конях, як люди з посірілими обличчями в брудній мокрій формі тягнуть ноші, як, хитаючись, їдуть вантажівки, з котрих бездонними порожніми очима визирають зморені обличчя.

Часом водій зупиняв машину і перемовлявся з іншим водієм. Як би я хотіла хоч трохи знати німецьку, щоб мати уявлення, куди мене везуть. Як завжди в дощову погоду, тіні майже не проглядали, та мені здалося, що ми рухаємось на південний схід. У напрямку Арденн, сказала я собі, намагаючись дихати рівно. Тваринний страх душив мене зсередини, і я вирішила, що єдиний спосіб його

вгамувати — переконувати себе, що я прямую на зустріч із Едуардом.

Насправді ж я була німа від страху. Якби в ті перші кілька годин у кузові вантажівки мене спитали про щось, я не змогла би зв'язати й двох слів. Різкі голоси моїх співгромадян досі лунали у мене у вухах, перед очима стояв вираз огиди на обличчі брата. У роті пересохло від гіркого усвідомлення всього, що тільки-но сталося. Я бачила сестру, чиє обличчя викривлене горем, відчувала маленькі рученята Едіт, що відчайдушно чіпляються за мене, намагаючись не відпустити. У такі моменти мій страх став настільки сильним, що я, мабуть, поводитися не дуже гідно. Страх наростав хвилями, змушуючи ноги тремтіти, а зуби цокотіти. А потім, оглядаючи зруйновані міста, я бачила, наскільки жахливіші нещастя вже сталися навколо. І тоді я наказувала собі заспокоїтись: усе це — лише необхідний етап мого повернення до Едуарда. Це те, про що я просила сама. Я повинна не втрачати віри.

За годину по тому, як ми виїхали з Сент-Перонни, охоронець навпроти мене склав руки, відкинув голову до стінки й задрімав. Вочевидь, він вирішив, що я не становлю жодної загрози. Чи, може, настільки втомився, що не зміг опиратися дрімотному колісанню автівки. І коли страх, наче хижий звір, став підкрадатися до мене знову, я заплющила очі, стиснула руки поверх сумки і стала думати про чоловіка...

* * *

Едуард усміхався до себе.

— Що? — я обвила руками його шию, відчуючи шкірою кожне його слово.

— Я згадую, як минулого вечора ти ганяла мес'є Фаража біля барної стійки.

Наші борги занадто зросли. Я тягала Едуарда по барах кварталу Пігаль, вимагаючи гроші в усіх, хто йому винен, відмовляючись іти, доки нам не заплатять. Фараж платити не схотів, а потім ще й образив мене, від чого Едуард, зазвичай не швидкий на розправу, розмахнувся і вдарив його своїм велетенським кулаком. Від удару той зомлів, не встигнувши впасти на підлогу. Коли ми йшли з бару, там панував суцільний гамір, столи перекидалися, склянки

літали над нашими головами. Та я відмовилася тікати, а пішла звідти поважно, підібравши спідниці. Лише зупинилася біля каси, щоб узяти рівно стільки, скільки був винен власник.

— Ти безстрашна, моя дружинонько.

— Коли ти поряд, так.

Я, мабуть, задрімала і прокинулася від різкої зупинки, вдарившись головою об скобу даху. Охоронець уже вийшов з автівки й розмовляв з іншим солдатом. Потираючи голову і розминаючи змерзлі онімилі кінцівки, я визирнула на вулицю. Ми були в місті, але тепер на залізничній станції красувалася нова вивіска німецькою, і я не могла впізнати цього місця. Вулицею пролягли довгі тіні, сутеніло — вечір явно був не за горами. Брезентова запона піднялась, і поряд виринуло обличчя німецького солдата. Здається, він був здивований, побачивши всередині лише мене. Він щось вигукнув і жестом наказав мені вийти. І коли, на його думку, я порушилася недостатньо швидко, він смикнув мене за руку так, що я перечепилася і моя сумка впала на мокру землю.

Уже два роки я не бачила так багато людей в одному місці. Станція з двома платформами перетворилася на суцільний людський мурашник, здебільшого з солдатів і полонених. Скрізь, куди не глянь, я бачила лише нарукавні пов'язки та брудні смугасті одєжі, що чітко позначали в'язнів. Усі вони тримали голови опущеними. І коли мене штовхнули в натовп, я впіймала себе на тому, що роздивляюся обличчя, шукаючи серед них Едуарда, — але мене вели надто швидко, і всі вони злилися в єдину розмиту пляму.

— *Hier! Hier!*¹ — двері від'їхали вбік, і мене штовхнули у вантажний вагон, у дощаних стінах якого роїлася темна маса людських тіл. Я щосили намагалася не випустити сумку з рук. Чула, як захряснулися двері в мене за спиною. Очі потроху при звичаювалися до тьмяного світла.

Усередині вздовж обох стін тяглися дерев'яні лави, майже кожен дюйм яких був зайнятий людьми. Ще більше людей сиділо на підлозі. Дехто під самими стінами лежав, поклавши під голову маленькі вузли — мабуть, згорнуті з одєжі. Усе було таким бруд-

¹ Сюди! Сюди! (нім.)

ним, що й не передати. У повітрі висів важкий запах від тих, хто тривалий час не мав можливості вимитися чи ще гірше.

— *Français?*¹ — спитала я в тишу. Кілька облич байдуже глянули на мене. Я спробувала ще раз.

— *Ici?*, — промовив голос із іншого кінця. Я почала обережно пробиратися вздовж вагона, намагаючись не потурбувати тих, хто спить. До мене долетів голос, який начебто говорив російською. Я наступила на чиесь волосся і почула прокльон на свою адресу. Нарешті опинилась у задній частині вагона. Якийсь чоловік із гладенько виголоною головою дивився на мене. Його обличчя було вкрите шрамами, як від нещодавно перенесеної віспи, а вилиці на обличчі виступали, мов на голому черепі.

— *Française?* — спитав він.

— Так, — відповіла я. — Що це? Куди ми їдемо?

— Куди їдемо? — він остовпіло глянув на мене, а потім, зрозумівши, що я не жартую, невесело розсміявся.

— Тур, Ам'єн, Лілль. Звідки мені знати? Вони без кінця переганяють нас крізь усю країну, з місця на місце, аби жоден з нас не знав, де ми.

Я вже зібралася була заговорити знову, коли помітила фігуру на підлозі. Чорне пальто було настільки знайоме, що спочатку я не наважилася глянути ближче. Я зробила крок уперед, повз цього чоловіка, і опустилася на коліна.

— Ліліан? — я бачила її обличчя, досі вкрите синцями, під залишками того, що було колись її волоссям. Вона розплющила одне око, наче не вірила в те, що бачила. — Ліліан! Це Софі!

Вона з подивом дивилася на мене.

— Софі, — прошепотіла вона. Потім підняла руку й торкнулася моєї руки. — Едіт? — попри знесилений стан, у її голосі явно лунав страх.

— Вона з Елен. Їй ніщо не загрожує.

Її око заплющилося.

— Ти хвора? — лише тоді я побачила плями засохлої крові в неї на спідниці. Побачила смертельно-блідий колір її шкіри.

— Давно вона так лежить?

¹ Французи? (*фр.*)

² Тут (*фр.*).

Француз знизав плечима, наче вже бачив забагато таких, як Ліліан, щоб відчувати щось схоже на співчуття.

— Вона вже була тут, коли ми сідали кілька годин тому.

Її губи потріскались, очі запали.

— У кого-небудь є вода? — гукнула я. Кілька облич озирнулося на мене.

— Гадаєш, це тобі вагон-ресторан? — з жалістю промовив француз.

Я спробувала знову, гучніше:

— Хто-небудь має ковток води?

Я бачила, як люди презираються між собою.

— Ця жінка життям ризикувала, щоб передавати інформацію до нашого міста. Якщо в кого-небудь є вода, будь ласка, лише кілька краплин.

Вагоном прокотився шепіт.

— Будь ласка! Заради любові Всевишнього!

А тоді за кілька хвилин я, на свій невимовний подив, побачила емальовану миску, яку передавали з рук у руки. Посудина на півдюйма була наповнена чимось схожим на дощову воду. Вигукнувши слова подяки, я м'яко підняла Ліліан голову і влила до її рота дорогоцінні краплини.

Француз миттю пожвавився.

— Треба, якщо можливо, виставити назовні чашки, миски, все, що є, поки йде дощ. Ніколи не знаєш, коли наступного разу нам дадуть поїсти та випити.

Ліліан болісно ковтнула. Я опустила поряд, щоб вона могла притулитися до мене. З завиванням і металевим скреготом по коліях потяг рушив уперед, усе віддаляючись від міста.

Не знаю, як довго ми перебували в тому потязі. Він повільно рушив, зупиняючись часто й без видимих причин. Тримавши в обіймах сонну Ліліан, я дивилася крізь шпарину в потрісканих дошках на те, як нескінченні колони військових, полонених і мирних мешканців рухаються моєю сплюндрованою країною. Дощ посилювався, і люди, задоволено перешіптуючись, пускали по колу воду, що її назбирали по краплі. Мені було холодно, та все ж я раділа низькій температурі й дощу: я не уявляла собі, на яке пекло перетворився б цей вагон під час спеки, коли запахи стануть ще гіршими.

Минали довгі години, протягом яких ми з французом розмовляли. Я спитала про номерну дощечку на його шапці, червону смугу на його куртці, і він розповів мені, що потрапив сюди з ZAB — *Zivilarbeiter Battailon*¹, в'язнів якого використовували на найтяжчих роботах. Їх відправляли на лінію фронту, де вони працювали під вогнем союзних військ. Він розповів про потяги, які бачив щотижня, набиті хлопчиками, жінками та юними дівчатами, що перетинали країну в напрямку Сомми, Еско й Арденн для рабської праці на німців. Сьогодні, казав він, нас буде розміщено в зруйнованих казармах, фабриках або школах евакуйованих міст. Він не знав, що чекає на нас далі: табір військовополонених чи трудовий батальйон.

— Вони тримають нас слабкими, морять голодом, щоб ми не намагалися втекти. Більшість тепер дякують Богові, що живі.

Він спитав, чи є в мене в сумці їжа, і був розчарований, коли я сказала, що немає. Почуваючись зобов'язаною дати йому хоча б щось, я подарувала йому хустинку, упаковану Елен. Він так дивився на свіжий випраний шматочок бавовни, наче в руках у нього була шовкова пряжа. Потім повернув.

— Залиш собі, — сказав, і його обличчя зробилося непроникним. — Знадобиться, коли піклуватимешся про свою подругу. Що вона накоїла?

Коли я розповіла про хоробрість Ліліан, про рятівний інформаційний канал, який вона налагодила в нашому містечку, він глянув на неї по-новому, вже не як на тіло, а як на людину. Я розповіла, що шукаю новини про чоловіка і що того відіслали до Арденн. Обличчя француза було похмуре.

— Я провів там кілька тижнів. Ти знаєш, що там був спалах тифу? Я молитимусь, щоб твій чоловік вижив.

Зусиллям волі я придушила страх, що підкотив до горла.

— Де решта вашого батальйону? — спитала я, намагаючись змінити тему.

Потяг уповільнив хід, і ми проминули ще одну колону понурих в'язнів. Жоден з них не глянув на потяг — наче занадто соромилися свого вимушеного рабства. Я пильно роздивлялася кожне обличчя, боячись, що Едуард міг опинитися серед них.

¹ Батальйон цивільних працівників (нім.).

А за мить він промовив:

— Я єдиний, хто залишився в живих.

За кілька годин після заходу сонця ми в'їхали на під'їзну колію. Брама з гучним звуком відчинилась, і німці криками наказали нам виходити. Стискаючи в руках емальовані миски, люди втомлено підіймалися з підлоги і пробиралися вздовж занедбаної колії. Поруч вишикувалися німецькі піхотинці, які тицяли в нас зброєю, заганняючи в ряд. Я відчувала, що мене женуть, мов худобину, — наче я вже не була людською істотою. Пригадалася відчайдушна спроба втечі молодого в'язня в Сент-Перонні, і я раптом відчула, що могло штовхнути його на цей крок, попри усвідомлення майже повної його приреченості.

Я притискала до себе Ліліан, підтримуючи її під руки. Вона йшла повільно, надто повільно. Ззаду до нас підійшов німець і штурхнув її.

— Облиште її! — запротестувала я, а він замахнувся прикладом і вдарив мене по голові, так що я вмить опинилася на землі. Чиїсь руки підняли мене, а тоді я знов рушила далі. Удар оглушив мене, перед очима все розпливалося. Коли я приклала руку до скроні, вона стала липкою від крові.

Нас привели до будівлі величезної старої фабрики. Підлога була всипана битим склом, і пронизливий нічний вітер зі свистом вривався крізь вікна. Ми чули грім важкої артилерії, що лунав удалині, і навіть бачили де-не-де спалахи вибухів. Я визирала назовні, намагаючись зрозуміти, де ми, але навколишня місцевість була схована від очей густою завісою ночі.

— Сюди, — промовив голос, і поміж нами виринув француз. Підтримуючи, від повів нас обох до кутка. — Дивіться, ось і їжа.

Інші в'язні розливали суп з двох величезних посудин на довгому столі. Востаннє я їла рано-вранці. І хоча суп виглядав водянистим і в ньому плавало щось незрозумілої форми, мій шлунок стиснувся в передчутті їжі. Француз наповнив свою емальовану миску і чашку, яку поклала мені в сумку Елен. Узявши три шматочки хліба, ми сіли в кутку і взялися до їжі, час від часу даючи ковтнути Ліліан (її пальці на одній руці були зламані, тож вона ними не володіла) і витираючи пальцями останні краплі з тарілки.

— Їжа буває не завжди. Мабуть, нам починає щастити більше, — промовив француз, але без особливої впевненості. Він зник біля столу з чанами, де вже збирався натовп, сподіваючись на добавку, і я проклинала себе за те, що мені бракує швидкості. Навіть на мить я боялася полишити Ліліан. За кілька хвилин француз повернувся з повною мискою. Він став поряд із нами і простягнув здобич мені, вказавши на Ліліан.

— Ось, — промовив він. — Їй потрібні сили.

Ліліан підняла голову. Вона дивилася на нього так, наче вже не пам'ятала, що таке добре ставлення, і мої очі наповнилися сльозами. Він кивнув нам із таким виглядом, ніби ми перебували в іншому світі і він гречно бажав нам гарних снів. А потім відійшов туди, де розташовувалися на ніч чоловіки. Я сіла і стала годувати Ліліан Бетюн, ковток за ковтком, як годувала б дитину. Доївши другу миску супу, вона нерівно зітхнула, схилилася головою до мене й заснула. Я сиділа в темряві, в оточенні тихого ворухіння людських тіл. Хтось кашляв. Хтось ридав. Чулися голоси з російським, англійським, польським акцентами. Крізь підлогу я відчувала, як здригається земля, коли десь далеко черговий снаряд влучає в будинок, — усі решта, здавалося, не вбачали в цих поштовхах нічого особливого. Я дослухалася до далеких артилерійських обстрілів і до шепоту інших в'язнів. Повітря ставало все холоднішим, і я починала тремтіти. Подумки я змальовувала собі дім, Елен, яка спить поряд зі мною, маленьку Едіт, чії рученята заплуталися в моєму волоссі. І я мовчки плакала в темряві, доки нарешті, піддавшись втомі, не заснула теж.

Прокинувшись, я протягом кількох секунд не знала, де я. Рука Едуарда обвивала мене, я відчувала на собі вагу його тіла. Час на мить дав тріщину, крізь яку на мене нахлинуло полегшення — *він тут!* — перш ніж я усвідомила, що це не мій чоловік притискається до мене. Чиясь рука потайки й наполегливо намацувала собі шлях під моєю спідницею. Хтось скористався темрявою, мабуть, сподіваючись на мій страх і втому. Я лежала нерухомо, і мій розум потроху застеляла холодна жорстока лють — я збгнула, що сподівався отримати від мене зловмисник. Чи варто кричати? Чи хтось зважить на це, якщо я кричатиму? Чи це стане черговим приводом для німців, щоб покарати мене? Я повільно

втягла з-під себе руку, і моя рука натрапила на уламок скла, холодний і гострий, — він лежав на підлозі, вибитий ударною хвилею з вікна. Мої пальці зімкнулися на ньому, і потім, ледь устигнувши збагнути, що роблю, я перевернулася на бік і поставила зазубрений край уламка до горла невідомого нападника.

— Ще раз мене торкнешся, і я тобі горлянку переріжу, — прошепотіла я. Я відчувала на собі його несвіже дихання, відчувала також його потрясіння. Він не очікував спротиву. Я не була навіть упевнена, чи зрозумів він мої слова. Але він чудово розумів, що означає гостре скло біля його горла. Він підняв руки на знак капітуляції, а може, вибачення. Я не поспішала прибирати скло, демонструючи серйозність мого наміру. У майже непроглядній темряві наші очі на мить зустрілись, і я побачила, що він не на жарт зляканий. Він так само опинився у світі, де не існувало правил, не було порядку. У світі, де легко можна напасти на незнайомку, але так само легко вона може перерізати тобі горло. Щойно я послабила тиск, він підхопився на ноги. Я бачила лише його силует, коли він шкандибав серед поснулих людей на той бік фабричної зали.

Я сховала уламок скла в кишеню спідниці, сіла прямо, затуливши руками сплячу Ліліан, і стала чекати.

Здавалося, що я проспала лише кілька хвилин, коли нас збудили голосними криками. Німецькі охоронці рухалися крізь кімнату, розштовхуючи сонних людей прикладами рушниць і копняками. Я ривком сіла. Біль миттю пронизав мою голову, і я здавлено скрикнула. Крізь марево перед очима я бачила, як до нас наближаються солдати, і обхопила руками Ліліан, намагаючись підняти її на ноги, перш ніж вони вдарять нас.

У пронизливо-блакитному світлі світанку я змогла краще роздивитися, де ми. Фабрика виглядала величезною, наполовину занедбаною, з величезною нерівною дірою в стелі, з уламками балок і скла, розсипаними на підлозі. У дальшому кінці на споруджених із козел столах стояло щось схоже на каву з окрайцями чорного хліба. Я підняла Ліліан — треба було перевести її крізь величезне приміщення, перш ніж усю їжу розберуть.

— Де ми? — спитала вона, визираючи крізь розбите вікно. Віддалений вибух сповістив нас, що ми, певно, неподалік лінії фронту.

— Гадки не маю, — відповіла я з полегшенням, адже вона почувалася достатньо добре, щоб розмовляти зі мною.

Ми наповнили кавою її чашку і частково миску француза. Я шукала його поглядом, боячись, що ми можемо обділити його, але німецький офіцер уже розділив людей на групи, і деякі з них шереугою виходили назовні. Нас із Ліліан розподілили до окремої групи, яку складали переважно жінки, і повели до громадської вбиральні. При світлі дня я бачила бруд, що в'ївся в шкіру жінок, і сірих вошей, які вільно повзають по їхніх головах. Я зачухалась і, глянувши вниз, побачила одну на своїй спідниці. Я змахнула її, вже відчувачи всю марноту подібних зусиль, — я знала, що від них не втекти. Неможливо провести стільки часу в тісному контакті з іншими й уникнути вошей.

Не менш ніж три сотні жінок намагалися помитись і скористатися туалетом у тісному просторі, розрахованому на дванадцятьох. Коли я нарешті дотягла Ліліан ближче до кабінок, нас обох нудило від побаченого. Ми як могли вимилися під водним наосом, наслідуючи приклад інших жінок: ті майже не знімали одягу під час миття і злякано озиралися, немов чекаючи якого-небудь підступу від німців.

— Іноді вони вриваються сюди, — сказала Ліліан. — Легше і безпечніше залишатись одягненою.

Доки німці займалися чоловіками, я порилася в уламках у пошуку гілок і обривків мотузки, а потім сіла поряд із Ліліан. У блідому світлі я зафіксувала її поламані пальці, прив'язавши до трісок. Вона трималася дуже мужньо, майже не кривилася, хоча я знала, що завдаю їй муки. Кров у неї більше не йшла, та вона ступала обережно, наче з болем. Я не насмілювалася питати, що з нею сталося.

— Як добре, що я зустріла тебе, Софі, — сказала вона, роздивляючись руку.

Я подумала, що десь там, у глибині, ще ховається тінь тієї жінки, яку я знала в Сент-Перонні.

— Я нікому в житті так не раділа, — відповіла я, обтираючи її обличчя чистою хустинкою, і це була правда.

Чоловіків відіслали на трудове завдання. Ми бачили здалеку, як вони стоять у черзі по лопати й кайла, шикуються в колони і марширують назустріч пекельному гамору на обрії. Я сотворила мовчазну молитву за те, щоб наш милосердний француз лишився

живим і здоровим. Потім ще одну — за Едуарда. Тим часом жінок направили до залізничного вагона. Моє серце стиснулося від думки про ще одну довгу смердючу подорож, але потім я вилаяла себе за слабкодухість. Можливо, думала я, лічені години відділяють мене від Едуарда. Може, цей потяг везе мене прямісінько до нього.

Без жодних скарг я піднялась у вагон. Цей був менший, і все ж очікувалося, що він умістить у себе всі три сотні жінок. Під різні лайливі вигуки і кілька придушених суперечок ми з Ліліан намагалися сісти. Ми знайшли собі невеличке місце, я опустила біля її ніг і заштовхала сумку під лаву. За тією сумкою я наглядала з ревнивою пильністю, наче за дитиною. Хтось скрикнув — зовсім поряд розірвався снаряд, від чого задеренчав увесь вагон.

— Розкажи мені про Едіт, — сказала вона, коли потяг рушив.

— Вона добре почувається, — я намагалася вкласти у свій голос якомога більше впевненості. — Їсть добре, спить спокійно, а ще вони з Мімі тепер нерозлучні подруги. Малюка обожає, і той любить її навзаєм.

І поки я говорила, змальовуючи життя її доньки в Сент-Перонні, її очі заплющилися. Він полегшення чи від горя, я не знала.

— Вона щаслива?

Я обережно добирала слова:

— Вона дитина. Вона хоче до своєї *taman*. Але вона знає, що в «Червоному півні» їй ніщо не загрожує, — більше я розповісти не могла, та, схоже, цього було достатньо. Я не стала згадувати про нічні кошмари Едіт, про всі ті ночі, які вона провела в сльозах по своїй матері. Ліліан була не дурна: я здогадувалася, що все це вона вже відчувала у своєму серці. Коли я завершила, вона довгий час вдивлялась у вікно, поринувши в думки.

— А тебе, Софі, що привело сюди? — спитала вона, нарешті обертаючись до мене.

Мабуть, ніхто в цілому світі не зрозумів би мене краще за Ліліан. Я роздивлялася її обличчя, навіть тепер не позбавлене страху. Але шанс розділити свій тягар з іншою людиною був занадто великою спокусою.

Я розповіла їй. Розповіла про коменданта, про ту ніч, коли я ходила до казарм, і про угоду, яку йому запропонувала. Тривалий час Ліліан дивилася на мене. Вона не стала казати, що я дурепа, чи що не слід було вірити йому, чи що, не змігши вдовольнити бажання

коменданта, я тим прирекла себе на смерть, і добре, якщо тільки себе, а не своїх близьких.

Вона взагалі нічого не казала.

— Я вірю, що він дотримається своєї частини угоди. Я справді вірю, що він приведе мене до Едуарда, — сказала я з усією переконаністю, на яку тільки була здатна в ту мить.

Вона співчутливо потяглася до мене і стиснула мою руку.

Проїжджаючи в сутінках невеликим ліском, потяг затрусився і зі скрипом завмер. Ми очікували, що він знову рушить, але цього разу двері в задній частині вагона відчинились, і окупанти, більшість із яких щойно послули, невдоволено забуркотіли. Я прокинулася з напівдрімотного стану, почувши голос Ліліан у вусі:

— Софі, прокидайся. Прокидайся.

У дверях стояв німецький охоронець. Знадобилася мить, аби я збагнула, що він кличе мене на ім'я. Я підхопилася, не забувши про сумку, і зробила жест Ліліан іти за мною.

— *Karten*¹, — сказав він.

Ми з Ліліан показали свої посвідчення. Він перевірів наші імена в списку і вказав нам на вантажівку. Ми чули розчароване шипіння жінок, коли за нами захряснулися двері вагона.

Нас із Ліліан підштовхнули до вантажівки. Я бачила, що вона не поспішає.

— Що? — спитала я. Її обличчя було затьмарене недовірою.

— Мені це не подобається, — промовила вона, швидко озирнувшись на потяг, що рушив далі.

— Усе гаразд, — наполягала я. — Думаю, це означає, що нас виокремлюють серед інших. Мабуть, це справа рук коменданта.

— Саме це мені й не подобається, — сказала вона.

— А ще — послухай! — я не чую обстрілів. Певно, нас везуть від лінії фронту. Це ж добре, так?

Ми дошкутильгали до вантажівки, і я допомогла їй забратися в кузов, потай чухаючи потилицю. Чухатись я почала вже давно і постійно знаходила вошей у себе під одягом. Я намагалася не звертати на них уваги. Те, що нас зняли з потяга, явно було добрим знаком.

¹ Посвідчення (нім.).

— Не втрачай віри, — сказала я і стиснула її плече. — Принаймні нам тепер є де витягти ноги.

Слідом за нами до вантажівки заліз молодий охоронець і зміряв нас гнівним поглядом. Я спробувала всміхнутись, аби запевнити його, що не робитиму спроб тікати, але він глянув на мене з відразою і попереджально виставив перед собою зброю. І тоді я зрозуміла, що від мене, мабуть, теж тхне немитим тілом, що від вимушеного тісного сусідства з в'язнями моє волосся, мабуть, теж скоро кишітиме вошами. І я заходилася оглядати свій одяг, вибираючи тих, що знаходила.

Машина рушила з місця. Щоразу як вона підстрибувала на пагорбі, обличчя Ліліан кривилося. За кілька миль жінка знов заснула, виснажена болем. У мене самої голова розколювалась, і я була вдячна, що артилерійські залпи припинилися. *«Не втрачати віри»*, — подумки вмовляла я нас обох.

Майже годину ми їхали відкритою місцевістю. Зимове сонце повільно опускалося за віддалені гори, на узбіччі зблискувала паморозь, коли брезент піднявся від різкого поруху, на мить відкривши моїм очам дорожній знак. Мабуть, це помилка, подумала я. Я нахилилася вперед, піднявши краєчок запони і скоса поглядаючи в щілину, аби не пропустити наступного. І побачила його.

«Мангайм».

Світ навколо мене наче завмер.

— Ліліан? — прошепотіла я і розторсала її. — Ліліан! Подивись. Що ти бачиш?

Вантажівка сповільнилася, щоб об'їхати кілька вирв на дорозі, тож коли вона визирнула, я знала, що вона неодмінно його побачить.

— Ми ж мали рухатися на південь, — промовила я. — На південь, до Арденн.

Тепер я бачила, що тіні падають позаду нас. Ми їхали на схід, і так тривало вже певний час.

— Але ж Едуард в Арденнах! — я не могла приховати паніку в голосі. — Я отримувала звістку, що він там. Ми мали їхати на південь, до Арденн. На південь.

Ліліан опустила запону. Коли вона знову заговорила, то не дивилася на мене. Її обличчя було ще блідішим, ніж досі.

— Софі, ми більше не чуємо залпів, тому що перетнули лінію фронту, — похмуро сказала вона. — Ми ідемо до Німеччини.

Нотяг бадьоро гуде. У дальшому кінці вагона номер чотирнадцять група жінок вибухає гучним сміхом. Немолода пара в кріслах навпроти, певно, вертаючись додому зі святкової різдвяної подорожі, прикрасила себе блискітками. Вішаки ломляться від покупок, у повітрі стоїть густий запах сезонної їжі — стиглих сирів, вина, дорогого шоколаду. Але Мо і Лів повертаються до Англії пригніченими. Вони сидять у своєму вагоні майже в повній тиші. У Мо весь день триває похмілля, яке, вочевидь, лікується лише за допомогою пляшечки нечувано дорогого вина. Лів знов і знов перечитує свої нотатки, слово за словом перекладаючи за допомогою англо-французького словничка, що балансує на краю відкидного столика.

Трагедія Софі Лефевр кидає довгу тінь на всю подорож. Доля дівчини, яка завжди здавалася їй сліпучо-тріумфальною, невідступно переслідує Лів. Чи дійсно Софі була колаборанткою? Що сталося з нею?

Стюард іде проходом, штовхаючи перед собою візок, і пропонує ще напої та солодощі. Лів настільки заглиблена в думки про Софі, що майже не піднімає голови. Життя за відсутності чоловіка, сповнене туги, життя на межі голодної смерті й у постійному страху перед німцями раптом здається їй більш справжнім, ніж усе, що її оточує. Вона відчуває запах паленої деревини з каміна в «Червоному півні», чує кроки по підлозі. Щодразу як вона заплющує очі, її картина перетворюється на злякане обличчя Софі Лефевр, яку німецькі солдати тягнуть до вантажівки і якої зреклася родина.

Сторінки коричневі, ламкі, вони жадібно всотують вологу з кінчиків її пальців. Тут є ранні листи Едуарда до Софі, написані, коли він щойно вступив до лав французької піхоти, а вона переїхала до Сент-Перонни, щоб бути поряд із сестрою. Едуард пише, що сумує за нею так сильно, що ночами ледве дихає. Каже, що постійно викликає її образ в уяві, малює її портрети просто на холодному повітрі. У своїх листах Софі заздрить уявній собі, молиться за чоловіка, докоряє йому. Називає його *poilu*¹. Образ подружжя, який постає з її слів, настільки яскравий і близький, що навіть попри складнощі

¹ Кошлатий (фр.).

перекладу з французької Лів відчуває, як у неї відбирає подих. Вона водить пальцем уздовж вицвілого рукопису, зачаровано думаючи про те, що слова на папері належать дівчині з її картини. Софі Лефевр — більше не звабливий образ у потрісканій золоченій рамі: вона перетворилася на особистість, живу тривимірну істоту з плоті й крові. Тепер вона жінка, що переймається пранням, скороченням харчів, припасуванням військової форми чоловіка, своїми страхами та розчаруваннями. І знов Лів розуміє, що не може віддати портрет Софі.

Вона прогортає ще два аркуші. У цьому місці текст густішає і переривається фотографією Едуарда Лефевра в коричневих тонах — чоловік дивиться прямо перед собою.

Жовтень 1914 року

Вокзал Гар-дю-Нор вирував, перетворившись на кипуче море солдатів і ридаючих жінок. Повітря густіло від диму, пари й надричних слів прощання. Я знала, що Едуард не хотів би бачити моїх сліз. Зрештою, розлука буде недовгою; всі газети пишуть про це.

— Я хочу знати про все, що ти робиш, — сказала я. — Намалюй мені ескізів побільше. І не забувай харчуватися правильно. І не утни якоїсь дурниці, не здумай там напиться, побитись і потрапити під арешт. Я хочу, щоб ти повернувся додому якнайшвидше.

Він узяв з мене обіцянку, що ми з Елен будемо обережні.

— Якщо тільки почувеш, що ворог наближається до вас, обіцяй, що негайно повернешся до Парижа.

Коли я кивнула, він сказав:

— І не треба дивитися на мене очима сфінкса, Софі. Обіцяй, що найперше дбатимеш про себе. Я не зможу воювати, коли гадатиму, що ти в небезпеці.

— Ти знаєш, що я з міцної криці.

Він озирнувся через плече на годинник. Десь удаліні пролунав пронизливий свисток потяга. Навколо піднялася пара з запахом горілого мастила, заволіки юрбу на платформі. Я потяглася поправити його саржеве кені. Потім відступила, щоб роздивитися його. Який же він, мій чоловік! Велетень серед чоловіків. Його плечі такі широкі в цій військовій формі, і він на півголови вищий за будь-кого тут. Настільки кремезної статури — від

погляду на нього мої серце переповнювали почуття. Здається, навіть у цю мить я до кінця не вірила, що він покидає мене.

За тиждень до того він завершив мій мініатюрний портрет гуашшю і тепер погладжував верхню кишеню.

— Носитиму тебе з собою.

Я торкнулася рукою свого серця.

— А я тебе з собою.

Потайки я заздрила через те, що не мала його портрета сама.

Я озирнулася. Двері вагона відчинялись і зачинялись, люди навколо простягали руки одне до одного, востаннє сплітаючи пальці.

— Я не дивитимусь, як ти їдеш, Едуарде, — сказала я. — Заплющю очі й запам'ятаю, як ти стоїш переді мною.

Він кивнув. Він розумів.

— Перш ніж ти підеш, — раптом сказав він. А тоді пригорнув мене і поцілував. Він припав губами до моїх губ, міцно-міцно притискаючи до себе. Я обіймала його, щосили заплющивши очі, і вдихала його запах, намагаючись увібрати його в себе, наче здатна була зберегти його на весь час чоловікової відсутності. Наче лише в цю мить повірила, що він справді їде. Мій чоловік їде. А потім, коли вже не витримала, я ривком відступила від нього. Жоден м'яз мого обличчя не здригнувся.

Не розплющуючи очей, я стиснула його руку, адже не хотіла в цю мить бачити вираз його обличчя. А потім швидко озирнулася і, розпрямивши спину, стала пробиватися крізь натовп, лишаючи його позаду.

Не знаю, чому я насправді не хотіла бачити, як він сідає на потяг. Відтоді не минало дня, коли я не шкодувала би про це.

Лише діставшись додому, я сунула руку до кишені. І там знайшла папірець, який він, мабуть, поклав туди, коли обіймав мене: маленьку карикатуру з зображенням нас двох. Себе він намалював в образі велетенського ведмеда у військовій формі, який з усмішкою обіймав мене лапою — мініатюрну, з тонкою талією, з серйозним натягнутим обличчям і волоссям, зібраним у вузол на потилиці. Малюнок був підписаний його швидким вигадливим почерком: «Я ніколи не знав істинного щастя, доки не зустрів тебе».

Лів кліпає. Вона акуратно вкладає папери до теки і сидить замислившись. Потім розгортає портрет Софі Лефевр — усміхнене обличчя змовниці. Як таке може бути, щоб месье Бессетт мав рацію? Як могла жінка, що настільки обожнювала свого чоловіка, зрадити його, і не просто з іншим, а з ворогом? Це здається вищим за її розуміння. Лів згортає фоторепродукцію і прибирає свої нотатки назад до сумки.

Мо виймає з вух навушники.

— Отже, за півгодини ми в Сент-Панкрасі. Гадаєш, ти отримала, що хотіла?

Лів знижує плечима. Вона не здатна зараз говорити — величезний клубок стоїть поперек горла.

Волосся Мо вугільно-чорними борознами зачесане назад. Її щоки молочно-бліді.

— Нервуєш через завтрашній день?

Лів ковтає клубок і зображує вимучену посмішку. Останні шість тижнів вона майже не думає ні про що інше.

— Чого б вона не коштувала, — каже Мо, ніби розмірковувала над цим певний час, — я не думаю, що все це підлаштував Пол Маккаферті.

— Що?

— Я знаю безліч підлих брехунів. Він не з таких, — вона щипає себе за великий палець, а тоді додає: — Гадаю, доля просто вирішила зіграти з вами справді гидкий жарт і розкидати вас по різні боки барикад.

— Але він не мав приходити по мою картину.

Мо підіймає брови.

— Та невже?

Лів дивиться у вікно потяга, що вже під'їжджає до Лондона, і бореться з черговим клубком у горлі.

Через стіл від них літня пара в блискучих прикрасах схилилася до купи. Сплівши руки, вони поснули.

Згодом вона так і не може впевнено пояснити, що саме штовхнуло її на це. У Сент-Панкрасі Мо оголошує, що прямує до Раніка, на прощання радячи Лів не просиджувати всю ніч в інтернеті в пошуках незрозумілих реституційних справ, «і, будь ласка, засунь цей камамбер у холодильник, перш ніж він утече й отруїть цілий будинок». Лів

так і стоїть посеред людного вестибюля з пластиковим контейнером смердючого сиру в руках і дивиться вслід маленькій темній фігурці, що віддаляється в напрямку метро з безтурботно перекинутою через плече сумочкою. Якось дуже грайливо і впевнено Мо говорить про Раніка — таке відчуття, ніби між ними щось змінилося.

Вона чекає, аж доки Мо не розчиняється в натовпі. Серед пасажирів, що сновигають навколо туди-сюди, вона наче камінь у людському потоці. Усі вони парами, тримаються за руки, розмовляють, кидають любовні, захоплені погляди одне на одного, а ті, хто на самоті, опустивши голову, цілеспрямовано прямують додому, до своїх коханих. Вона бачить весільні стрічки, обручки, чує уривки розмов, що пошепки лунають біля неї: залізничний розклад, куплені в останню мить пінти молока, «можеш підібрати мене на вокзалі?». Згодом вона зі співчуттям думатиме про багатьох людей, яким страшно повертатися до своїх партнерів, які шукають приводу, щоб не сідати на потяг, ховаються в барах. Але наразі знудьговані, нещасні люди, інші одинаки їй не помітні. Юрбу навколо вона сприймає лише як образу її власній самотності. «Колись я була однією з вас», — думає Лів і вже не може чітко уявити, як це — знову стати однією з них.

«Я ніколи не знав істинного щастя, доки не зустрів тебе».

На дошці відправлень зблискують нові рейси, крамниці зі скляними вітринами переповнені запізнілими покупцями різдвяних товарів. Чи можна взагалі стати людиною, якою ти була колись? — питає вона себе. І, перш ніж відповідь остаточно паралізує її, Лів підхоплює свою валізу і напівкроком-напівбігом прямує до станції метро.

Відколи Джейк переїхав до матері, у квартирі запанувала характерна тиша. Суцільна, вагома тиша, цілком відмінна від спокою, який наставляв, коли хлопчик на кілька годин ішов у гості до друга. У такий час гостро відчутне безгоміння в будинку забарвлюється почуттям вини, усвідомленням особистої поразки. Ще важче при цьому знати, що за жодних обставин його син не повернеться в найближчі чотири дні. Пол завершує прибирання на кухні (Джейк робив тістечка «Кріспі» — розбухлий рис валяється тепер скрізь під кухонним приладдям), а потім сідає, дивлячись на недільну газету, яку за звичкою бере щотижня і незмінно лінується читати.

У перші дня після розлучення з Леоні він найбільше боявся ранніх ранкових годин. Раніше він і не підозрював, як сильно любив безладний тупіт босих ноженят Джейка, його силует, коли той з'являвся в батьківській спальні зі скуйовдженим набік волоссям і напівприкритими очима, з явним наміром забратися на ліжко і влягтися між батьками. Чарівний пронизливо-холодний дотик його ніжок, теплий, свіжий запах його шкіри. Те первісне тваринне відчуття, коли бачиш, як твій син заривається в ковдри на твоєму ліжку, — і розумієш, що з цим світом таки все гаразд. А потім, коли вони пішли, перші кілька місяців Пол прокидався на самоті з відчуттям, що кожен наступний ранок просто віщує ще один день із життя його сина, якого він не побачить. Ще одну серію маленьких пригод чи несподіванок у мозаїці малозначущих подій, завдяки яким його син у майбутньому стане тим, ким стане, — і до яких Пол не матиме жодного стосунку.

Зараз він уже краще переносив ранкові години (не в останню чергу тому, що Джейк, якому вже дев'ять, рідко прокидався раніше за нього), але перші кілька годин після від'їзду хлопчика до матері Пол відчувається цілком беззахисним.

Він попросує собі сорочки. Мабуть, піде до спортзалу, а потім прийме душ і поїсть. Ці нечисленні заняття допоможуть йому окреслити плани на вечір. Пара годин перед телевізором, може, який-небудь фільм, доки він проглядатиме документи щодо справи — аби лише переконатися, що все в повному порядку. А потім ляже спати.

Не встигає він допросувати сорочки, як дзвонить телефон.

— Привіт, — каже Джейні.

— Хто це? — питає він, хоча точно знає відповідь.

— Це я, — каже вона, намагаючись не видати голосом легкої образи. — Джейні. Просто хотіла зателефонувати й уточнити, наскільки ми готові на завтра.

— Усе чудово, — відповідає він. — Шон переглянув усі папери. Судовий адвокат підготований. Усе якнайкраще.

— Є нова інформація про перше зникнення?

— Небагато. Але нам вистачає письмових свідчень третіх осіб, щоб поставити над усім цим жирний знак питання.

На тому кінці дроту настає коротка пауза.

— Брігг і Соустон засновують власну пошукову агенцію, — каже вона.

— Хто?

— Аукціонний дім. Вочевидь, іще один камінець у стіну їхньої фортеці. А ще в них великі покровителі.

— Чорт, — Пол не зводить погляду зі стосу паперів на своєму столі.

— Уже розпочали переговори з іншими агенціями щодо набору персоналу. Вочевидь, збирають колишніх членів Департаменту мистецтва й старовини, — він уловлює в її словах приховане запитання. — Будь-кого з досвідом пошукової роботи.

— Що ж, зі мною вони не зв'язувалися.

Настає миттєва тиша. Він гадає, чи повірила вона йому.

— Ми повинні виграти цю справу, Поле. Маємо зарекомендувати себе як лідери. Як ті, до кого в першу чергу звертатимуться по знаходження й повернення втрачених скарбів.

— Я розумію, — каже він.

— Я лише... хотіла, аби ти знав, наскільки ти для мене важливий. Тобто для компанії.

— Як я вже казав, Джейні, ніхто зі мною не зв'язувався.

Знову миттєва тиша.

— Гаразд, — вона ще деякий час говорить, розповідаючи йому про свої вихідні, про поїздку до батьків, про весілля, на яке її запросили в Девоні. Вона так довго розповідає про весілля, що він питає себе, чи не набирається вона сміливості запросити його теж. Він різко змінює тему. Нарешті жінка кладе слухавку.

Пол вмикає якусь музику і збільшує гучність, намагаючись заглушити гамір на вулиці внизу. Він завжди любив цей шум, жваву атмосферу Вест-Енду, але за прожиті тут роки усвідомив: якщо ти не в настрої, то весь цей демонстративний розгул веселощів здатний лише підсилити внутрішню тугу за недільними вечорами. Пол натискає кнопку гучності. Він знає, чому все так, як є, але відмовляється визнавати це. Небагато сенсу думати про те, чого ти не в змозі змінити.

Він щойно закінчив мити голову і не одразу розуміє, що в двері дзвонять. Вилаявшись, він намагає рушник і витирає обличчя. Він зійшов би вниз і в рушнику, але відчуває, що це Джейні. Пол не хоче, щоб вона сприйняла це як запрошення.

Він уже репетирує вибачення, прямуючи вниз у майці на мокре тіло.

«Вибач, Джейні. Я саме збирався йти».

«Так. Обговоримо це на роботі. Треба зібрати нараду, нехай усі долучаються».

«Джейні. Я вважаю, що ти супер. Але це справді не найкраща ідея. Пробач».

Він відчиняє двері, вже готовий видати останню тираду. Але це не Джейні.

Посеред тротуару стоїть Лів Голстон, стискаючи в руках невеличку валізу. Нічне небо над її головою розмальоване нитями святкових вогнів. Вона кидає свою валізку до ніг, і її бліде серйозне обличчя дивиться на нього так, наче вона миттєво забула, що хотіла сказати.

— Розгляд справи починається завтра, — нагадує Пол, так і не дочекавшись від неї жодного слова. Він не може відірвати від неї очей.

— Знаю.

— Ми не повинні спілкуватися між собою.

— Так.

— Інакше ми обоє можемо накликати на себе неприємності.

Він стоїть на порозі й чекає. Її обличчя в обрамленні чорного пухнастого коміра пальта виглядає надзвичайно напруженим, очі блищать так, ніби всередині в неї у цю мить відбувається мільйон діалогів, яких він не може чути. Він починає просити вибачення. Але дівчина випереджає його.

— Послухай. Я знаю, це, мабуть, не має жодного сенсу, але чому б нам не забути про цю справу? Лише на один вечір? — вона здається такою вразливою в цю мить. — Чому б нам знову не стати просто двома людьми?

Щось невловиме в її голосі остаточно зачаровує його. Пол Маккаферті збирається щось сказати, але натомість нахилиється вперед, бере її валізку і заносить до передпокою. Перш ніж хтось із них устигає передумати, він притягує її до себе, міцно стискає в обіймах і тримає — доки весь світ навколо розчиняється в небутті.

* * *

— Привіт, сонько.

Лів рвучко сідає, потроху починаючи усвідомлювати, де вона. Пол сидить на ліжку і наливає каву. Передає їй. Він, як не дивно, вже зовсім прокинувся. Годинник показує 6:32.

— Я приніс тобі ще трохи тостів. Подумав, може, тобі знадобиться час, щоб з'їздити додому, перш ніж...

Перш ніж...

Суд. Потрібна мить, щоб усвідомити це. Він чекає, поки дівчина протирає очі, а тоді нахиляється і легко цілує її. Уже почистив зуби, відзначає вона і миттєво ніяковіє через те, що сама цього не зробила.

— Я не знав, із чим ти захочеш тости. Сподіваюся, ти не проти джему, — Пол бере його з таці. — Вибір Джейка. Дев'яносто вісім відсотків цукру чи якось так.

— Дякую, — кліпаючи очима, вона дивиться на тарілку в себе на колінах. Вона не може згадати, коли востаннє хтось приносив їй сніданок у ліжко.

Вони дивляться одне на одного. О Боже мій, думає вона, згадавши минулу ніч. Усі інші думки зникають. Очі Пола беруться зморшками в кутках — наче він здатний читати її думки.

— А не хочеш... знову в ліжко? — питає вона.

Він лягає поряд із нею, так що його ноги, теплі й міцні, миттєво переплітаються з її ногами. Вона підсувається ближче, аби він міг обійняти її рукою за плечі, а тоді пригортається до нього й заплющує очі, насолоджуючись відчуттям. Від нього пахне чимось дрімотним і теплим. Вона лише хоче припасти обличчям до його шкіри і залишитися в цій позі, втягуючи його запах, доки її легені до краю не наповняться крихітними молекулами Пола. Лів раптом пригадає хлопчика, з яким зустрічалася ще підлітком. Вона його обожнювала. І коли вони нарешті поцілувалися, була шокована тим, що його шкіра, його волосся, весь він пахнув не так, як вона очікувала. Наче якась фундаментальна частка його ества на хімічному рівні була запрограмована відштовхувати її. Але шкіра Пола... Лів могла би просто лежати й вдихати запах цієї шкіри, наче аромат гарних парфумів.

— Все гаразд?

— Все якнайкраще, — каже вона і робить ковток кави.

— Останнім часом я дуже люблю недільні вечори. Навіть не уявляю чому.

— Недільні вечори явно недооцінюють.

— Як і несподіваних гостей. Коли ти подзвонила, я вже злякався, що це свідки Єгови, — він замислився. — Хоча якби свідки

Єгови виробляли те, що й ти цієї ночі, гадаю, вони отримували б значно кращий прийом.

— Тобі варто сказати їм про це.

— Мабуть, саме так і зроблю.

Настає довге мовчання. Вони слухають, як на вулиці розвертається сміттевоз, як приглушено гримлять баки, і в атмосфері товариської тиші поїдають тости.

— Я сумував за тобою, Лів, — каже він.

Вона відкидає голову і притуляється до нього. Надворі двійко людей про щось голосно розмовляють італійською. Її м'язи приємно поболіють, так наче вона щойно звільнилася від довготривалої напруги, якої майже не усвідомлювала. Вона почувається, як колись дуже давно, в геть забутому минулому. Лів питає себе, що сказала би про все це Мо, а тоді всміхається, збагнувши, що вже знає відповідь.

І голос Пола порушує тишу:

— Лів... боюся, цей судовий процес тебе розорить.

Вона нерухомим поглядом дивиться на своє горнятко кави.

— Лів?

— Я не хочу розмовляти про процес.

— Я й не збираюся обговорювати його в усіх... подробицях. Я лише кажу, що хвилююся.

Вона намагається посміхнутись.

— Знаєш, не варто. Ти ще не виграв.

— Навіть якщо виграєш ти. Лише на адвокатів піде ціла прірва грошей. Я вже мав із цим справу кілька разів, тож добре уявляю, скільки це тобі коштуватиме.

Він відставляє горнятко і бере її за руку.

— Слухай. На тому тижні я мав приватну розмову з Лефеврами. Моя ділова партнерка Джейні навіть не знає про це. Я трохи змалював їм твою ситуацію, пояснив, як сильно ти любиш картину, як не хочеться тобі з нею розлучатись. І вони погодилися запропонувати тобі належну винагороду. Солідну винагороду, йдеться про шестизначну цифру. Це з надлишком покриє твої витрати на адвокатів.

Лів дивиться на свої руки в його руках. Гарний настрій безслідно зникає.

— Ти... хочеш переконати мене відступитися?

— Не з тих причин, про які ти подумала.

— Тобто?

Він дивиться перед собою.

— Я дещо з'ясував.

У неї в душі все обмирає.

— У Франції?

Він стискає губи, наче зважуючи, як багато можна їй розповісти.

— Я знайшов стару газетну статтю, написану американською журналісткою — колишньою власницею твоєї картини. Там розповідається, як вона отримала картину на складі крадених творів мистецтва поблизу Дахау.

— То й що?

— Усі ці твори були викрадені. І це додає ваги нашій позиції, що картина потрапила в німецьку власність незаконно.

— Це велике припущення.

— Це ставить під сумнів законність володіння картиною всіма подальшими власниками.

— Це ти так кажеш.

— Я добре знаюся на своїй справі, Лів. Ми вже подолали півшляху. І якщо існують іще якісь докази, ти знаєш, що я їх знайду.

Вона відчуває, як її поступово охоплює заціпеніння.

— Гадаю, ключове слово тут — «якщо», — вона висмикує долоню з його рук.

Він обертається, аби глянути їй в обличчя.

— Гарзд. Ось чого я не можу зрозуміти. Навіть якщо не торкатися морального боку цієї справи. Я не розумію, чому аж ніяк не дурна жінка, в якій є картина, куплена майже за безцінь і, як тепер з'ясувалося, з сумнівною історією, не погоджується віддати її за пристойні гроші. Чортову купу грошей, в рази більше, ніж довелося за неї сплатити.

— Справа не в грошах.

— Ой, *припини*, Лів. Я зараз кажу про очевидне. А саме: якщо ти наполягатимеш на продовженні судового процесу і програєш, ти втратиш сотні тисяч фунтів. Може, навіть свій дім. Усі заощадження. І все це заради картини? Ти справді цього хочеш?

— Софі — не їхня власність. Вони... їм начхати на неї.

— Софі Лефевр померла більш ніж вісімдесят років тому. Я цілком переконаний, що їй байдуже.

Лів вислизає з ліжка й озирається в пошуку брюк.

— Ти справді не розумієш, так? — вона стрімко натягає їх, не-самовито смикає блискавку. — Господи. Ти настільки не схожий на чоловіка, яким я тебе вважала.

— Ні. Ти здивуєшся, але я чоловік, який не бажає, щоб ти втратила свій дім ні за що.

— О ні. Я забула. По-перше, ти той, хто приніс усе це лайно до мене в дім.

— Гадаєш, цього не зробив би хтось інший? У цій справі все зрозуміло, Лів. Організації, подібні до нашої, існують скрізь, і вони не стали би зволікати.

— Ми закінчили? — вона застібає бюстгальтер і натягає джемпер через голову.

— О, чорт. Послухай. Я лише хочу, аби ти добряче подумала над цим. Я... я просто не бажаю, щоб ти з чистого принципу втратила все, що маєш.

— О. То це все — заради турботи про мене. Гаразд.

Він тре свій лоб, наче намагаючись не зірватись. А потім хитає головою.

— Знаєш що? Думаю, справа взагалі не в картині. Думаю, справжня причина — це твоя нездатність жити далі. Віддати картину для тебе означає залишити Девіда в минулому. А ти не можеш зробити цього.

— Я живу далі! Ти чудово це знаєш! На біса, по-твоєму, була ця ніч?

Він приголомшено дивиться на неї.

— Сказати тобі? Не знаю. Справді не знаю.

І коли вона проривається повз нього до виходу, він навіть не намагається зупинити її.

25

За дві години Лів сидить у таксі, спостерігаючи, як Генрі знищує каву, заїдаючи булочкою. Її шлунок стискається.

— Мав відвезти дітей до школи, — пояснює він, струшуючи крихти з колін. — Завжди не встигаю поспідати.

На ній суворий темно-сірий жакет, з-під якого виглядає яскраво-синя сорочка. Вона носить цей одяг, наче обладунок. Хоче сказати щось, але не може — її щелепи наче намертво скріплені

між собою. Нервів більше немає, вона сама — один гігантський нерв. Здається, лише торкнися її — і вона задзвенить, мов струна.

— Варто лише присісти з горнятком кави, як гарантовано один із них прибіжить просити тоста, або каші, або ще чогось.

Вона безмовно киває. У її вухах і досі лунає голос Пола: *«Усі ці твори були викрадені»*.

— Мабуть, близько року я їв усе, що міг вихопити з хлібниці по дорозі до дверей. І тепер дуже полюблюю сирі пампушки.

Під стінами суду зібралися люди. Невелика юрба товчється біля парадних сходів. Спочатку Лів вирішує, що це туристи, — та коли вона виходить із таксі, Генрі хапає її за руку.

— О Господи. Тримайте голову нижче, — каже він.

— Що?

Не встигає вона ступити на тротуар, як усе навколо заповнюється спалахами. Лів завмирає на місці, наче паралізована. А тоді рука Генрі штовхає її вперед, повз людей, що штурхаються ліктями і майже у вухо викрикують її ім'я. Хтось тицяє клаптик паперу в її вільну руку. Вона чує голос Генрі, в ньому лунає паніка — здається, юрба обступила її з усіх боків. Вона оточена пістрявою курток і темними велетенськими бездонними об'єктивами.

— Розступіться всі, будь ласка. Розступіться.

Краєм ока вона помічає блиск міді на уніформі поліцейського, заплющує очі й відчуває, як її відштовхують убік. Генрі міцніше стискає її руку.

Потім, пробираючись крізь охорону, вони опиняються в мовчазній будівлі суду. Опинившись на тому боці, вона спантеличено кліпає очима.

— Що це було, чорт забирай? — важко видихає вона.

Генрі пригладжує обличчя і обертається, видивляючись крізь двері.

— Газетярі. Боюся, ця справа привернула страшенну увагу.

Вона розпрямляє жакет і озирається — в ту саму мить, як крізь охорону входить Пол. На ньому блідо-блакитна сорочка і темні брюки, і вигляд у нього цілком незворушний — вочевидь, на вулиці його ніхто не займав. Їхні очі зустрічаються, і Лів посилає йому німий розлючений погляд. На мить його крок уповільнюється, але вираз обличчя залишається незмінним. Притримуючи ліктем папери, він озирається через плече і прямує до судової зали № 2.

Лише тоді Лів помічає папірець у себе в руці. Вона обережно розгортає його.

Володіння тим, що викрали німці, — це ЗЛОЧИН. Припиніть страждання єврейського народу. Поверніть те, що по праву належить їм. Відновіть справедливість, ДОКИ НЕ ПІЗНО.

— Що це? — зазирає через плече Генрі.

— Навіщо вони дали це мені? Позивачі навіть не євреї! — скрикує вона.

— Я попереджав вас, що крадіжки часів війни — дуже провокаційний сюжет. Боюся, під час процесу ви можете зіткнутися з усіма можливими зацікавленими групами, стосується це їх прямо чи ні.

— Але ж це смішно. Ми не крали цю чортову картину. Вона належала нам понад десять років!

— Ну ж бо, Лів. Ходімо до судової зали № 2. Я розпоряджуся, щоб вам принесли води.

Місця для преси всі зайняті. Вона бачить журналістів, які сидять тісними рядами, перемовляються пошепки і жартують, гортають денні газети до приходу суддів — згряя хижаків, що не зводять очей із жертви, розслаблені, але готові до нападу. Вона обводить поглядом ряди, намагаючись знайти хоч одне знайоме обличчя в цьому натовпі. Хочеться встати й крикнути їм: «Ви вважаєте, що все це гра, так? Ще одна гаряча новина для завтрашньої газети». Її серце шалено б'ється.

Суддя, каже Генрі, влаштовуючись у кріслі, має досвід у таких справах і славиться сумлінністю й чесністю. Коли ж вона питає, скільки разів він виносив рішення на користь теперішніх власників, Генрі не може дати чіткої відповіді.

Кожна зі сторін прибула з багажем товстених тек, повних документації, цілих списків експертних думок, висновків щодо суперечливих питань французького законодавства. Генрі жартوما каже, що Лів тепер знає стільки про цивільні судові справи, що потім він може запропонувати їй роботу.

— Схоже, мені це й справді знадобиться, — похмуро зазначає вона.

— Всім устати.

— Починається. — Генрі торкається її ліктя й заспокійливо усміхається.

Лефеври, двоє літніх чоловіків, уже зайняли місця на лаві поруч із Шоном Флагерті й мовчки спостерігають за процесом, доки адвокат Крістофер Дженкс викладає суть їхнього позову. Вона дивиться на них, споглядаючи кислі вирази їхніх облич, їхні руки, схрещені на грудях, — наче ті вже заздалегідь чимось невдоволені. Моріс і Андре Лефеври — довірчі власники вцілілих робіт і спадку Едуарда Лефевра, пояснює суду адвокат. Їхні інтереси, каже він, полягають у збереженні його творчого доробку і захисті культурного спадку на майбутнє.

— І набиванні кишень, — бурмоче вона під ніс.

Генрі хитає головою.

Дженкс походить туди-сюди судовою залогою, лише періодично звертаючись до своїх нотаток. Усі його коментарі адресовані безпосередньо судді. Протягом останніх років популярність художника Лефевра зросла, і його нащадки провели ревізію вцілілих робіт, під час якої спливали відомості про портрет під назвою «Дівчина, яку ти покинув», що колись належав дружині художника, Софі Лефевр.

Завдяки фотографії та кільком обліковим книгам з'ясувалося, що картина висіла на загальному огляді в готелі «Червоний півень» у Сент-Перонні — місті, окупованому німцями під час Першої світової війни.

Зафіксовано, що комендант міста, такий собі Фрідріх Генкен, неодноразово милувався картиною. «Червоний півень» був реквізований німцями для власних потреб. Софі Лефевр відома активним спротивом їхній окупації.

На початку 1917 року Софі Лефевр було заарештовано й вивезено з Сент-Перонні. Приблизно в той самий час картина зникла.

Цього, наголошує Дженкс, досить, щоб припустити: мало місце примусове, сумнівне з моральної точки зору заволодіння улюбленою для різних людей картиною. Та це, співчутливо каже він, не єдине свідчення того, що картину було придбано незаконно.

Щойно отриманий доказ підтверджує, що за часів Другої світової війни картина перебувала в Німеччині, в Берхтесгадені, на складі, відомому як збірний пункт, що використовувався для крадених і примусово вилучених творів мистецтва, які потрапили до рук німців. Він двічі повторює: «крадених і примусово вилучених творів

мистецтва», наче бажаючи підкреслити власну позицію. І тут, каже Дженкс, картина загадковим чином переходить до рук американської журналістки Луанн Бейкер, яка провела день у збірному пункті й написала про це статтю для американської газети. У її тодішніх звітах згадується, що вона отримала якийсь «подарунок на згадку». Вона зберігала картину в себе вдома — факт, підтверджений її родиною, доки десять років тому картину було продано Девідові Голстону, який, у свою чергу, передав її як весільний дар своїй дружині.

Усе це не новина для Лів — вона вже бачила наведені свідчення як ті, що підлягають обов'язковому розкриттю. Але тепер, слухаючи, як історію картини зачитують уголос на суді, вона ніяк не може узгодити свій портрет, невеличку картину, що весь цей час мирно висіла на стіні її спальні, з подіями настільки трагічними й значущими.

Вона кидає погляд на ряди, зайняті пресою. Журналісти виглядають глибоко захопленими — як і суддя. Лів відсторонено думає, що й сама, напевне, була б захоплена цим дійством, якби від цього не залежало її майбутнє. Трохи віддалік, відкинувшись на сидінні й войовничо схрестивши руки на грудях, сидить Пол.

Лів дозволяє собі кинути погляд убік, і в ту ж мить Пол дивиться просто на неї. Злегка зашарівшись, вона відвертається. Дівчина питає себе, чи буде він кожного дня на цьому процесі і чи можливо вбити когось у переповненій судовій залі.

Перед ними стоїть Крістофер Дженкс.

— Ваша честь, дуже прикро, що місіс Голстон мимохіть була втягнута в чергу правопорушень, що бере початок у давньому минулому. Та нічого не вдієш — вони все одно залишаються правопорушеннями. Ми наполягаємо на тому, що картину було викрадено двічі: спочатку з дому Софі Лефевр, а потім, протягом Другої світової війни, у її нащадків через незаконне дарування картини зі збірного пункту, коли в Європі панував такий хаос, що це правопорушення лишилося незафіксованим і, до сьогодні, нерозслідуваним. Але закон, із точки зору як Женевської конвенції, так і чинного законодавства в частині реституції, стверджує, що скоєне правопорушення має бути відшкодоване. У своєму позові ми наполягаємо на поверненні картини законним власникам — родині Лефеврів. Дякую вам.

На обличчі Генрі поряд із нею не видно жодної емоції.

Лів кидає погляд у куток зали, де на маленькому стенді красується друкована репродукція «Дівчини, яку ти покинув» у натуральну величину. Флагерті наполягав, що картина має зберігатися під охороною до остаточного вирішення її долі, але Генрі повідомив, що Лів зовсім не зобов'язана погоджуватись на це.

І все ж їй стає не по собі, коли вона бачить «Дівчину» тут, не на її звичному місці, — а та наче глузує з усього, що перед нею відбувається. Удома Лів ловить себе на тому, що періодично заходить до спальні, аби просто подивитися на картину. І подовгу не зводить із неї очей, розуміючи, що, мабуть, скоро не матиме такої можливості.

День затягується. Через центральне опалення повітря в залі стає задушливим. Крістофер Дженкс із хірургічною точністю вівісектора розбиває їхню лінію захисту, побудовану на терміні давності. Періодично на словах «передача права власності» та «необґрунтованість походження» Лів підіймає очі. Суддя з кахлянням проглядає свої записи. Пол щось пошепки каже директорці своєї компанії. І щоразу та посміхається, демонструючи ідеально рівні маленькі білі зуби.

Ось Крістофер Дженкс починає зачитувати:

15 січня 1917 року

Сьогодні забрали Софі Лефевр. Це було щось просто небачене. Вона займалася своїми справами в погребях «Червоного півня», коли на майдані з'явилися двоє німців, вивели її сходами нагору і потягли за собою, наче злочинницю. Її сестра плакала й благала відпустити її, те саме робила й сирітка Ліліан Бетюн, ціла юрба піднялась, обурено протестуючи, але ті лише відмахувалися від людей, наче від мух. Двох старих у тисняві просто збили з ніг. Присягаюся, mon Dieu, якщо кожному на тому світі буде віддано по заслугі, то німці дорого за це заплатять.

Дівчину вивезли з міста у фургоні для худоби. Мер намагався зупинити їх, але останніми днями він слабкодушій (смерть доньки підкосила його) і надто схильний лягати під боші. Вони взагалі не сприймають його всерйоз. Коли фургон нарешті зник, він увійшов до бару «Червоний півень» і з величезною помпою

оголосив, що подбає про все на найвищому рівні. Ніхто з нас його не слухав. Її бідолашна сестра Елен ридала, впавши головою на барну стійку, брат Орельєн утік, наче ошпарений собака, а дівчинка, яку не погребувала взяти під опіку Софі, — дитина Ліліан Бетюн — стояла в кутку, наче маленький блідий привид.

«Чуєш, Елен про тебе подбає», — сказала я їй. А тоді нахилилась і поклала в її долоньку монету, але дівчинка глянула на неї так, наче не зрозуміла, що це. Коли вона подивилася на мене, її очі були мов п'ятаки. «Ти повинна не боятися, дитя моє. Елен — добра жінка. Вона потурбується про тебе».

Я знаю, що брат Софі Лефевр спричинив якийсь заворушення, перш ніж її забрали, але в такому гаморі й безладі я з моїм слухом просто не зрозуміла, з чого все почалось. І все ж, боюся, німці обійшлися з нею жорстоко. Я знала, що дівчина приречена, відколи вони вирішили облаштуватися в «Червоному півні», але вона так і не дослухалася до моїх слів. Мабуть, вона якимось чином образила їх — Софі завжди була нестриманою. І я не можу її винуватити: підозрюю, що якби німці перебували в моєму будинку, я б теж завдала їм образи.

Так, я мала певні розбіжності з Софі Лефевр, але сьогодні мені важко на серці. Бачити, як її заштовхують у фургон, наче бездушне тіло, уявляти собі, що чекає на неї попереду... Темні часи настали. Хіба могла я подумати, що побачу таке на схилі життя. Бувають ночі, коли здається, що наше маленьке містечко перетворилося на божевільню.

Своїм низьким гучним голосом Крістофер Дженкс дочитує останні рядки. У залі панує тиша, чути лише, як працює стенографістка. Над головами ліниво обертається вентилятор, марно силкуючись розігнати повітря.

— «Я знала, що дівчина приречена, відколи вони вирішили облаштуватися в “Червоному півні”». Пані та панове, гадаю, цей уривок зі щоденника цілком змістовно доводить нам, що, хоч як складалися стосунки Софі Лефевр із німцями в Сент-Перонні, щасливими вони явно не були.

Він прогулюється судовою залогою з таким виглядом, наче виїшов на узбережжя вдихнути морського повітря, а тим часом буденно продивляється ксерокопії.

— Але це не єдине свідчення. Та сама місцева мешканка, Вів'єнн Лув'є, показала себе неперевершеним хронікером подій із життя маленького містечка. І якщо ми зазирнемо в її записи кількома місяцями раніше, то побачимо ось що:

Тепер німці харчуються в «Червоному півні». Вони змушують сестер Бессетт готувати собі такі розкішні страви, що пахне на цілий майдан і ми всі божеволіємо від запаху. Днями в булочній я казала Софі Бессетт — чи Лефевр, як вона тепер називається, — що її батько не потерпів би цього, але вона лише відповіла, що нічого не вільна вдіяти.

Він підіймає голову.

— «Нічого не вільна вдіяти». Німці вторглися в готель дружини художника, примусили її готувати для себе. Ворог опинився буквально у неї в домі, а вона була цілком беззахисною. Дуже переконливо. Але це не єдине свідчення. Під час дослідження сімейного архіву Лефеврів виявлено листа, написаного Софі Лефевр до її чоловіка. Вочевидь, цей лист так ніколи до нього й не дійшов, але це вже, я переконаний, справи не стосується.

Він підіймає лист угору, до світла, наче намагаючись роздивитися краще.

Пан комендант не такий дурний, як Беккер, але непокоїть мене набагато більше. Він дивиться на мій портрет, написаний тобою, а мені все хочеться сказати, що він не має на те права. Ця картина більше, ніж усі решта, належить нам двом: тобі й мені. І знаєш, що найцікавіше, Едуарде? Він справді захоплюється твоєю роботою. Він розуміється на ній, розуміється на школі Матісса, на Вебері й Пуррмані. Як же це дивно — відстоювати твою блискучу художню манеру перед лицем німецького коменданта!

Але, хоч би що там казала Елен, я відмовляюся знімати портрет. Він нагадує мені про тебе, про ті часи, коли ми були щасливі разом. Нагадує про те, що рід людський здатний до кохання і створення краси, а не тільки до руйнування.

Молюсь, аби ти був живий-здоровий і швидше повернувся, найдорожчий мій.

Навіки твоя, Софі

— «Ця картина більше, ніж усі решта, належить нам двом: тобі й мені», — слова, промовлені Дженксом, повисають у повітрі. — Отже, цей лист, знайдений через довгі роки після її смерті, розповідає нам, як багато значила картина для дружини митця. Також у ньому містяться вичерпні відомості про те, що німецький комендант накинув оком на цю картину. І про те, що він добре знався на ринку живопису в цілому. Він був, якщо можна так висловитися, *aficionado*¹, — останнє слово він розтягує, виразно промовляючи кожен склад, наче вживає його вперше в житті.

— Отже, викрадення часів Першої світової війни може здатися передвістям аналогічних викрадень часів Другої світової. Тут ми зустрічаємо освічених німецьких офіцерів, які знають, чого бажають і що може становити цінність, і відзначають...

— Протестую, — підіймається з місця Анджела Сільвер, королівський адвокат з боку Лів. — Існує величезна різниця між тим, хто милується картиною і розуміється на творчості митця, і тим, хто краде картину. Мій учений колега не навів жодного доказу, що картину взяв комендант, — лише що той милувався нею і, крім того, харчувався в готелі, яким володіла мадам Лефевр. Усе це обставини, що не стосуються справи.

— Протест прийнято, — бурмоче суддя.

Крістофер Дженкс витирає лоб.

— Я просто намагаюся, так би мовити, змалювати загальну картину життя в місті Сент-Перонна в 1916 році. Неможливо зрозуміти, як картина могла перейти в чийсь володіння, не зрозумівши тогочасної атмосфери й не усвідомивши, що німці мали карт-бланш на реквізицію, тобто могли брати все, що їм сподобається, з будь-якого будинку.

— Протестую, — Анджела Сільвер проглядає свої нотатки. — Це несуттєво. Немає жодних свідчень на користь того, що картину було реквізовано.

— Прийнято. Ближче до суті, містере Дженкс.

— Знову ж таки, я лише намагаюся... змалювати загальну картину, ваша честь.

— Якщо ваша ласка, містере Дженкс, залиште малювання картин Лефевру.

¹ Палкий прихильник (*icn.*).

У залі чути стриманий сміх.

— Я намагаюся продемонструвати, що чимало цінностей були реквізовані німецькими військами без будь-якої реєстрації цих фактів. Не було за них також і «грошової компенсації», обіцяної тогочасними німецькими головнокомандувачами. Я кажу, що така поведінка мала загальний характер, оскільки ми наполягаємо, що «Дівчина, яку ти покинув» належала до таких цінностей. «Він дивиться на мій портрет, написаний тобою, а мені все хочеться сказати, що він не має на те права». Що ж, ваша честь, ми стверджуємо, що насправді комендант Фрідріх Генкен вважав, що має будь-які права. І що наступні тридцять років картина залишалася в руках німців.

Пол дивиться на Лів. Дівчина відводить погляд.

Вона зосереджується на портреті Софі Лефевр. «Дурні», — мовчки глузує Софі, пронизуючи кожного своїм непроникним поглядом.

«Так, — каже подумки Лів. — Саме так. Ми дурні».

* * *

О пів на четверту оголошують перерву. Анджела Сільвер поїдає сендвіч у своїй кімнаті. Її перука лежить поряд на столі, а прямо перед нею стоїть кухоль чаю. Генрі сидить навпроти.

Вони кажуть Лів, що перший день судового розгляду минув, як вони й очікували. Але відчутний присмак напруги витає в атмосфері, наче сіль у повітрі за милі від узбережжя. Доки Лів шелестить ксерокопіями перекладеного тексту, Генрі розвертається до Анджели.

— Лів, хіба ви не казали, що в розмові з вами племінник Софі згадував щось про її зіпсовану репутацію? Я думаю, чи не варто триматися цієї лінії захисту.

— Не розумію, — каже вона.

Обоє дивляться на неї в очікуванні.

Сільвер ковтає шматок, перш ніж заговорити.

— Ну, якщо вона була знеславлена, то чи не є це підставою припустити, що її стосунки з комендантом могли бути взаємними? Ось у чому річ: якщо ми зможемо це довести, якщо припустимо, що в неї був позашлюбний зв'язок із німецьким військовим, ми зможемо наполягати на тому, що портрет міг бути подарований. Те, що жінка в пориві кохання дарує коханцеві свій портрет, виглядає цілком у межах можливого.

— Але Софі так не вчинила б, — заперечує Лів.

— Ми цього не знаємо, — каже Генрі. — Ви розповідали, що після її зникнення родина ніколи більше не заговорювала про неї. Якби їй не було в чому дорікнути, вони, звичайно ж, воліли б пам'ятати про неї. Натомість схоже, що вона якимось чином зганьбила себе.

— Не думаю, що вона могла відповідати на почуття коменданта. Погляньте на цю листівку, — Лів укотре відчиняє теку. — «Ти зірка, що веде мене крізь цей світ суцільного божевілля». І це написано за три місяці до того, як вона начебто «вступила у зв'язок» із німцем. Не схоже на відсутність подружнього кохання, чи не так?

— Так. Це, безперечно, доводить кохання чоловіка до своєї дружини, — каже Генрі. — Але ми гадки не маємо, чи відповідала вона йому взаємністю. Вона могла в той самий час божеволіти за німецьким солдатом. Могла почуватися самотньою або обманутою. І лише те, що вона кохала свого чоловіка, не означає, що після його від'їзду вона не здатна була закохатися в кого-небудь іще.

Лів відкидає волосся з обличчя.

— Це звучить жакливо. Наче ми намагаємося очорнити її ім'я.

— Воно й так заплямоване. Родина не знаходить для неї гідного слова.

— Я не хочу використовувати слова її племінника проти неї, — каже Лів. — Він здається єдиним, кому вона не байдужа. Я лише... я не впевнена, що ми знаємо всю історію цілком.

— Історія цілком для нас неважлива, — Анджела зминає упаковку з-під сендвіча і акуратним жестом викидає її в кошик для паперів. — Послухайте, місіс Голстон, якщо ви зможете довести, що в неї був роман із комендантом, це значно зміцнить ваші шанси зберегти за собою картину. Доки інша сторона може стверджувати, що картину було викрадено або примусово вилучено, ваша позиція виглядатиме слабкою. Справа серйозна. І можете бути впевнені, що інша сторона гратиме так само жорстко. Зрештою, питання лише в тому, наскільки сильно ви бажаєте зберегти картину?

Обидва адвокати підіймаються, щоб іти. Лів залишається сидіти за столом, навіть не торкнувшись свого сендвіча, і вдивляється в нотатки перед собою. Вона не може кинути тінь на пам'ять Софі. Але й не може дозволити відібрати картину. І найголовніше — не може допустити, щоб переміг Пол.

— Я ще трохи подивлюся, — каже вона.

Янітрохи не боюся, хоча це й дивно — вони тут, їдять і розмовляють під одним дахом з нами. Здебільшого чемні, майже дбайливі. І я справді вірю, що пан комендант не потерпить будь-яких порушень з боку своїх людей. Отже, наше не-легке перемир'я починає діяти...

Дивно, але пан комендант виявився культурною людиною. Він знає Матісса! Знає Вебера і Пуррмана! Можеш уявити собі, як дивно обговорювати найтонші прийоми твоєї художньої техніки з німцем?

Сьогодні ми добре повечеряли. Пан комендант увійшов на кухню і велів нам доїсти рибу, що залишилася після вечері. Коли ж риба скінчилася, малий Жан розплакався. Молюся, щоб у тебе було вдосталь їжі, хоч би де ти зараз був...

Знов і знов Лів перечитує ці уривки, намагаючись заповнити порожнечу між слів. Важко встановити хронологію — Софі робила свої записи на розрізнених клаптиках паперу, — але дуже помітно, як поступово теплішало її ставлення до Фрідріха Генкена. Вона натякає на довгі розмови, спонтанні вияви доброти, на те, що він і далі підготовував їх. Софі явно не стала б обговорювати мистецтво і приймати їжу від того, кого вважала чудовиськом.

Що більше дізнається Лів, то ближчою стає для неї авторка записів.

Читаючи оповідь про дитину-порося, вона двічі перекладає, аби бути впевненою, що все зрозуміла правильно, і щиро радіє, дізнавшись розв'язку цієї історії. Вона знов повертається до своїх нотаток із зали суду, в яких мадам Лув'є дещо зверхньо описує непокірність дівчини, її сміливість, добре серце. Настрій Лів підноситься від кожної сторінки, і вона мимохідь шкодує, що не може обговорити це з Полом.

Дівчина обережно закриває теку. А тоді винувато дивиться на інший край столу — туди, де тримає папери, які не наважилася показати Генрі.

Очі коменданта гострі й пронизливі, іноді беруться серпанком, наче навмисне для того, щоб приховати справжні почуття. Я боялася, що він побачить, наскільки хитким є моє самовладання.

Решти сторінки бракує. Хтось відірвав її — чи, може, з часом вона відірвалася сама.

«Я потанцюю з вами, Herr Kommandant, — сказала я. — Але лише на кухні».

А ось і ще один клаптик паперу, надписаний уже не рукою Софі. «Зробленого, — проголошує простий рядок, — не повернеш». Коли вона вперше це прочитала, серце Лів провалилося в п'яти.

Знов і знов перечитує Лів ці слова, уявляючи собі жінку в потаємних обіймах чоловіка, який мав би бути її ворогом. А потім закриває теку і обережно кладе її серед купи інших паперів.

— Скільки сьогодні?

— Чотири, — відповідає вона, передаючи йому сьогоднішню порцію анонімної пошти. Генрі попереджав її не відкривати ніяких конвертів, підписаних незнайомим почерком. Це робитимуть його працівники — і доповідатимуть, коли виявлять щось загрозливе. Лів намагається сприймати це нововведення з оптимізмом, але тепер потайки здригається щоразу, як бачить незнайомий лист, — від самої думки, що навколо стільки сліпої ненависті, яка лише шукає собі ціль. Вона більше не може набирати в пошуковику «Дівчина, яку ти покинув». Якщо раніше їй вдалося натрапити на пару історичних посилань, то тепер трапляються самі лиш електронні версії газетних статей, поширювані групами зацікавлених осіб, та інтернет-чати, в яких обговорюється їхній з Девідом очевидний егоїзм і вроджена неповага до питань моралі. Слова виринають, наче бульбашки: «Награбоване». «Відібране». «Крадене». «Сука».

Двічі хтось підсовував собачі екскременти в поштову скриньку у фойє.

Цього ранку протестувальниця була лише одна — скуйовджена літня жінка в синьому прогумованому плащі, яка вперто намагалася всунути Лів ще одну саморобну листівку про Голокост.

— Це точно не стосується ні мене, ні цього процесу, — сказала Лів, повертаючи їй листівку.

— Якщо ви лишитеся бездіяльною, то ви співниця злочину, — обличчя жінки було викривлене гнівом.

Генрі відтягнув її.

— Немає сенсу зв'язуватися, — казав він. Та, як не дивно, почуття провини все одно не полишає Лів.

Це лише відверті вияви осуду. Є й менш очевидні наслідки ще не завершеного судового процесу. Сусіди більше не кажуть їй привітних слів, лише кивають, проходячи повз неї, і дивляться на взуття. Відколи про справу написали в газетах, ніхто більше нікуди її не запрошує — ані на вечерю, ані на закритий показ, ані на жоден з архітектурних заходів, куди її зазвичай кликали, навіть якщо вона відмовлялася. Спочатку все це здавалося збігом обставин. Тепер же Лів починає розуміти, що до чого.

Щодня журналісти рапортують про її зовнішній вигляд, описуючи її як «пригнічену», іноді «стриману» і завжди як «білявку». Їхні апетити до кожної деталі справи просто невичерпні. Вона не знає, чи намагався хтось зв'язатися з нею, щоб отримати коментар: її телефон уже багато днів вимкнено.

Уздовж переповнених лав вона дивиться на Лефеврів, на чиїх закритих обличчях, здається, назавжди застигли вирази стриманої ворожості, незмінні з першого дня. Вона питає себе, що відчувають ці люди, коли чують, як Софі була відкинута родиною, самотня, без любові. Чи змінили вони ставлення до неї хоч трохи? Чи взагалі не помічають її присутності в цій справі — лише грошові знаки?

Пол щодня сидить на далекому кінці лави. Лів не дивиться на нього, але відчуває його присутність, наче електричний імпульс.

Слово бере Крістофер Дженкс. Зараз, каже він, суду буде надано останній доказ того, що «Дівчина, яку ти покинув» насправді є краденим твором мистецтва. Справа незвичайна, каже він, і розслідування цієї справи дозволяє стверджувати, що картину було привласнено у брудний спосіб, і не один раз, а двічі. І знову Лів не може не здригнутися на слові «брудний».

— Теперішні власники картини, подружжя Голстонів, придбали її зі спадку особи на ім'я Луанн Бейкер. Відома як «безстрашна міс Бейкер», у 1945 році вона була військовим репортером, однією

з небагатьох жінок у цій професії. Уривки з тогочасних газет «Нью-Йорк Реджистер» свідчать про її присутність у Дахау наприкінці Другої світової війни. Вони дають яскравий опис її роботи в той час, як союзні війська звільняли табір.

Лів спостерігає за чоловіками-репортерами, які уважно записують.

— Тема Другої світової, — прошепотів Генрі, коли вони зайняли місця. — Преса обоюдно нацистів.

Два дні тому вона могла присягнутися, що двоє з них замість роботи грали в «шибеницю».

— Один із цих фрагментів докладно розповідає, як під час звільнення міз Бейкер провела день на величезному складі, відомому як збірний пункт, улаштованому в колишній резиденції нацистів біля Мюнхена, де американські війська зберігали вилучені твори мистецтва, — він розповідає історію ще однієї репортерки, якій подарували картину на знак подяки за допомогу військам союзників. Ця картина стала об'єктом окремого позову і відтоді повернулася до своїх початкових власників.

Генрі ледь помітно хитає головою.

— Мілорде, я готовий надати копії газетної статті, датованої шостим листопада 1945 року, під заголовком «Як я стала комендантом Берхтесгадену», що, як ми стверджуємо, демонструє, яким чином Луанн Бейкер, скромна репортерка, в досить нетрадиційний спосіб заволоділа твором сучасного мистецтва.

Судова зала стихає, і журналісти нахилиються вперед, тримаючи ручки з блокнотами напоготові. Крістофер Дженкс починає зачитувати:

Військові часи змушують бути готовою до безлічі речей. Але напевно чи щось готувало мене до дня, коли я опинилася в ролі коменданта Берхтесгадену, на сторожі Герінгової колекції крадених творів мистецтва вартістю в сто мільйонів доларів.

Крізь роки до них долинає голос молодої репортерки, сміливої та здібної. Разом із «Screaming Eagles»¹ вона висаджується на Омаха-

¹ Неофіційна назва 101-ї повітряно-десантної дивізії США, яка брала участь у військових операціях у Європі в часи Другої світової війни.

Біч. Разом із ними селиться поблизу Мюнхена. Вона занотовує думки молодих солдатів, які ніколи раніше не покидали рідного дому. Розповідає, як вони палять, як хизуються один перед одним, приховуючи потаємний сум. А одного дня війська на її очах шикуються і прямують до табору військовополонених за кілька миль звідти, а вона залишається відповідальною, маючи у своєму розпорядженні лише двох морських піхотинців і пожежну машину. «Армія Сполучених Штатів не могла допустити навіть можливості будь-якого інциденту, доки під її наглядом перебувають такі скарби». Вона розповідає про явну пристрасть Герінга до мистецтва, про очевидні свідощтва систематичного багаторічного грабунку, заховані в цих стінах, і про те, яке полегшення вона відчула, коли американська армія нарешті повернулася, звільнивши її від відповідальності за всі ці скарби.

А тоді Крістофер Дженкс робить паузу.

Коли я вже зібралася їхати, сержант сказав мені, що я можу взяти собі сувенір на знак подяки за те, що він назвав виконанням мого «патріотичного обов'язку». Я так і зробила, і цей сувенір досі зі мною, на згадку про найхімерніший день мого життя.

Він підводиться, багатозначно підіймаючи брови.

— Якийсь сувенір.

Анджела Сільвер підіймається на ноги:

— Заперечую. У статті жодним словом не сказано, що цей дарунок на згадку і є «Дівчина, яку ти покинув».

— Тобто це дивовижний збіг обставин, що їй, за її словами, було дозволено взяти предмет зі складу.

— Стаття жодним чином не стверджує, що цим предметом була картина. Не кажучи вже про цю конкретну картину.

— Заперечення прийнято.

Слово бере Анджела Сільвер:

— Мілорде, ми дослідили архіви Берхтесгадену, і там немає письмової фіксації того, що картина, про яку йдеться, проходила через склад збірного пункту. Її немає в жодному інвентарному списку того часу. Тож подібною асоціацією мій колега вводить суд в оману.

— Як уже було задокументовано, протягом військових часів постійно траплялися події, які лишалися незафіксованими. Ми чули експертну думку, згідно з якою існують твори мистецтва, що ніколи не значилися серед викрадених під час війни, але згодом виявлялися такими.

— Мілорде, якщо мій учений друг стверджує, що «Дівчина, яку ти покинув» була викраденим твором мистецтва і зберігалася в Берхтесгадені, то обов'язок довести це все одно покладений на позивачів. Насамперед — навести безсумнівні докази того, що картина справді перебувала там. Наразі переконливих свідчень, що вона становила частину Герінгової колекції, немає.

Дженкс хитає головою.

— Як відомо з *власних слів* Девіда Голстона, під час купівлі картини донька Луанн Бейкер розповідала йому, що її мати придбала її в Німеччині в 1945 році. Вона не змогла надати жодних документів щодо походження картини, а він недостатньо знав про ринок мистецтва, щоб наполягати на цих документах. Виглядає просто надзвичайним, що картина, яка зникла з Франції за часів німецької окупації і яку, згідно з документальними свідченнями, дуже прагнув мати німецький комендант, згодом опинилася в домі жінки, яка щойно повернулася з Німеччини, і в її свідченнях зафіксовано, що вона привезла з цієї подорожі цінний сувенір і більше ніколи туди не поверталася.

У судовій залі панує тиша. В одному з рядів темноволоса жінка в лаймово-зеленому одязі стривожено нахиляється вперед, учепившись своїми великими вузлуватими руками в спинку сидіння перед собою. Лів питає себе, де могла бачити її раніше. Жінка співчутливо хитає головою. Чимало літніх людей на глядацьких місцях: як багато з них особисто пам'ятають цю війну? Скільки з них втратили власні картини?

Аджела Сільвер звертається до судді:

— Знов-таки, мілорде, справи це не стосується. У цій статті немає чітких посилань на будь-яку картину. Сувеніром, як його називають, міг бути звичайний солдатський значок або ще якась дрібничка. Цей суд має виносити рішення, спираючись лише на свідчення. І в жодному зі свідчень автор не посилається саме на цю картину.

Анджела Сільвер сідає.

— Чи можемо ми викликати Маріанн Ендрюз?

Жінка в лаймово-зеленому важко підіймається з місця і прямує до трибуни. Склавши клятву, вона озирається навколо, кліпаючи очима. Вона так міцно стискає сумочку, що завеликі кісточки її пальців біліють. Лів здригається, згадавши, де бачила її раніше: на розпеченій сонцем вуличці в Барселоні майже десять років тому. Тільки тоді її волосся було білявим, а не чорним, як воронове крило. *Маріанн Джонсон.*

— Місіс Ендрюз, ви єдина донька Луанн Бейкер.

— Міз Ендрюз. Я вдова. І — так, я її єдина донька.

Лів пригадує цей сильний американський акцент.

Анджела Сільвер указує на картину.

— Міз Ендрюз. Чи впізнаєте ви картину — копію картини — яка знаходиться перед вами в залі суду?

— Звичайно, впізнаю. Ця картина висіла в нашій вітальні все моє дитинство. Вона називається «Дівчина, яку ти покинув», і її автор — Едуард Лефевр.

У її вустах це звучить як «Ле Фівер».

— Міз Ендрюз, чи ваша мати коли-небудь розповідала вам про сувенір, який згадується в її статті?

— Ні, мем.

— І ніколи не казала, що то була картина?

— Ні, мем.

— А вона коли-небудь згадувала, звідки взялася ця картина?

— Не в розмовах зі мною, ні. Я лише хочу сказати: ніколи, нізащо мама не взяла б ту картину, якби гадала, що вона належить жертві концентраційних таборів. Не така вона була людина.

Суддя нахилиється вперед.

— Міз Ендрюз, ми мусимо залишатися в межах того, що знаємо напевне. Ми не можемо приписувати жодних мотивів вашій матері.

— А здається, наче всі тут тільки це й роблять, — жінка фиркає. — Ви не знали її. Вона вірила в принцип чесної гри. Сувенірами, які вона тримала, були всілякі речі на кшталт висушених голів, старих пістолетів чи автомобільних номерів. Те, про що ніхто не став би турбуватися, — вона замислюється на хвилину. — Гаразд, висушені голови комусь належали, але, закладаюся, колишні власники ніколи не просили їх назад. Правильно кажу?

Залою прокочується хвиля сміху.

— Вона насправді була дуже засмучена тим, що відбувалося в Дахау. Роками по тому вона ледь здатна була говорити про це. Я знаю, вона нічого б не взяла, якби гадала, що це може згодом завдати душевного болю комусь із цих нещасних.

— Отже, ви не вірите, що ваша мати привезла цю картину з Берхтесгадену?

— Моя мати в житті не взяла чужого. Вона завжди сплачувала за все. Ось такою людиною вона була.

Дженкс підіймається з місця.

— Усе це дуже добре, міз Ендрюз, але ви самі стверджували, що не маєте жодного уявлення про те, як ваша матір придбала цю картину, так?

— Як я вже казала, я знаю, що моя мати була не злодійка.

Лів стежить за суддею, який щось пише у своєму нотатнику. Вона бачить, як скривилася Маріанн Ендрюз, слухаючи, як просто в її присутності руйнують репутацію її матері. Вона дивиться на Джейні Дікінсон, що, майже не приховуючи торжества, усміхається братам Лефеврам. Дивиться на Пола, який схилився вперед, склавши руки на колінах, наче під час молитви.

Лів озирається на репродукцію картини, і на душі стає по-новому тяжко — наче хтось накрив її важкою ковдрою, затуливши від світла.

— Хей, — кличе вона, заходячи до себе. Зараз пів на п'яту, але ніщо не виказує присутності Мо. Вона проходить до кухні й знаходить на столі записку: «Пішла до Раніка. Буду завтра. Мо».

Записка падає, Лів легко зітхає. Вона так звикла до Мо, яка постійно тиняється будинком, — до звуку її кроків, віддаленого бурмотіння, шуму води у ванній, запаху їжі, що розігрівается в духовці. Зараз будинок здається порожнім. Ще більш порожнім, ніж до появи Мо.

Останнім часом Мо дещо віддалилася. Лів питає себе, чи згадалася вона, що сталося після Парижа. І це, як завжди, навертає її на думки про Пола.

Але зараз небагато користі від таких думок.

Пошти немає, окрім реклами вбудованих кухонь і двох рахунків.

Вона знімає пальто і робить собі горнятко чаю. Телефонує батькові, якого немає вдома. Його гучний голос на автовідповідачі закликає її залишити своє ім'я і номер.

— Неодмінно! Ми будемо ЩАСЛИВІ чути вас!

Вона вмикає радіо, але музика надто дратує її, а новини лише наганняють депресію. Виходити в інтернет вона не хоче: нових пропозицій роботи, швидше за все, немає, а перспектива натрапити на чергову згадку про суд лякає її. Вона не хоче, щоб ненависть мільйонів людей, вихлюпнута на екран, людей, які зовсім її не знають, заповнила її думки.

Вона не хоче виходити на вулицю.

«Ну ж бо, — відчитує вона себе. — Ти сильніша за все це. Подумай, що випало здолати Софі».

Лів вмикає музику, аби лише розбити гнітючу тишу. Закладає білизну до пральної машини, щоб створити видимість нормального хатнього життя. А тоді знов помічає стос конвертів і паперів, на які не звертала уваги останні два тижні, підсуває стілець і починає уважно проглядати їх.

Рахунки вона складає посередині, останні попередження — праворуч. Ліворуч лягає все, що не потребує термінової уваги. Банківські повідомлення вона ігнорує. Окремий стос складають повідомлення від адвокатів.

Перед нею лежить великий нотатник, у якому Лів веде колонку цифр. Вона методично просувається списком, додаючи суми й віднімаючи їх, підраховуючи і відзначаючи результати на полях сторінки. Потім знов сідає на стілець, оточена темрявою неба, і довгий час дивиться на цифри.

Нарешті вона нахиляється вперед, розсіяно вдивляючись у небосхил. Надворі темно, немов опівночі, та коли вона дивиться на годинник, немає навіть шостої. Вона вдивляється в рівні, бездоганні лінії Девідового творіння, величезний окреслений ними простір неба — хоч під яким кутом дивись. Бачить стіни з термічного скла, перекладеного листами надтонкого ізоляційного матеріалу з Каліфорнії й Китаю — аби в домі завжди було спокійно і тепло. Дивиться на молочно-білу бетонну стіну, на якій одного разу вивела маркером: «А ЧИ НЕ ПІТИ Б ТОБІ ДО БІСА?», коли вони з Девідом посварилися через її неохайність у перші дні їхнього шлюбу. Попри всі зусилля і кілька засобів для видалення, за певних атмосферних

умов досі можна було бачити примарні контури цих слів. Вона дивиться в небо, чітко видиме принаймні крізь одну чисту стіну в кожній кімнаті, завдяки чому постійно здавалося, ніби Скляний будинок висить у повітрі, високо над залюдненими вулицями.

Вона проходить до спальні й дивиться на портрет Софі Лефевр. Як завжди, Софі зустрічає її прямим поглядом. От тільки сьогодні вона вже не виглядає незворушною чи зарозумілою. Сьогодні Лів здається, що за виразом обличчя Софі ховається раніше не помічений життєвий досвід.

«Що з тобою сталося, Софі?»

Вона давно знала, що рано чи пізно їй доведеться прийняти це рішення. Мабуть, знала завжди. І все одно почувається зрадницею.

Вона швидко гортає телефонну книгу, знімає слухавку і набирає номер.

— Алло? Це агент із продажу нерухомості?

27

-Мо коли, ви кажете, зникла ваша картина? — У 1941-му. Може, в 1942-му. Важко сказати, тому що, бачте, всі, хто мав до цього стосунок, померли, — білявка не-весело сміється.

— Так, ви казали. А чи можете ви дати повний опис картини?

Жінка підштовхує до нього теку, що лежить на столі.

— Це все, що ми маємо. Більшість фактів викладено в листі, який я надсилала вам у листопаді.

Пол гортає документи, намагаючись пригадати деталі.

— Отже, ви виявили її в картинній галереї в Амстердамі. І ви першою вийшли на контакт...

У двері стукає Міріам і заходить із двома порціями кави. Він чекає, поки дівчина розставляє чашки і, винувато кивнувши, задує до дверей. Наче в чомусь схибила. Самими губами він промовляє «дякую». Дівчина кривиться у відповідь.

— Так, я надіслала їм листа. Що ви думаєте про її вартість?

— Перепрошую?

— Як гадаєте, скільки вона коштує?

Пол відриває погляд від своїх записів. Жінка сидить, відкинувшись у кріслі. У неї вродливе обличчя, шкіра чиста й пружна, ще

не позначена першими проявами старіння. Та водночас він помічає, що її обличчя начисто позбавлене емоцій — так, ніби вона змалку привчилася ховати свої почуття. Чи, може, річ у ботоксі. Пол крадькома дивиться на її пишне волосся: Лів миттєво збагнула б, чи воно справді її.

— Адже за Кандинського можна виручити кругленьку суму, так? Принаймні мій чоловік так каже.

Пол ретельно добирає слова.

— Що ж, це справді так — якщо можна довести, що картина належить вам. Але поки що рано про це казати. Чи не могли б ми повернутися до питання власності? Ви маєте які-небудь свідчення щодо того, де було придбано картину?

— Ну, мій дідусь дружив з Кандинським.

— Гарзд, — він надпиває каву. — Чи маєте ви яке-небудь документальне підтвердження?

Вона виглядає спантеличеною.

— Фотографії? Листи? Письмові згадки про те, що вони були друзями?

— О, ні. Але моя бабуся частенько згадувала про це.

— Вона ще жива?

— Ні. Я писала про це в листі.

— Перепрошую. Як звали вашого дідуса?

— Антон Перовський, — вимовляючи прізвище, вона виразно вказує на нотатки в його руках.

— Хто-небудь серед живих членів родини може знати про це?

— Ні.

— Вам відомо, чи картина коли-небудь виставлялася?

— Ні.

Він знав, що починати рекламну кампанію — велика помилка, що вона неодмінно обернеться ось такими дурнуватими зверненнями. Але Джейні наполягла. «Ми маємо бути проактивними, — казала вона, невідомо звідки набравшись менеджерського сленгу. — Маємо стабілізувати нашу частку на ринку послуг, зміцнити нашу репутацію. Ми повинні бути скрізь на цьому ринку, охопити його повністю». Вона склала список усіх пошукових компаній-конкурентів і запропонувала відправити до них Міріам під виглядом клієнтки, аби розвідати їхні методи роботи. Пол заявив, що це божевілля, але вона й вухом не вела.

— Ви робили первинні дослідження історії цієї картини? Через Гугл? Книги про живопис?

— Ні. Я вважала, що за це вам і платитиму. Ви ж найкращі у вашій справі, так? Ви знайшли цю картину Лефевра, — вона закидає ногу на ногу і дивиться на годинник. — Як довго тривають такі справи?

— Ну, це так одразу не скажеш. Деякі можна узгодити досить швидко, маючи на руках документи щодо історії та походження картини. Інші можуть тривати роками. Упевнений, ви чули, що сам лише судовий процес може коштувати дуже дорого. Тож я б радив вам не поспішати.

— А ви працюєте на комісійних засадах?

— Буває по-різному, але так, ми беремо невеликий відсоток від остаточно розрахованої вартості. І ми маємо внутрішній юридичний відділ, — він продовжує продивлятися зміст теки. У ній нічого немає, крім кількох фотографій картини та письмового свідчення за підписом Антона Перовського, у якому той стверджує, що Кандинський подарував йому картину в 1938 році. У 1941-му їх було виселено з будинку, і вони ніколи більше її не бачили. Є також лист від німецького уряду про визнання позову. Є лист із «Рейксмузеуму» в Амстердамі, автори якого чемно відхиляють претензію, стверджуючи, що картина перебуває в їхній власності. Занадто тонкий кістяк для формування позову.

Він намагається обрахувати, чи взагалі ця справа варта зусиль, аж тут вона заговорює знову:

— Я навідувалася до нової фірми. «Брігг і Соустон», здається? Вони сказали, що візьмуть із мене на відсоток менше, ніж ви.

Пол усе ще тримає документи.

— Перепрошую?

— Комісія. Вони сказали, що візьмуть із мене на один відсоток менше за повернення картини.

Пол вичікує кілька секунд, перш ніж заговорити.

— Міс Гаркерт, ми займаємось поважною справою. Якщо хочете скористатися нашим багаторічним досвідом, кваліфікацією та зв'язками для знайдення і, можливо, повернення твору мистецтва, яким дорожила ваша сім'я, я, звісно, обміркую це і дам вам найкращу пораду щодо можливого успіху в цій справі. Але я не збираюся сидіти тут і торгуватися з вами.

— Але ж ідеться про купу грошей. Якщо цей Кандинський вартий мільйонів, то в наших спільних інтересах укласти якнайвигіднішу угоду.

Пол відчуває, як напружується щелепа.

— Гадаю, якщо ми її вам повернемо, це буде неабияка вигода для вас — зважаючи на те, що півтора року тому ви навіть не підозрювали, що маєте стосунок до цієї картини.

— У такий спосіб ви намагаєтеся сказати, що не згодні обмірковувати більш... конкурентоспроможну ціну? — вона дивиться на нього порожніми очима. Її обличчя незворушне, але ноги елегантно схрещені, і босоніжка вільно гойдається на її стопі. Ця жінка явно звикла отримувати те, чого хоче, ані на крихту не вдаючись до почуттів чи емоцій.

Пол кладе ручку на стіл. Він закриває теку і поштовхом відправляє її назад до власниці.

— Міс Гаркурт, я був радий зустрітися з вами. Та, схоже, на цьому наша розмова припиняється.

Повисає пауза. Вона кліпає очима.

— Перепрошую?

— Здається, нам з вами більше нема чого сказати одне одному.

Джейні саме йде крізь офіс із коробкою різдвяних шоколадок у руках, коли несподіваний гамір змушує її зупинитися.

— Ви найбільший грубіян з усіх, кого я бачила, — шипить міс Гаркурт. Її дорога сумочка стирчить з-під лівого ліктя, а чоловік супроводжує її до дверей, тицяючи їй теку з листами.

— Дуже в цьому сумніваюся.

— Якщо ви вважаєте, що в такий спосіб можна вести бізнес, то ви ще більший йолоп, ніж я про вас думала.

— Тоді ви все одно не довірите мені захопливий пошук картини, яку ви, з ваших слів, так любите, — рівним тоном відповідає Пол. Він відчиняє двері на себе, і міс Гаркурт зникає, залишаючи по собі шлейф дорогого аромату. Лише чути, як уже зі сходів вона вигукує щось нерозбірливе.

— Що це, в біса, було? — питає Джейні, коли той широким кроком повертається до кабінету.

— Не треба. Просто не починай, гаразд? — відмахується Пол. Він з тріском зачиняє за собою двері й сідає за стіл. Коли він

нарешті відриває голову від долонь, перше, що він бачить, — портрет «Дівчини, яку ти покинув».

Він набирає її номер, стоячи на розі Гудж-стріт, неподалік станції метро. Усю дорогу сюди по Мерілебон-роуд він думав про те, що їй скаже. Але коли вона відповідає, усі слова миттєво вилітають з голови.

— Лів?

Коротке мовчання перед відповіддю дає зрозуміти, що вона знає, хто це.

— Чого ти хочеш, Поле? — Її тон різкий і підозріливий. — Бо якщо це знову щодо Софі...

— Ні. Нічого подібного... Я лише... — він підносить руку до голови й озирається навколо посеред вуличної метушні. — Я лише хотів пересвідчитися... що з тобою все гаразд.

Ще одна довга пауза.

— Гаразд. Я все ще жива.

— Я лише подумав... може, коли все це завершиться, ми... могли б зустрітися... — він чує власний голос, холодний і слабкий, і сам себе не впізнає. І раптом розуміє: його слова недоречні, вони аж ніяк не узгоджуються з тим хаосом, який він сам же й спричинив у її житті. Врешті-решт, що такого вона зробила, чим заслужила на все це?

Тож коли Лів нарешті відповідає, її слова анітрохи не дивують його.

— Я... Я зараз навіть уявити не можу, що буде після наступного засідання. Усе це просто... дуже складно.

І знов настає тиша. Повз нього проїздить автобус, гальмуючи з виском, наче в безсилому гніві. Звук заглушує все, і Пол міцніше притискає слухавку до вуха. Він заплющує очі. Вона не намагається порушити мовчання.

— Тож... ти кудись їдеш на Різдво?

— Ні.

«Тому що цей судовий процес з'їдає всі мої гроші, — чує він її мовчазну відповідь. — І все через тебе».

— Я теж. Ну, власне, я буду в Гріга. Але це...

— Як ти вже казав, Поле, мабуть, нам не варто навіть розмовляти одне з одним.

— Так. Гаразд. Я... я радий, що в тебе все добре. Здається, це все, що я хотів сказати.

— У мене все чудово.

Цього разу мовчання стає до болю нестерпним.

— Що ж, бувай.

— На все добре, Поле, — вона вішає слухавку.

Пол стоїть на перехресті з вулицею Тоттнем-Курт-роуд. Телефон безвільно повиснув у нього в руці, а у вухах лунає металевий дзвін різдвяних колядок. Потім він заштовхує телефон до кишені й повільно бреде до офісу.

28

— **О**тже, перед вами кухня. Як бачите, звідси на три боки відкривається мальовничий вид на річку і на саме місто. Праворуч ви бачите вежу Тауеру, нижче розташоване «Лондонське око»¹, а в сонячні дні можна натиснути оцю кнопку — правильно, місіс Голстон? — і з легкістю відкрити дах.

Лів спостерігає за тим, як подружжя задирає голови. Чоловік, бізнесмен років за п'ятдесят, носить вигадливі окуляри, що демонструють світові його творчу натуру. Від самого приїзду він ходить із кам'яним обличчям, либонь, вважаючи, що будь-який прояв захоплення завадить йому збити ціну, якщо він і справді захоче придбати цей будинок.

Але навіть він не може приховати подиву від того, як зникає стеля. З ледь чутним гудінням дах розсувається, і їхні погляди тонуть у безмежній блакиті. Зимове повітря м'яко перетікає в кухню, здуваючи верхівку цілого стосу документів на столі.

— Не думаю, що варто залишати його відкритим надовго, так? — молодий агент із нерухомості, який не втомився демонструвати цей механізм (уже втретє за ранок), театральнo здригається, а потім із ледь прихованим задоволенням спостерігає, як дах акуратно зачиняється. Жінка, мініатюрна японка у вигадливому плетеному шарфі, підштовхує чоловіка і щось шепоче йому на вухо. Той киває і знов підіймає погляд.

¹ «Лондонське око» — славнозвісне оглядове колесо в Лондоні.

— Цей дах, як і більшість усього в цьому будинку, зроблений зі спеціального скла, що зберігає тепло настільки ж, що й середньостатистична ізольована стіна. Насправді цей дім більш екологічний, ніж звичайний будинок із терасою.

Не схоже, що ця пара коли-небудь переступала поріг звичайного будинку з терасою. Японка походить кухнею, відчиняє й зачиняє шухляди і шафки, роздивляючись інтер'єр із пильністю хірурга, що вивчає відкриту рану, перш ніж розпочати операцію.

Лів мовчки стоїть біля холодильника, закусивши щоку зсередини. Вона знала, що це буде ой як нелегко, та не уявляла собі всієї міри душевного неспокою й провини через цю публіку, що тиняється навколо, роздивляючись її майно бездушними жадібними поглядами. Вона спостерігає, як ці люди торкаються скляних поверхонь, як проводять пальцями вздовж полиць, розмовляють між собою впівголоса про те, як розвісять картини, аби «трохи пом'якшити все це», і борються з бажанням виштовхати їх крізь парадні двері.

— Усе кухонне приладдя — найвищої якості і продається разом із будинком, — каже агент, відчиняючи дверцята холодильника.

— Зокрема, духовка майже невживана, — додає ще один голос із дверей. Очі Мо підведені блискучими ліловими тіннями, а сама вона носить зимову куртку поверх форменої блузи будинку престарілих «Комфорт-Лодж».

Агент із нерухомості дещо спантеличений.

— Я персональний помічник місіс Голстон, — каже вона. — Ви маєте вибачити нас. Їй майже час приймати ліки.

Агент ніяково посміхається і поспішає провести пару до атріуму. Мо відтягає Лів убік.

— Ходімо, вип'ємо кави, — каже вона.

— Я маю бути тут.

— Ні, не маєш. Це мазохізм. Бери своє пальто і ходімо.

Уперше за багато днів вона знову бачить Мо. Її присутність приносить Лів несподіване полегшення. Дівчина розуміє, як сильно їй бракувало підсвідомого відчуття нормальності, що приходить разом із цією готкою півтора метра на зріст, із ліловими тіннями і в блузі для миття та прибирання. Життя вийшло з колії, перетворилося на чудернацьке дійство, зосереджене в залі суду, — з дуелями адвокатів, з твердженнями й спростуваннями, з війнами і грабіжниками-

комендантами. Колишнє життя з його старим устроєм змінилося якоюсь подобою домашнього арешту. Центром життя в теперішньому зробилися фонтан на другому поверсі Високого суду, неблаганні місця на лавах і характерна звичка судді чухати ніс перед тим, як заговорити. А ще репродукція її картини на стенді.

Пол. Наче за мільйон миль від неї, на лаві позивачів.

— Ти справді не засмучена через цей продаж? — Мо киває в бік будинку.

Лів уже збирається відповісти, але розуміє, що, почавши розмову про свої справжні почуття, вона ніколи не зупиниться — так і буде торохтіти й скиглити до наступного Різдва. Вона хоче розповісти Мо, що в газетах щодня з'являються нові статті про судовий процес і її ім'я в них настільки заяложено, що вже ні про що не каже. Усі вони ряботять словами «крадіжка», «справедливість» і «злочин». Вона хоче розповісти, що вже більше не бігає: якийсь чоловік підстеріг її під домом, просто щоб плюнути на неї. Хоче розповісти, що лікар призначив їй снодійні пігулки, які вона боїться вживати. І що, викладаючи лікареві свою ситуацію, вона постійно гадала, чи нема в його обличчі того ж прихованого осуду.

— Усе гаразд, — каже вона.

Очі Мо звужуються.

— Правда. Зрештою, то лише цегла й цемент. Ну гаразд, скло й бетон.

— Колись я мала власну квартиру, — каже Мо, розмішуючи цукор у каві. — Того дня, як я продала її, я сиділа на підлозі й ридала, мов дитина.

Лів завмирає, не донісши кухоль до губ.

— Я була одружена. Але це не допомогло, — знизує плечима Мо. І переводить розмову на погоду.

Щось у ній змінилося. Не те щоб Мо почала говорити уникливо, але якийсь невидимий бар'єр, наче скляна стіна, постав між ними. «Мабуть, це моя провина, — думає Лів. — Я була настільки одержима грошовим питанням і судом, що майже не цікавилася її життям».

— Знаєш, я думала про Різдво, — починає Лів після довгої мовчанки. — Хотіла спитати, чи не захоче Ранік зустріти його в нас. Ну так, із суто егоїстичних міркувань, — усміхається вона. — Я подумала, що ви двоє могли б допомогти мені зі стравами. Насправді

я ніколи раніше не готувала на Різдво, а тато з Керолайн дуже гарні кухарі, тож я не хотіла б осоромитися перед ними, — продовжує белькотіти вона.

«Я лише хочу, аби мені було на що чекати, — намагається сказати Лів. — Хочу усміхатися, не замислюючись, які м'язи при цьому задіяти».

Мо опускає погляд на руки. Уздовж великого пальця лівої руки тягнеться номер телефону, виведений синьою кульковою ручкою.

— О, так. Щодо цього...

— Я пам'ятаю, ти казала, що в його приміщенні не розвернути-ся. Тож якщо він схоче залишитися в нас на різдвяну ніч, жодних проблем. У цей час ловити таксі — справжній кошмар, — вона змушує себе бадьоро всміхнутися. — Гадаю, буде весело. Думаю... Думаю, ми всі можемо трохи розважитися.

— Лів, він не прийде.

— Що?

— Він не прийде, — Мо підбирає губи.

— Не розумію.

Мо починає говорити знову, ретельно добираючи слова, наче зважаючи можливі наслідки.

— Ранік — боснієць. Його батьки втратили все на Балканах. Твій судовий процес... усе це лайно — для нього не жарти. Він... він не хоче приходити й святкувати у твоєму домі. Пробач.

Лів вражено дивиться на неї, потім фиркає й відсуває цукорницю.

— Так. Звісно. Ти дещо забуваєш, Мо. Я занадто довго жила поряд із тобою.

— Що?

— Місіс Легковірна. Ну, цього вже разу ти мене не одуриш.

Але Мо не сміється. Навіть не дивиться їй в очі. І у відповідь на чекання додає:

— Ну гаразд, якщо вже ми зачепили цю тему... — вона набирає повітря в груди, — не скажу, що я повністю згодна з Раніком, але мені теж здається, що тобі слід віддати картину.

— Що?

— Слухай, мені по цимбалах, кому вона там належить, але ти програєш, Лів. Усі це розуміють, навіть якщо ти сама цього не бачиш.

Лів не зводить із неї приголомшеного погляду.

— Я ж читаю газети. У них ціла купа доказів не на твою користь. Якщо ти й далі опиратимешся, ти втратиш усе. І заради чого? Якихось старих ляпок олійною фарбою на полотні?

— Я просто не можу взяти й віддати її.

— Чому, чорт забирай?

— Цим людям начхати на Софі. У них лише грошові знаки в голові.

— Заради всього святого, Лів, це ж лише картина.

— Це не просто картина! Її зрадили всі навколо. Врешті-решт вона залишилася зовсім сама! До того ж... окрім неї, в мене нічого не лишилося.

Мо незворушно дивиться на неї.

— Справді? Хотіла б я тоді мати цілу купу твого «нічого».

Їхні погляди зустрічаються й одразу ж розходяться. Кров припливає до шиї Лів.

Мо глибоко вдихає і нахиляється вперед.

— Я розумію, що в тебе проблеми з довірою через усю цю історію з Полом. Але час уже лишити це в минулому. І знаєш що? Здається, ніхто, крім мене, тобі цього не скаже.

— Ну, дякую. Я пам'ятатиму про це щоразу, як отримаю нову порцію листів із погрозами чи як водитиму будинком чергового незнайомця.

Від погляду, яким обмінюються жінки, віє холодом. Повисає тиша. Мо стискає губи, стримуючи готовий прорватися потік слів.

— Гарзд, — каже вона нарешті. — Мабуть, більш незручною розмова навряд чи стане, тож я скажу. Я виїжджаю.

Вона нахиляється і возиться зі своїм чоботом. Її голос приглушено лунає майже з-під столу.

— Поживу в Раніка. Це не через твій судовий процес. Як ти й казала, я не можу лишатися в тебе надовго.

— Ти справді цього хочеш?

— Гадаю, це найкращий варіант.

Лів наче прикипіла до свого крісла. Двійко чоловіків сидять за сусіднім столом і ні на мить не припиняють розмови. Один із них зауважує щодо атмосфери, його очі знов і знов блукають навколо.

— Знаєш, я тобі дуже вдячна... за те, що дозволила мені залишатись у тебе так довго.

Лів важко опускає й підіймає повіки, відводить погляд. Її живіт болісно стискається. Розмова за сусіднім столиком стихає, чоловіки зніяковіло замовкають.

Мо робить останній ковток кави і відсуває чашку.

— Що ж. Тоді, гадаю, це все.

— Добре.

— Я поїду завтра, якщо ти не проти. Сьогодні ввечері працюю допізна.

— Чудово, — Лів намагається говорити рівним тоном. — Це було... повчально.

Прозвучало більш іронічно, ніж вона того хотіла.

Мо зволікає лише мить, перш ніж устати, натягти куртку і накинути ремінь рюкзака на плече.

— Лише одне, Лів. Я знаю, це не те саме, що бути знайомою з ним чи ще щось. Але ти так багато говорила про нього. Ось у чому річ. Я все думаю: що зробив би Девід на твоєму місці.

Його ім'я, наче маленький вибух, розриває тишу.

— Серйозно. Якби твій Девід був ще живий і все це розігралося при ньому — уся ця хрін з картиною, її історія, і звідки вона взялася, і що довелося пережити тій дівчині та її родині, — як гадаєш, що б він зробив?

Питання так і залишається висіти в повітрі. Мо розвертається і виходить з кафе.

* * *

Щойно вона залишає кафе, телефонує Свен. Його голос лунає напружено.

— Можеш заскочити до офісу?

— Зараз не найкращий час, Свене, — вона протирає очі й підіймає погляд на Скляний будинок. Її руки й досі тремтять.

— Це важливо.

І, перш ніж вона встигає сказати щось іще, він кладе слухавку.

Лів круто розвертається і прямує до офісу. Тепер вона скрізь ходить пішки, опустивши голову і низько насунувши капелюшок на вуха, уникаючи дивитися в очі незнайомцям. Дорогою їй двічі доводиться витирати сльози, що мимоволі проступають у кутиках очей.

Прибувши до офісу компанії, Лів застає там лише двох людей: Нішу, молоду жінку з геометричною стрижкою-жмутком, і чоловіка, чийого імені вона не пригадує. Обоє виглядають дуже зайнятими, тож Лів, не вітаючись, проходить прямісінько до осейної приймальні. Двері кабінету Свена відчинені, і коли вона заходить, він стає в неї за спиною. Вітаючись, цілує її в щоку, але не пропонує кави.

— Як іде розгляд справи?

— Не дуже, — відповідає вона. Її дратує те, в який недбалий спосіб він покликав її сюди. У її голові досі лунають останні слова Мо: *«Що зробив би Девід?»*

І тут вона помічає, як посіріло й майже запало обличчя Свена і як зосереджено він дивиться в блокнот перед собою.

— Усе гаразд? — питає вона. На мить її охоплює паніка. «Бла-гаю, скажи, що з Крістен усе гаразд і діти в порядку».

— Лів, у мене проблема.

Вона сідає, поклавши сумочку на коліна.

— Брати Голдштейни відмовляються від співробітництва.

— Що?

— Вони розривають контракт. Через твій процес. Цього ранку мені телефонував Симон Голдштейн. Вони стежать за новинами. Він каже... Він каже, що його родина втратила все за часів фашизму і вони з братом не хочуть зв'язуватися з тими, хто вважає це нормальним.

Світ навколо завмирає. Вона підіймає очі на нього.

— Але... але він не може так учинити. Я ж не... не працюю на компанію, правильно?

— Ти й досі почесний директор, Лів, і ім'я Девіда безпосередньо пов'язане з твоїм судовим процесом. Симон задіює умову договору, зазначену дрібним шрифтом. Продовжуючи, всупереч усім розумним доказам, свою боротьбу, ти ставиш під удар репутацію компанії. Я казав йому, що це вкрай нерозважливо, а він відповів, що ми можемо оскаржувати рішення, але в нього дуже глибокі кишені. Цитую: «Ви можете поборотися зі мною, Свене, але я все одно переможу». Вони збираються запросити іншу компанію для завершення будівництва.

Вона приголомшена. Проект Голдштейн-білдінг був вершиною прижиттєвої праці Девіда. Готова будівля мала увічнити його ім'я.

Вона дивиться на профіль Свена, такий рішучий і застиглий. Наче вирізьблений з каменю.

— Вони з його братом... як виявилось, мають стійкі переконання щодо проблеми реституції.

— Але... Але ж це нечесно. Ми ще навіть не знаємо всієї правди про цю картину.

— Це не має значення.

— Але ми...

— Лів, я б'юся над цим увесь день. Єдина умова, за якої вони готові продовжити працювати з нашою компанією, це якщо... — він робить вдих, — якщо вона не буде пов'язана з прізвищем Голстон. А це означає, що ти маєш відмовитися від звання почесного директора. Назву компанії буде змінено.

Перш ніж заговорити, вона мовчки повторює про себе ці слова, намагаючись збагнути їхній сенс.

— Ти хочеш викреслити ім'я Девіда з проекту.

— Так.

Вона нерухомо дивиться на коліна.

— Пробач. Я розумію, все це дуже шокує. Але ми вражені цим не менше.

Раптом їй дещо спадає на думку:

— А як же тепер моя праця з дітьми?

Він хитає головою.

— Пробач.

Наче все всередині неї замерзає. Настає довга тиша. Коли вона нарешті заговорює, слова народжуються зовсім повільно. У мовчазному офісі її голос здається неприродно гучним.

— Тож ви всі вважаєте, що якщо я не хочу просто взяти й віддати нашу картину — картину, яку Девід законно придбав багато років тому, — то це якимось чином безчестить наше ім'я. І при цьому ти хочеш безслідно викинути нас із його благодійних справ і його бізнесу. Стираєш Девідове ім'я з будівлі, яку він створив.

— Не обов'язково аж так драматизувати, — уперше під час їхньої розмови Свен ніяковіє. — Лів, це надзвичайно важка ситуація. Але якщо я й надалі асоціюватимусь із твоїм судовим процесом, усі в цій компанії ризикують втратити роботу. Ти знаєш, як сильно ми зав'язані на проєкті Голдштейн-білдінг. Якщо вони розірвуть контракт, «Сольберг-Голстон» не виживе.

Він нахилиється до неї через стіл.

— Клієнти-мільярдери на землі не валяються. А я маю дбати про наших людей.

За дверима кабінету хтось прощається. Лунає короткий вибух сміху. Усередині офісу панує майже задушлива тиша.

— Отже, якби я віддала її, вони б зберегли Девідове ім'я на будівлі?

— Цього ми з ними не обговорювали. Можливо.

— Можливо, — Лів намагається усвідомити це. — А якщо я скажу ні?

Свен стукає ручкою по стільниці.

— Ми розпустимо компанію і заснуємо нову.

— І Голдштейни підуть на це.

— Можливо, так.

— Тож насправді не має жодного значення, що я казатиму. Це просто візит ввічливості.

— Пробач, Лів. Ситуація безвихідна. Я справді не маю вибору.

Лів сидить на місці ще кілька секунд. Потім без жодного слова підіймається й виходить із кабінету Свена.

Перша година ночі. Лів дивиться в стелю, слухаючи, як Мо рухається гостьовою кімнатою, застібає дорожню сумку, з глухим стуком виносить її за двері. Чує, як зливають воду в туалеті, і тихі м'які кроки. А тоді настає тиша, з якої можна здогадатися, що гостя заснула. Увесь вечір Лів лежить, розмірковуючи, чи не варто піти в коридор і спробувати переконати Мо не їхати. Але слова, що рояться у неї в голові, ніяк не складаються в щось більш-менш путне. Вона думає про напівзавершену будівлю за кілька миль звідси, ім'я автора якої буде поховане так само глибоко, як і її фундамент.

Вона тягнеться через плече і бере мобільний телефон зі столика біля ліжка. Крізь півтемряву дивиться на маленький екран. Нових повідомлень немає.

Відчуття самотності обвалюється на неї, завдаючи майже фізичного болю. Стіни навколо наче тануть, не даючи жодного захисту від ворожого світу навколо. Цей будинок більше не чистий і прозорий, як бажав Девід: його порожні кімнати видаються холодними й бездушними, чисті лінії посічені штрихами давно

минулих подій, а скляні поверхні потьмяніли від тіней переплетених між собою життів.

Вона намагається вгамувати хвилю неясної тривоги. Думає про потаємні записи Софі, про полонянку, яку саджають у потяг. Якщо вона продемонструє їх на суді, цілком можливо, що вона збереже за собою картину.

«Та якщо я так зроблю, — думає вона, — Софі назавжди лишиться в історії як жінка, що спала з німцем і зрадила свою країну — як і свого чоловіка. І я буду не краща за її співгромадян, що покинули її напризволяще».

Зробленого не повернеш.

29

1917 рік

Більше я не плакала за рідним домом. Не могла сказати, як довго ми їхали, адже дні зливалися з ночами, а сон зробився нерегулярним і нетривким. За кілька миль до Мангайма в мене почалися головні болі. Одразу ж за ними прийшла лихоманка, і мене по черзі кидало то в холод, то в жар, коли я боролася з бажанням зірвати з себе останній одяг. Ліліан сиділа поряд зі мною, витираючи мій лоб краєм спідниці, і допомагала мені на зупинках. З її обличчя не сходила напруга.

— Скоро мені покращає, — вперто казала я, переконуючи себе, що це лише тимчасовий нежить — неминучий наслідок останніх кількох днів, пронизливого вітру й душевного потрясіння.

Вантажівка підстрибувала і вирулювала на вибоїнах, запона здіймалася, пропускаючи всередину краплі крижаного дощу. Під час сильнішої тряски голова молодого солдата теліпалася, він розплющував очі й впивався в нас несподівано лютим поглядом, наче попереджаючи, щоб ми лишалися на своїх місцях.

Притулившись до Ліліан, я дрімала, періодично прокидаючись і стежачи за невеличким трикутником запони, що де-не-де відкривала око місця, які ми полишали. Я спостерігала, як розбомблені, роз'їдені вирвами передмістя змінюються старими містами, у яких цілі ряди будинків збереглися без помітної шкоди. Їхні чорні балки різким контрастом проступали на тлі білих поштукатурених стін, сади були повні вкритих бруньками кущів і охайних

овочевих грядок. Ми проминали широкі озера, метушливі міста, пробиралися крізь глибокі ялинові хащі, де машина завивала, відчайдушно вгризаючись шинами в багнюку. Ми з Ліліан отримували мізерну пайку: трохи води і кілька окрайців хліба, які жбурляли нам у кузов, наче недоїдки свиням.

Та з посиленням лихоманки брак їжі турбував мене все менше. Ниючий біль у животі відступав перед іншими болями — у голові, суглобах, шиї. Апетит зник, і Ліліан мусила вмовляти мене змочити водою хворе горло і нагадувати, що я повинна їсти, поки є їжа, аби залишатися сильною. Кожне її слово лунало з надривом, наче вона вже знала, що на нас чекає, і знала більше, ніж могла дозволити собі розповісти. З кожною зупинкою її очі розширювалися від тривоги, і хоча мої думки були затьмарені хворобою, її страх заразив і мене.

Коли Ліліан засинала, її обличчя кривилося від переживань. Іноді вона прокидалася, хапаючи пальцями повітря і нерозбірливо скрикуючи від муки. Якщо мені ставало сил, я дотягалася до неї й торкалася плеча, намагаючись м'яко повернути її в дійсність. Часом, вдивляючись у німецький пейзаж, я питала себе, навіщо це роблю.

Відколи я дізналася, що ми прямуємо не до Арденн, моя віра почала відступати. Здавалося, комендант і всі домовленості з ним залишилися за мільйон миль позаду. Моє життя в готелі з блискучою, червоного дерева барною стійкою, моя сестра, містечко, в якому я зростала, — усе це тепер скидалося на сон, на плід моєї уяви багаторічної давнини. У реальному житті були самі незручності, холод, біль, постійний страх — наче шум у голові. Я намагалася зосередитися, пригадати обличчя Едуарда, його голос, але навіть це мені не вдавалось. У пам'яті поставали лише окремі уривки: м'який завиток його каштанового волосся на комірі, сильні руки — але я вже не здатна була поєднати їх у єдине заспокійливе ціле. Зараз мені була більш знайома понівечена рука Ліліан, що лежала поверх моєї руки. Я дивилася на цю руку з саморобними шинами, прив'язаними до її роздроблених пальців, і нагадувала собі, що в усьому цьому є певна мета, що сама сутність віри передбачає випробовування її тяжкими обставинами. З кожною милею зберігати віру ставало все важче.

Дощове небо розвиднилося. Ми зробили зупинку в маленькому містечку, і молодий солдат, розправивши довгі затерплі кінцівки,

вибрався з машини. Мотор заглушили, і ми почули розмову німців зовні. Я швидко спитала себе, чи можна попросити в них води. Мої губи палали, руки й ноги були зовсім слабкі.

Навпроти мене принишкла Ліліан, наче кролик, що зачув небезпеку. Попри пульсування головного болю я намагалася думати і поступово зі звуків навколо зрозуміла, що нас оточує ринок: скрізь лунали веселі крики крамарів, чути було, як жінки впівголоса перемовляються з власниками яток. На якусь мить я заплющила очі й спробувала уявити, що замість німецької мови чую французьку, а місто, яке гомонить навколо, — це Сент-Перонна. Думками я поринула в дитинство. Я бачила, як моя сестра з кошиком під рукою оббирає помідори й баклажани, зважає їх у руці та м'яко кладе на місце. Я майже відчула сонячні промені на обличчі, запах *saucisson*, *fromagerie*¹, побачила саму себе — як повільно блукаю вздовж яток. А тоді запона піднялась і з'явилося жіноче обличчя.

Це було настільки несподівано, що я мимоволі ахнула. Вона побачила мене, і на мить мені здалося, що вона збирається запропонувати нам їжу, — але тоді вона розвернулася і, не випускаючи запону зі своєї блідої руки, закричала щось німецькою. Ліліан почала відповзати вглиб вантажівки і потягла мене за собою.

— Прикрий голову, — прошепотіла вона.

— Що?

Перш ніж вона встигла щось додати, в кузов влетів камінь і боляче вдарив мене по руці. Я опустила очі, розгубившись, і тут влетів ще один, влучивши мені в голову. Я моргнула і побачила ще трьох, чотирьох жінок. Їхні обличчя були викривлені ненавистю, і всі вони стискали каміння, гнилі картоплини, уламки деревини — усе, що потрапило під руку.

— *Huren!*²

Ми з Ліліан забилися в кут, намагаючись прикривати голови, тоді як «снаряди» градом падали на нас. Гострий біль від ударів пронизував мою голову, мої руки. Мені хотілося загорлати у відповідь: «За що? Що ми вам зробили?» Але в їхніх обличчях і голосах було стільки ненависті, що мене кидало в холод. Ці жінки відверто зневажали нас. Вони ладні були розірвати нас на шматки, якби їм

¹ Ковбаси, сири (фр.).

² Шльондри! (нім.)

дали таку можливість. Страх, мов нудота, підступав до мого горла. Лише в цю мить я відчула страх, наче фізичну істоту — створіння, здатне змусити мене забути, хто я, знищити мої думки, випорожнити мій шлунок через напад тваринного жаху. Я молилася — молилася, аби вони просто пішли і все це припинилось. А потім, коли я насмілилася підняти погляд, я помітила молодого солдата — того, що сидів позаду. Тепер же він стояв осторонь і палив цигарку, спокійно озираючи ринкову площу. І тоді я розлютилася.

Бомбардування тривало, мабуть кілька хвилин, та здалося, що годинами. Уламок цеглини зачепив мій рот, і я відчувала на губах металевий слизький присмак крові.

Ліліан навіть не скрикнула, проте від кожного удару здригалася в моїх обіймах. Я притискалася до неї, наче це була остання твердиня в моєму всесвіті.

А потім усе різко обірвалося. Дзвін у моїх вухах припинився, тепла крапля крові сповзала в кутик ока. Я лише чула розмову надворі. А тоді запрацював двигун, молодий солдат заліз у кузов, наче нічого й не сталося, і машина рушила з місця.

З моїх грудей вирвався схлип полегшення.

— Сучі діти, — прошепотіла я французькою. Здоровою рукою Ліліан стиснула мою долоню. З тремтінням, із шаленим серцебиттям ми повернулися на лави. Коли нарешті ми виїхали з містечка, адреналін потроху вгамувався в моєму тілі і я відчула майже смертельну втому. Я боялася засинати, боялася того, що може статися далі, але Ліліан не зводила напружених очей з невеликого клаптика пейзажу, помітного з-під запони. Якоюсь егоїстичною часткою душі я усвідомлювала, що вона догляне мене і сама не засне. Я поклала голову на лаву і, коли нарешті моє серце знов забилося спокійно, заплющила очі й дозволила собі провалитися в забуття.

Наступна зупинка зустріла нас снігом: він застеляв голу безкраю рівнину, і лише невеличкий підлісок і покинутий сарай виділялися на тлі однорідного краєвиду. Нас витягли в сутінки і підштовхнули до дерев, мовчки, змахами дул наказуючи, що треба зробити. У мене вже не лишилося жодних сил. Я ледь трималася на ногах і вся тремтіла від холоду й лихоманки. Ліліан пошкунтильгала до відносного сховку сараю, а я дивилася їй услід, і все хиталося в мене перед очима. Я опустилася в сніг, майже не помічаючи чоловіків, що

тупцяли навколо вантажівки. Крижаний дотик дарував насолоду моїм гарячим ногам. Я підставляла шкіру холодному повітрю, відчуваючи, як стигне кров у жилах, і насолоджувалася недовгим відчуттям прикутості до землі. Я дивилася в безмежний небосхил, на якому потроху проступали спалахи зірок, доки не відчула запаморочення. Я змусила себе пригадати ті ночі, багато місяців тому, коли вірила, що десь там він дивиться на ті самі зірки. А потім я простягла руку до кришталевої поверхні і вивела пальцем: «ЕДУАРД».

За мить я написала це ще раз з іншого боку, наче намагаючись переконати себе, що він десь там, справжній, і що він — ми — дійсно існуємо. Я писала це знов і знов, занурюючи посинілі пальці в сніг, доки повністю не оточила себе цими написами: «Едуард. Едуард. Едуард». Я написала його ім'я десять, двадцять разів. І це було все, що я бачила. Величезне кільце «Едуардів» оточувало мене, танцюючи перед очима. І так було легко схилитися над ними, сидіти в цьому Палаці Едуарда, забувши про все. Я трохи відхилилася назад і розсміялася.

Ліліан вийшла з-за сараю й зупинилася. Я бачила, як вона дивиться на мене, і раптом прочитала на її обличчі той самий вираз, що був колись в Елен, — наче виснаження, та не від фізичної втоми, а від навколишнього світу. Мінливе нерозуміння, чи вистачить їй сил для подальшої боротьби. І тоді щось привело мене до тям.

— Я... я... моя спідниця змочка, — промовила я. Це було єдине фізичне відчуття, про яке мені спало на думку сказати.

— Це лише сніг, — вона взяла мене під руку і допомогла підвестися, струсила сніг, і ми двоє, вона — кульгаючи, я — хитаючись, побрели назад повз байдужих солдатів з їхніми рушницями і сіли у вантажівку.

Світло. Ліліан дивилася мені в очі, прикривши мій рот долонею. Я моргнула й інстинктивно спробувала вивернутися з-під її руки, але вона приклала палець до губ. Вона чекала, доки я кивну на знак розуміння, і, коли вона прибрала руку, я збагнула, що машина зупинилася знову. Ми були посеред лісу. Сніг застеляв рябі клапті землі, гальмуючи рух і приглушуючи звуки.

Вона вказала на охоронця. Той глибоко спав, розтягнувшись на лаві й поклавши голову на речовий мішок. Він голосно хрпів,

цілковито беззахисний — кобура зверху, кілька дюймів оголеної шиї проступають над коміром. Я відчула, як моя рука сама собою тягнеться вглиб кишені, намагаючи уламок скла.

— Стрибай, — прошепотіла Ліліан.

— Що?

— Стрибай. Якщо дістанемось тієї западини — там, де немає снігу, — то не залишимо слідів. Коли вони прокинуться, нас уже кілька годин тут не буде.

— Але ми в Німеччині.

— Я трохи говорю німецькою. Ми виберемося.

Вона була збуджена, сповнена рішучості. Не пам'ятаю, щоб бачила її такою, відколи ми залишили Сент-Перонну. Я очима вказала на сплячого солдата, потім знов глянула на Ліліан, яка обережно підіймала запону, визираючи в синє небо.

— Але якщо вони спіймають нас, то застрелять.

— Нас застрелять, якщо лишимось. Або й буде ще гірше. Ходімо. Це наш шанс, — останні слова вона промовила самими губами, жестом наказуючи мені взяти сумку.

Я встала. Визирнула в ліс. І зупинилася.

— Не можу.

Вона обернулася до мене. Поламану руку вона й досі тримала якнайближче до грудей, наче боячись, що щось може зачепити її. Зараз, у денному світлі, я бачила подряпини й синці на її обличчі після вчорашньої езекуції.

Я ковтнула.

— Що, як вони везуть мене до Едуарда?

Ліліан приголомшено дивилася на мене.

— Ти збожеволіла? — прошепотіла вона. — Ходімо, Софі. Ходімо. Це наш шанс.

— Не можу.

Вона повернулася всередину, кинувши нервовий погляд на сплячого солдата, а тоді схопила мене за зап'ясток здоровою рукою.

— Софі. Вони не везуть тебе до Едуарда.

— Комендант казав...

— Він німець, Софі! Ти принизила його. Осоромила як чоловіка. Гадаєш, він тобі добром відплатить?

— Знаю, надії небагато. Але це... все, що мені лишилося.

Вона не зводила з мене очей. Я підтягла сумку ближче до себе.

— Слухай, ти біжи. Візьми це. Все візьми. Ти зможеш.

Ліліан схопила сумку і визирнула назовні, розмірковуючи. Вона ніби готувалася, вирішуючи, в який бік краще тікати. Я нервово стежила за охоронцем, боячись, що він прокинеться.

— *Тікай.*

Я не могла зрозуміти, чому вона зволікає. Ліліан повільно обернулася до мене. На її обличчі була написана мука.

— Якщо я втечу, вони тебе вб'ють.

— Що?

— За те, що допомогла втекти. Вони тебе вб'ють.

— Але ти не можеш залишатися. Тебе спіймали на поширенні матеріалів Опору. Моя ситуація інакша.

— Софі, ти єдина поводитися зі мною як з людиною. Я не можу дозволити, щоб твоя смерть була на моїй совісті.

— Зі мною все буде гаразд. Як завжди.

Ліліан Бетюн подивилася на мій брудний одяг, на моє худе, охоплене лихоманкою тіло, що зараз тремтіло від зимного вранішнього повітря. Так вона стояла нескінченно довго, а потім важко опустилася, впустивши сумки на підлогу — наче більше не переймалася, що хтось її почує. Я дивилася на неї, але вона уникала мого погляду. Ми обидві підстрибнули — двигун ожив знову. Я почула крики. Вантажівка повільно рушила, потрапивши колесом у вибоїну, від чого ми з Ліліан важко стукнулись об стіну. Солдат гортанно хропнув, але не ворухнувся.

Я торкнулася її руки, прошипівши:

— Тікай, Ліліан. Доки можеш. У тебе ще є час. Вони не почують.

Та вона не звернула на мене уваги. Лише відштовхнула сумку ногою до мене і сіла поряд зі сплячим солдатом. Похилившись до стіни, вона дивилася перед собою порожніми очима.

Машина виїхала з лісу на відкриту дорогу, і наступні кілька миль ми проїхали в тиші. Удалині було чути постріли, показався інший військовий транспорт. Ми уповільнили хід, проминаючи колону людей у сірих подертих одержинах. Вони повільно плентались, опустивши голови, і схожі були радше на привидів, ніж на живих. Я бачила, як дивиться на них Ліліан, і відчувала її присутність у машині, як відчують присутність мерця. У неї все могло вийти, якби не я. Ми могли втекти разом. Щойно мої думки прояснилися,

як збагнула, що, напевне, зруйнувала її останній шанс возз'єднатися з донькою.

— Ліліан...

Вона похитала головою, наче не бажала нічого чути.

Ми їхали далі. Небо потьмяніло, знов полив дощ — холодна сльота, краплі якої обпікали мені шкіру, просочуючись крізь дірявий дах. Мене ще більше трусило в лихоманці, і з кожним підстрибом машини біль пронизував моє тіло, наче удар блискавки. Я хотіла сказати їй, що мені шкода. Хотіла сказати, що розумію, як жакливо й егоїстично вчинила. Я не мала позбавляти її цього шансу. Вона мала рацію: я лише обманюю себе, якщо думаю, що комендант винагородить мене за мій учинок.

Нарешті вона заговорила.

— Софі?

— Так? — я була дуже схвильована тим, що вона заговорила зі мною. Мабуть, у моєму голосі лунали розпач і нетерпіння.

Вона глितнула, і її погляд завмер на черевиках.

— Якщо... якщо зі мною щось трапиться, гадаєш, Елен подбає про Едіт? Тобто справді подбає? Любитиме її?

— Звичайно ж. Щоб Елен не любила дитини — та вона швидше... ну, не знаю — з бошем зв'яжеться, — я спробувала всміхнутись. Я намагалася будь-що вдавати, що почуваюся краще, ніж насправді, аби тільки переконати її, що все ще може владнатися. Я совалася на сидінні, намагаючись сісти прямо, і кожна кістка в моєму тілі відгукувалася болем. — Але ти не маєш так думати. Ми все переживемо, Ліліан, а потім ти повернешся додому, до своєї дочки. Може, навіть протягом кількох місяців.

Ліліан піднесла здорову руку до обличчя, намагаючись багряний шрам, що тягся від кутика ока вздовж щоки. Вона так глибоко поринула в думки, що, здавалося, не чула мого голосу. Та все ж я молилася, щоб моя впевненість хоч трохи заспокоїла її.

— Ми вже стільки всього пережили, хіба ні? — продовжувала я. — Ми більше не в тій пекельній теплушці для худоби. І нас везуть разом. Певно, доля зглянулася, якщо дозволила це.

І раптом вона нагадала мені Елен у найтяжчі часи. Я хотіла потягтися до неї, торкнутися її плеча, але була занадто слабкою для цього. Мені ледь вистачало сил, щоб триматися прямо на дерев'яній лаві.

— Ти маєш не втрачати віру. Усе може знову налагодитись. Я знаю це.

— Ти дійсно вважаєш, що ми можемо повернутися додому? До Сент-Перонни? Після всього, що ми обидві зробили?

Солдат неквапливо сів на лаві, протираючи очі. Він виглядав роздратованим, наче наша розмова розбудила його.

— Ну... може, не настільки буквально. Але ми зможемо повернутися до Франції. Колись, одного дня. Усе може...

— Ми тепер на нічийй землі, ти і я, Софі. У нас більше немає дому.

І тоді Ліліан підняла голову. Її очі були темні й розширені. Я бачила її — і вже зовсім не впізнавала тієї яскравої модниці, що колись прямувала гордовитою ходою повз наш готель. Та не лише шрами й синці змінили її. Щось глибоко в її душі почорніло, уражене тяжкою недугою.

— Ти справді гадаєш, що в'язні, які потрапляють до Німеччини, коли-небудь повертаються?

— Ліліан, будь ласка, не треба так казати. Благаю. Тобі просто треба... — мій голос завмер.

— Люба моя Софі, з твоїм оптимізмом, з твоєю сліпою вірою в людську природу... — вона глянула на мене з напівпосмішкою, і це було жакхливе, мертвотне видовище. — Ти гадки не маєш, що вони з нами зроблять.

І з цими словами, перш ніж я встигла щось відповісти, вона вихопила пістолет із солдатської кобури, приставила до скроні й натиснула гачок.

30

— *М*ож ми подумали, що можемо взяти якийсь фільм на сьогодні. А вранці Джейкі допоможе мені вигулювати собак, — Грег веде машину недбало, втискаючи й відпускаючи педаль газу наче в такт музиці. Усю дорогу вздовж Фліт-стріт тіло Пола нерівномірними ривками смикається туди-сюди.

— Можна, я візьму свій «Нінтендо»?

— Ні, не можна, малий ігromане. Бо вріжешся в дерево, як минулого разу.

— Я тренуюся ходити по них, як СуперМаріо.

— Чудово, малий.

— Коли повернешся, татку?

— Мм?

Сидячи на пасажирському сидінні, Пол продивляється газети. За минулий день — чотири замітки стосовно перебігу судового процесу. Заголовки віщують розгромну перемогу ТПП і Лефеврів. Він не пригадує, щоб коли-небудь сприймав майбутню перемогу настільки безрадісно.

— Тату?

— Чорт. Новини, — він дивиться на годинник і, схилившись уперед, починає налаштовувати радіо.

— Колишні в'язні концентраційних таборів у Німеччині закликають владу пришвидшити прийняття законів, що сприятимуть поверненню творів мистецтва, викрадених за часів війни...

— Згідно з офіційними джерелами, лише цього року померли семеро колишніх в'язнів, не дочекавшись процедури повернення родинної власності. Ситуація характеризується як трагічна.

— У той час як лунає заклик, у Високому суді триває розгляд чергової справи стосовно картини, що вважається викраденою під час Першої світової війни...

Пол знов нахилиється вперед.

— Як тут зробити гучніше?

«Звідки вони все це беруть?»

— Тобі слід спробувати «Пекмен». Була така комп'ютерна гра.

— Що?

— Татку? То коли?

— Постривай, Джейку. Я маю дослухати це.

— ...Голстон, яка стверджує, що покійний чоловік чесно придбав картину. Цей суперечливий випадок чудово ілюструє складнощі, з якими стикається юридична система в разі складних реституційних справ, кількість яких за останнє десятиріччя помітно зросла. Справа Лефеврів привернула увагу колишніх в'язнів концтаборів по всьому світу...

— Господи Ісусе. Бідолашна міс Лів, — хитає головою Грег.

— Що?

— Не хотів би я опинитися в її шкурі.

— І що це має означати?

— Ну, все це лайно в газетах, на радіо — усе це набирає занадто крутих обертів.

— Це лише бізнес.

Ґрег кидає на нього погляд, зазвичай адресований клієнтам, що просять налити в борг.

— Це дуже складно.

— Та невже? Ти начебто сам казав, що такі справи завжди зрозумілі як два плюс два.

— Може, годі вже пхати носа в мої справи, Ґреґу? Чи мені слід якось повчити тебе, як керувати баром? І подивимось, що з того вийде.

Ґрег і Джейк здивовано презираються. І це несподівано дратує.

Пол розвертається на сидінні.

— Джейку, я зателефоную тобі відразу після судового засідання, гаразд? І ввечері підемо в кіно чи ще куди-небудь.

— Але ми вже йдемо в кіно. Ґрег щойно тобі казав.

— Зараз праворуч буде Високий суд. Хочеш, щоб я розвернувся? — Ґрег вмикає лівий сигнал повороту і зупиняє машину так швидко, що всі різко нахиляються вперед. Повз них з обуреним ревом проноситься таксі. — Не впевнений, що тут можна зупинитися. Якщо я отримаю штраф, ти ж його сплатиш, так? Опа — а то хіба не вона?

— Хто? — Джейк подається вперед.

Глянувши через дорогу, Пол бачить юрбу людей під стінами Високого суду. На відкритій ділянці перед сходами яблуку ніде впасти. Останніми днями людей побільшало, та навіть крізь марево туману він бачить, що щось не так: в атмосфері панує загальне роздратування, скрізь на обличчях — майже неприхована злість.

— Отакої, — вихоплюється в Ґрега, і Пол дивиться в напрямку його погляду.

По той бік вулиці до парадного входу наближається Лів. Її руки стискають сумочку, голова опущена, наче вона глибоко замислилася. Жінка підіймає очі й одразу ж розуміє, що за демонстрація перед нею. На її обличчі проступає тривога. Хтось вигукує її прізвище: «Голстон». Юрба не відразу розуміє, що сталось, і це дає їй секунду, щоб пришвидшити кроки. Вона намагається проскочити повз них, але її прізвище звучить знову, невдоволений шепіт розповзається навколо, лунаючи як звинувачення.

Майже непомітний по той бік входу, Генрі швидким кроком рушає їй назустріч, наче вже помітив, що відбувається. Лів упо-

вільноє ходу, і він робить ривок уперед, але юрба зрушує з місця, напливає, розтікається — і поглинає її, наче велетенський організм.

— Господи Ісусе!

— Що за...

Кинувши документи, Пол вистрибує з машини і бігом несеться через дорогу. Він пірнає в гушавину людських тіл і пробивається в самий центр. Звук глухне в коловороті рук і плакатів. Падає, майнувши перед очима, транспарант зі словом «КРАДІЖКА». Він бачить спалах фотоапарата, вихоплює очима волосся Лів, хапає її за руку і чує її переляканий скрик. Юрба, напирючи, ледь не збиває його з ніг. З іншого боку поряд із дівчиною він помічає Генрі й намагається проштовхнутися до нього, мимохідь вилаявши якогось типа, що вчепився в його пальто. З'являються офіцери у формі, в неонових плащах і заходяться тіснити протестувальників.

— *Припиніть це. НАЗАД. НАЗАД.*

Подих забиває в грудях, хтось з усіх сил б'є його по нирках, а тоді раптом вони опиняються на волі й швидко збігають нагору сходами. Лів хитається між двох чоловіків, наче лялька. Під свист і тріскіт поліцейської рації, у супроводі кремезних поліцейських вони досягають дверей, долають загорожу і опиняються в беззвучному спокої та безпеці приміщення. Зневажена юрба обурено горлає ззовні, і її крики луною відбиваються від стін.

Лів зовсім зблідла. Вона стоїть мовчки, тримаючись рукою за обличчя. На її щоці подряпина, волосся наполовину вибилося з зачіски.

— Господи Ісусе. Де вас носило? — кричить Генрі офіцерам, сердитим жестом розправляючи піджак. — Де була охорона? Ви мали це передбачити!

Офіцер підіймає руку й відчужено киває. Другою рукою він тримає рацію біля рота, вигукуючи накази.

— Це просто неприйнятно!

— З тобою все гаразд? — Пол відпускає її. Дівчина киває і наосліп відступає від нього — наче лише зараз збагнула, що він тут, поряд. Її руки тремтять.

— Дякую вам, містере Маккаферті, — каже Генрі, поправляючи комірець. — Дякую, що втрутилися. Це було... — він замовкає.

— Ми можемо принести Лів щось випити? І знайти для неї місце?

— О Господи, — тихо каже Лів, роздивляючись свій рукав. — Хтось плюнув на мене.

— От що, знімай це. Просто знімай, — Пол стягує пальто з її плечей. Вона раптом здається дуже маленькою, її плечі похилилися, наче під тягарем людської ненависті.

Генрі бере в неї пальто.

— Не турбуйтеся про це, Лів. Я накажу кому-небудь із підлеглих, щоб його почистили. І ми подбаємо про те, щоб ви могли піти крізь чорний хід.

— Так, мадам. Пізніше ми виведемо вас чорним ходом, — обіцяє поліцейський.

— Як злочинницю, — похмуро каже вона.

— Я не дозволю, щоб це знову трапилося, — каже Пол, роблячи крок до неї. — Обіцяю. Мені... мені дуже шкода.

Вона кидає погляд на нього. Її очі звужуються, і вона відступає.

— Що?

— Чому я маю тобі довіряти?

Перш ніж він устигає відповісти, Генрі бере її під лікоть, і вона віддаляється по коридору до судової зали в супроводі своєї команди адвокатів — якась зовсім крихітна у своєму темному жакеті, байдужа до того, що її зачіска й досі не на місці.

Пол повільно перетинає вулицю, розправляючи плечі у своєму піджаку. Біля машини стоїть Грег, тримаючи в руках його розкидані теки та шкіряний портфель. Почало дощити.

— З тобою все гаразд?

Пол киває.

— А з нею?

— Ну... — Пол мигцем озирається на будівлю суду, чухає голову. — Якоюсь мірою так. Слухай. Я маю йти туди. Побачимось пізніше.

Грег дивиться на нього, потім на натовп, тепер уже тихий і сумирний. Люди тісняться й розмовляють між собою, наче нічого не трапилося в останні десять хвилин. Від погляду брата віє холодом.

— Що ж, — каже він, сідаючи знову в автівку, — ти завжди на боці янголів. Як воно тобі тепер?

Не глянувши на Пола, він від'їжджає. Обличчя Джейка, білою плямою розпластане по задньому склу, безтурботно дивиться на нього, доки машина не зникає.

Джейні приєднується до нього, коли він підіймається сходами до судової зали. Її волосся акуратно підколоне, на губах яскраво-червона помада.

— Як зворушливо, — каже вона.

Пол удає, що не чує.

Шон Флагерті звалює теки на лаву, готуючись долати пост охорони.

— Усе зайшло аж надто далеко. Ніколи не бачив нічого подібного.

— Так, — каже Пол, потираючи щелепу. — Це майже як... Ну, не знаю. Мабуть, усе це провокаційне лайно, згодоване пресі, дало свої плоди.

Він обертається до Джейні.

— Тобто? — холодно каже вона.

— Тобто, хто б не нацьковував журналюг і не підбурював зацікавлені групи, йому явно було начхати, чим це все обернеться.

— Проте ти в нас — саме благородство та відвага, — жінка незворушно дивиться йому в обличчя.

— Джейні? Ти маєш якийсь стосунок до цього протесту?

Пауза триває лише на частку секунди довше, ніж слід.

— Не будь смішним.

— Господи Ісусе.

Шон мигцем переводить погляд з одного на іншого, наче щойно помітив, що на його очах відбувається ціла окрема розмова. Він перепрошує, бурмочучи щось про необхідність проінструктувати адвоката. Пол і Джейні залишаються самі в довгому коридорі з кам'яними стінами.

Він запускає руку у волосся й озирається в бік судової зали.

— Мені це не подобається. Узагалі не подобається.

— Це бізнес. І раніше ти так не переймався.

Вона кидає погляд на годинник, а тоді за вікно. Звідси не видно Стренду, та все одно чути, як скандують протестувальники. Стіни лише трохи приглушують галас. Її руки схрещені на грудях.

— Хай там як, тобі не дуже добре вдається розігрувати невинність.

— Тобто?

— Не хочеш розповісти мені, що відбувається? Між тобою і місіс Голстон?

— Нічого не відбувається.

— Не треба недооцінювати мої розумові здібності.

— Гарзд. Нічого такого, чим ти маєш перейматись.

— Якщо в тебе стосунки з відповідачкою за нашим позовом, гадаю, я цим ще й як маю перейматись.

— Я не маю з нею стосунків.

Джейні підступає ближче до нього.

— Годі вже тримати мене за ідіотку, Поле. Ти зв'язувався з Лефеврами за мою спиною, намагаючись залагодити суперечку.

— Так. Я збирався поговорити з тобою про це...

— І я бачила цю невелику виставу надворі. Ти що, намагаєшся розвалити справу заради неї? За лічені дні до винесення постанови?

— Ну так, — Пол скидає піджак і важко опускається на лаву. — Так. Вона чекає.

— У нас були нетривалі стосунки, ще коли я не знав, хто вона така. Усе завершилося, щойно ми зрозуміли, що перебуваємо по різні боки барикад. Ось і все.

Джейні щось роздивляється високо під крутою стелею. Коли вона заговорює знову, слова лунають цілком повсякденно.

— Ти збираєшся зійтися з нею знову? Коли все це завершиться?

— А це вже нікого не стосується.

— Ще й як стосується, чорт забирай. Я маю бути впевнена, що ти працюєш на мене з максимальною віддачею. І що справа не розвалиться в суді.

Він дивиться в її непроникне обличчя — і його голос проривається, наче вибух.

— Ми ж виграємо! Хіба ні? Чого ще ти хочеш?

Останній з команди адвокатів заходить до судової зали. З важких дубових дверей визирає обличчя Шона, який самими губами кличе їх увійти.

Пол глибоко вдихає. І намагається надати голосу дружнього тону.

— Послухай. Якщо відкинути особисте, я вважаю за правильне досягти згоди. Ми все ще могли б...

Джейні береться за теки.

— Ми не збираємось досягати згоди.

— Але...

— З якого це дива? Ми от-от виграємо найпоказовішу справу з усіх, що їх будь-коли вела наша компанія.

— Зруйнувавши при цьому чиєсь життя.

— Вона сама зруйнувала собі життя того дня, коли вирішила боротися з нами.

— Ми маємо намір відібрати те, що вона вважає своїм. Звичайно ж, вона вирішила боротися. Ну ж бо, Джейні, йдеться лише про справедливість.

— Йдеться не про справедливість. Справедливість тут узагалі ні до чого. Не будь смішним, — вона сякається в носовичок. А потім обертається до нього. Її очі блищать. — Розгляд справи в суді триватиме ще два дні. Якщо жодного інциденту не трапиться, Софі Лефевр повернеться туди, де їй місце.

— І ти настільки впевнена, що знаєш, де їй місце.

— Так. Раджу й тобі не забувати. А зараз пропоную піти до зали, перш ніж Лефеври почнуть цікавитися, що ми, в біса, тут робимо.

З важкою головою він заходить до зали суду, не звертаючи уваги на розлючений погляд судового пристава. Він сідає й кілька разів глибоко вдихає, намагаючись прояснити думки. Джейні відволікається, заглиблюючись у розмову з Шоном. А коли серцевий ритм вирівнюється, він пригадує одного детектива на пенсії, з яким частенько розмовляв, коли лише приїхав до Лондона. Чоловіка, чиє обличчя було вкрите косими зморшками — як у людини, звиклої завжди посміхатися примхам долі.

«Єдине, що має значення, це правда, Маккаферті, — казав він, перш ніж пиво перетворювало їхню розмову на розв'язну балаканину. — Без неї вся твоя робота — це лише жонглювання безглуздими людськими думками».

Він виймає з кишені блокнот і виводить у ньому кілька слів, а тоді обережно складає блокнотний аркуш удвоє. Ковзнувши очима вбік, торкається плеча чоловіка перед собою.

— Будь ласка, чи не могли б ви передати це он тому адвокатуві?

Він стежить за тим, як білий папірець мандрує до переднього ряду і вздовж лави — до молодшого адвоката, а від нього потрапляє до Генрі, який кидає на нього погляд і передає Лів.

Дівчина неспокійно дивиться на записку, наче не наважуючись розгорнути її. А потім він бачить, як Лів нарешті робить це, і несподіваний зосереджений спокій, з яким вона водить пальцем вздовж рядка.

«Я ВСЕ ВЛАДНАЮ».

Вона озирається і шукає його очима. А коли знаходить, її підборіддя ледь помітно смикається вгору.

«Чому я маю тобі вірити?»

Час ніби зупиняється. Вона відводить погляд.

— Скажи Джейні, що я мав піти. Термінова зустріч. — кидає він Шону. А тоді встає й починає пробиватися назовні.

Пізніше він так і не зможе пояснити, що саме штовхнуло його на це. Стіни квартири в багатоповерховій будівлі позаду Мерілебон-роуд обклеєні лососево-рожевими шпалерами в перламутрових завитках, що надають їм легкого персикового сяйва. Фіранки рожеві. Дивани — насиченого рожевого кольору. Стіни вкриті поличками, на яких маленькі порцелянові тваринки змагаються за місце з мішурою та різдвяними листівками. Усе скрізь рожеве. І посеред цього інтер'єру в широких штанях і джемпері стоїть перед ним Маріанн Ендрюз — у лаймово-зеленому з голови до п'ят.

— Ви з людей містера Флагерті, — вона дещо нахилиється, наче двері для неї занизькі. Мати Пола називала це «великими кістками»: суглоби виступають, наче у верблюда.

— Пробачте, що заявився до вас ось так несподівано. Я хотів поговорити з вами. Стосовно справи.

Здається, вона вже готова вказати йому на двері, аж тут жінка миролюбно підіймає свою велику руку.

— Ну що ж, заходьте. Та попереджаю, я зла, як поранена змія, через те що ви всі казали про маму. Наче вона якась злочинниця. І газетярі поводяться не краще. За останні кілька днів мені телефонували друзі, які читали цю історію, — газети натякають, що вона зробила щось жахливе. Я щойно розмовляла телефоном зі старою шкільною подругою Майрою, і мені довелося сказати їй, що мама зробила більше корисного за шість місяців, ніж її клятий

чоловік, який тридцять років просиджував свою стару дупу в «Банку Америки».

— Не сумніваюся.

— О, краще й не сумнівайтесь, любчику.

Вона жестом запрошує його ввійти. У неї напружена дерев'яна хода, під час якої вона трохи волочить ноги.

— У мамі була активна громадянська позиція. Вона писала про жахливе становище робітників, про бездомних дітей. Її не лишали байдужими жажіття війни. Вона б швидше Герінга на побачення запросила, ніж украла щось. То, гадаю, ви хочете щось випити?

Пол погоджується на дієтичну колу і сідає на один із низько-бортних диванів. Крізь вікно вливається розжарене повітря, чути віддалені звуки дорожнього руху в годину пік. Величезний кіт, якого він спочатку хибно сприйняв за подушку, розгортається і стрибає йому на коліна, об які починає тертися гузном із мовчазним задоволенням.

Маріанн Ендрюз сідає на місце й запалює цигарку. Театрально набирає повітря в груди.

— Це у вас бруклінський акцент?

— Нью-Джерсі.

— Гм, — вона запитує його стару адресу й киває на знак того, що знає ті місця. — Давно ви тут живете?

— Сім років.

— А я шість. Приїхала з моїм найдорожчим чоловіком Дональдом. Минулого липня він відійшов до найкращого зі світів, — каже жінка і додає, вже м'якше: — Ну гаразд, чим я можу вам допомогти? Не впевнена, що можу щось додати до сказаного в суді.

— Не знаю. Мабуть, я просто намагаюся з'ясувати, чи є щонебудь, узагалі хоч щось, що ми пропустили.

— Ні. Як я вже казала містерові Флагерті, я гадки не маю, звідки взялася ця картина. Якщо чесно, то коли мама згадувала дні свого репортерства, вона здебільшого розповідала про той випадок, коли її замкнуло в туалеті літака в аеропорту Джона Кеннеді. І, знаєте, нам із татом це було не дуже цікаво. Повірте мені, якщо чули одну зі старих журналістських байок, вважайте, що чули їх усі.

Пол обводить поглядом квартиру. Коли він знов дивиться на жінку, вона все ще спостерігає за ним. Спостерігає пильно, випускаючи кільце диму в застигле повітря.

— Містере Маккаферті, якщо суд вирішить, що картина крадена, ваші клієнти вимагатимуть у мене компенсацію?

— Ні. Вони хочуть лише картину.

Маріанн Ендрюз качає головою.

— Звісно, хочуть. — Вона знімає ногу з ноги, скривившись, наче це завдало їй неприємних відчуттів. — Мені здається, що вся ця справа погано пахне. Мені не подобається, як поливають брудом ім'я моєї матері. Або містера Голстона. Він любив цю картину.

Пол дивиться на кота.

— Просто можливо, що містер Голстон чудово розумів, чого вона насправді варта.

— З усією повагою, містере Маккаферті, але ви там не були. Якщо ви натякаєте, що я маю почуватись обдуреною, ви не з тією розмовляєте.

— Вам справді байдуже до цінності цієї картини?

— Боюся, що ми з вами по-різному розуміємо слово «цінність».

Кіт дивиться на нього жадібними й водночас дещо ворожими очима.

Маріанн Ендрюз гасить цигарку.

— І мені буквально стає зле, коли я думаю про бідолашну Олівію Голстон.

Він вагається, а потім каже тихо:

— Так. Мені теж.

Жінка здивовано підіймає брови.

Він зітхає.

— Ця справа дуже... хитра.

— Аж настільки хитра, щоб загнати бідолашну дівчину в банкрутство?

— Я лише роблю свою роботу, міз Ендрюз.

— Еге ж. Думаю, мама теж не раз це чула.

Це сказано м'яким тоном, та все одно кров приливає до його щік.

Хвилину вона роздивляється його, а тоді раптом голосно скрикує: «Ха!», від чого переляканий кіт зістрибує з його колін.

— О, заради всього святого. Хочете чогось міцнішого? Бо я б не відмовилася від справжньої випивки. Зараз саме час перехилити по чарочці, — вона підіймається і йде до бару. — Бурбон?

— Дякую.

А тоді він усе їй розповідає. У руці в нього склянка бурбону, поряд лунає вимова рідної землі. Слова вириваються судомно, поштовхами, немов через силу порушуючи тишу. Історія починається з викраденої сумочки і завершується занадто різким прощанням під дверима судової зали. Непомітно для нього спливають нові подробиці: неочікуване відчуття щастя поряд із нею, провина, постійний дратівливий настрій, яким він останнім часом обріс, наче корою. Пол сам не знає, чому вирішив звіритися цій жінці. І чому, на його думку, з усіх людей саме вона має його зрозуміти.

Але Маріанн Ендрюз слухає, і на її великодушному обличчі проступає вираз співчуття.

— Що ж, у непростій ситуації ви опинилися, містере Маккаферті.

— Так. Це я вже зрозумів.

Вона запалює ще одну цигарку, цитькає на кота, що жалісно нявкає на суміщеній кухні, вимагаючи їжі.

— Любий, я не маю для вас жодних відповідей. Або ви розіб'єте їй серце, відібравши в неї картину, або вона розіб'є серце вам, адже ви втратите роботу.

— Або ми забудемо про все.

— І тоді обидва серця буде розбито.

У її словах лунає неприкрашена правда. Обоє сидять мовчки. Надворі не стихають гудки машин, що ледве рухаються в транспортному потоці.

Пол помалу відпиває свій напій, розмірковуючи.

— Міз Ендрюз, ваша мати зберегла свої записи? Свої журналістські нотатки?

Маріанн Ендрюз підіймає очі.

— Я привезла їх з Барселони, та, боюся, чимало з них мені довелося викинути. Їх доценту поїли терміти, і одну з висушених голів теж. Отакі ризики має нетривкий шлюб у Флориді. Хоча... — вона підіймається, відштовхуючись від дивана своїми довгими руками. — Ви навели мене на деякі думки. Мабуть, у моїх коморах у коридорі досі зберігається стос її старих робочих журналів.

— Журналів?

— Щоденників. Називайте як хочете. О, в мене була божевільна ідея, що одного дня хтось захоче написати її біографію. Вона зробила так багато цікавого. Може, це буде хтось із моїх онуків.

Я майже впевнена, що тут є ціла коробка її вирізок і декілька журналів. Дозвольте, я лише візьму ключ, і підемо подивимось.

Слідом за Маріанн Ендрюз Пол виходить до спільного коридору. Важко дихаючи, вона веде його на два прольоти вниз — туди, де вже немає килимів на сходах, а стіни підпирає ряд велосипедів.

— Наші квартирки дуже малі, — каже Маріанн Ендрюз, чекаючи, доки Пол відчиняє на себе важкі вогнестійкі двері, — тож деякі з нас орендують вільні кімнатки сторожа. Вони в нас на вагу золота. Містер Чуа, мій сусід, пропонував мені чотири тисячі фунтів, аби я відступила йому свою минулого року. Чотири тисячі! Я відповіла, що він має потроїти цю суму і ще накинути зверху.

Вони підходять до високих синіх дверей. Бурмочучи собі під ніс, жінка перебирає зв'язку ключів, доки знаходить потрібний.

— Ось, — каже вона, вмикаючи світло.

Усередині засвічується лампочка, тьмяно освітлюючи довгу темну комору. Уздовж однієї стіни тягнуться металеві гаражні полиці, а підлога щільно завалена картонними коробками, стосами книг, серед яких притулилася стара лампа. У повітрі стоїть запах старих газет і бджолиного воску.

— Тут і справді не завадить прибратися, — зітхає Маріанн і морщить носа. — Та чомусь завжди знаходяться цікавіші справи.

— Треба дістати щось згори?

Маріанн обіймає себе за плечі.

— Знаєте що, мій любий? Ви не проти, якщо я залишу вас розгрібати тут самого? Від цього пилу в мене ще більше розігрується астма. Тут немає нічого цінного. Просто замкніть двері й гукніть, якщо знайдете щось цікаве. О, і якщо вам підвернеться сумочка синьо-зеленого кольору з золотою застібкою, принесіть мені. Хотіла б я знати, куди вона зникла.

Пол чимало часу проводить у захаращеній коморі. Ті коробки, що, на його думку, можуть містити щось корисне, він пересуває до тьмяно освітленого коридору, розставляючи їх уздовж стіни. Там є газети, датовані 1941 роком, з пожовклими сторінками й відірваними кутками. Ця крихітна кімнатка без вікон схожа на машину часу з популярного телесеріалу. У міру того як вона порожніє, її вміст накопичується в коридорі: валізи, повні старих мап, глобус, картонні коробки для капелюхів, поїдені міллю хутра,

ще одна гладенька висушена голова з застиглим вищиром у чотири великі зуби. Усе це він складає до стіни, ховаючи голову під тканиною для диванних подушок. Пил щільно вкриває його руки, осідає в зморшках на обличчі. Тут є модні журнали «Нью Лук» з моделями спідниць, фотографії з коронації, котушки магнітної плівки. Він виймає все це, кладучи на підлогу біля себе. Його одяг сірий від пилу, в очах щипає, наче в них сипонули піску. Пол знаходить кілька блокнотів, на щастя, позначених датами на передній частині обкладинки: 1968, листоп. 1969, 1971. Він читає про страйк пожежників у Нью-Джерсі, про судові справи, пов'язані з ім'ям президента. Часом трапляються записи на полях: «Дін! Танці, п'ятниця, 7 вечора» або «Сказати Майку, що телефонувала Френкі». Нічого, що стосувалося б воєнних часів, як і картини.

Він методично розбирає кожну коробку, перевіряє між аркушами кожної книги, продивляється зміст кожної теки. Відчиняє ящик за ящиком, скриньку за скринькою, щоразу вивалюючи вміст, а потім акуратно, по одному предмету складаючи назад. Старий програвач, дві коробки старих книжок, картонка з-під капелюха, набита сувенірами. Минає одинадцять година, дванадцять година, пів на першу. Він дивиться на годинник і розуміє, що все це марно.

Пол випростується, витирає запилюжені руки об штани. Йому не терпиться якнайшвидше втекти з цього задушливого, заваленого всіляким мотлохом місця. Він раптом відчуває тугу за білими стінами будинку Лів, його чистими лініями, його легкістю.

Він уже перетрусив тут усе, що можна. Якщо правда існує, її не знайдеш у цій заваленій комірчині на північ від траси А40. Аж раптом біля задньої стіни він помічає ремінець старого шкіряного ранця, висохлий і тріснутий надвоє, як тоненька скибочка в'яленої телятини.

Він пірнає під конструкцію з полицями і витягає знахідку.

Двічі чхнувши й витерши очі, він розстібає ранець. Усередині — шість записників у грубих обкладинках, формату А4. Він відкриває один і на першій сторінці бачить запис вигадливим каліграфічним почерком. Його очі миттєво відшуковують дату. 1941. Він відкриває ще один записник: 1944. Він похапцем прогортає їх і кидає в нетерплячці, а наступної секунди знаходить те, що шукав. Ось воно: 1945.

Похитуючись, він виходить у коридор, де світло трохи яскравіше, і при неоновій лампі починає гортати сторінки.

30 квітня 1945 року

Що ж, сьогоднішній день обернувся зовсім не тим, чого я очікувала. Чотири дні тому підполковник Дейнз сповістив мене, що я можу разом з ними поїхати до концентраційного табору Дахау...

Пол читає ще кілька рядків і двічі лається з усе більшим запалом. Він стоїть, прикипівши до місця, щосекунди все більше й більше усвідомлюючи важливість того, що зараз тримає в руках. Він стрімко прогортає сторінки, вилаявшись при цьому знову.

Його розум шалено працює. Він міг би зараз запхати це в дальній кут, повернутися до Маріанн Ендрюз і сказати їй, що нічого не знайшов. Він міг би виграти позов і отримати свої комісійні. Він міг би повернути Софі Лефевр законним власникам.

Або...

Він бачить перед собою Лів, із похнюпленою головою, розчавлену валом суспільної реакції, жорстокими вигуками незнайомих, невідворотним фінансовим крахом. Бачить, як, обійнявши себе за плечі, зі збитим набік волоссям вона заходить до суду.

А ще він бачить, як повільно її губи розпливаються в усмішці від насолоди — вперше, коли вони поцілувалися.

«Якщо ти це зробиш, вороття вже не буде».

Пол Маккаферті кидає записник і ранець біля піджака і починає зносити коробки назад до комори.

Вона з'являється на порозі, коли він саме закінчує прибирати останні коробки, весь у поті й пилюці від свого заняття. Вона палить цигарку в довгому мундштуку, наче модниця 20-х років минулого століття.

— Боже мій... а я вже почала хвилюватися, що з вами трапилось.

Він випростується, витираючи піт із чола.

— Я знайшов її. — Він підіймає синьо-зелену сумочку.

— Справді? О, ви просто чарівний! — Вона сплескує руками, бере в нього сумочку і з любов'ю погладжує. — А я вже боялася,

що десь її загубила. Я така роззява. Дякую вам. Дякую сердечно. Один Всевишній знає, як ви спромоглися її знайти в такому хаосі.

— Я знайшов іще дещо.

Жінка відриває погляд від сумочки.

— Нічого, якщо я візьму це на деякий час? — Він підіймає з підлоги ранець із записниками.

— Це те, про що я думаю? Що в них сказано?

— У них сказано... — Він набирає повні груди повітря, потім видихає: — ...що картину вашій матері справді подарували.

— А що я вам усім казала! — вигукує Маріанн Ендрюз. — Я знала, що моя мати не злодійка! Весь час вам про це товмачила.

Настає довге мовчання.

— І ви збираєтесь віддати це місіс Голстон, — повільно промовляє вона.

— Я не впевнений, що це буде розумно. Через ці записи ми гарантовано програємо справу.

Її обличчя смутніє.

— Що ви маєте на увазі? Що не збираєтесь віддавати це їй?

— Саме це я й кажу.

Він нишпорить у кишені в пошуках ручки.

— Але якщо я залишу їх тут, ніщо ж не завадить вам передати їх їй, правда? — він записує номер і передає жінці. — Це її мобільний.

З хвилину вони дивляться одне на одного. І вона сяє, наче віднайшовши втрачену віру.

— Я зроблю це, містере Маккаферті.

— Міз Ендрюз...

— Маріанн. Заради всього святого.

— Маріанн, нехай це залишиться між нами. Боюся, що це буде недобре сприйняте в певних колах.

Жінка рішуче киває.

— Ви ніколи тут не були, юначе.

Наступна думка ніби приголомшує її.

— І ви навіть не хочете, щоб я розповіла місіс Голстон? Що це завдяки вам...

Він хитає головою, ховаючи ручку назад до кишені.

— Я вважаю: нехай усе йде як іде. Бачити її перемогу мені цілком досить.

Він нахиляється і цілує її в щоку.

— Найважливіший той, що за квітень сорок п'ятого. Записник із загнутим кутом.

— Квітень сорок п'ятого.

Від важкості щойно скоєного вчинку в нього мало не паморо-
читься в голові. Тепер ТПП й Лефеври програють справу. Мають
програти, зважаючи на те, що він щойно побачив.

«Чи можна вважати зрадою те, що вчинено з благородною
метою?»

Він хоче пити. Хоче ковток повітря. Чого-небудь.

«Я що, збожеволів?»

Він нічого не бачить, окрім обличчя Лів, на якому проступає
полегшення. Він хоче бачити, як вона знову розпливеться в усміш-
ці — широкий і повільній, наче здивованій усмішці.

Він бере свій піджак, віддає ключі і вже збирається йти. Але
Маріанн торкається його ліктя, зупиняючи.

— Знаєте, я можу розповісти вам, як це — бути одруженою
п'ять разів. І навіть про те, як потім залишатися друзями з усіма
ще живими колишніми чоловіками, — вона перелічує щось на
своїх шишкуватих пальцях. — Це буде трое.

Він чекає.

— Такий досвід може навчити всього, що треба знати про це
чортове кохання.

Пол усміхається, але жінка ще не завершила. Вона продовжує
тримати його за руку, і її хватка на диво міцна.

— Чого варто було б навчитися вам, містере Маккаферті, то це
розуміння, що в житті є набагато важливіші речі, ніж вигравати.

31

Генрі зустрічає її біля задніх воріт будівлі суду. Він говорить із
набитим ротом, з якого падають крихти булочки з шокола-
дом. Його обличчя рум'яне, слів майже не розібрати.

— Вона не віддасть це нікому, окрім вас.

— Що? Хто не віддасть?

— Вона біля парадного входу. Ходімо. *Ходімо.*

Перш ніж вона встигає ще щось сказати, Генрі швидким кроком
веде її крізь лабіринт коридорів і кам'яних сходів у задній частині
приміщення до поста охорони біля самого центрального входу.

Маріанн Ендрюз чекає на неї біля загорожі. На ній фіолетове пальто, волосся перехоплене картатою стрічкою. Побачивши Лів, вона театральнo зітхає з полегшенням.

— *Господи*, як же важко вас спіймати, — бурчить вона, простягаючи ранець, від якого пахне цвіллю. — Телефонуєш вам, телефонуєш.

— Пробачте, — Лів здивовано кліпає очима. — Я більше не відповідаю на телефонні дзвінки.

— Тут усе, — Маріанн показує на журнал. — Усе, що вам треба. Квітень 45-го.

Лів спантеличено дивиться на старі записники у неї в руках. А потім, не вірячи, підіймає очі.

— Усе, що мені треба?

— Картина, — невдоволено нагадує літня жінка. — Заради всього святого, дитино! Звісно ж, не рецепт креветкового супу.

Далі події розгортаються стрімко. Генрі біжить до кімнати судді й просить короткої перерви. Сторінки журналів копіюються, окремі рядки підкреслюються, зміст їх, згідно з законом про розкриття інформації, надсилається адвокатам Лефеврів. Лів і Генрі сидять у кутку, переглядаючи позначені сторінки, доки Маріанн без упину вихваляється, що завжди знала: її мати не злодійка, а клятий містер Дженкс нехай собі втопиться в окропі.

Молодший адвокат приносить каву й сендвічі. Від напруження в животі Лів не відчуває жодного апетиту, тож їжа так і лишається неторканою в паперових пакетах. Дівчина дивиться в журнал і не може повірити, що цей потріпаний записник містить розв'язання всіх її проблем.

— То що ви думаєте? — питає вона, коли Анджела Сільвер і Генрі завершують радитися між собою.

— Я думаю, це можна назвати доброю новиною, — обережно каже він, але усмішка виказує його переможний настрій.

— Виглядає цілком зрозуміло, — каже Анджела. — Якщо ми зможемо довести, що останні дві передачі картини не містили складу злочину, а стосовно першої докази є неповними, то ми, як то кажуть, знову в грі.

— Дуже вам дякую, — каже Лів, досі не наважуючись повірити, що справа набула такого несподіваного повороту. — Дякую вам, міз Ендрюз.

— О, я в не меншому захваті, — каже Маріанн, вимахуючи в повітрі цигаркою. Ніхто не сказав їй, що тут не палять. Вона нахилиється вперед і кладе кістляву руку на коліно Лів. — *А ще він знайшов мою улюблену сумочку.*

— Перепрошую?

Усмішка літньої жінки стає невпевненою, і та береться за переколювання брошки.

— О, нічого. Не звертайте на мене уваги.

Лів не зводить погляду з жінки, і легкий рум'янець на її обличчі поступово блякне.

— Хіба ви не хочете цих сендвічів? — бадьорим тоном питає Маріанн.

Дзвонить телефон.

— Добре, — каже Генрі, поклавши слухавку. — Усі в порядку? Міз Ендрюз... ви готові зачитати кілька з цих свідчень на суді?

— Якраз поклала в сумочку свої найкращі окуляри для читання.

— Добре, — Генрі глибоко вдихає. — Тоді нам час повертатися туди.

30 квітня 1945 року

Що ж, сьогоднішній день обернувся зовсім не тим, чого я очікувала. Чотири дні тому підполковник Дейнз сповістив мене, що я можу разом з ними поїхати до концентраційного табору Дахау. Він непоганий хлопець, цей Дейнз. Спочатку він ставився до «писак» децю зверхньо, як майже всі вони, та відколи я разом зі «Screaming Eagles» висадила на Омаха-Біч і він збагнув, що я не якась недосвідчена домогосподарка і з'явилася сюди не по рецепти тістечок, його трохи відпустило. Тепер мене звуть почесним членом бригади 102-ї повітряно-десантної дивізії й кажуть, що коли на мені їхня нарукавна пов'язка, то я одна з них. Тож угода така: я прямую разом з ними до табору, пишу статтю про ув'язнених, можливо, беру в них кілька інтерв'ю щодо умов утримування, а потім підшиваю до справи. З радіо WRGS також просили зробити невеличкий репортаж, тож я запаслася плівкою і стала чекати.

І ось о шостій ранку я стояла вже готова, з пов'язкою на рукаві, майже в повному порядку. І мимоволі вилаялася, коли він зайшов, не постукавши.

— Як же ж так, підполковнику, — пожартувала я, укладаючи волосся. — Ви ніколи не казали, що я вам небайдужа.

Це в нас такий жарт. Він, у свою чергу, полюбляє казати, що в нього є пара похідних чобіт, старших за мене.

— Плани змінилися, крихітко, — каже підполковник. Він палять цигарку, і це на нього не схоже. — Я не можу взяти тебе. Мої руки так і завмирають біля голови.

— Ви що, мене розігруєте? Редактор «Реджистера» дуже розраховує на цю статтю. Він виділив під неї дві шпальти без жодної реклами.

— Луанн, це... це за межами того, що ми очікували побачити. У мене наказ: до завтра нікого туди не впускати.

— Ой, облиште.

— Серйозно, — він притишив голос. — Ти знаєш, що я взяв би тебе з собою. Але, слухай, ти б не повірила, що ми бачили там учора... Я всю ніч заснути не міг, і хлопці теж. Старі жінки, діти блукають там, наче... Я маю на увазі, маленькі діти... — він хитає головою і відводить погляд. Він кремезний чоловік, Дейнз, але, присягаюсь, у цю мить він готовий був розплакатися, мов дитина. — А зовні потяг, і в ньому трупи... тисячі трупів... Це не по-людськи. Точно тобі кажу.

Якщо він намагався відлякати мене, то домігся лише протилежного.

— Ви повинні провести мене туди, підполковнику.

— Мені шкода. Є суворий наказ. Послухай, це лише на день, Луанн. Потім ти отримаєш доступ скрізь, куди бажаєш. Обіцяю, ти будеш там єдиним репортером.

— Еге. І ви так само будете любити мене потім. Облиште...

— Луанн, ніхто сьогодні не потрапить туди і не вийде звідти, окрім військових і Червоного Хреста. Мені на допомогу потрібен кожен з моїх людей.

— На допомогу в чому?

— Взяти під варту нацистів. Надати допомогу ув'язненим. Припинити розправи наших людей над тими есесівськими покидьками після всього побаченого. Юний Маслович, коли побачив, що вони робили з поляками, просто збожеволів — кричав, метався, мов скажений. Довелося приставити до нього сержанта. Тож тепер мені потрібен надійний охоронець.

І... — він глитнув, — ми повинні з'ясувати, що робити з трупами.

— Трупами?

Він кивнув.

— Так, трупами. Тисячами трупів. Вони з них вогнище склали. Вогнище! Ти не повіриш... — його щокі опали. — Хай там як, крихітко. Наразі я мушу просити тебе про послугу.

— Ви мусите просити мене про послугу?

— Я маю лишити тебе на складі за старшу.

Я дивилася на нього, нічого не розуміючи.

— Є один склад на околицях Берхтесгадену. Учора ввечері ми відчинили його, і він виявився доверху набитим картинами та скульптурами. Цей Герінг із нацистами стільки всього накрали — ти не повіриш. Нагорі вважають, що в цьому сховищі творів мистецтва на мільйони доларів, і більшість із них крадені.

— Але яким чином це стосується мене?

— Мені потрібен хтось, кому я можу довірити нагляд за всім цим. Лише на сьогодні. У твоєму розпорядженні буде пожежна команда і двоє морських піхотинців. У місті панує хаос, і я маю бути впевнений, що ніхто туди не зайде і не вийде звідти. Там, усередині, справжні скарби, крихітко. Я не дуже знаюся на мистецтві, але це наче... я не знаю... Мона Ліза чи щось подібне.

Знаєте, як смакує розчарування? Воно як металеві ошурки в холодній каві. Ось що я відчувала, коли старий Дейнз віз мене до сховища. І тоді я ще не знала, що Маргеріт Гігінз пробралася до табору ще за день до того, разом із бригадним генералом Лінденом.

Це був не так склад, як величезна сіра споруда муніципальної будівлі на кшталт великої школи чи ратуші. Він показав мені двох морських піхотинців, які відсалютували мені, а потім кабінет біля центрального входу, де я мала сидіти. Мушу сказати, що не могла відмовити йому, та все ж сприйняла це з неприхованим невдоволенням. Настільки було очевидно, що справжня історія відбувається там, далі. Зазвичай дружні й життєрадісні хлопці тулились один до одного і з посірілими обличчями палили цигарки. Старші за званням спілкувалися між собою тихими голосами, тяжке потрясіння вгадувалося в кожному обличчі. Я хотіла дізнатися, що ж вони знайшли, хай якою жахливою могла бути

знахідка. Я мала бути там, щоб донести історію до загалу. І я боялася: з кожним днем, що минає, зростає вірогідність того, що військове керівництво відхилить моє прохання. Кожен такий день давав додатковий шанс моїм конкурентам.

— Отже, Крабовські проведе тебе, куди забажаєш, а Роджерсон зв'яжеться зі мною, якщо у вас виникнуть проблеми. Все гаразд?

— Звісно, — я поклала ноги на письмовий стіл і театралью зітхнула.

— Ми ж домовилися. Ти зробиш мені цю послугу, а завтра я відвезу тебе туди, крихітко. Обіцяю.

— Не сумніваюся, ти кажеш так усім дівчатам, — відповіла я. І вперше не побачила на його обличчі навіть тіні усмішки.

Я просиділа в кабінеті дві години, дивлячись крізь вікно надвір. День був погожий, сонячні промені відбивалися в кам'яних тротуарах, і все ж скрізь панувала дивна атмосфера, яку можна було порівняти з низькою температурою. Вулицею туди-сюди проїжджали військові машини, повні солдатів. З боку табору під конвоем, опустивши голови, йшли колонами німці. А на перехрестях невеликими купками збилися німецькі жінки й діти, вочевидь, гадаючи, що тепер буде з ними. (Пізніше я чула, що їх просили допомогти, коли ховали мертвих.) І весь цей час удаліні лунали сирени швидкої допомоги, сповіщаючи про невидимі жахіття. Жахіття, які проходили повз мене.

Не знаю, чому так непокоївся Дейнз: здавалося, ніхто з перехожих не бажав навіть удруге глянути на цю будівлю. Я почала писати статтю, зіпсувала папір, випила дві філіжанки кави й випалила півпачки цигарок. Настрій псувався все більше. Я вже питала себе, чи не було це звичайною хитрістю, аби втримати мене якнайдалі від усіх подій.

— Ходімо, Крабовські, — сказала нарешті я. — Покажеш мені цю контору.

— Мем, не знаю, чи варто... — почав він.

— Ти чув підполковника, Крабовські. Леді сьогодні за старшого. І вона наказує показати їй приміщення.

Він кинув на мене погляд, схожий на погляд мого пса, коли той думає, що я зараз дам йому копняка самі знаєте куди. Але перемовився з Роджерсоном, і ми вирушили.

Спочатку я не помітила нічого особливого. Лише суцільні ряди складських дерев'яних полиць і купа сірих покривал військового зразка поверх зібраних тут речей. Але потім я підійшла ближче і зняла картину з однієї з полиць: модерністське полотно з зображенням коня на тлі абстрактного пейзажу у важкій золоченій рамі. Навіть у темному світлі просторої кімнати картина ви-гравала кольорами, наче скарб. Я перевернула її у своїх руках. Це був Брак¹. Якусь мить я роздивлялася її, а тоді обережно поклала на місце і рушила далі. Я почала витягати речі навання: середньо-вічні ікони, твори імпресіоністів, величезні ренесансні полотна, і все у витончених рамах, часом у спеціально збудованих скриньках. Я водила пальцями по поверхні картини Пікассо, дивуючись несподіваній свободі фізично торкнутися до мистецтва, яке раніше бачила лише в журналах або на стінах картинних галерей.

— Боже мій, Крабовські. Ти це бачив?

Він глянув на картину.

— Ммм... так, мем.

— Ти знаєш, що це? Це Пікассо.

На його обличчі не відбилосся геть нічого.

— Пікассо! Відомий художник!

— Я справді не дуже знаюся на мистецтві, мем.

— І, мабуть, гадаєш, що твоя маленька сестричка може намалювати краще, еге ж?

Він усміхнувся мені з полегшенням.

— Так, мем.

Я поклала картину на місце і витягла ще одну. Це був портрет маленької дівчинки з акуратно складеними рученятами поверх спідниць. На обороті картини було написано: «Кіра, 1922 р.»

— Тут таке в кожній кімнаті?

— Є дві кімнати нагорі, заповнені скульптурами, статуетками та всілякими речами замість картин. Але в цілому — так. Тринадцять кімнат із картинами, мем. І це одна з найменших.

— О Господи Боже мій.

Я пробігла поглядом по запылюжених полицях, що рівними лініями тяглися вздовж довгих стін, а потім знову глянула на

¹ Жорж Брак (Georges Braque, 1882—1963) — французький художник-модерніст.

картину у мене в руках. Маленька дівчинка дивилася на мене трохи урочисто. І лише тоді мене вразила думка, що кожна з цих картин комусь належала. Кожна прикрашала чийсь стіну, кожною з них милувалися. І за кожною з них стояла жива людина, яка позувала для картини, або збирала на неї гроші, або малювала її, або сподівалася передати її у спадок дітям. А тоді я згадала слова Дейнза про те, як позбавлялися тіл за кілька миль звідси. Пригадала його грубувате виснажене обличчя і здригнулася.

Потім я обережно поклала портрет дівчинки назад на полицю і прикрила ковдрою.

— Ходімо, Крабовські, спустимося вниз, і ти знайдеш мені чашечку пристойної кави.

Ранок неспішно перетік в обід, потім у день. Повітря потеплішало, надворі не було жодного вітерцю. Я написала розгорнуту статтю про склад для «Реджистера» і взяла інтерв'ю в Крабовські та Роджерсона для маленької колонки в «Жіночій порадниці» — про те, які надії плекають молоді солдати щодо повернення додому. Потім я вийшла надвір розім'яти ноги й випалити ще одну цигарку. Видершись на капот армійського джипа, я сиділа, відчувачи тепло металу крізь бавовняну тканину штанів. На вулицях було майже зовсім тихо. Ані пташиного співу, ані голосів. Здавалося, навіть сирени змовкли. А потім я підняла очі, мружачись від сонця, і побачила жінку, що йшла по дорозі прямо до мене.

Здавалося, кожен крок вимагає від неї зусиль. Хоча їй було не більш як шістдесят, вона помітно кульгала. Попри теплу погоду в неї на голові була хустка. Під рукою жінка тримала якийсь вузол. Помітивши мене, вона зупинилась і озирнулася навколо. Вона помітила мою нарукавну пов'язку, яку я забула зняти, коли мою подорож до табору було скасовано.

— *Englishe?*¹

— Американка.

Вона кивнула, наче моя відповідь цілком задовольнила її.

— Це тут тримають картини, ја?

Я нічого не відповіла. На шпигунку вона була не схожа, але я не знала напевне, яку саме інформацію мені дозволено повідомляти. Дивні часи, та й годі.

¹ Англійка? (нім.)

Вона вийняла з-під ліктя свій вузол.

— Будь ласка. Візьміть оце.

Я відступила.

Мить вона дивилася на мене, а тоді розгорнула вузол. Це була картина, жіночий портрет, як я встигла помітити.

— Будь ласка. Візьміть це. Покладіть там.

— Леді, чому ви хочете передати туди вашу картину?

Вона швидко озирнулася, наче соромлячись свого перебування тут.

— Будь ласка. Просто заберіть її. Я не хочу мати її у своєму домі.

Я взяла з її рук картину. На ній була дівчина, приблизно мого віку, з довгим рудуватим волоссям. Не скажу, що вона була надто вродлива, але, чорт забирай, було в ній щось таке, від чого неможливо відірвати очей.

— Це ваше?

— Мого чоловіка.

Тоді я помітила, що в цієї жінки типове бабусине обличчя — така собі майстриня домашнього затишку, щедра на турботи. Та коли вона дивилася на картину, її старі губи стискалися в єдину лінію, а обличчя сповнювалося жовчі.

— Але ж вона гарна. Чому ви хочете позбутися такої краси?

— Я ніколи не хотіла мати її у себе вдома, — відповіла вона. — Мій чоловік наполіг. Тридцять років я мусила миритися з її присутністю в моєму домі. Увесь час, коли я готувала, прибирала, сиділа поруч зі своїм чоловіком, я мала на неї дивитися.

— Це ж лише картина, — зауважила я. — Не можна ж ревнувати до картини.

Та вона майже не чула мене.

— Тридцять років вона сміялася з мене. Колись ми з чоловіком були щасливі, а потім вона зруйнувала все. І я мала терпіти це обличчя, яке переслідувало мене кожен день мого подружнього життя. Тепер він помер, і я не дозволю, щоб вона й далі витріщалася на мене. Нехай нарешті повертається туди, де їй місце.

Глянувши на неї, я побачила, як вона витирає очі тильним боком долоні.

— Якщо не хочете взяти її, — майже виплюнула вона, — то спаліть.

Я взяла картину. Що ще я могла зробити?

І ось я знову за своїм столом. Повернувся Дейнз, блідий, як примара, і пообіцяв, що завтра візьме мене з собою.

— Але ти справді впевнена, що хочеш це бачити, крихітко? — спитав він. — Виглядає не дуже гарно. Не впевнений, що це видовище, гідне леді.

— Відколи це ти почав називати мене леді? — пожартувала я, але йому було не до жартів. Дейнз важко сів на край моєї койки і опустив голову, сховавши обличчя в долонях. І тоді я побачила, як затремтіли його плечі. Я стояла перед ним, не знаючи, що робити. Нарешті я витягла з сумочки цигарку, запалила її та простягла йому. Вдячним жестом він узяв її й витер очі, не піднімаючи голови.

І тоді я відчула легку знервованість, а, повірте, я ніколи не нервую.

— Просто... дякую тобі за сьогодні, це все. Хлопці казали, ти зробила чудову роботу.

Не знаю, чому я не розповіла йому про картину. Напевне, я мала це зробити, але, зрештою, вона не належала до творів із цього злощасного складу. Тій старій німкені було начхати, що станеться з картиною, аби лише ця дівчина більше не витріщалася на неї.

Бо знаєте що? Потай мені подобалася сама думка про те, щоб володіти картиною, здатною похитнути шлюб. І я сказала б, що вона красива. Я не можу відвести від неї очей. Зважаючи на все, що відбувалося навколо, приємно мати можливість дивитися на щось красиве.

Коли Маріанн Ендрюз закриває перед собою журнал, у судовій залі панує суцільна тиша. Лів настільки зосереджена, що мало не непритомніє. Вона крадькома дивиться вбік і бачить Пола, який подався вперед, упираючись ліктями в коліна. Поряд із ним Джей-ні Дікінсон щось розлючено пише в блокноті.

«Сумочка!»

З місця підіймається Анджела Сільвер.

— Давайте дещо уточнимо, міз Ендрюз. Картина, відома вам як «Дівчина, яку ти покинув», не була на складському приміщенні, коли ваша мати отримала її, і ніколи не перебувала там раніше.

— Так, мем.

— Ще раз наголосимо: в той час як складське приміщення було повне реквізованих творів мистецтва, крадених творів мистецтва, ця конкретна картина була подарована вашій матері, навіть не на території самого складу.

— Так, мем. Однією німецькою пані. Як і зазначено в щоденнику.

— Ваша честь, цей щоденник, написаний рукою самої Луанн Бейкер, без сумніву, доводить, що картина ніколи не перебувала в збірному пункті. Картину віддала жінка, яка ніколи не хотіла володіти нею. Просто *віддала*. Якою б не була причина: химерні жіночі ревності на сексуальному ґрунті, почуття давньої образи — ми ніколи про неї не дізнаємось. Важливим для нас є те, що, як ми сьогодні чули, картина, яку ледь не знищили, була передана *в дар*. Ваша честь, протягом останніх двох тижнів стало цілком зрозуміло, що історія картини є неповною, — утім це стосується багатьох картин, що пережили більшу частину того буремного століття. Що можна без сумніву стверджувати вже зараз, то це що останні дві передачі картини відбулися без жодних порушень закону. Девід Голстон легально придбав її в подарунок дружині в 1997 році, і вона має розписку, яка це доводить. Луанн Бейкер, попередня власниця картини, отримала її в 1945 році, і на доказ цього ми маємо її власне письмове свідчення — свідчення жінки, відомої своєю чесністю й сумлінністю. Із цієї причини ми стверджуємо, що картина «Дівчина, яку ти покинув» має залишатися в теперішньої власниці. Відібрати її однозначно буде насмішкою з закону.

Анджела Сільвер сідає. Пол підіймає очі. У ту мить, коли їхні погляди перетинаються, Лів упевнена, що бачить на його губах легеньку усмішку.

Суд переривається на обід. Почепивши улюблену синю сумочку на згин ліктя, Маріанн палить на задніх сходах і роздивляється сіру вулицю крізь вікно.

— Хіба це було не дивовижно? — промовляє вона тоном змовниці, побачивши Лів.

— Ви були блискучі.

— О Господи. Маю зізнатись — я отримала насолоду. Нехай тепер вдаються тими словами, що наговорили про мою матір. Я знала, що вона ніколи не взяла б те, що їй не належить, — жінка

киває і струшує попіл із цигарки. — Знаєте, її називали «безстрашна міс Бейкер».

Лів мовчки схиляється на поруччя і підіймає комір від холоду. Маріанн випалює останню цигарку, роблячи довгі сердиті затяжки.

— Це ж був він, хіба не так? — нарешті питає Лів, дивлячись прямо перед собою.

— О любя, я обіцяла, що ні словом не прохоплюся, — Маріанн розвертається до неї з гримасою на обличчі. — Треба було вранці дати собі копняка. Але, звичайно, це був він. Бідолашний хлопець зовсім голову через вас втратив.

Слово бере Крістофер Дженкс.

— Міз Ендрюз, просте запитання. Ваша мати не питала, як звуть цю дивовижно щедрю пані?

Маріанн Ендрюз кліпає очима.

— Не маю жодного уявлення.

Лів не може відірвати очей від Пола.

«Ти зробив це заради мене?» — мовчки питає вона. Хоч як дивно, він більше не намагається зустрітися з нею поглядом. Він сидить поряд із Джейні Дікінсон, почуваячись явно незручно, постійно дивиться на годинник і кидає погляд на двері. Лів не уявляє, що скаже йому.

— Надто незвичайний дарунок, щоб приймати його, не знаючи, від кого.

— Що ж, шалений дарунок у шалені часи. Шкода, що вас там не було.

У судовій залі лунають стишені смішки. Маріанн Ендрюз злегка пританцьовує на місці. Лів здається, що жінка поховала в собі справжню артистку.

— А й справді. Ви прочитали всі щоденники вашої матері?

— О Господи, ні, — відповідає жінка. — Там записи за тридцять років праці. Ми... я... відшукала їх лише вчора ввечері, — вона кидає швидкий погляд на лави. — Але ми знайшли найважливіший уривок. Той, у якому мамі подарували картину. Ось чому я принесла його сюди, — жінка робить відчутний акцент на слові «подарували», мигцем дивлячись на Лів і киваючи до себе.

— Отже, ви ще не читали щоденника Луанн Бейкер за 1948 рік?

Настає коротка тиша. Лів відчуває, як Генрі тягнеться до своїх паперів.

Дженкс простягає руку, й адвокат передає йому аркуш.

— Мілорде, чи можу я попросити вас відкрити запис за одинадцять травня 1948 року, під заголовком «Переїзд»?

— Що вони роблять? — Лів нарешті знов повертається думками до суду. Вона нахилиється до Генрі, який пильно продивляється сторінки.

— Шукаю, — пошепки відгукується він.

— У цьому місці Луанн Бейкер описує переїзд із Ньюарка в окрузі Ессекс до Седл-Рівер.

— Саме так, — каже Маріанн. — Седл-Рівер. Там я і зросла.

— Так... Як ви зараз побачите, вона змальовує переїзд у всіх подробицях. Вона згадує, як намагалася відшукати свої пательні, згадує весь жах перебування серед неспакованих коробок. Гадаю, нам усім це знайоме. Та, мабуть, найбільше нас зацікавить те, як вона походжала новим будинком, намагаючись... — він робить паузу, урочисто готуючись передати написане слово в слово: — «намагаючись знайти ідеальне місце для картини Лізл».

Лізл.

Лів бачить, як журналісти кидаються гортати свої записники. І з моторошним відчуттям розуміє, що вже знає це ім'я.

— Чорт, — лається Генрі.

Дженкс теж чудово знає це ім'я. Люди Шона Флагерті випередили їх. Мабуть, усією командою читали щоденники під час обідньої перерви.

— А зараз я хотів би привернути увагу вашої честі до реєстрів, які вела німецька армія протягом Першої світової війни. Комендантом, який квартирував у Сент-Перонні з 1916 року і який привів свої війська до «Червоного півня», був чоловік на ім'я Фрідріх Генкен, — він робить паузу, аби всі встигли усвідомити почуте. — Згідно з реєстром, комендант, розміщений на той час у тій місцевості, комендант, який захоплювався портретом дружини Едуарда Лефевра, і був той самий Фрідріх Генкен. А зараз я хотів би надати суду дані перепису населення в районі Берхтесгадену за 1945 рік. Колишній комендант Фрідріх Генкен оселився в цій місцевості після виходу на пенсію разом із дружиною Лізл. Лише за кілька вулиць від складського приміщення збірного пункту.

Зазначено також, що його дружина помітно кульгала — внаслідок перенесеного в дитинстві поліомієліту.

І знов піднімається королівський адвокат.

— Це знов-таки не має прямого стосунку до справи.

— Містер і місіс Генкени. Ваша честь, ми стверджуємо, що комендант Фрідріх Генкен забрав картину з «Червоного півня» в 1917 році. Він приніс її додому, припустімо, всупереч волі дружини, яка мала всі підстави заперечувати проти настільки... ефектного зображення іншої жінки. Картина перебувала там до самої його смерті, після чого його дружина так сильно бажала її позбутися, що віднесла за кілька вулиць, туди, де, як вона знала, зберігалися мільйони інших картин і де вона неодмінно мала загубитись і більше ніколи нікому не потрапляти на очі.

Анджела Сільвер сідає.

Дженкс продовжує — він явно відчуває друге дихання:

— Міз Ендрюз, повернімося до спогадів вашої матері про ті часи. Чи не могли б ви зачитати наступний абзац? Будь ласка. Це — для протоколу — уривок із того самого запису. У ньому Луанн Бейкер, вочевидь, знаходить те, що вважає ідеальним місцем для «Дівчини», як вона називає картину.

Відколи я повісила її в передпокої, вона виглядає на своєму місці. Прямі сонячні промені її не торкаються, але м'яке світло з оберненого на південь вікна надає її кольорам особливого сяйва. Хай там як, вона має цілком щасливий вигляд.

Тепер, незнайома з материними словами, Маріанн читає дуже повільно. Вона кидає погляд на Лів, і в її очах угадується вибачення — наче вона вже зрозуміла, куди все це приведе.

Я забила зірки сама (коли це робить Говард, він неодмінно вивертає цілий шмат штукатурки завбільшки з кулак), та коли вже я зібралася повісити її, щось змусило мене перевернути картину і ще раз глянути на її зворотний бік. І я знов подумала про ту бідолашну жінку, про її сумне, озлоблене старе обличчя. І згадала децю, про що зовсім забула після війни.

Я завжди вважала, що це дрібниця. Та коли Лізл простягла мені картину, вона швидко відсмикнула її, наче передумала.

Потім стала щось терти на зворотному боці, наче намагаючись знищити це. Вона терла й терла, як шалена. Терла так сильно, що, мабуть, завдала собі відчутного болю.

Зала слухає в повній тиші.

Тож тепер, як тоді, я знову глянула на зворотний бік картини. І саме з цієї причини я питала себе, чи була ця бідолашна жінка при здоровому глузді, коли віддавала її. Адже скільки не дивись іззаду на картину, окрім назви там немає анічогоісінько, лише змазаний слід від крейди.

Хіба не погано приймати щось у людини, яка несповна розуму? Я досі не знаю, що тут відповісти. Кажучи правду, в ті часи світ здавався настільки божевільним — з усім тим, що відбувалося в таборах, що змушувало дорослих чоловіків плакати, з моєю несподіваною вартістю на захисті чужих цінностей на мільярд доларів — що стара Лізл, яка до крові стерла пальці об ніщо, виглядала цілком нормальною.

— Ваша честь, ми припускаємо, що все це, а також той факт, що Лізл не повідомила своє прізвище, чітко доводить, що хтось намагався приховати або навіть знищити будь-яку згадку про те, звідки взялася картина. Що ж, зусилля не пропали марно.

Він робить паузу, під час якої член його команди адвокатів перетинає залу суду і простягає йому аркуш. Прочитавши його, він глибоко вдихає і обводить очима аудиторію.

— Дані німецького перепису, які ми щойно отримали, демонструють, що невдовзі після прибуття до табору Штрюен Софі Лефевр заразилась іспанським грипом. Невдовзі після того вона померла.

Крізь шум у вухах Лів чує його слова, і ті, наче удар, луною відгукуються в її тілі.

— Ваша честь, як ми почули в цьому суді, величезну несправедливість було вчинено проти Софі. І так само величезної несправедливості зазнали її нащадки. У неї відібрали її чоловіка, гідність і, нарешті, життя. Украли. А те єдине, що лишилось, — її портрет — згідно з усіма доказами, відібрав у її родини той самий чоловік, який завдав їй величезної кривди. Існує єдиний, хоч і запізнілий

спосіб виправити цю кривду — картину має бути повернено родині Лефеврів.

Останніх слів вона майже не чує. Пол сидить, стиснувши голову долонями. Лів дивиться на Джейні Дікінсон, і коли їхні погляди перетинаються, майже без подиву розуміє: вона не єдина, для кого в цьому суді ставки більші за картину.

Цього разу навіть Генрі залишає суд у пригніченому настрої. Лів почувається так, ніби всі вони щойно потрапили під вантажівку.

Софі померла в таборах. Хвора й самотня. Так і не побачивши свого чоловіка.

Вона дивиться на Лефеврів, які всміхаються на тому боці зали, і намагається бути великодушною. Хоче проїнятих відчуттям, ніби тут і справді йдеться про відшкодування страшної кривди. Та вона пригадує слова Філіппа Бессетта — про те, як родина заборонила навіть згадувати ім'я дівчини. Їй здається, що Софі от-от удруге віддадуть на поталу ворогам. Дивне відчуття втрати охоплює її.

— Послухайте, ще невідомо, як вирішить суддя, — каже Генрі, побачивши її біля поста охорони в задній частині будівлі. — Намагайтесь не дуже цим перейматися протягом вихідних. Зараз ми більше нічого не можемо вдіяти.

Вона пробує всміхнутись йому.

— Дякую, Генрі, — каже вона. — Я... я вам зателефоную.

Дивне відчуття виникає надворі, під променями зимового сонця, — наче за той час, що вони провели в стінах будівлі, минув не один день, а набагато більше. Лів здається, ніби вона перенеслася сюди прямо з 1945 року. Генрі викликає її таксі, а потім іде, кивнувши на прощання. І в цю мить біля поста охорони вона помічає його. Схоже, він чекав тут саме на неї. Швидким кроком він наближається до Лів.

— Пробач, — каже він. Його обличчя похмуре.

— Поле, облиш...

— Я справді думав... Пробач мені за все.

Їхні погляди ще раз зустрічаються, наостанок, і він іде — не помічаючи перед собою ані гультвіс, що вивалюють із пабу «Сім зірок», ані помічників адвокатів, що тягнуть за собою цілі візки документів. Лів помічає його похилені плечі, незвично похнюплену

голову — і після всього, що сьогодні трапилося, ця мить стає вирішальною для неї.

— Поле! — вона намагається перекрити потік машин. — Поле! Він обертається. Навіть звідси вона бачить зіниці його очей. — Я знаю.

На хвилину він замирає на місці — високий, трохи надламаний чоловік у гарному костюмі.

— Я знаю. Дякую тобі... що спробував.

Іноді в житті настає суцільна смуга перешкод, коли головне — не припиняти рухатися далі. А іноді, раптом усвідомлює вона, головне — лише безоглядно вірити.

— Може... може, якось підемо вип'ємо разом? — вона глотає. — Навіть зараз?

Він опускає погляд, розмірковуючи, потім знову дивиться на неї.

— Даси мені одну хвилину?

Він прямує назад до сходів будівлі. Вона бачить Джейні Дікінсон, занурену в розмову з адвокатом. Пол торкається її ліктя, і вони швидко перемовляються. Лів відчуває побоювання. «Що він їй каже?» — тривожно питає внутрішній голос. І тоді вона відвертається й сідає в таксі, намагаючись угамувати неспокій. Коли вона знову визирає у вікно, Пол широким кроком збігає вниз сходами, обмотуючи шарф навколо ший. Джейні Дікінсон ошелешено дивиться на таксі, стискаючи папери в безвільних руках.

Він відчиняє дверця таксі й забирається всередину, гучно зачиняючи їх за собою.

— Я звільнився, — каже він. А тоді видихає і бере її за руку. — Гарзд. То куди ми ідемо?

32

Коли Грег відчиняє двері, його обличчя не виказує жодного подиву.

— Вітаю знову, міс Лів, — каже він, наче її поява на порозі їхньої квартири цілком очікувана. Він відступає від дверей, і Пол знімає пальто з її плечей, прикрикуючи на собак, що радісно кинулися вітатися з нею. — Я остаточно зіпсував ризото, але Джейк каже, байдуже — він усе одно не любить грибів. Тож ми думаємо: як щодо піци?

— Піца — чудово. Я пригощаю, — каже Пол. — Мабуть, ми не скоро зможемо дозволити собі це знову.

Майже всю дорогу вздовж Фліт-стріт вони трималися за руки й зачаровано мовчали. «Ти втратив через мене роботу, — нарешті каже вона. — І свої великі комісійні. І шанс придбати більшу квартиру для твого сина». Він дивився прямо перед собою. «Це все не твоя провина. Я просто пішов».

Грег підіймає брову.

— На кухні є пляшка червоного вина, відкоркована десь о пів на п'яту. І це, звичайно ж, ніяк не пов'язане з тим, що я весь день доглядаю племінника. Правильно, Джейку?

— Грег каже, в цьому домі о п'ятій завжди п'ють вино, — лунає з іншої кімнати хлоп'ячий голос.

— Ябеда, — відгукується Грег. А тоді звертається до Лів:

— О ні. Я не можу дозволити вам пити. Згадайте, що сталося минулого разу, коли ви напилися в нашій компанії. Ви обернули мого чутливого старшого братика на мрійливого сентиментального голубка.

— І я змушений знов тобі нагадати, що в цій країні слово «голубок» означає дещо інше, — каже Пол, проводжаючи її на кухню. — Лів, ти тут поки що звикни трохи. Грег має власний підхід до оздоблення інтер'єру, за принципом «що більше, то краще». Від нього не дочекаєшся мінімалізму.

— Я прагну, щоб мій маленький дім відображував мою особистість. І так, він не *tabula rasa*¹.

— Тут гарно, — каже вона, споглядаючи різнокольорові стіни, сміливі естампи і крихітні фотографії навколо себе. І відчувається на диво зручно в цій маленькій квартирі, що нагадує будинок залізничника з гучною музикою та незліченною кількістю улюблених дрібничок, якими заставлено всі полицки й завішено всі стіни. І з дитиною, яка розляглася на килимку перед телевізором.

— Хей, — гукає йому Пол, заходячи у вітальню. Хлопчик одразу перевертається на спину, наче цуценя.

— Татку.

Він дивиться на неї, і вона бореться з миттєвим бажанням відпустити руку Пола, коли хлопець роздивляється її.

¹ Чиста дошка (*лат.*).

— Ви та сама дівчина, що була тут уранці? — за хвилину каже він.
— Сподіваюся. Хіба що заходила ще одна.
— Не думаю, — відповів Джейк. — Я гадав, вони вас просто розчавлять.

— Мені теж у якусь мить так здалося.

Хлопчик іще хвилину роздивляється її.

— Татко набризкався одеколоном, коли зустрічався з вами минулого разу.

— То був засіб після гоління, — сказав Пол, нахилиючись, щоб поцілувати його. — Ябеда.

Отже, це і є міні-Пол, з приємністю відзначає вона.

— Це Лів. Лів, знайомся, це Джейк.

Вона простягає руку.

— Я знаю небагато людей твого віку, тож, мабуть, казатиму страшенно неприкольні речі, але я дуже рада познайомитися з тобою.

— Усе гаразд. Я звик.

З'являється Грег і подає їй келих червоного вина. Його погляд перестрибує з неї на Пола.

— І що це все означає? Добросердечну згоду між ворожими фракціями? Чи ви тепер... таємні співники?

Лів здивовано моргає, почувши такі слова. І озирається на Пола.

— До біса роботу, — каже він тихо, і його рука стискає її долоню. — Я лише знаю, що, коли ти не зі мною, я стаю нестерпним і скаженію з будь-якого приводу.

— Ні, — каже вона і розуміє, що всміхається. — Він лише зрозумів, що весь час був не на тому боці.

Коли Енді, хлопець Грега, приїздить на Елвін-стріт, вони опиняються вп'ятьох у маленькому приміщенні, але при цьому не відчувають тисноти. Сидячи поряд із невеличкою вежею зі шматочків піци, Лів думає про холодний Скляний будинок на вершині колишнього складу, і раптом він настільки асоціюється з судовим процесом, з усіма її нещастями, що вона не бажає повертатися додому.

Вона не хоче дивитися в обличчя Софі, знаючи, що має незабаром статися. Сидячи в тісному колі напівзнайомих людей, вона грає з ними в ігри, сміється з родинних жартів і раптом розуміє: цей нескінченний подив походить із відчуття, що, попри все, вона щаслива — і такою щасливою не пам'ятає себе вже довгі роки.

А ще Пол. Пол, якого сьогоднішні події підкосили майже фізично, наче це він, а не вона втратив усе, що мав. Щоразу як він обертається до неї, щось відгукується в її тілі — так, наче воно заново налаштовується на відчуття щастя.

«Усе гаразд?» — питає його погляд.

«Так», — мовчки відповідає вона, і це правда.

— Отже, що буде в понеділок? — питає Грег, коли вони сидять за столом. Він саме показував їм зразки тканин для нового кольорового оздоблення бару. Стіл засипаний крихтами і заставлений напівпорожніми келихами з вином. — Тобі доведеться передати їм картину? А ти точно програєш?

Лів дивиться на Пола.

— Гадаю, так, — каже вона. — Я лише намагаюся змиритися з думкою про те, щоб... прийняти все це, — вона раптом відчуває, як стискає горло, і посміхається, намагаючись здолати це відчуття.

Грег простягає до неї руку.

— О, люба. Мені шкода. Я не хотів тебе засмутити.

Вона низує плечима.

— Усе гаразд. Справді. Вона мені більше не належить. Я мала зрозуміти це вже давно. Гадаю, я... я просто не хотіла помічати те, що в мене перед очима.

— Принаймні в тебе залишається будинок, — каже Грег. — Пол розповідав мені, як він захоплює.

Він ловить на собі попереджувальний погляд Пола.

— Що? Їй не треба було знати, що ти постійно торочиш про неї? Та ми що, п'ятикласники?

Пол миттєво ніяковіє.

— О, — зітхає вона. — Насправді, ні. Будинку в мене немає.

— Що?

— Його виставлено на продаж.

Пол остаточно замовкає.

— Я маю продати його, щоб сплатити за послуги адвокатів.

— Тобі ж вистачить коштів, щоб придбати інше житло, так?

— Поки що не знаю.

— Але ж цей будинок...

— Уже закладений, до останнього гвіздка. І, вочевидь, потребує ремонту. Я нічого з ним не робила, відколи Девід помер. Очевидно,

що дивовижне імпортне скло з термічними якостями не може триматися вічно, навіть якщо Девід покладав на нього такі надії.

Пол стискає щелепи. Потім різко відсуває стілець і виходить із-за столу.

Лів розгублено дивиться на Грега й Енді, потім на двері.

— Пішов у сад, напевне, — каже Грег, піднявши брову. — Той сад завбільшки з носовичок. Ти його не загубиш.

А потім, коли вона встає, він бурмоче:

— Просто жах, як мило ти розправляєшся з моїм великим братиком. Хотів би я мати твій хист, коли мені було чотирнадцять.

Він стоїть у внутрішньому дворіку, заставленому глиняними вазонами з клочкуватими рослинами, хирлявими від морозу. Відвернувшись від неї, він нишпорить у кишенях. Вигляд у нього пригнічений.

— Отже, ти все втратила. Через мене.

— Як ти вже казав: якби не ти, це був би хтось інший.

— Про що я думав? Про що, в біса, я думав?

— Ти лише виконував свою роботу.

Він торкається рукою щелепи.

— Знаєш що? Ти справді не маєш мене втішати.

— Я в порядку. Чесно.

— Як ти можеш бути в порядку? Я не був би в порядку. Я б збожеволів. О Господи Ісусе, — у його голосі проривається розпач.

Вона чекає, а потім бере його за руку й підводить до маленького столика. Крижаний холод металу відчувається навіть крізь одяг. Вона підсуває стілець ближче до нього і сідає, колінами між його колін, чекаючи, доки він буде готовий слухати.

— Поле.

Його обличчя незворушне.

— Поле, подивись на мене. Ти маєш зрозуміти. Найгірше, що могло статися зі мною, вже сталося.

Він піднімає погляд на неї.

Вона глитає, знаючи, що наступні слова застрягатимуть у горлі. А може, просто не народяться.

— Чотири роки тому ми з Девідом лягли спати як завжди — почистили зуби, почитали книжки на ніч, побалакали про ресторан, куди збиралися піти наступного дня... А коли вранці я прокинула-

ся, він лежав поряд зі мною холодний. Синій. Я не... Я не відчула, як він пішов. Не мала навіть можливості попрощатися...

Вона ненадовго замовкає.

— Ти можеш собі уявити, як це — жити, знаючи, що людина, яку ти кохала найбільше, помирала поруч із тобою, а ти все проспала? Що ти, можливо, могла допомогти йому? Урятувати його? А ти й не знала, що він дивиться на тебе, мовчки благаючи про... — слова обриваються. Їй перехоплює подих, і Лів відчуває, що її от-от накриє хвилиною знайомого розпачу.

Він повільно тягнеться до неї і бере її руки у свої, чекаючи, доки вона зможе говорити далі.

— Я думала, що настав кінець світу. Думала, що нічого доброго зі мною вже ніколи не станеться. Гадала, що, якщо втрачу пильність, може трапитися що завгодно. Я не їла. Не виходила з дому. Не хотіла нікого бачити. Але я вижила, Поле. На свій власний подив, я це пережила. А життя... що ж, життя поступово повернулося до норми.

Вона нахиляється ближче до нього.

— Тож усе це... Картина, будинок... Коли я почула, що трапилося з Софі, мене раптом осяйнуло. Це все лише *речі*. Чесно, вони можуть забрати їх усі. Єдине, що має значення, це люди, — вона дивиться на руки, і її голос зривається. — А що по-справжньому має значення, то це ті, кого ми любимо.

Він не промовляє жодного слова, але низько схиляє голову, торкаючись її голови. Вони сидять у зимовому саду і вдихають чорнильного кольору повітря, прислухаючись до дитячого сміху, що приглушено лунає з будинку. Вулицею розгортається повна звукова палітра вечірнього міста: брязкіт каструль на далеких кухнях, телевізори, що вмикаються скрізь, стукіт автомобільних дверцят, гавкіт собаки на якогось невидимого порушника. Життя у своїй дикій розмаїтій цілісності.

— Я все виправлю, — тихо каже він.

— Ти вже виправив.

— Ні. Я зроблю це.

Сльози збігають по її щоках. Лів гадки не має, звідки вони взяли. У його блакитних очах читається несподіваний спокій. Він бере її обличчя у свої долоні і цілує її, цілує сльози на її щоках. Його губи ніжно торкаються її шкіри, і в цих дотиках ховаються

обіцянки щастя в майбутньому. Він цілує її, доки вони обидва не всміхаються. Вона зовсім не відчуває ніг.

— Я маю йти додому. Завтра прийдуть покупці, — каже вона, неохоче вислизаючи з його обіймів.

Десь там, на іншому кінці міста, стоїть порожнім Скляний будинок. Її все ще не вабить думка про те, щоб повернутися туди. У глибині душі Лів чекає, що він заперечуватиме.

— Ти... ти не хотів би поїхати зі мною? Джейк може переночувати в гостьовій кімнаті. Я покажу йому, як відчиняється й зачиняється дах. Може, зароблю кілька очок на свою користь.

Він відводить очі.

— Не можу, — коротко каже він. А потім додає: — Тобто, я б з радістю. Але...

— Я побачу тебе на вихідних?

— Я маю доглядати Джейка, але... обов'язково. Ми щось вигадаємо.

Схоже, що його думки зайняті чимось іншим. Вона бачить тінь сумніву на його обличчі. «Чи зможемо ми колись пробачити те, як дорого коштували одне одному?» — думає вона і відчуває тремтіння, яке не має жодного стосунку до холоду.

— Я відвезу тебе додому, — каже він. Мить збентеження минає.

У будинку, куди вона повертається, панує тиша. Лів замикає двері, відкладає ключі і проходить на кухню. Звук її кроків лунко розлягається над плиткою підлоги. Важко повірити, що вона пішла звідси лише вранці: здається, ніби ціле життя минуло.

Вона натискає кнопку автовідповідача. Повідомлення від агента з нерухомості. Набундюченим тоном він сповіщає, що наступного дня покупці збираються прислати свого архітектора. Висловлює сподівання, що в неї все гаразд.

Журналіст із невідомого часопису про мистецтво хоче взяти в неї інтерв'ю щодо справи Лефеврів.

Банківський менеджер. Його, на щастя, не торкнувся галас, піднятий у газетах. Чи не могла б вона зателефонувати, як тільки буде зручно, щоб обговорити її ситуацію з перевищенням кредитного ліміту? Це вже третя спроба зв'язатися з нею, наголошує він.

Одне повідомлення від батька, який цілує її. «Керолайн каже: хай усі вони йдуть під три чорти».

Лише зараз Лів чує віддалені ритмічні звуки басу з квартири на нижньому поверсі, стукіт парадних дверей і сміх — типовий звуковий супровід п'ятничного вечора. Це наче нагадування, що десь там світ продовжує обертатись, не озираючись ні на кого, що по той бік цієї дивовижної прірви все одно триває життя.

Вечір затягується. Лів вмикає телевізор, але не знаходить нічого, що бажала б подивитись, тож просто приймає душ і миє голову. Відкладає одяг на наступний день і їсть трохи крекерів із сиром.

Але емоції не вгавають і хаотично шумлять, наче ряд порожніх вішаків у шафі. Попри втому вона не здатна спокійно сидіти і продовжує міряти кроками будинок. Знов і знов відчуває смак його поцілунку на губах, чує його слова. Їй миттєво спадає на думку зателефонувати йому, та коли вона дістає телефон, її руки застигають на кнопках. Зрештою, що вона може йому сказати? «Я лише хотіла почути твій голос».

Лів заходить до гостьової кімнати — бездоганно чистої, порожньої, наче ніхто ніколи тут не жив. Вона обходить кімнату, злегка торкаючись спинки стільців, шухляд. Тиша і порожнеча більше не заспокоюють її. Вона уявляє собі Мо, що пригорнулася до Раніка в переповненому галасливому будинку, як той, з якого вона щойно повернулася.

Нарешті Лів робить собі горнятко чаю і проходить до своєї спальні. Забравшись на середину ліжка, відкидається на подушки й роздивляється Софі в золоченій рамі.

«Потай мені подобалася сама думка про те, щоб володіти картиною, здатною похитнути шлюб».

Що ж, Софі, думає вона, тобі вдалося похитнути значно більше, ніж просто шлюб. Вона дивиться на картину, яку любила майже десять років, і нарешті дозволяє собі згадати той день, коли вони з Девідом придбали її, як милувалися грою її кольорів у білому саяві під небом Іспанії і бачили в ній відображення свого спільного щастя в майбутньому. Пригадує, як, повернувшись, вони повісили її в цій кімнаті і як вона подовгу роздивлялася картину, гадаючи, що саме спільного з «Дівчиною» бачив у ній Девід, і почувуючись більш вродливою через те, що він це бачив.

«Ти виглядаєш так само, коли...»

Вона згадує день невдовзі після його смерті, коли вона важко підняла голову від заплаканої подушки, і їй здалося, що Софі

дивиться просто на неї. Це теж можна пережити, казало обличчя на картині. Можливо, ти ще цього не знаєш. Але ти виживеш.

Ось тільки самій Софі вижити не вдалося.

Лів бореться з відчуттям, що несподівано стискає їй горло.

— Мені шкода, що все це сталося з тобою, — каже вона в мовчазній кімнаті. — Хотіла б я, щоб усе склалося інакше.

Раптовий смуток переповнює Лів, і вона встає, підходить до картини і повертає її до себе зворотним боком, аби більше не бачити цього обличчя. Може, це й добре, що вона покидає цей будинок: ця порожнеча на стіні завжди слугувала б нагадуванням про її поразку. І здається вже майже символічним те, як безслідно зникла сама Софі.

І коли вже Лів готова випустити з рук картину, вона зупиняється.

Результати дослідження, яке вона проводила останні кілька тижнів, лежать тепер скрізь хаотично розкиданою купою паперів. Вона знов продивляється їх, але вже з новою метою, акуратними стосами розкладаючи їх по теках і кожну перев'язуючи еластичною стрічкою. Вона не знає, що робитиме з ними, коли закінчиться судовий розгляд. Нарешті натрапляє на червону теку, яку дав їй Філіпп Бессетт. Прогорнувши ламкі аркуші, вона знаходить ті дві сторінки, які шукала.

Ще раз переглянувши, Лів відносить їх на кухню. Там вона запалює свічку і один за одним підносить аркушки до тремтливого вогню, доки не лишається нічого, крім попелу.

— Ось, Софі, — каже вона. — Хоча б це я для тебе зробила.

А тепер, думає вона, час подбати про Девіда.

33

— Я думав, ти вже не повернешся. Джейк заснув посеред «Найкумедніших домашніх відео Америки», — Грег заходить на кухню босоніж і широко позіхає. — Поставити для тебе похідне ліжко? Запізно вже везти його додому.

— Було б чудово, — каже Пол, майже не відриваючись від документів. Його ноутбук стоїть розкритий перед ним.

— Навіщо тобі знову влізати в це? Рішення оголосять у понеділок, правда? І... гм... хіба ти щойно не пішов зі своєї роботи?

— Є щось, що я випустив з уваги. Знаю, — Пол проводить пальцем уздовж сторінки і нетерпляче переходить до наступної. — Я маю ще раз перевірити свідчення.

— Поле, — Грег підтягає стілець. — Поле! — повторює він голосніше.

— Що?

— Усе скінчено, братику. І це добре. Вона тебе пробачила. Ти зробив свій благородний жест. Гадаю, вже час забути про це.

Пол відкидається на стільці й прикриває очі долонями.

— Ти так вважаєш?

— Серйозно? Ти поводишся, наче маніяк.

Пол робить ковток кави. Вона виявляється вже холодною.

— Це нас знищить.

— Що?

— Лів любила цю картину, Грегу. І вона спокою собі не знайде від того, що я... певним чином відповідальний за те, що її відібрали. Може, не зараз, може, навіть не за рік і не за два. Але це станеться.

Грег відкидається назад, спершись на кухонний стіл.

— Ти міг би сказати те саме про свою роботу.

— Я не переймаюся через роботу. Саме час було вшиватися з цієї контори.

— А Лів казала, що не переймається через картину.

— Так. Але після того, як її приперли до стінки.

Грег розчаровано хитає головою. Пол перехилиється через папери.

— Я знаю, як усе може змінюватись, Грегу. Як те, що, здавалось би спочатку, ніколи в житті не потурбує тебе, може вщент зруйнувати добрі стосунки.

— Але...

— І я знаю, як можуть побиватися люди через втрату улюблених речей. Я не хочу, щоб одного дня Лів мусила, дивлячись на мене, боротися з думкою, що цей хлопець зруйнував їй життя.

Грег безшумно проходить крізь кухню і ставить чайник. Він робить три чашки кави й одну передає Полу. Перед тим як віднести дві інші до вітальні, він кладе руку братові на плече.

— Я знаю, як ти любиш розв'язувати всі проблеми, мій великий брате. Але сказати тобі чесно? У цьому випадку тобі залишається покладатись на Бога й молитись, аби все вийшло.

Пол не чує його.

— Список власників, — шепоче він сам до себе. — Список теперішніх власників робіт Лефевра.

За вісім годин Грег прокидається й одразу ж бачить над собою дитяче личко.

— Я хочу їсти, — заявляє хлопчик і несамовито чуває ніс. — Ти казав, у тебе є пластівці «Коко-Попс», але я не можу їх знайти.

— Нижня шафка, — сонно промовляє Грег. І відсторонено відзначає, що крізь фіранки не пробивається світло.

— А ще в тебе немає молока.

— Котра година?

— За чверть сьома.

— Уф, — Грег заривається під ковдру. — Так рано навіть собаки не прокидаються. Попроси татка, хай зробить тобі сніданок.

— Його немає.

Грег повільно розплющує очі, зосереджує погляд на фіранках.

— Тобто як — немає?

— Він пішов. Спальний мішок досі згорнутий, тож не думаю, що він спав на дивані. Може, купимо круасанів у тому магазинчику, що далі по дорозі? Тих, що з шоколадом?

— Я встаю. Встаю. Вже встав, — Грег змушує себе розташуватись вертикально й потирає голову.

— А Пірат надзюрив на підлогу.

— О. Чудово. Блискавичний початок суботнього ранку.

Пола й справді немає, але він лишив записку на кухонному столі, написавши кілька слів на зворотному боці судового документа і поклавши на самому верху розсипаного стосу паперів.

Довелося піти. Б. ласка, доглянь Джейка. Подзвоню.

— Усе гаразд? — питає Джейк, вдивляючись у його обличчя.

На столі стоїть горнятко з чорним кільцем підсохлої кави. Залишки паперів виглядають так, ніби на кухні стався невеличкий вибух.

— Усе гаразд, малюче, — каже Грег і куйовдить йому волосся. Він згортає записку й ховає до кишені, а тоді починає згрібати

папери і теки, аби навести який-такий лад. — Знаєш що, я голо-
сую за те, щоб зробити млинці на сніданок. Що скажеш, якщо ми
натягнемо пальта поверх оцих піжам і сходимо до магазину на
розі, купимо трохи яєць?

Виходячи з кімнати, Грег хапається за телефон і набирає тек-
стове повідомлення.

*Якщо зараз у тебе там здибанка,
ти винен мені НЕМІРЯНО*

Перш ніж заштовхати мобільний до кишені, він чекає кілька хви-
лин, але відповіді не отримує.

Субота, на щастя, видається дуже клопітка. Лів чекає, доки
прийдуть покупці, щоб зробити заміри, потім на їхніх буді-
вельників і архітектора, аби той оцінив масштаби необхідних
робіт, яким, вочевидь, кінця не буде. Рухаючись будинком між
усіх цих чужинців, вона намагається знайти потрібну рівнова-
гу між товариськістю і послужливістю, як належить продав-
цеві будинку, і водночас приховати свої справжні почуття, від
яких хочеться горлати «ГЕТЬ ЗВІДСИ» і по-дитячому махати на
них руками. Вона відволікає себе прибиранням і складанням
речей, шукає розраду в дрібних домашніх справах. Викидає два
сміттєві пакети старого одягу. Телефонує кільком агентам із ви-
наймання житла, і коли називає їм суму, яку може дозволити
собі витратити, на тому кінці дроту повисає довга зневажлива
тиша.

— Я вас раніше ніде не бачив? — питає архітектор, коли вона
вішає слухавку.

— Ні, — квапливо каже вона. — Не думаю.

Пол не телефонує.

У другій половині дня вона навідується до батька.

— Керолайн дібрала тобі *найкрасивіший* вазон на Різдво, —
оголошує він. — Ти його полюбиш.

— О, чудово, — відповідає вона.

Вони обідають салатом і якоюсь мексиканською стравою. Під
час їжі Керолайн мугикає до себе. Виявляється, батько Лів отри-
мав роботу в рекламі автострахування.

— Здається, я маю грати курча. Курча, яке має страховку з бонусом за безаварійну їзду.

Вона намагається зосередитися на його словах, та все одно думає про Пола, знов і знов прокручуючи в пам'яті події вчорашнього дня. У глибині душі вона здивована, що він не телефонує. «О Господи. Я перетворююся на типову нав'язливу подружку. А ми ж навіть офіційно не були разом протягом цілої доби». І самій смішно від слова «офіційно».

Повертатись до Скляного будинку її не тягне, і вона засиджується в батька набагато довше, ніж зазвичай. Він перебуває в явному захваті, над міру п'є, демонструє її чорно-білі фотографії, які випадково знайшов, копирсаючись у шухляді. Дивним чином перегляд цих знімків народжує в неї відчуття твердої землі під ногами: як нагадування, що в неї було ціле життя до початку судового процесу, до того, як у ньому з'явилася Софі Лефевр і будинок, який у неї не вистачало грошей утримувати, а попереду загрозливо маячив останній день у суді.

— Яка ж гарненька дитина.

Від цього відкритого усміхненого личка на фотографії в неї навертаються сльози. Батько обіймає її рукою за плечі.

— Не дуже засмучуйся в понеділок. Я знаю, це було нелегко. Але й ти знай, що ми страшенно тобою пишаємося.

— Чим? — каже вона, висякавшись у носовичок. — Я програла, тату. Більшість людей вважає, що не варто було й намагатися.

Батько пригортає її. Від нього пахне червоним вином і тим старим життям, від якого, здається, минуло не менш ніж мільйон років.

— Насправді просто тим, що тобі було не байдуже. Іноді, моя люба дівчинко, це вже саме собою героїзм.

* * *

Уже скоро пів на п'яту, коли вона телефонує йому. Минула майже ціла доба, розмірковує Лів. І, звичайно ж, загальні правила побачень не годяться для тих, хто щойно пожертвував заради тебе половиною життя. Вона набирає його номер, і її пульс пришвидшується: зараз вона почує його голос. Вона вже уявляє, як пізніше того вечора вони лежатимуть обійнявшись на дивані в його тісній залюдненій квартирі, а може, гратимуть у карти з Джейком на килимку. Але після третього гудка вмикається автовідповідач. Лів

раптом почувається нерішуче і миттєво перериває дзвінок, а потім лає себе за таку дитячу поведінку.

Вона вирушає на пробіжку, приймає душ, робить чай для Френ («В останньому було лише два шматочки цукру»), сидить біля телефону і нарешті о пів на сьому знов набирає його номер. І знов потрапляє прямісінько на автовідповідач. Номера його домашнього стаціонарного телефону в неї немає. Чи не варто відразу поїхати до нього? Він може бути у Грега. А втім, розуміє Лів, домашнього телефону Грегa в неї теж немає. Коли вони приїхали до нього, Лів була настільки спантеличена п'ятничними подіями, що навіть не запам'ятала точної адреси.

Це просто смішно, каже вона собі. Він зателефонує.

Але телефон мовчить.

О пів на дев'яту, знаючи, що не витримає решту вечора вдома, вона встає, вдягає пальто і бере ключі.

Шлях до бару Грегa недовгий, особливо коли майже біжиш, узувши кросівки. Лів поштовхом відчиняє двері і замирає, вражена оглушливим гамором, що панує всередині. Ліворуч на маленькій сцені чоловік у жіночому вбранні щось хрипко співає в ритмі диско під акомпанемент свисту збудженої юрби. У протилежному кінці бару всі столики зайняті, і навіть проходи забиті дружними тілами, туго обтягненими одежею.

Лише за кілька хвилин вона помічає Грегa, який спритно рухається крізь бар, перекинувши рушник через плече. Вона прослизає вперед, ледь не застрягнувши в когось під пахвою, і вигукує його ім'я.

Знадобилося кілька спроб, аби догукатися до нього. Нарешті він розвертається. Усмішка застигає на її обличчі: він зустрічає її вкрай непривільним поглядом.

— Нарешті, чудовий час, щоб нагадати про себе.

Лів здивовано моргає.

— Перепрошую?

— Майже дев'ята. Ви що, обидва знущаєтеся із мене?

— Я не знаю, про що ти кажеш.

— Я просидів із ним увесь день. Сьогодні ввечері я мав зустрітися з Енді. Натомість довелося скасувати все, щоб сидіти вдома з малим. Він не дуже цьому радіє, маю сказати.

Лів намагається почути його кризь гамір у барі. Грег застерезливо підіймає руку і нахилиється, щоб прийняти чиєсь замовлення.

— Я маю на увазі, ти ж знаєш, що ми його любимо, так? — каже він, повертаючись. — Любимо до смерті. Але поводитись із нами, наче ми йому нянька на всі випадки життя...

— Я шукаю Пола, — каже Лів.

— Він що, не з тобою?

— Ні. І навіть не відповідає на дзвінки.

— Я знаю, що він не відповідає на дзвінки. Я гадав, це тому, що він був з... О, це просто безумство. Ходімо кризь бар, — він відчиняє маленькі двері, даючи їй прослизнути всередину, підіймає руки, щоб заспокоїти обурених відвідувачів, яким несила чека-ти. — Дві хвилини, хлопці. Дві хвилини.

Стіни маленького коридору, що веде на кухню, здригаються від гучних ритмів — Лів відчуває, як тремтять підосви.

— Куди ж він подівся? — питає вона.

— Не знаю, — його гнів безслідно зник. — Уранці ми прокинулись і знайшли записку, в якій було сказано, що він пішов. Ось і все. Учора після того, як ти пішла, він поведився якось дивно.

— Що ти маєш на увазі — дивно?

Він помітно нервується, ніби відчуває, що вже й так наговорив забагато.

— Що?

— Це не просто так. Він сприймає все це дуже серйозно, — Грег кусає губу.

— Що саме?

Грег ніяковіє.

— Ну, він... він казав, що, на його думку, ця картина зруйнує будь-який шанс, що ви двоє матимете стосунки.

Лів вражено дивиться на нього.

— Гадаєш, він...

— Я впевнений, він не те мав на увазі...

Але Лів уже пробивається до виходу.

Нічим не заповнена неділя триває без кінця. Лів сидить у своєму мовчазному будинку біля мовчазного телефону з тисячами неспокійних і хаотичних думок, що рояться в голові, і чекає на кінець світу.

Вона ще раз набирає його номер і різко обриває дзвінок, щойно вмикається автовідповідач.

«Він охолов до мене».

«Звичайно ж, ні».

«Він мав час усе обміркувати і збагнути, скільки всього приносить у жертву заради мене».

«Ти маєш довіряти йому».

Вона шкодує, що поряд немає Мо.

Ніч потроху запановує. Небо густішає, оповивши все місто непроглядним туманом. Не в змозі дивитися телевизор, вона поринає в неспокійний уривчастий сон і прокидається о четвертій ранку. Усі її думки нерозривно сплуталися в єдине отруйне ціле. О пів на шосту вона підіймається з ліжка, готує собі ванну і деякий час лежить у ній, вдивляючись крізь скло в непроглядну пітьму неба. Потім обережно сушить феном волосся, одягає сіру блузку і спідницю в тонку смужку — колись Девід казав, що обожає її в цьому вбранні. «У ньому ти схожа на секретарку», — зазначав він таким тоном, наче це схвальний відгук. Лів доповнює ансамбль штучними перлами та весільною обручкою. Старанно наносить макіяж. Вона вдячна, що може за його допомогою приховати тіні під очима і землисту виснажену шкіру обличчя.

«Він прийде, — каже вона собі. — Ти повинна вірити бодай у щось».

Світ навколо неї потроху прокидається. Скляний будинок оповитий туманом, що лише загострює в ній відчуття ізолюваності від решти світу. Там, унизу, — довгі черги автомобілів, помітних лише завдяки червоним спалахам стоп-сигналів, що повільно просуваються вперед, наче кров у забитих артеріях. Вона п'є каву і з'їдає половинку тоста. Радіо доповідає про дорожні затори в Гаммерсміті та про змову з метою отруєння політичного діяча в Україні. Покінчивши з їжею, вона миє посуд і натирає кухню до блиску.

Потім із провітрюваної комори приносить стару ковдру і дбайливо загортає в неї «Дівчину, яку ти покинув». Загортає, наче пакує подарунок, тримаючи картину зворотним боком до себе — аби не дивитися в обличчя Софі.

Френ сьогодні не у своїй хижці. Вона сидить на перевернутому відрі й дивиться через бруківку в бік річки, розплутуючи шматок

шпагату, кількасот разів обмотаного навколо жмутка паперових пакетів із супермаркету.

Підходить Лів із двома горнятками. Жінка підіймає на неї погляд, а тоді дивиться вгору. Наче саме небо опустилося на землю, огорнувши їх своєю вогкою товщею. Звук тане в тумані, і здається, що край світу пролягає там, де берег річки.

— Сьогодні не бігаєш?

— Ні.

— Не схоже на тебе.

— Зараз я сама на себе не схожа.

Лів віддає їй каву. Френ робить ковток і урчить від задоволення, а тоді знов дивиться на Лів.

— Ну ж бо, не стій як засватана. Сідай.

Лів роззирається навколо й помічає, що Френ указує на маленький ящикок з-під молока. Вона підтягає його до себе і сідає. До неї через бруківку крокує голуб. Френ тягнеться до зім'ятого паперового пакета і кидає йому окрасць хліба. Дивовижний спокій панує навколо. Чути тихий плюскіт Темзи в берег, далекий шум машин. Лів криво всміхається, думаючи, що б написали газети, побачивши, з ким ділить сніданок світська вдовиця. З туману виринає баржа і беззвучно пропливає повз них, її вогні тануть у сірому світанку.

— Отже, твоя подруга пішла.

— Звідки ви знаєте?

— Посидиш тут з моє, то все знатимеш. Ти слухаєш, га? — жінка постукує себе по скроні. — Ніхто більше не слухає. Кожен знає, що хоче чути, але по-справжньому не слухає ніхто.

Жінка змовкає на хвилину, а потім згадує щось.

— Я бачила тебе в газеті.

Лів дмухає на свою каву.

— Гадаю, цілий Лондон бачив мене в газеті.

— Вона у мене. В моїй коробчині, — вона махає рукою в бік дверей. — Це та картина? — жінка вказує на вузол, який притискає до себе Лів.

— Так, — дівчина робить ще один ковток. — Так, це вона.

Вона чекає, що Френ теж висловиться з приводу її «злочину», перелічить причини, чому взагалі не варто було чіплятися за картину. Але цього не стається. Жінка лише фиркає і переводить погляд на річку.

— Ось чому я не люблю обростати речами. Коли я була в при-
тулку, там їх завжди цупили. Куди не покладеш — під ліжко, до
шафки — все одно чекають, доки ти підеш, а потім забирають.
Врешті ти просто не хочеш виходити, боячись втратити своє май-
но. Уяви собі.

— Уявити що?

— Що ти втрачаєш. Лише через те, що чіпляєшся за кілька речей.

Лів дивиться в грубувате обвітрене обличчя Френ і раптом із
задоволенням розуміє, що життя триває і в ньому не все ще втра-
чено.

— Це якесь божевілля, — каже Френ.

Лів дивиться вздовж сірих вод ріки, і на її очі несподівано на-
вертаються сльози.

34

Генрі чекає на неї біля чорного входу, адже біля центрального
протягом останньої доби невтомно чергують телевізійники
з камерами, а також протестувальники. Він попереджав її про це.
Лів виходить із таксі, та коли він бачить, що в неї в руках, його
усмішка перетворюється на гримасу.

— Це те, про що я?.. Не слід було цього робити! Якщо рішення
буде не на нашу користь, ми мали б змусити їх надіслати фургон
з охороною. Господи Ісусе, Лів! Ви не можете просто так носити
з собою твір на мільйони фунтів, наче буханку хліба.

Руки Лів міцно змикаються на картині.

— Пол прийшов?

— Пол? — Він поспішає завести її до будівлі, наче лікар, що
супроводжує хвору дитину до лікарні.

— Маккаферті.

— Маккаферті? Гадки не маю, — він скося поглядає на вузол. —
Чорт забирай, Лів. Ви мали попередити мене.

Вона йде за ним крізь пост охорони до коридору. Він підкликає
охоронця і жестом показує на картину. Охоронець виглядає спан-
теличеним, але киває і щось каже по рації. Вочевидь, додаткова
охорона вже прямує сюди. Лише коли вони переступають поріг
зали суду, Генрі починає заспокоюватись. Він сідає, глибоко ви-
дихає, обома долонями тре обличчя. Потім обертається до Лів.

— Знаєте, ще не все скінчено, — каже він і з сумною посмішкою киває на картину. — Навряд чи тут можна казати про вотум довіри.

Вона нічого не відповідає. Лише настороженим поглядом обводить залу, яка швидко наповнюється людьми. Місця для публіки забиті роззявами, що витріщаються на неї, відсторонені й безпристрасні, наче вона є підсудною на цьому процесі. Лів намагається не дивитись нікому в очі. Вона помічає Маріанн у яскраво-помаранчевому вбранні й пластмасових сережках того ж кольору, і літня жінка, у свою чергу побачивши її, привітно помахує рукою і підіймає великий палець. Єдине дружнє обличчя серед цілого моря порожніх поглядів. Вона бачить Джейні Дікінсон, яка займає місце на іншому кінці лави, перемовляючись про щось із Флагерті. Кімната наповнюється шарканням ніг, ввічливими розмовами, шарпанням стільців, шурхотінням сумочок. Журналісти привітно балакають між собою, цмуть каву з пластикових чашок і обмінюються записами. Хтось передає комусь запасну ручку. Лів намагається придушити дедалі дужчу тривогу. На годиннику дев'ята сорок. Її погляд знов і знов повертається до дверей, шукаючи Пола.

«Не втрачай віри, — думає Лів. — Він прийде».

Те саме вона каже собі о дев'ятій сорок п'ять. Потім — о дев'ятій п'ятдесят. За мить до того, як годинник показує рівно десяту, заходить суддя. Зала встає. Лів відчуває раптову паніку.

«Він не прийде. Після всього, що було, він не прийде. О Боже, якщо його тут не буде, я всього цього не витримаю».

Вона наказує собі дихати глибоко і заплющує очі, намагаючись заспокоїтися.

Генрі гортає сторінки матеріалів.

— Усе гаразд?

Вона почувається так, ніби її рот набитий дрібним піском.

— Генрі, — шепоче вона. — Я можу дещо сказати?

— Що?

— Я можу дещо сказати? Суду? Це важливо.

— Зараз? Суддя от-от оголосить свій вердикт.

— Це дуже важливо.

— Що ви хочете сказати?

— Просто спитайте його. Будь ласка.

Він дивиться на неї недовірливо, але щось у її обличчі переконує його. Він нахиляється вперед і щось пошепки каже Анджелі Сільвер. Та, хмурачись, озирається на Лів і після обміну короткими фразами встає і просить дозволу підійти до судді. Крістофер Дженкс теж запрошений разом із ними.

Доки адвокати і суддя тихо радяться між собою, Лів відчуває, як починають пітніти долоні. Шкіру поколює. Вона обводить швидким поглядом залюднену кімнату. Атмосфера мовчазного протистояння відчувається майже фізично. І знов її руки стискаються навколо картини.

«Уяви, що ти Софі, — каже вона собі. — Вона б це неодмінно зробила».

Нарешті суддя бере слово.

— Здається, місіс Олівія Голстон бажає звернутися до суду, — він кидає на неї погляд поверх окулярів. — Прошу, місіс Голстон.

Лів устає і пробирається вперед, не випускаючи з рук картини. Вона чує кожен свій крок по дерев'яній підлозі, гостро відчуває погляди, що пронизують її звідусіль. Генрі, мабуть, досі побоюючись за картину, стає в кількох кроках від неї.

Вона глибоко вдихає.

— Я хочу сказати кілька слів про «Дівчину, яку ти покинув», — на секунду вона замовкає, помічаючи подив на обличчях, і продовжує. Її голос високо тремтить на фоні суцільної тиші, і здається навіть, що цей голос належить не їй.

— Софі Лефевр була хороброю жінкою, гідною поваги. Я думаю... я сподіваюся, це зрозумів кожен після всього, що було почуто в суді, — краєм ока вона бачить обличчя Джейн Дікінсон, яка щось виводить у своєму блокноті, чує шепіт адвокатів, які відверто нудьгують. Вона стискає пальці на рамі і змушує себе продовжувати.

— Мій покійний чоловік, Девід Голстон, також був доброю людиною. Справді доброю. І зараз я вірю: якби він знав, що портрет Софі, картина, яку він дуже любив, має таку... таку історію, він сам віддав би її вже давно. Моя участь у цьому процесі призвела до того, що його добре ім'я було стерто з назви будівлі, яка була його життям, його заповітною мрією. І це для мене — джерело невичерпного смутку, адже ця будівля — Голдштейн-білдінг — мала увічнити його пам'ять.

Вона бачить, як стрепенулися репортери і їхніми лавами прокотився зацікавлений шепіт. Деякі з них радяться між собою і хапаються за ручки.

— Цей процес — ця картина — здебільшого зруйнувала те, що мало стати його спадком. Так само як знищила Софі. Через неї вони обоє зазнали кривди. — Її голос тремтить. Вона обводить поглядом присутніх. — З цієї причини я хочу, аби в протоколі було зафіксовано: рішення відстоювати картину було моє і тільки моє. І якщо я помилялася, мені дуже шкода. Це все. Дякую.

Лів робить два незграбні кроки вбік. Вона бачить, як репортери несамоовито строчать у своїх записниках, один із них уточнює написання прізвища Голдштейн. Двоє адвокатів на лаві щось терміново обговорюють.

— Чудовий хід, — тихо каже Генрі, нахилиючись до неї. — З вас би вийшов гарний адвокат.

«Я зробила це», — подумки каже вона собі. Тепер, що б там не робили Голдштейни, ім'я Девіда публічно пов'язане з будівлею.

Суддя вимагає тиші.

— Місіс Голстон, ви закінчили вашу промову? — втомлено питає він.

Лів киває. Її горло пересохло. Джейні пошепки перемовляється зі своїм адвокатом.

— А це у вас картина, яка є предметом судового розгляду, так?

— Так, — вона й досі притискає до себе картину, наче щит.

Суддя обертається до судового пристава.

— Чи можна подбати, щоб картина була розміщена під наглядом у безпечному місці? Я не впевнений, що вона має бути тут. Місіс Голстон?

Лів простягає картину приставу. Лише на мить пальці відмовляються відпускати її, наче її внутрішнє «я» вирішило проігнорувати розпорядження. Коли ж вона нарешті віддає її, той миттєво замирає на місці, наче вона дала йому щось радіоактивне.

«Пробач мені, Софі», — каже вона про себе — і раптом, відкрившись, обличчя «Дівчини» дивиться прямо на неї.

Невпевненим кроком Лів повертається на місце, перекинувши через руку вже не потрібну ковдру. Вона майже не чує гомону, що наростає навколо неї. Суддя перемовляється з двома адвокатами. Кілька людей, мабуть, репортери вечірніх газет, прямують до ви-

ходу, а нагорі серед публіки триває жвава бесіда. Генрі торкається її руки і шепоче якісь слова про те, що вона зробила добру справу.

Вона сідає, дивиться на коліна, на обручку, яку постійно крутить на пальці, і питає себе, як можна почуватись настільки спустошеною.

А потім вона чує:

— Перепрошую?

Слова повторюються двічі, перш ніж їх стає чути крізь гамір. Вона підіймає очі, обертаючись слідом за іншими, — і там, у дверях, стоїть Пол Маккаферті.

На ньому блакитна сорочка. Його підборіддя сіре від щетини. З виразу його обличчя неможливо вгадати, що в нього на думці. Притримуючи двері відкритими, він вкочує до зали інвалідне крісло. Він озирається, шукаючи її очима, і раптом у цілій залі залишаються тільки вони двоє. «Ти в порядку?» — питає він самими лише губами, і вона киває, лише зараз збагнувши, що затримала подих, і дозволяючи собі видихнути.

Він знов вигукує, рівно настільки гучно, щоб перекричати шум: — Перепрошую? Ваша честь?

Наче постріл, лунає стук молотка. У залі настає тиша. Джейні Дікінсон устає і обертається подивитись, що відбувається. Центральним проходом Пол котить перед собою в кріслі літню жінку, яка виглядає до неможливості старою. Її спина зігнута, наче пасуший посох, руки лежать поверх маленької сумочки.

Інша жінка, в акуратному синьому костюмі, поспішає слідом за Полом, пошепки радячись із ним на ходу. Він жестом показує на суддю.

— Моя бабуся має важливу інформацію в цій справі, — каже жінка. Вона говорить із сильним французьким акцентом. Крокуючи вздовж центрального проходу, вона збентежено озирається на людей по обидва боки.

Суддя підіймає руки.

— Чом би й ні? — голосно буркоче він. — Схоже, всі тепер хочуть узяти слово. Подивимось, чи, може, прибиральниця теж бажає висловити власну думку, чому б нам не вислухати і її теж?

Жінка чекає, і він розсердженим тоном каже:

— О, заради всього святого, мадам. Займайте трибуну.

Вони обмінюються кількома словами. Суддя підкликає двох адвокатів. Розмова затягується.

— Що відбувається? — щосекунди питає Генрі, сидячи поряд із Лів. — Що, заради Бога, відбувається?

У залі знову запановує тиша.

— Вочевидь, ми повинні вислухати, що має сказати ця жінка, — виголошує суддя. Він береться за ручку і гортає свої записи. — Хотів би я знати, чи когось тут узагалі цікавить така буденність, як вердикт суду.

Крісло старої жінки розвертається, зупиняючись біля трибуни. Свої перші слова вона промовляє французькою. Її онучка перекладає.

— Перш ніж майбутнє картини буде вирішено, ви повинні про дещо дізнатися. Ця справа ґрунтується на хибному припущенні, — онучка зупиняється і нахиляється, щоб вислухати стару жінку. Потім випростується знову. — Картину «Дівчина, яку ти покинув» ніколи не викрадали.

Суддя трохи подається вперед.

— І звідки вам знати про це, мадам?

Лів підіймає голову, щоб бачити Пола. Його погляд прямий, непохитний і, хоч як дивно, тріумфальний.

Стара жінка підносить руку, наче відсторонюючи онуку. Трохи відкашлявшись, вона починає говорити повільно й чітко, цього разу англійською.

— Тому що я і є та людина, яка віддала її комендантові Генкену. Моє ім'я Едіт Бетюн.

35

1917 рік

*М*ене висадили невдовзі після світанку. Не знаю, як довго ми були в дорозі: лихоманка настільки оволоділа мною, що сні і реальність змішалися і я вже не знала напевне, чи ще живу, чи, наче привид, переношуся з одного світу до іншого. Заплющуючи очі, я бачила, як моя сестра зачиняє віконниці в барі і з усмішкою обертається до мене, як сонце грає в її волосся. Бачила, як сміється Мімі. Бачила Едуарда, його обличчя, руки, своїми вухами чула його голос, м'який і задушевний. Я намагалася торкнутися його, але він зникав, і я прокидалася на підлозі ванта-

жівки і бачила перед собою солдатські чоботи. Щоразу як машина потрапляла в канаву, моя голова розколювалася від болю.

Я бачила Ліліан.

Її тіло лишилося там, десь під Ганновером, де її з прокльонами викинули, наче мішок із піском. Я провела ще дві години, забризкана її кров'ю, навіть гірше. Мій одяг почорнів від крові. Я відчувала її запах на своїх губах. Застигла й липка, вона вкривала підлогу, з якої я більше не мала сил підвестися сама. Я вже не відчувала, як мене поїдають воші. Я зааніміла. Я почувалася не більш живою, ніж труп Ліліан.

Солдат навпроти сидів так далеко від мене, як тільки було можливо, розлючений тим, що забруднив форму й отримав прочуханку від командира за те, що дав Ліліан заволодіти своїм пістолетом. Він сидів, відвернувшись обличчям до захисного полотна, крізь яке ззовні проривалося повітря. Я бачила його погляд: він свідчив про відразу. Для нього я вже не була людиною. Я намагалася пригадати ті часи, коли я була більше, ніж просто вантажем, коли навіть у місті, повному німців, я зберігала гідність і викликала певну повагу. Але це давалося мені важко. Здавалося, весь мій світ тепер зводився до цієї вантажівки. Цієї металевої підлоги. Цього вовняного рукава з темною кривавою плямою.

Машина гула і проривалася крізь ніч, зупиняючись ненадовго. Ледве отямившись, я знову непритомніла і прокидалася лише від болю або жорстокого нападу лихоманки. Я вдихала холодне повітря, дим цигарок, чула, як розмовляють чоловіки в кабіні вантажівки, і гадала, чи почую коли-небудь знов французьку мову.

А потім, на світанку, ми ривком зупинились. Я розплющила свої хворі очі, не в змозі поворухнутись, і слухала, як молодий солдат вибирається з вантажівки. Я чула, як він зі стогоном потягується, чула клацання запальнички і тиху розмову німецькою. Чула, як вони випорожнюються з гучними грубими звуками. Чула пташиний спів і шелест листя.

І тоді я зрозуміла, що тут і помру. Але, кажучи чесно, мені було байдуже.

Усе моє тіло горіло від болю, шкіру пекло від лихоманки, суглоби ломило, голова розколювалася. Полотняна запона в задній частині піднялась. Охоронець наказав мені виходити. Я ледве могла поворухнутись, але він потягнув мене за руку, наче неслухняну

дитину. Моє тіло було таким легким, що я майже перелетіла через борт вантажівки.

Ранок був затягнутий туманом, і крізь нього виднілися дротяна загорожа та простора брама. Над ними був напис: «ШТРЬОЕН». Я знала, що це означає.

Ще один охоронець знаком наказав мені лишатися на місці й відійшов до буди вартових. Деякий час вони розмовляли, а потім один із них висунувся з буди й глянув на мене. За брамою я бачила суцільні ряди заводських бараків. Це було безбарвне й безформне місце, просякнуте атмосферою горя та безнадії, відчутною майже на дотик. Для запобігання втечі на кожному кутку височіли оглядові вежі, увінчані воронячими гніздами. Але вони не мали причин турбуватися.

Знаєте, що відчуваєш, здаючись на ласку долі? Майже полегшення. Більше ніякого болю, ніякого страху, ніякої туги. Скоро я зможу пригорнути до себе Едуарда. У наступному житті ми знову будемо разом, адже я точно знала, що коли Господь милосердний, Він не може бути настільки жорстоким, щоб позбавити нас цієї єдиної втіхи.

До мене долітали уривки гарячої суперечки, що відбувалася в буді вартових. Звідти вийшов чоловік і спитав у мене документи. Я була настільки слабка, що лише з третьої спроби змогла дістати їх із кишені. Він жестом наказав мені підняти їх. З огляду на вошей, що повзали по мені скрізь, він не хотів мене торкатися.

Він поставив галочку у своєму списку і щось гаркнув німецькою до охоронця, який тримав мене. Між ними відбулася коротка розмова. Вона то стихала, то знов гучнішала, і я вже не знала, чи то вони знижували голоси, чи це моє сприйняття мене підводило. Зараз я була м'якою й покірною, мов ягня, готовою піти куди накажуть. Я більше не бажала ні про що думати. Не бажала уявляти собі нові жахиття, що чекають на мене попереду. Моя голова гула від лихоманки, очі наче горіли. Я так утомилася. Я знов чула голос Ліліан і відсторонено усвідомлювала, що, доки я жива, маю боятися: *«Ти гадки не маєш, що вони з нами зроблять»*. Але чомусь зараз я не здатна була навіть злякатися. Якби поряд не стояв охоронець, тримаючи мене під руку, я би просто впала на землю.

Брама відчинилася, щоб випустити машину, і зачинилася знову. Я раз у раз губила відчуття часу. Мої очі заплющилися, і переді

мною постало швидкоплинне видіння: я сиджу в паризькій кав'ярні, відкинувши голову, і сонце заливає моє обличчя. Мій чоловік сидить біля мене, його розгонистий сміх наповнює мої вуха, його велетенська рука накриває мою, що лежить на столі.

О Едуарде, беззвучно плакала я, здригаючись від пронизливого світанкового холоду. Я молюся, щоб ти уникнув цього болю. Молюся, щоб тобі було легко.

Мене знов потягли вперед. Хтось гримав на мене. Я плуталася в спідницях, дивним чином досі не випустивши сумку з рук. Брама знов відчинилася, і мене грубо штовхнули вперед, до табору. Біля другої буди варті охоронець зупинив мене.

«Просто відведіть мене до барака. Просто дайте мені лягти».

Я була зовсім утомлена. Перед очима стояла рука Ліліан, той чіткий зважений рух, яким вона піднесла пістолет до скроні. Її очі, що дивилися в мої в останні секунди її життя, — бездонні чорні провалини, вікна в небуття. «Тепер вона нічого не відчуває», — казала я собі і якоюсь іще притомною часточкою розуму усвідомлювала, що моїм почуттям у цю мить була заздрість.

Коли я поклала своє посвідчення назад у кишеню, моя рука ковзнула по забуреному краю уламка скла, і на мить мій розум прояснився. Я могла піднести його до горла. Я знала, де пролягає вена і з якою силою треба натиснути. Я згадала, як кололи порося в Сент-Перонні: один сильний удар — і його очі заплющилися, наче в блаженному забутті. Я стояла й чекала, доки ця думка остаточно досягне в моїй голові. Я могла би зробити це, перш ніж вони збагнуть, що я зробила. Я можу звільнити себе.

«Ти гадки не маєш, що вони з нами зроблять».

Мої пальці зімкнулися. А тоді я почула:

«Софі».

І тут я зрозуміла, що звільнення прийде дуже скоро. Я впустила з пальців уламок скла. Це був він. Солодкий голос мого чоловіка кликав мене додому. Я майже всміхнулася в цю мить — настільки глибоким було полегшення. Я злегка хитнулася на місці. Його голос луною розливався в мені.

«Софі».

Німець розвернув мене і підштовхнув назад, до брами. Збентежена, я зробила невпевнений крок і озирнулася. А тоді побачила, як крізь туман наближається ще один охоронець. Попереду нього

йшов високий сутулий чоловік, притискаючи свій вузол до живота. Я скоса дивилася на нього, відчуючи, що в ньому є щось знайоме. Але світло було в нього за спиною, і я не могла роздивитися його.

«Софі».

Я намагалася зосередитись — і раптом весь світ завмер, усе навколо поринуло в тишу. Оніміли німці, завмерли двигуни, навіть шум дерев стихнув. Я нічого не бачила, крім в'язня, який шкутильгав до мене. Його силует був незнайомим, плечі зовсім схудли — шкіра та кістки, але його крок був рішучим, наче невидимий магніт притягував його до мене. І я судомно затремтіла — ніби моє тіло все знало раніше за мене.

— Едуард? — голос виривався з мого горла, наче кумкання. Я не могла повірити. Я не сміла повірити.

— Едуард?

І він уже майже біг, човгаючи, до мене. Охоронець за його спиною пришвидшив кроки. А я стояла, завмерши на місці, досі боячись, що це якийсь страшний жарт, що я знов прокинувся в кузові вантажівки і побачу перед собою солдатський чобіт.

«Благаю, Господи, Ти не можеш бути таким жорстоким».

І він зупинився в кількох футах від мене. Зовсім худий, обличчя виснажене, розкішна грива волосся зголена, на обличчі шрами. Але, Господи Боже, його обличчя! *Його обличчя. Мій Едуард.* Це було занадто. Моя голова відкинулася, сумка випала з рук, і я осіла на землю. І в цю мить відчула, як його руки міцно обіймають мене.

— Софі. Моя Софі. Що вони зробили з тобою?

Едіт Бетюн відкидається у своєму кріслі посеред мовчазної судової зали. Пристав приносить їй води, і вона вдячно киває. Навіть репортери кидають писати: так і сидять, завмерши з ручками в руках, розкривши від подиву роти.

— Ми нічого не знали з того, що з нею відбулось. Я вважала, що вона мертва. За кілька місяців після арешту моєї матері таємний інформаційний зв'язок було налагоджено знов, і ми отримали новину, що вона серед тих, хто загинув у таборах. Елен тиждень проплакала після цієї новини.

А тоді одного дня на світанку я зійшла вниз, готова взятись до щоденної праці — я допомагала Елен на кухні, — і побачила листа,

якого хтось підсунув під двері «Червоного півня». Я вже збиралася була підняти його, але в мене за спиною з'явилася Елен і схопила його першою.

«Ти цього не бачила», — сказала вона, і я була ошелешена, бо ще ніколи вона не розмовляла зі мною таким різким тоном. Її обличчя зовсім сполотніло. «Ти мене чуєш? Ти цього не бачила, Едіт. І нікому не розповіси. Навіть Орельєну. Особливо Орельєну».

Я кивнула, але з місця не зійшла. Я хотіла знати, що там. Руки Елен затремтіли, коли вона відкрила цього листа. Вона стояла, притулившись до бару, вранішні промені падали на її обличчя, а руки тремтіли так сильно, що я не знала, як їй вдається читати. А потім вона раптом похилилася, затиснувши рота рукою, і почала тихо схлипувати: «О, слава Богу! Слава Богу!»

Вони були у Швейцарії. Отримали фальшиві посвідчення, видані за місцем «служби німецькій державі», після чого їх відвезли до лісу поблизу швейцарського кордону. Софі була настільки хвора, що Едуарду довелося нести її на руках останні п'ятнадцять миль до контрольно-пропускного пункту. Охоронець, який віз їх, попередив, що вони не повинні намагатися зв'язатись ні з ким у Франції чи наражати на загрозу викриття тих, хто їм допоміг. Під листом стояв підпис: «Марі Левіль».

Жінка обвела поглядом залу суду.

— Вони залишилися у Швейцарії. Ми знали, що їй не варто ніколи повертатися до Сент-Перонни — настільки сильна була пам'ять про німецьку окупацію. Якби вона з'явилася, почалися б питання. І, звичайно ж, на той час я вже збагнула, хто допоміг їм утекти разом.

— Хто ж це, мадам?

Жінка підбрала губи, наче навіть зараз ці слова коштували їй чималих зусиль.

— Комендант Фрідріх Генкен.

— Пробачте мені, — каже суддя. — Це дуже незвичайна історія. Але я не розумію, як це стосується зникнення картини.

Едіт Бетюн опановує себе.

— Елен не показала мені листа, але я знала, що він не йде в неї з голови. Вона нервувала, коли поряд був Орельєн, хоча після арешту Софі він майже не зазірав до «Червоного півня». Наче йому нестерпно було там перебувати. Але потім, за два дні, коли його не

було, а малеча послухала в сусідній кімнаті, вона покликала мене до своєї спальні. «Едіт, мені потрібно, щоб ти дещо для мене зробила».

Вона сиділа на підлозі, підпираючи однією рукою портрет Софі. Вона дивилась у лист, ніби щось перевіряючи, злегка хитала головою, а потім, узявши крейду, написала кілька слів на зворотному боці картини. Тоді сіла навпочіпки, востаннє переконуючись, що все зробила правильно. Дбайливо загорнула картину в ковдру і простягнула мені.

«Після обіду пан комендант іде на полювання в ліс. Я хочу, щоб ти віднесла це йому».

«Ніколи», — я ненавиділа цього чоловіка з усією пристрасстю. З його вини я втратила матір.

«Зроби, як я кажу. Я хочу, аби ти віднесла це пану комендантові».

«Ні».

У ту мить я його не боялася — він уже зробив мені найгірше, що можна було уявити, — я просто ані хвилини не бажала перебувати поряд із ним.

Елен подивилася на мене і, схоже, зрозуміла, наскільки серйозно я налаштована. Вона обійняла мене. Ніколи ще я не бачила її настільки рішучою.

«Едіт, пан комендант повинен отримати цю картину. Ми з тобою можемо бажати йому смерті, але ми повинні поважати... — вона завагалася, — бажання Софі».

«То віднеси ти».

«Не можу. Якщо я це зроблю, про це говоритиме все місто, а ми не можемо допустити, щоб моє ім'я було знеславлене, як ім'я моєї сестри. До речі, Орельєн збагне, що щось відбувається. А він не повинен знати правду. Ніхто не повинен, заради її та нашої безпеки. Ти зробиш це?»

Я не мала вибору. Того дня, коли Елен подала мені знак, я взяла картину під руку і пішла алеєю, крізь пустку й до лісу. Нести було важко, рама натирала мені пахву. Він був там з іншим офіцером. Коли я побачила їх двох із рушницями в руках, мої коліна затремтіли від страху. Помітивши мене, він наказав іншому відійти. Я повільно йшла крізь дерева, і мої ноги мерзли від холодного лісового ґрунту. Побачивши мене, він дещо занепокоївся, і я пам'ятаю, як подумала в ту мить: «Чудово. Зараз ти в мене втратиш спокій назавжди».

«Ти хотіла поговорити зі мною?» — спитав він.

Я не хотіла віддавати її. Не хотіла, що він отримав від нас хоч щось. Він уже забрав двох найдорожчих людей у моєму житті. Я ненавиділа цього чоловіка. І, гадаю, саме в ту мить у мене й виникла та задумка.

«Тітка Елен каже, я повинна віддати це вам».

Він узяв у мене картину і розгорнув її. Глянув на неї невпевнено, повернув іншим боком. Коли він побачив те, що було написано на звороті, в його обличчі сталася якась дивна зміна. Воно пом'яшилося, лише на мить, і його блакитні очі зволожилися — так, ніби йому хотілося плакати від радощів.

«*Danke*, — тихо сказав він. — *Danke schön*¹».

Він перевернув її, щоб подивитися в обличчя Софі, потім знову перевернув і ще раз прочитав про себе напис.

«*Danke*», — тихо повторив він, їй чи мені, я не знала.

Мені нестерпно було бачити його радість, його відверте полегшення після того, як він зруйнував усі мої шанси на щасливе життя. Я ненавиділа цього чоловіка більше, ніж будь-кого в житті. Він знищив усе. І тоді я почула свій голос, дзвінкий, наче дзвоник у непорушному повітрі.

«Софі померла, — сказала я. — Після того як ми отримали її розпорядження віддати вам картину. Померла від “іспанки” в таборах».

Він так і здригнувся від потрясіння.

«Що?»

Не знаю, звідки це взялося. Я говорила без затримки, без жодного побоювання за можливі наслідки.

«Вона померла. Через те що її забрали. Одразу після того, як надіслала нам повідомлення віддати це вам».

«Ти впевнена? — його голос зривався. — Тобто, відомості могли надходити різні...»

«Цілком упевнена. Мабуть, мені не слід було вам цього казати. Це таємниця».

У ту мить моє серце було наче камінь. Я стояла й спостерігала, як він вдивляється в картину, і його обличчя старіє, фізично марніє від горя просто в мене на очах.

¹ Дякую. Дуже дякую (нім.).

«Сподіваюся, вам подобається картина», — сказала я, а тоді повільно пішла крізь ліс назад до «Червоного півня». Я відчувала це як власну перемогу.

Судова зала мовчить. Репортери не зводять поглядів з Едіт Бетюн. Наче сама історія раптом ожила тут, у невеликому приміщенні. Цього разу голос судді прозвучав м'якше:

— Мадам, чи могли б ви розповісти нам, що було написано на звороті картини? Це може бути ключовий момент у цій справі. Ви можете точно пригадати?

Едіт Бетюн обводить поглядом повні ряди.

— О так. Я пам'ятаю це дуже чітко. Пам'ятаю, тому що ламала голову і ніяк не могла збагнути, що саме це означає. Там було написано крейдою: *«Pour Herr Kommandant, qui comprendra: pas pris, mais donné»*. — Вона зробила паузу. — «Панові коменданту, який зрозуміє: не взято, але даровано».

36

Лів чує, як навколо, наче зграя птахів, здійсмається галас. Бачить, як журналісти оточили стару пані, а їхні ручки хитаються, мов антени, як суддя терміново радиться з адвокатами, марно стукаючи молотком. Вона дивиться на місця для публіки, на пожвавлені обличчя і чує, як звідти лунають оплески: чи то старій жінці, чи то самій правді, вона не впевнена.

Пол пробивається крізь юрбу. Порівнявшись із Лів, він притягує її до себе, припадає головою до її голови й шепоче їй на вухо:

— Вона твоя, Лів, — і в його голосі чути неприховане полегшення. — Вона твоя.

— Вона вижила, — Лів плаче і сміється водночас. — Вони знайшли одне одного.

З його обіймів вона озирається в людському морі і розуміє, що більше не боїться юрби. Люди навколо всміхаються, наче все завершилося добре, наче вона більше не ворог. Лів бачить, як підіймаються, збираючись на вихід, брати Лефеври, похмурі, наче трунарі, і відчуває нестримне полегшення, що Софі не повернеться з ними до Франції. Вона бачить Джейні, яка з кам'яним обличчям повільно збирає свої речі, ніби не може повірити в те, що тільки-но відбулося.

— Як вам це? — Генрі поплескує їй по плечу. На його обличчі сяє усмішка. — Як вам? Ніхто навіть не слухав вердикту бідолашного Бергера.

— Ходімо, — каже Пол, дбайливо обіймаючи її рукою за плечі. — Виведемо тебе звідси.

З'являється судовий пристав, проштовхуючись крізь море людей. Він зупиняється просто перед нею, заступивши їй дорогу, злегка задихавшись після цієї короткої подорожі.

— Ось, мадам, — каже він і вручає їй картину. — Гадаю, це належить вам.

Пальці Лів стискаються навколо золоченої рами. Вона опускає погляд на Софі, на її волосся, що сяє в тьмяному світлі судової зали, на її усмішку, як завжди, загадкову.

— Гадаю, буде краще, якщо ми виведемо вас чорним ходом, — додає пристав, і поряд із ним виростає охоронець, підштовхуючи їх до дверей і водночас розмовляючи по рації.

Пол поривається йти попереду, але вона кладе руку йому на плече, зупиняючи його.

— Ні, — каже Лів. Вона глибоко вдихає і розправляє плечі, від чого виглядає навіть трохи вищою. — Не цього разу. Ми йдемо через центральний вхід.

Епілог

*М*іж 1917 і 1922 роками Антон і Марі Левілі мешкали в маленькому будинку біля озера в швейцарському місті Монтро. Вони являли собою тиху пару, не полюбляли розваг, а, вочевидь, знаходили найбільшу втіху в товаристві одне одного. Мадам Левіль працювала офіціанткою в місцевому ресторані. Вона запам'яталася як сумлінна працівниця і привітна людина, та при цьому відзначали, що вона не охоча до розмов. («Рідкісна якість для жінок», — зауважував власник ресторану, скося поглядаючи на свою дружину.)

Щовечора о чверть на десяту можна було бачити, як Антон Левіль, високий темноволосий чоловік із дивною розхристаною ходюю, здійснював п'ятнадцятихвилинну прогулянку до ресторану, де крізь відчинені двері вітався з адміністратором, торкаючись капелюха, а потім чекав надворі, доки з'явиться його дружина. Він пропонував їй руку, вона бралася за неї, і вони разом поверталися назад, де-не-де сповільнюючи хід, аби помилуватися заходом сонця над озером чи по-особливому прикрашеною вітриною магазину. Це, за словами сусідів, було в них традиційним завершенням кожного робочого дня, і вони рідко від нього відступали. Траплялося, що мадам Левіль відправляла поштою посилки, маленькі подарунки на адресу в північній Франції, та за винятком цього зовнішній світ, здавалося, їх мало цікавив.

У вихідні подружжя зазвичай лишалося вдома, час від часу виходячи, аби навідатись до місцевого кафе, де за достатньо ясної погоди могли провести кілька годин, граючи в карти чи просто сидючи одне поряд з одним у дружньому мовчанні; його велика рука лежала поверх її маленької.

— У розмовах із месье Левілем мій батько жартував, що його мадам не звіє вітром, якщо він відпустить її лише на хвилину, — казала Анна Баерчі, яка виросла в сусідньому будинку. — Батько

часто казав моїй матері, що, на його думку, це не зовсім пристойно — так горнутися до своєї дружини на людях.

Мало що було відомо про особисті справи самого месьє Левіля, окрім того, що він має слабе здоров'я. Вважалося, що в нього є якийсь приватний заробіток. Якось він запропонував намалювати портрети двох сусідських дітей, але через дивний вибір кольору і застосування нетрадиційної художньої манери вони були прийняті не надто схвально.

Більшість містян у приватних розмовах погоджувалися, що їм більше по душі охайніша техніка і більш правдоподібні малюнки месьє Блюма, який мешкає поряд із місцевим годинником.

На Святвечір надходить електронний лист.

Гаразд. Офіційно визнаю: в пророцтвах я повний нуль. Можливо, і в дружбі теж. Але я справді була б рада тебе бачити, якщо тільки ти не застосувала проти мене навички магії вуду, зліпивши мою ляльку, як я тебе навчила. (Це цілком можливо, останнім часом мене діймають сильні головні болі. Якщо це твоїх рук справа, скрегочу зубами від заздрощів. Прийми моє найщиріше захоплення.)

З Раніком нічого по-справжньому не виходить. Виявляється, ділити двокімнатну квартиру з п'ятнадцятьма чоловіками — працівниками готелю зі Східної Європи — не бозна-яке задоволення. Хто б міг подумати? Через Gumtree я знайшла собі нове помешкання, спільно з одним бухгалтером, зацикленим на вампірській тематиці. Він гадає, що проживання з такою особою, як я, створить йому відповідний імідж. Здається, він трохи розчарований, що я не заповнила йому холодильник розчавленими на дорозі тваринами і не запропонувала зробити татуювання в кустарний спосіб. А втім усе гаразд. У нього є супутниковий телік, і це лише в двох хвиликах ходи до мого будинку престарілих, тож я більше не маю відмовок, якщо вчасно не встигну замінити сечозбірник місіс Вінсент (краще не питай).

Хай там як. Я справді дуже рада, що ти зберегла за собою цю картину. Чесно. І пробач, що не маю дипломатичного хисту. Я сумую за тобою.

Мо

— Запроси її, — каже Пол, зазираючи через плече. — Життя за-
надто коротке, чи не так?

Вона не задумуючись набирає номер.

— Отже, що ти робиш завтра? — питає вона, перш ніж Мо
встигне заговорити.

— Це таке каверзне питання?

— Хочеш прийти до мене на свято?

— І пропустити щорічне скиглення батьків, з несправним пульс-
том від телевізора і різдвяним випуском «Радіо Таймз»? Ти що,
жартуєш?

— Чекаю на тебе о десятій. Я готую вечерю на п'ять тисяч осіб,
і мені потрібно, аби хтось допоміг чистити картоплю.

— Я прийду, — Мо не здатна приховати захват. — Може, навіть
принесу тобі подарунок. Той, що я вже купила. О. Але мені дове-
деться тікати десь о шостій, аби трохи поспівати для стареньких.

— Ти *таки* маєш серце.

— Еге ж. Схоже, твоя остання шпилька не влучила в ціль.

* * *

Малий Жан Монпельє помер від грипу в останні місяці війни. Від
глибокого стресу Елен Монпельє не заплакала ані тоді, коли при-
йшов власник похоронного бюро, щоб забрати його маленьке
тіло, ані потім, коли його поклали в землю. Вона продовжувала
поводитись як завжди, відчиняючи бар у призначений час і від-
хиляючи будь-яку пропозицію про допомогу, але була, як згадував
мер у своїх тодішніх щоденниках, «жінкою з застиглим серцем».

Едіт Бетюн, яка мовчки перейняла на себе чимало з обов'язків
Елен, описує день за кілька місяців по тому, коли біля дверей
з'явився худий утомлений чоловік у військовій формі і з лівою
рукою на перев'язі. Едіт витирала склянки й чекала, що чоловік
зайде, але той лише стояв на сходах, зазираючи всередину з див-
ним виразом обличчя. Вона запропонувала йому склянку води,
а потім, коли він так і не наважився зайти всередину, спитала:

— Покликати мадам Монпельє?

— Так, дитино, — відповів він, кивнувши головою. Його голос
злегка тремтів. — Так. Будь ласка.

Вона розповідає, як Елен непевним кроком зайшла до бару, як
у першу мить не вірила власним очам, як впустила з рук щітку

і, підібравши спідниці, кинулася до нього ракетою, а її крики було чути далеко за дверима на вулицях Сент-Перонні — так, і навіть ті сусіди, що оплакували власні втрати, чуючи їх, відривалися від власних справ і терли очі.

Вона пам'ятає, як сиділа на сходах неподалік від дверей їхньої спальні, слухаючи здавлені схлипи, коли вони ридали за втраченим сином. Без жодного співчуття до себе вона відзначає, що, попри свою любов до Жана, сама не пролила ні сльозинки. Після смерті матері, каже Едіт, вона більше ніколи не заплакала знову.

Історія зазначає, що протягом усіх років, коли «Червоним півнем» керувало подружжя Монпельє, він зачиняв двері лише раз: на два тижні у 1925 році. Містяни пам'ятають, що Елен, Жан-Мішель, Мімі та Едіт, не попередивши нікого, куди їдуть, просто зачинили віконниці, замкнули двері й зникли, залишивши на дверях табличку з написом «En vacances¹». Це призвело до чималого напруження в маленькому містечку, двох листів зі скаргами до місцевої газети і притоку додаткових відвідувачів у барі «Блан». Після повернення родини на всі питання, де були, Елен відповідала, що вони подорожували до Швейцарії.

— Ми вважаємо тамтешнє повітря надзвичайно корисним для здоров'я Елен, — казав мес'є Монпельє.

— О, безумовно, — відповідала зі скупюю усмішкою Елен. — Дуже... цілюще.

Тоді ж мадам Лув'є записала у своєму щоденнику, що одна річ — коли власники готелю ні сіло ні впало тікають за кордон, не потурбувавшись навіть попрощатись, і зовсім інша — коли вони повертаються звідти такі задоволені собою.

Я так і не дізналася, що сталося з Софі та Едуардом. Я знаю, що вони мешкали в Монтро принаймні до 1926 року, але Елен була єдиною, хто підтримував з ними постійний зв'язок, а вона раптово померла в 1934 році. Відтоді всі мої листи поверталися назад із позначкою «Повернути відправнику».

Едіт Бетюн і Лів обмінялися чотирма листами, розкриваючи давню приховану інформацію, заповнюючи білі плями. Лів почала

¹ У відпустці (фр.).

писати книгу про Софі, після того як із нею зв'язалися двоє видавців. Відверто кажучи, це дуже її лякає, але Пол питає Лів, чи є хтось більш обізнаний, щоб писати на цю тему.

Почерк старої жінки твердий як для людини її віку — рівний, каліграфічний, із легким нахилом уперед. Лів підсувається ближче до приліжкового світильника, щоб прочитати його.

Я написала сусідці, яка розповіла, що чула, ніби Едуард захворів, але нічим не могла підтвердити своїх слів. За кілька років подібного спілкування з іншими людьми я мусила припустити найгірше. Хтось пригадував, що він захворів, хтось — що здоров'я Софі похитнулося. Хтось казав, що вони двоє просто зникли. Здається, Мімі чула, як її мати розповідала, що вони переїхали в тепліші краї. На той час я сама переїжджала стільки разів, що, коли б Софі надумала зі мною зв'язатися, в неї нічого б не вийшло.

Я знаю, скільки треба було оптимізму, щоб вірити, що двоє кволих людей, чиє здоров'я підірване холодом і ув'язненням, здатні були на таке. Але я завжди вважала за краще вірити, що за сім-вісім років після війни, не обтяжені відповідальністю за інших, вони могли нарешті відчувати себе в достатній безпеці, щоб рухатися далі, і відтак просто склали речі й поїхали. Мені подобається уявляти, що вони десь там, можливо, в сонячному кліматі, настільки ж щасливі, як були під час нашої відпустки, задоволені товариством одне одного.

Спальня навколо виглядає навіть іще більш порожньою, ніж зазвичай, адже наступного тижня вона переїжджає. Буде жити в маленькій квартирі Пола. Згодом, можливо, знайде собі нове помешкання, але жоден із них не квапиться з цією розмовою.

Вона дивиться на чоловіка, який спить поряд із нею, — досі під враженням його краси, його фігури — і відчуває просту радість того, що він поряд. Вона пригадує слова, сказані їй батьком, коли той приходив на Різдво. Він тоді відшукав її на кухні. Вона мила посуд, а він витирав, доки решта грали в галасливі настільні ігри у вітальні. Лів підняла на нього погляд, вражена не притаманним йому мовчанням.

— Знаєш, я гадаю, Девіду він би сподобався, — сказав батько, не дивлячись на неї, а продовжуючи витирати посуд.

Вона тре очі, як часто робить, коли думає на цю тему (в таку мить емоції накривають її з головою), і повертається до листа.

Зараз я вже стара жінка, тож, мабуть, за мого життя цього не станеться, але я вірю, що одного дня вирине ціла плеяда картин невідомого походження, прекрасних і дивних, з несподіваною і багатую палітрою кольорів. На них буде зображена рудоволоса жінка в тіні пальмового дерева чи, може, обличчям до жовтого сонця, трохи старша на вигляд і, може, з пасмами сивини у волоссі, але з широкою усмішкою та очима, сповненими кохання.

Лів підіймає погляд на портрет, що висить навпроти ліжка, і звідти на неї дивиться юна Софі, залита блідим золотавим світлом лампи. Лів перечитує лист, уважно вдивляючись у слова, в проміжки між ними. Перед її очима знов постає погляд Едіт Бетюн: непохитний, сповнений глибокого розуміння. І тоді вона ще раз перечитує його.

— Гей, — Пол сонно перекочується до неї. Він обіймає її рукою й притягує до себе. Його шкіра тепла, дихання солодке. — Що ти робиш?

— Думаю.

— Звучить загрозливо.

Лів відкладає лист і забирається під ковдру обличчям до нього.

— Пол.

— Лів.

Вона усміхається. Усміхається щоразу, як дивиться на нього. А тоді злегка вдихає.

— Знаєш, ти так чудово вмієш знаходити втрачене...

Подяки

Ця книжка багато чим завдячує винятковій праці Гелен Мак-Фейл «Довге мовчання: життя цивільного населення Північної Франції під німецькою окупацією 1914—1918 років», яка розкриває здебільшого не описаний (принаймні в нашій країні) бік історії Першої світової війни.

Також я хотіла би подякувати Джеремі Скотту, партнеру в «Ліпмен Карас», за його щедрю допомогу як експерта в питаннях реституції і за те терпіння, з яким він відповідав на мої численні питання. Заради сюжету мені довелося торкнутись певних юридичних і процесуальних моментів, і всі помилки чи відхилення від дійсної процедури є, звичайно ж, моїми власними.

Дякую моїм видавцям у «Пенгвін», особливо Луїз Мур, Мері Еванс, Клер Баурон, Каті Шипстер, Елізабет Сміт, Селін Келлі, Вівіан Бассет, Рейвін Девіс, Робу Лейланду та Гейзел Орм. Дякую Гаю Сандерзу за допомогу в дослідженні за межами робочих обов'язків.

Дякую всім у «Кертіс Браун», особливо моему агентові Шейлі Кроулі, але також Джонні Геллеру, Кеті Мак-Гоуен, Таллі Гарнер, Сему Грінвуду, Свену ван Дамму, Еліс Лютъенз, Софі Гарріс і Ребеці Рітчі.

У цілком довільному порядку я бажаю подякувати Стіву Догерті, Дрю Гейзелл, Демієну Барру, Крісу Лаклі, моїй письменницькій «родині» на форумі «Райтерзблок», дякую письменникам у Твіттері, що виявили мені несподівану підтримку. Просто не можу перелічити тут усіх.

Найбільша подяка, як завжди, Джиму Мойєсу, а також Ліззі і Брайєну Сандерзам і моїй родині, Саскії, Гаррі і Локкі — а ще Чарльзу Артуру, моему редактору, який допомагав мені з сюжетом і терпляче вислуховував усі мої письменницькі скарги. Тепер ти знаєш, як це...

Літературно-художнє видання

МОЙЄС Джоджо
Дівчина, яку ти покинув
Роман

Керівник проекту *В. А. Тютюнник*
Координатор проекту *Г. В. Сологуб*
Відповідальний за випуск *М. І. Коміна*
Редактор *Р. А. Трифонов*
Художній редактор *Ю. О. Дзекунова*
Технічний редактор *А. Г. Верьовкін*
Коректор *М. Б. Рабінович*

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: cop@bookclub.ua

Мойєс Дж.

М74 Дівчина, яку ти покинув : роман / Джоджо Мойєс ; пер. з англ. Д. Петрушенко. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. — 400 с.

ISBN 978-617-12-1959-5 (PDF)

Лів отримала картину «Дівчина, яку ти покинув» у подарунок від чоловіка. А коли він трагічно загинув, цілком утратила сенс життя. Лише полотно нагадувало їй про найщасливіші миті з коханим. Здавалося, вона відчуває його подих, чує сміх... Та одна випадкова зустріч змінює її життя. Лів нарешті дізнається, хто зображений на картині, дізнається історію цієї дивовижної жінки, яка незбагненим чином вплелася до її власної долі. Неймовірні пошуки, нові зустрічі й знайомства надихають Лів. Вона знову вчиться сподіватися й вірити, вона знову чекає на кохання...

УДК 821.111
ББК 84(4Вел)

- Батумт (Артемівський), вул. Незалежності, 69 (ТЦ «Азов-Плаза», 2-й поверх), (0627) 44-90-99
- Біла Церква, вул. Ярослав Мудрого, 5/13 (колишній універмаг «Дружба», 1-й поверх), (0456) 39-04-68
- Білогород-Дністровський, вул. Московська, 16-А (ТЦ «Рута-Плаза», 2-й поверх), (04849) 6-07-26
- Бердянськ, просп. Азовський, 35-А (ТЦ «DEL MAR», 1-й поверх), (06153) 3-48-40
- Бориспіль, вул. Київський шлях, 10-В (ринок «Зоряний», місце 103), (06153) 3-48-40
- Вінниця, вул. Паланіна, 1-А (ТЦ «Квартал», 2-й поверх), (0432) 50-88-06
- Вознесенськ, вул. Синькова, 5-А, (05134) 3-20-19
- Дніпродзержинськ, просп. Леніна, 57-А (ТЦ «Фуршет», 1-й поверх), (0569) 53-42-26
- Дніпропетровськ, просп. Дмитра Яворницького, 105 (ТЦ «Сільпо», 2-й поверх), (056) 770-00-55
- Дніпропетровськ, вул. Калинова, 9-А (ТЦ «Mirada», 1-й поверх), (056) 760-33-30
- Житомир, вул. Київська, 87 (ТЦ «Возле», 2-й поверх), (0412) 41-24-85
- Запоріжжя, просп. Соборний, 58, (061) 787-63-86
- Запоріжжя, просп. Металургів, 2-В (ТЦ «Рекордний», 0-й поверх), (061) 236-86-54
- Івано-Франківськ, пл. Ринок, 1 (ТЦ «Галерея Н», 0-й поверх), (0342) 72-58-32
- Ізмаїл, вул. Пушкіна, 47 (ТЦ «Електрон», 2-й поверх), (04841) 6-22-12
- Ізюм, пл. Діжона Ленова, 7, (05743) 3-14-72
- Кам'янець-Подільський, вул. Данила Галицького, 11/3 (ТЦ «Максимум», 2-й поверх), (03849) 6-48-11
- Київ, вул. Велика Васильківська, 72 (ТЦ «Олімпійський», 3-й поверх), (044) 590-25-76
- Київ, вул. Райдучка, 15 (ТЦ «Фуршет», 0-й поверх), (044) 540-23-65
- Київ, вул. Маршала Малиновського, 12-А (ТЦ «Метрополіс», 3-й поверх), (044) 500-62-73
- Київ, вул. Лукашевича, 15-А (ТЦ «Европорт», 2-й поверх), (044) 461-94-82
- Київ, вул. Драгоманова, 29 (ТЦ «Центрум», 1-й поверх), (044) 502-18-96
- Київ, вул. Попудренко, 90/2 (ТЦ «Маяк», 3-й поверх), (044) 361-91-46
- Кіровоград, просп. Центральний, 3/1 (ТЦ «Плаза», 1-й поверх), (0522) 35-20-55
- Ковель, вул. Лесі Українки, 18 (ТЦ «Бульвар», 2-й поверх), (03352) 5-21-40
- Котопол, вул. Котопольської дивізії, 24-А (ТЦ «Маяк», 2-й поверх), (05447) 6-36-77
- Краматорськ, вул. Палацова, 23 (ТЦ «Прогрес», 2-й поверх), (0626) 48-97-87
- Красноармійськ, вул. Свердлова, 148, (06239) 2-00-48
- Кременчук, вул. Соборна, 15/42 (ТЦ «Мега», 2-й поверх), (0536) 72-97-65
- Кривий Ріг, просп. Гагаріна, 4 (ТЦ «Плаза-2», 2-й поверх), (056) 409-81-09
- Кривий Ріг, вул. Вагута, 39-А, (056) 409-60-75
- Лисичанськ, просп. Перемоги, 117 (ТЦ «Мілон», 2-й поверх), (067570) 61-62
- Львів, пл. Ярмаркова, 30-А (ТЦ АТБ), (03616) 7-17-10
- Луцьк, вул. Лесі Українки, 53 (ТЦ «Галерея Центр», цокольний поверх), (0332) 78-35-08
- Львів, вул. Братів Рогатинців, 15, (032) 235-50-12
- Львів, вул. Горолицька, 179 (ТЦ «Скрина», 2-й поверх), (032) 298-88-07
- Маріуполь, просп. Металургів, 64 (ТЦ «Смиславега», 1-й поверх), (0629) 41-27-71
- Менітополь, просп. Богдана Хмельницького, 24 (ТЦ «Пасаж», 2-й поверх), (0619) 44-83-49
- Миргород, вул. Гоголя, 147 (ТЦ «Мир», 1-й поверх), (05355) 5-06-08
- Мукачеве, вул. Федорова, 6 (ТЦ ЦУМ)
- Ніжин, вул. Шевченко, 11-А (ТЦ «Гермес», 2-й поверх), (04631) 90-10-2
- Николаєв, вул. Потоцькіна, 63/2, (0512) 47-58-43
- Нікополь, просп. Трубішнік, 14 (ТЦ ЦУМ, 1-й поверх), (05662) 2-50-03
- Нова Каховка, вул. Парківської комуні, 13 (ТЦ «Центральний», колишній «Дітячий світ», 2-й поверх), (05549) 7-96-51
- Новомосковськ, вул. Радянська, 34 (ТЦ «Сті-Центр», 2-й поверх), (0569) 69-65-79
- Одеса, вул. Велика Арнаутська, 61, (048) 786-05-88
- Одеса, вул. Краснова, 17 (орієнтир — пл. Топольний), (048) 780-19-84
- Одеса, просп. Добровольського, 99, (048) 755-04-40
- Олександрія, вул. Леніна, 77 (ТЦ «Гранд-Плаза», 2-й поверх), (05235) 7-15-50
- Павлоград, вул. Центральна, 84-А, (057) 752-65-92
- Первомайськ, вул. Революції, 34, (05161) 7-53-99
- Полтава, вул. Жовтнева, 50, (05327) 66-60-40
- Прилуки, вул. Київська, 138 (ТЦ «Фуршет», 2-й поверх), (04637) 3-29-00
- Рівне, вул. Київська, 67-А (ТЦ «Арена», 2-й поверх), (0362) 64-26-37
- Сєвєродонецьк, вул. Карла Маркса, 10 (Будинок побуту, 2-й поверх), (06237) 7-00-34
- Слов'янськ, пл. Соборна, 3 (ТЦ «Фокстрот», 2-й поверх), (0626) 62-11-02
- Суми, вул. Соборна, 42, (0542) 77-17-12
- Тернопіль, вул. Перш, 3 (ТЦ «Ювіс», 2-й поверх), (0352) 43-12-76
- Ужгород, вул. Минайська, 16-Г (ТЦ «Копієві», 2-й поверх), (0312) 67-22-29
- Умань, вул. Шевченка, 23-А (ТЦ «Сті», (047) 444-000-6
- Фастов, вул. Івана Мазепи, 6 (ТЦ «Фуршет», 2-й поверх), (04565) 6-05-11
- Харків, просп. Маршала Жукова, 3-А, (057) 392-03-43
- Харків, просп. Гагаріна, 20-А (ТЦ «На Гагаріна», 2-й поверх), (057) 703-44-58
- Харків, вул. Академіка Павлова, 144-5 (ТЦ «Бомос», 3-й поверх), (057) 720-12-29
- Харків, вул. Полтавський шлях, 144 (ТБД «Компас», 2-й поверх), (057) 720-10-33
- Херсон, просп. Ушакова, 35-А (ТЦ «Адмірал», 2-й поверх), (0552) 46-00-66
- Хмельницький, вул. Свободи, 73 (ТЦ «Фуршет», 3-й поверх), (0382) 72-66-51
- Черкаси, вул. О. Дашкевича, 26 (ТЦ «Сільпо», 3-й поверх), (0472) 54-04-47
- Чернівці, просп. Перемоги, 103, (0462) 65-32-31
- Чернівці, вул. Гопкова, 10, (0372) 58-72-44
- Шостка, вул. Карла Маркса, 24 (у відділенні Приватбанку), (05449) 7-37-46

Замовляйте книжки будь-яким зручним способом

- за телефонами довідкової служби
(050) 113-93-93 (МТС); (093) 170-03-93 (life);
(067) 332-93-93 (Київстар); (057) 783-88-88
- на сайті Клубу: www.bookclub.ua

Надсилається безоплатний каталог

**Запрошуємо авторів, перекладачів,
художників, редакторів до співпраці**
e-mail: publish@bookclub.ua

Для гуртових клієнтів

Харків

тел./факс +38(057)703-44-57
e-mail: trade@bookclub.ua
www.trade.bookclub.ua

Київ

тел./факс +38(067)575-27-55
e-mail: kyiv@bookclub.ua

Одеса

тел./факс +38(067)572-44-28
e-mail: odessa@bookclub.ua